

Szerkesztette

KORSÓSNÉ DELACASSE

KRISZTINA – MÁTHÉ GÁBOR

– MEZEY BARNA

A közép-európai
régió és a nyugati
hatások

A tradicionális jog
alakváltozásai

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 60.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 60.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

KORSÓSNÉ DELACASSE
KRISZTINA – MÁTHÉ GÁBOR –
MEZEY BARNA (szerk.)

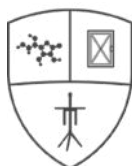
A közép-európai régió
és a nyugati hatások

A tradicionális jog alakváltozásai

Gondolat Kiadó • Budapest, 2023

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 60.

A kötet az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként
az ELTE Magyar Állam- és Jogi történeti Tanszékén működő
MTA–ELTE Jogi történeti Kutatócsoport programja keretében jelenik meg.
mtajogtortenet.elte.hu

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

A kötetet lektorálta
RÉVÉSZ T. MIHÁLY

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2023

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István
A borítót tervezte Lipót Éva
Tördelő Jeszenszky Katalin

Olvasószerkesztő (MTA–ELTE Jogi történeti Kutatócsoport [ELKH])
Megyeri-Pálffy Zoltán

ISBN 978-963-556-428-6
ISSN 0134-0026

TARTALOM

BALOGH ELEMÉR	
A püspök bírói közgyűlése a középkori német egyházi bíraskodásban	11
BALOGH JUDIT	
„Vérbeli levéltárnokok” és a jogtörténet művelése	21
BIRÓ ZSÓFIA	
A király bírói hatalma az Árpád-korban	29
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA	
Bírósági hagyományok Angliában	39
DOMANICZKY ENDRE	
Mádl Ferenc kisregényének pécsi vonatkozásai	49
FALUS ORSOLYA – MALECKI, MARIAN	
Az <i>Aranybulla</i> „lengyel változata”: az 1228. évi cieniai privilégiumlevél	67
HERGER CSABÁNÉ	
Férfinek és nőnek teremtve. A felvilágosult természetjog családvédelmi érvelése	77
HOMOKI-NAGY MÁRIA	
Egyezségek a jobbágy-paraszság körében	89
HORVÁTH ATTILA	
„Nem tudjuk, hogy mit hoz a múlt.” A magyar állam- és jogtörténet egyes intézményeinek, terminológiáinak kérdései	99

KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA A bűncselekmények megnevezése és osztályozása a régi magyar szerzőknél	119
LÁSZLÓ BALÁZS Szent István <i>Intelmeinek</i> alkotmányjogi jelentősége	133
MÁTHÉ GÁBOR <i>Ius commune – Tripartitum – Quadripartitum</i>	143
MEZEY BARNA Raboknak javítása és a költségkímélés fontos tekintete. (Az 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslat az alsótábla előtt)	155
NAGY JANKA TEODÓRA „A jogtörténelem terén kifejtett kiváló tudományos munkásság elismerése” – Levelek Holub József családi levéltárából	173
NIKLAJ PATRÍCIA DOMINIKA A közoktatási intézményrendszer fejlesztésének jogi kihívásai az 1920-as években	183
P. SZABÓ BÉLA „Sol sapiens in Jure” Johannes Serpilius, 17. századi soproni városbíró jogtudósi munkássága	191
RÁCZ LAJOS Corona angelica. A magyar szent királyok és az angyalok	207
SZABÓ ISTVÁN Ifj. gróf Andrássy Gyula lázadási ügye	221
Béli Gábor 65	231
Jogtörténeti Értekezések	233

*Ajánljuk ezt a kötetet a
65 éves Béli Gábornak*

Balogh Elemér*

A PÜSPÖK BÍRÓI KÖZGYŰLÉSE A KÖZÉPKORI NÉMET EGYHÁZI BÍRÁSKODÁSBAN

Az egyház jogszolgáltató tevékenysége a középkor első századaiban Németországban is azzal vette kezdetét, hogy az egyházmegyék főpásztorai, a püspökök viszonylagos rendszerességgel végiglátogatták a vezetésükre bízott területeket (*visitatio*), és eközben bíráskodási tevékenységet is kifejtettek. Mint mindenhol ebben az időben, a frank kori püspöki vizitációk egyik legfőbb célja a pogány szokások kiirtása volt. Nagy Károly hathatósan támogatta a püspököket ebben a misszióban, s a vizitáló püspökök büntetőjogi joghatóságát nemcsak elfogadta, hanem a birodalmi tisztségviselők (*Grafen, Schultheißen*) által közvetlenül segítette is.¹ A források szóhasználatát követő szakirodalom ezt a bíráskodási formát nevezte *Send*nek.

1. A *Send* mint bíráskodási forma

A *Send* a püspök által vezetett olyan fórum volt, amelynek lényegéhez tartozott, hogy az egyházmegye különböző helyszínein tartották, mindig nagy kíséret vette körül az egyházfőt, és a tevékenység meghatározó elemét jelentette a bíráskodás (*Sendgericht*).² Ez a gyűlés gyakran szabályos zsinat képét öltötte magára, és a szász egyházmegyékben az egész középkoron át fennmaradt,

* Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Európai Jogtörténeti Tanszék.

¹ A frank kor bíráskodási viszonyairól jó összefoglalás olvasható: DOVE, Richard Wilhelm: Die fränkischen Sendgerichte. *Zeitschrift für Kirchenrecht*, (4) 1864. 17–19. p.

² BECKER, Hans-Jürgen: Send, Sendgericht. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. 32. Lieferung, Berlin, 1990. Erich Schmidt Verlag, 1630–1631. p.

ami azért figyelemre méltó, mert a 13. századtól ezen a területen is létrejött a hivatalos egyházi bírászkodás.

Bár a *Sendgericht* ura kétségtől a püspök volt, ám feladatainak sokasodásával viszonylag hamar megjelent az igény, hogy e feladatkörét helyettes által teljesítse, aki leggyakrabban a főesperes (*archidiaconus*) volt.³ Ez a püspöki gyűlés szabály szerint évente ülésezett, s mivel nagy létszámot tett ki, a felmerülő tetemes költségek fedezésére mind a klerikusoktól, mind a világiaktól hozzájárulást (*procuratio, cathedraticum minus, synodaticum*) szedtek. A *Send* lényeges jegyeiben a germán jogi tradíciót képviselő frank bírósági közgyűlések (*Rüegericht*) képét őrizte és fejlesztette tovább. Ennek bizonyítékaként említhető a 7 esküdt (*Sendschöffen, iurati, testes synodales*) intézménye, akiknek a megnevezése idővel módosult (*scabini synodales*), de akik változatlanul mindig a laikusok közül kerültek ki, s az ítélethozatal (*Urteilsfindung*) alkalmával ők voltak a világi szokásjog kútfejei.

2. A *Send* ügyköre

A nevezetes kora középkori forrás, Regino von Prüm kézikönyve⁴ a bírászkodást gyakorlatiasan segítő, az üldözendő magatartásformákat megállapítani szándékozó püspöki közgyűlések számára kérdéseket állított össze: 96-ot a plébánosoknak és 89-et a híveknek címezve. A leggyakoribb vétkek ezek voltak: babonaság, gyilkosság, paráznaság, házasságtörés, hamis eskü, vásár- és ünnepnapok semmibevétele. A megvádolt és a *Send* elé idézett személy köteles volt személyesen megjelenni. Ha meggyőzően védekezett, tisztítóesküt tehetett; a nem-szabad jogállásúakat rendszerint istenítéletnek vetették alá, büntetésként pedig megszegényítő vagy testfenyítő szankciók alkalmazására is sor került. A *Sendgericht* büntetésként szabadokra rendszerint egyházi karakterű szankciókat szabott ki (vezeklés, zarándoklaton való részvétel, böjt etc.), később egyre gyakrabban pénzbírságok is szokásba jöttek.

Az illetékesség szempontjából tudnivaló, hogy a *Send* mindenki felett ítéltetett, de a 10. század elejétől az egyháziakat már általában nem idézték ide,

³ Általánosnak mondható, hogy a püspöki helyettesítésből fejlődött ki a főesperesi bírászkodás Németországban: „Daraus entwickelte sich die Visitation durch den Archidiacon, der sie in der Folge als ein Recht in Anspruch nahm.” PLÖCHL, Willibald Maria: *Geschichte des Kirchenrechts*. I. Band. Wien, 1953. 326. p.

⁴ Regino von Prüm Ratbod trieri érsek szolgálatában álló apát volt; nevezetes kézikönyve, a *Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis* (906) a Gratianus előtti idők legjelentősebb kánonjogi forrásgyűjteményei közé tartozik; adatgazdag kordokumentum a 10. század elején szokásos püspöki vizitációk tartalmáról, szól a bírászkodási szokásrendről is. HELLINGER, WALTER: *Die Pfarrvisitation nach Regino von Prüm. Zeitschrift für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, (79) 1962. 1–12. p.

nyilván az őket megillető *privilegium fori* okán. Bár a 13. századtól mindenféle kiépült az egyház hivatali bírászkodásának szervezete, a *Send* nem szűnt meg létezni; a 13. és 14. században leginkább a főesperesek végezték ezt a fajta bírászkodást,⁵ de néhol apátok, prépostok vagy dékánok álltak e tevékenység élére. Részben az e korban kibontakozó rendi fejlődés eredményének tekinthető, hogy mind több társadalmi rétegnek sikerült kivonnia magát e törvénykezési fórum joghatósága alól: az egyháziak mellett a tág értelemben vett nemesség (ideértve: *Edelfreien*, *Ministerialen* és *Ritterschaft*) is jogszerűen maradhatott távol. E két nagy kiváltságos osztály tagjai mint *homines synodales* közvetlenül a püspök alá tartoztak.

Az eljárásrendben a 13. századtól itt is lényeges változások történtek: az istenítéleteket fokozatosan felváltotta az anyagi bizonyítás (tanúk, oklevelek), de a tisztítóeskük még sokáig fennmaradtak. A világi jogszolgáltatási intézmények kiépülése a középkor végén mind több konfliktus forrása lett. A trentói zsinatot követő reformmozgalmak, végérvényesen pedig a felvilágosodás korszaka (*Naturrecht*) vetett véget a *Send*nek.

2.1. Büntetőügyek

Braunschweigben mind a püspöki, mind a főesperesi *Send* tevékenységi körében a legfontosabb szerepet a büntetőbírászkodás játszotta. Lényegében mindenféle büntett felett ítéelhetek, amelyben bűnös emberi magatartás nyilvánult meg, nagy vonalakban csoportosítva: *delicta mere ecclesiastica*, *mere civilia* és *mixta*. A *Send* joghatóságáról számos korabeli rendtartás készült; egy 1300-ból való rendelkezés szerint az esküdtek kötelesek: „do wart dar to rechte vunden oppenbare unkuscheit [...] unde oppenbare woker unde al dat weder der kerstenheit si.”⁶ A *Sendgerichtsbarkeit* aktivitása és hatásköre a 13. és 14. századtól kiépülő egyházi hivatali bírászkodás, továbbá a világi bíróságok térnyerése következtében, éppen a büntetőbírászkodásban, jelentősen visszaszorult. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az állandósult főesperesi bírászkodás

⁵ BAUMGARTNER, Eugen: *Geschichte und Recht des Archidiaconates der oberrheinischen Bistümer, mit Einschluß von Mainz und Würzburg*. Kirchenrechtliche Abhandlungen 39., Stuttgart, 1907. 10. p. A braunschweigi tartományokban kifejtett *Sendgerichtsbarkeit* történetéről részletesen tudósít: MÜLLER-VOLBEHR, Jörg: *Die geistlichen Gerichte in den Braunschweig-Wolfenbüttelschen Landen*. Göttinger Studien zur Rechtsgeschichte 3., Göttingen, Hansen-Schmidt, 1973. 13–128. p.

⁶ HÄNSELMANN, Ludwig – MACK, Heinrich (Hrsg.): *Urkundenbuch der Stadt Braunschweig*. 4 Bände. Braunschweig–Berlin, 1873–1912. Neudruck Osnabrück, 1975. II. 453. p.

jogköre lényegében egybeesett az addigi *Sendgerichtsbarkeit* gyakorlatával, a kettő tulajdonképpen egybeolvadt.⁷

Tanulságos Regino fentebb említett trieri kézikönyve, ahol a püspöki kérdések sorában rengeteg büntetőjogi jellegű olvasható; ezek a bűncselekmények hét kategóriába rendezhetők:⁸ 1) élet és testi épség elleniek, 2) házasság és nemi erkölcs elleniek, 3) lopás és rablás, 4) hamis eskü és esküszegés, 5) hamis tanúzás, 6) varázslás, pogány babonaság, 7) az egyház által előírt rendellenes cselekmények. Ez a rendtartás még a keresztény jogszolgáltatási szabályok kiépülésének korai időszakában készült, de az egész középkor folyamán születtek hasonló jogforrások, egyszóval a *Send* cselekvési köre mindvégig alaposan dokumentált. A középkor további századaiban nagyjából következő csoportokba rendezhetők a bűncselekmények. A (modern fogalommal élve) veszélyeztetett jogi tárgyak – jóval az újkori kodifikációk büntetőjogi klasszifikációját megelőzően – ezek voltak.

– Élet, testi épség és becsület. Az emberölési esetek aprólékosan szerepeltek a különböző rendtartásokban: emberölés egyháziak ellen, a rokongyilkosság minden esetköre, ideértve az öngyilkosságot is, barát, rabszolga megölése, ölés az úr parancsára, gyilkosság nyereség- vagy kéjvágyból, háborúban vagy megszentelt helyeken (főleg templomokban), magzatelhajtás és csecsemőkitétel. Önállóan szerepelt számos forrásban a gondatlan elkövetés megítélése.

– Erkölcsi tisztaság, házasság. A *delicta carnis* is nagyon fontos esetkör volt. Idetartoztak: házasságtörés, szajhaság, bigámia, feleség elhagyása, házassági hűségeskü megszegése, titkolt (*clandestin*) házasságok, rokonházasságok (az egyház által tiltott körön belül). Önállóan büntették a hitetlennel való együttműködést, a vérfertőzést, fiatalkorú megrontását, szodómiát, erőszakos közöskülést, bordélyház működtetését, nőrablást, obszcén dalok éneklését.

– Tulajdon. Idetartoztak: rablás, lopás, orgazdaság, tűzveszokozás, sikkasztás, rongálás és a házi béke megtörése.

– Vagyonbiztonság és közhitelesség. Itt kell említeni: csalás, hamis mérték használata az eladó részéről (*Meinkauf*), uzsora, oklevélhamisítás (leggyakrabban juttatások, bírósági iratok, sőt olykor pápai bullák tárgyában), pénzhamisítás. Egyes helyeken hűtlenség (*Untreue*), súlyok és mértékek meghamisítása, határjelek elmozdítása.

⁷ „Die ständigen archidiaconalen Gerichte lösten den Send auf vielen Gebieten organisches ab und übernahmen damit dessen rechtliche Position, so daß die Kommissare als ständige Richter materiell die gleiche Gerichtsbarkeit ausübten, wie sie sie schon zuvor als Vertreter auf dem Send innehatten.” MÜLLER-VOLBEHR 1973. 157. p.

⁸ A részletes forrásutalásokat tartalmazza: MÜLLER-VOLBEHR 1973. 70–79. p.

– Becsület. Ideszámítottak: hamis eskü, esküszegés, hamis tanúskodás. Valentin püspök statútuma a hamis eskü megítélését kifejezetten fenntartotta az egyházmegyei (Hildesheim) *officialis* fóruma számára.⁹

– Szentségek, vallási értékrend. Ideértették a következő büntetteket: szentségtörés, istenkáromlás, jóslás és szerencsejátékok. A felsorolt cselekményeket azért üldözték, mert alkalmasak voltak a keresztény hit aláásására. A szentségtörést nagyon szélesen értelmezték: az összes egyházi jellegű intézmény, épületek, iskolák élvezték ezt a fajta büntetőjogi védelmet. – Kiemelt figyelmet kaptak természetesen az eretnokség cselekményei (*violationes fidei*), bár itt is megfigyelhető, hogy mint különlegesen fontos és súlyos ügyek (*gravissima crimina*), megítélésük döntően a püspöki szék elé tartozott.¹⁰ A különböző okkult cselekményeket sem nézték jó szemmel, továbbá azokat a magatartásokat sem, amelyek sok vonatkozásban ősi, pogány elemeket őriztek.

– Egyházi szabályok, szokások, kötelezettségek. Idetartoztak az egyházi szokásrendbe tartozó cselekmények mindenféle megsértése vagy elhanyagolása, mint: a szentségektől való távolmaradás (ennek részeként a gyónás, szentáldozás, bérmálkozás, egyházi temetés elutasítása), kiemelten pedig a keresztelés elodázása. Az egyházi ünnepeken, különösen a nagy ünnepeken kötelező volt a jelenlét, méghozzá az illendő magatartás, mert a helytelenül, megbotránkoztatóan viselkedők is gyorsan a *Send* előtt találhatták magukat. Nem meglepő, hogy a bőjt megszegői is büntetésre számíthattak. Itt említendők az egyházi bíraskodással kapcsolatos kötelezettségek megszegései, mint a bírósági idézés, egyházi büntetések semmibe vétele, kiközösítettekkel való kapcsolattartás, a egyes célra fordítandó végrendeleti intézkedések végrehajtásának akadályozása.

Természetes, hogy a *Send* kompetensnek érezhette magát az egyháziak mindennemű büntetőjogi vagy fegyelmi ügyeiben, hacsak *exemptio* folytán nem tartoztak más fórum elé. Itt is tudnivaló, hogy a különösen komoly esetekben csakis a püspök vagy *officialis* ítéltetett a megvádolt felett. A braunschweigi városi *officialis* volt kifejezetten illetékes a halberstadti és a hildesheimi püspököktől, valamint Atzum és Stöckheim főespereseitől ráruházott hatáskörökön a területeiken élő klerikusok bűncselekményei tárgyában. A kiemelkedően súlyos esetekben azonban itt is csak annyit tehetett, hogy a vádlottat őrizetbe vette, és a püspöki szék elé állította.¹¹ Alapesetnek számítottak a rendi státussal összeegyeztethetetlen cselekmények, úgymint: a tonzúra és

⁹ HARTZHEIM, Joseph – SCHANNAT, Johann Friedrich: *Concilia Germaniae*. 10 Bände und Register, 1758–1790. VI. 318–320. p.

¹⁰ Nevezetes eset volt 1224-ben a neuwerki Minnecke prépost eretnekpere. Vele szemben a hildesheimi püspöki szék járt el (mivel prépost lévén felette egy főesperes nem ítéltetett), s miután az elmarasztaló ítélet megszületett, átadták a világi bíróságnak, amelynek lényegében csak végre kellett hajtania a halálos ítéletet (máglya). MÜLLER-VOLBEHR 1973. 75., 107., 126. p.

¹¹ MÜLLER-VOLBEHR 1973. 77. p.

a papi ruházat nem viselése, a cölibátus megsértése, ágyasság, bordélyházak látogatása, házasságon kívül született gyermekek egyházi eltemetése, iszákosság, szerencsejátékokban való részvétel, táncmulatságok szervezése, vadászaton, háborús cselekményekben, lovagi magánharcban (*Fehde*) való részvétel, valamint magának a rendi jogállásnak a feladása (*apostasia a clericatu*). Szintén magától értetődik, hogy büntetéssel fenyegették a rendes papi életrend komolyabb megszegési eseteit, mint: a tanítás, misetartás, szentségek kiszolgáltatása, lelkigondozás, az előjáróknak kijáró tisztelet megtagadása. Különösen gyakran kerültek klerikusok a *Send* elé amiatt, hogy kiközösítetteket és öngyilkosokat egyházi szertartás keretében eltemettek.

2.2. Magánjogi ügyek

A *Send* kiterjedt magánjogi tárgyú törvénykezést is folytatott. Ennek időbelisége azonban jóval szűkebb volt: lényegében a 11. és 14. század közti időre tehető, ezt követően az állandó, hivatalos módon működő bíróságok átvették ezt a kompetenciát.

A magánjogi természetű ügyek egyházi fórum elé vonásához is segítségül hívták az ismert jogelvet, miszerint a polgári viszálykodások felett is ítélni az egyházi bíró, ha az emberi bűnösség megragadható az ügyben (*ratione peccati*). Ez a megközelítés persze szinte parttalanná tette az illetékességet, és mértéktelenül megnövelte az ügyek (*avaritia*) számát.¹² Ugyanakkor az ezzel ellentétes folyamat is ismert: a püspöki székek a 13. századtól fokozódó mértékben vontak magukhoz ügyeket, a főesperesek rovására. A mainzi tartományi zsinat (1310) a főesperesi bíróságok hatáskörét 20 schilling pertárgyértékben maximálta; Peter érsek ezt az összeghatárt 2 ezüstmárkára emelte fel.¹³ Ezek a korlátozások azonban nem érvényesültek automatikusan és kivétel nélkül. 1330-ban például a stöckheimi főesperes – a hildesheimi püspökségben is érvényes mainzi zsinati rendelkezés ellenére – ítéletével 4 kocsirakomány búza szállítását kényszerítette ki. A 15. századból való halberstadti bírósági rendtartások nem is tartalmaztak efféle értékhatárokat, amelyek ha voltak is, a gyakorlatban csekély lehetett a jelentőségük.¹⁴ Végül a magánjogi ügyekre is vonatkoztak olyan általános szabályok, amelyek számos ügyet megvontak az egyházi fórumoktól mint hűbérjoggal, kamattal, meghatározott státusú ingatlanokkal (*Frei- und*

¹² DOELLE, Ferdinand: Johannes von Erfurt, ein Summist aus dem Franziskanerorden um die Wende des 13. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, (31) 1910. 243. p.

¹³ HARTZHEIM-SCHANNET IV. 179., 265. p.

¹⁴ MÜLLER-VOLBEHR 1973. 80. p.

Landgut) kapcsolatos jogvitákat. A *Sendgerichtsbarkeit* kiterjedt magánjogi természetű ügyköréből az alábbiakban néhány fontosabbat említek.

– Az egyházi vagyont érintő ügyek. Az egyházi javaknak főleg a plébániai szinten megragadható vitás esetei (*ius parochiale*) tartoztak ide. A fontosabb és gyakoribb esetek: tizedviták, egyházi tulajdon, birtokviták – gyakran plébános és hívei között –, a plébánost megillető járandóságok, a szabad plébánosválasztás.

– Házassági és családjogi ügyek. Mint szinte minden egyházi bíróságon, itt is a házassággal kapcsolatos ügyek tették ki a magánjogi viták legnagyobb részét. Bár a házassági ügyek a középkorban elismerten szentszéki hatáskörbe tartoztak, időnként előfordult, hogy világi bíróság is eljárta. A kánonjogi előírások szerint az egyházi bíró mint *iudex competens* köteles volt az ilyen döntést megsemmisíteni. Akár az érvénytelenített házasságokat, akár a csupán ágytól-asztaltól kimondott válásokat tekintjük, a házassági vagyonjog szervesen kapcsolódott e tárgyhoz. Ezekben a jogvitákban már a világi fórumok is eljárhattak, de a házassági köteléki háttér (*causae spiritualibus annexae*) miatt számtalan ilyen per folytatódott a *Send* előtt is. Ha azonban a per tárgya kizárólag a – magyar kifejezést használva – hitbér (*dos*)¹⁵ volt, úgy a szentszéki illetékesség vitatottá vált; hasonló volt a helyzet a jegyajándékkal (*Gerade*).¹⁶ Tartási kötelezettségeket is megállapított a *Send*.

– Az uzsora mint magánjogi tényállás is természetesen szóba jöhetett párhuzamosan a büntetőjogi jellegű megítélés és szankcionálás mellett. Itt a hangsúly nyilván nem a pönális szankción, hanem a jogtalan haszon megtérítésére irányuló kereset elbírálásán volt. A szentszéki hatáskört egyértelműen megállapította az 1466-ból való halberstadti püspökség bírósági rendtartása: „nulla recognitio sigilletur, nisi recognoscens iuret, quod in recognito non sit usura neque aliquid es usura [...]”¹⁷ Itt is megfigyelhető az a folyamat, hogy a világi bíróságok fokozódó mértékben vonták magukhoz az ilyen ügyeket.

– Esküvel megerősített ígéretek és szerződések. A középkori perjog jellemző, bizonyításjogi intézménye volt az eskü,¹⁸ amely eredendően a világi perben

¹⁵ A 'hitbér' kifejezés használata azért is indokolt, mert a középkori német jogban az antik római jogból kölcsönzött *dos* ugyanazon a jelentésváltozáson ment át, mint Magyarországon. Ennek oka pedig elsődlegesen az archaikus nővásárlást felváltó új házasságesszme megjelenése volt, amelynek háttérében azonban századokon át fennmaradt ez a jogintézmény, mutatva és bizonyítva, hogy a középkori jogszemlélet változatlanul anyagi érték(esség)et is tulajdonított a házasságra lépő nőnek. OGRIS, Werner: *Dos*. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. 5. Lieferung, Berlin, 1971. Erich Schmidt Verlag, 775–778. p.

¹⁶ BUNGENSTOCK, Wilfried: *Gerade*. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. 5. Lieferung, Berlin, 1971. Erich Schmidt Verlag, 1527–1530. p.

¹⁷ Tit. 6 in Gerichtsordnung 1466. HILLING, Nikolaus: Die bischöfliche Banngewalt, der Archipresbyterat und der Archidiakon in den sächsischen Bistümern. *Archiv für katholisches Kirchenrecht*, (80) 1900. 340. p.

¹⁸ ERLER, Adalbert: *Eid*. In ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. 5. Lieferung, Berlin, 1971. Erich Schmidt Verlag, 861–863. p.

volt honos, de a markáns erkölcsi-hitbeli-vallási kapcsolódás okán az egyházi bíróságok is igényt formáltak az ezzel kapcsolatos jogviták eldöntésére. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a *Send* ügykörébe csak a középkor vége felé kerültek ilyen vonatkozású jogviták.¹⁹

– Hagyatéki ügyek. Az egyház pasztorális tevékenysége során több olyan esetben kerül kulcs helyzetbe, amikor az örökhagyók anyagi javakat juttattak másoknak, s ezek sorában az egyház, főleg a *pia causa* esetkörében, kedvezményezettként jött szóba. Az efféle ügyeket is előszeretettel vonta ügykörébe a szentszéki bírászkodás. A klerikusok végintézkedései természetesen tartoztak ide. Az egyházi törvénykezés (*iurisdictio testamentaria*) megjelenése ezen a területen elég korán adatolt: már a mainzi tartományi zsinat (1233) említi,²⁰ ám a braunschweigi szentszéki joggyakorlatot illetően csak a 16. század elejétől vannak oklevelek.²¹

– Tartozásperek. A szentszéki hatáskörök mondhatni túlméretezett volta miatt egy sor olyan jogvita is idekerült,²² amelyeknek valójában semmiféle lelki vagy egyházi vonatkozása nem volt. A jogviták tárgyak szerint ezek voltak (megjegyzendő, hogy a terminológia ebben az ügycsoportban jellemzően a latin): *emptio et venditio*, *permutatio*, *locatio et conductio*, *donatio*, *mutuum*, *commodatum*, *salarium*, *negotiorum gestio*, *fideiussio*, *depositum*, *societas*, *stipulatio*, *turpe lucrum*, *renuntiatio*, *iniuria*.

3. Az eljárás

A *Send* megtartásának gyakorisága Németországban nagyon különböző volt; a századok földjén más volt, mint nyugatabbra: míg az általános az évi egyszeri ülés volt, itt többször is egybehívták. Halberstadtban, Paderbornban, Münsterben és Verdenben kétszer tartották, Hildesheimben Bernward püspök 1020-ban négyre emelte, Siegfried püspök 1290-ben háromban állapította meg az évenkénti gyűlések számát.

A *Send* összehívásának és megszervezésének, illetve lebonyolításának részletesen szabályozott rendje volt. Az illetékes plébániának a gyűlést megelőző

¹⁹ A nürnbergi birodalmi gyűlésen (1522–1523) a pápai megbízottnak átnyújtott *Germaniae nationis gravamina* az efféle főesperesi bírászkodást mint *nova techna* említi. MÜLLER-VOLBEHR 1973. 84–85. p.

²⁰ BAUMGARTNER 1907. 159. p.

²¹ A halberstadti püspök és Heinrich braunschweig-wolfenbütteli herceg közti szerződés (1518) kifejezetten említette az egyházi bíróság illetékességét végrendeleti ügyekben: „sachin und ubertretinge, die der geistlichkeit [...] geboret, auch was sich der testamente halbin eigent.” MÜLLER-VOLBEHR 1973. 85. p.

²² Számos esetet idéz: MÜLLER-VOLBEHR 1973. 86. p.

három vasárnapon kihirdették az eseményt, felszólítva egyben mindazokat, akiknek a részvétel kívánatos vagy kötelező volt. Később a *Send* elnökei saját küldöttek útján intézték az értesítést és az idézések kézbesítését. Az eszterdőknek nem voltak kifejezetten erre rendelt napjai, rendszeresség tehát nem állapítható meg az időpontokat illetően. Természetesen a kánonjog által a világi törvénykezés számára megtiltott napok erre is irányadók voltak, tehát pl. vásár- és ünnepnapokon, böjti napokon, valamint a karácsonyi ünnepkörben tilos volt minden ülés.

A *Sendherr* általában már előző napon, de legkésőbb a meghirdetett nap reggelén személyesen jelent meg, lóháton, kíséretével együtt. A kísérők és a lovak száma is meg volt határozva.²³ A küldöttség a plébánosnál vett magának szállást, és a költségek is teljes mértékben a plébániát terhelték. A tanácskozás színhelye jellemzően a templom volt, de helyszűke esetén a templomkertben is tarthatták. Minden szertartásosan zajlott:²⁴ a *Sendherr* kíséretével ünnepélyesen bevonult, fogadva az üdvözlést. Gyakran szentmisével kezdődött a gyűlés, minekutána kezdetét vette a voltaképpeni törvénykezés. Az elnök a szentélyben, a főoltár előtt foglalt helyet. Kíséretének tagjai közé tartozott – az írásbeliség 15. század eleji elterjedésétől kezdődően – a jegyző is. Ezt megelőzően a *Send* minden részletében szóbeli volt. A *Sendherr* mellett egy asztalon feszület és gyertya állott, valamint az eskük kivevéséhez szükséges relikvia, továbbá a büntetőjogi hatáskör szemléltetésére szükséges tárgyak, mint: bot, olló, fésű, kő, fogó – ezek utóbb már csak szimbolikus jelentőséget hordoztak.

Az eljárás a hivatalos tanúk (*Sendzeuge*) kihallgatásával vette kezdetét. Az eljárás egyfajta ötvözete volt az archaikus germán alapokon álló vádrendszerű pernek és az egyház által képviselt, későantik római hagyományokon nyugvó nyomozó eljárásnak. A *Send* ugyanis jellemzően a hivatalos tanúk (*eydsweren, wroger, sentwroger, gesworne sentwroger, Rügemeister*; a latin források szerint: *testes synodales, iurati accusatores*) megszólításával indult, akik egy-egy falu vagy város megbecsült, jóhírű, szavahihető polgárai voltak. Braunschweigben hivatali idejük a 14. században általában egy év volt. Kötelességük volt minden, személyesen tapasztalt vagy hitelt érdemlő forrásból származó jogellenes magatartást bejelenteni – anélkül, hogy a bizonyítékokat megnevezték volna. A hivatalos tanúk mellett bármely jelenlévő is megfogalmazhatott vádat.

A jelenlévő megvádolt személy előtt két lehetőség állott: ha beismerte bűnöségét, rögtön megszületett a terhelő ítélet; ha részben vagy egészben tagadott,

²³ Paderbornban a püspök négylovas szekéren érkezett, de a gyakorlat egészen eltérő is lehetett. Források e témához: MÜLLER-VOLBEHR 1973. 90. p.

²⁴ A kortárs Johannes Busch ágostonrendi prépost részletes leírást adott a minden elemében látványos eseményről. GRUBE, Karl: *Des Augustinerpropstes Johannes Busch Chronicon Windeshemense und Liber de reformatione monasteriorum*. Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete, 19. Halle, 1886. 440. p.

következhetett a bizonyítás. A bizonyítékok – a világi eljárásrendhez hasonlóan – formálisak voltak: tisztítóeskü és istenítéletek (a párbaj kivételével).²⁵ A nem szabad jogállású, megvádolt személyek nem vonhatták ki magukat az elrendelt ordália (*purgatio vulgaris*)²⁶ alól, a szabadok viszont, a megítélt számú eskütársakkal közösségben, a szent relikviák előtti tisztítóeskü (*purgatio canonica*) letételével szabadulhattak. A IV. lateráni zsinat hatása e területen is érződött: a 13. század közepétől az istenítéletek teljesen megszűntek. Az egyik utolsó, e tárgyú halberstadti dokumentum 1231-ből való, amikor is Friedrich püspök két falunak (Niehagen és Gröningen) egy rét hovatarozása miatt támadt vitájában rendelte el a tüzesvas-próbát (*das glühende Eisen*), mely nyomán Niehagen lett a per nyertese.²⁷

A 14. és méginkább a 15. században a bizonyítási eszközök között már leginkább csak tanúkat találunk, különösen azokban az esetekben, amikor harmadik személyek és nem a hivatalos tanúk emeltek vádat. A tanúk és méginkább az okleveles bizonyítás azonban már leginkább a hivatalszerűen működő egyházi bíróságokon kerültek alkalmazásra.

²⁵ „Die Verwandtschaft mit dem weltlichen Recht war so nah, daß man zunächst nach dem weltlichen Gericht nach dem Stand des Verklagten schied.” MÜLLER-VOLBEHR 1973. 98. p.

²⁶ FRANZ, ADOLPH: *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*. 2 Bände. Freiburg im Breisgau, 1909. II. 307–310. p.

²⁷ Idézi: MÜLLER-VOLBEHR 1973. 99. p. 725. lj.

Balogh Judit*

„VÉRBELI LEVÉLTÁRNOKOK” ÉS A JOGTÖRTÉNET MŰVELÉSE

*„Minél távolabbra tekintünk hátra,
annál messzebbre látunk előre.”*
(Winston Churchill)

I. A jogtörténeti kutatásokról és oktatásról

A jogtörténet művelői és a gyakorló jogászok között éppúgy, mint a jogi oktatásért felelős felsőoktatás-politikusok és kari vezetők körében újra és újra fellángoló viták tárgya a jogtörténeti tárgyak helye és szerepe az oktatásban. A sokféle álláspont között – hitem szerint nem csak a képzési és kimeneti követelmények miatt – mind hazánkban, mind Nyugat-Európában hosszú ideje, még mindig, és remélhetőleg még sokáig azok a mértékadók és meghatározók, amelyek szerint a jogtörténetnek elengedhetetlen szerepe van az értelmiségi attitűdök kialakításában és emellett a jogtudományi ismeretek átadásában is.¹ A jogtörténet (és más elméleti, alapozó diszciplínák) megtartására nem valami önös érdekből van szükség. Nem azért, hogy a jogtörténészeket továbbra is „el kelljen tartani” a jogi felsőoktatás más szereplőinek (hiszen mi a hatályos jogásznál is szűkebb lehetőségekkel bírunk arra, hogy forrást vonjunk, vonzzunk be az egyetemre). Nem is azért, mert antik, rég elfeledett szabályozások, formák reminiscenciáit akarjuk megtartani, vagy „fölsleges” elmélettörténettel traktálni az egyébként is túlterhelt (?) joghallgatókat. De még azért sem, hogy a doktori disszertációk „kötelező” (?) „történeti bevezetője” kapcsán legyen kihez fordulni segítségért. A jogtörténetnek – hisszük, ezért műveljük – ennél sokkal jelentősebb funkciója van. Hogy milyen funkciót adunk a saját munkánknak, azt pedig magunk döntjük el.

A jogtörténet célját, feladatát azok, akik elkötelezettek művelése és oktatása iránt, sokféleképpen meghatározhatják. Az, hogy tanulni lehet belőle,

* Balogh Judit egyetemi docens, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-7252-7982

¹ Persze van irodalma a cáfolatnak is, számos megfontolandó érvel. pl. RÖHL, Klaus F.: Wozu Rechtsgeschichte? *Jura*, 1994. 4. sz. 173–178. p.

vitán felül áll. A kérdés csak az, hogy kinek és mit. Ezzel összefüggésben tudományterületünknek – leegyszerűsítve – általában kétféle funkciót szoktak tulajdonítani. Vagy azt hangsúlyozzák, hogy a múlt megismertetésével ismereteket gazdagít, látószöveget szélesít, értelmiségi gondolkodást formál, azaz társadalmi feladata van: a jogász egyéniségén, személyiségén keresztül a társadalom egészét alakítja. Vagy pedig azt, hogy a múlt megismertetésével közvetlenül a jelen alakítja: a jelen jogalkotását és jogalkalmazását segíti: modelleket, megoldási lehetőségeket kínál, így teremtve alapot a hatályos jog jobb megértéséhez. Ez a felfogás adja a kritikai jogszemlélet alapját, hiszen ha nem volnának előtünk minták, folyamatok, tendenciák, nem volna eszköztárunk a kritikához.² Ugyanakkor ez a szerepfelfogás a történeti értelmezés forrása is – ami napjaink hazai magánjogában az új *Polgári törvénykönyv* „Mtj-s gyökerei” vagy *Polgári perrendtartásunk* 1911-re „visszanéző” rendelkezései miatt mostanra szinte elengedhetlenné vált.

Az önmeghatározás elől senki nem menekülhet.³ Önmagunk, saját feladatunk meghatározása természetesen attól is függ, hogy a jogtörténet mely ágát műveljük. Az egyetemes jogtörténet körében – meggyőződésem szerint – inkább a rendszerteremtő, szintetizáló ismeretek megszerzésére és átadására lehet szükség, ezzel vihetjük leginkább előre a jogtörténet propedeutikus, későbbi tanulmányokat megalapozó célkitűzését. „A történelemben ugyanis nemcsak szerkezetek, hanem modellek is vannak, melyeknek belső összetétele változhat ugyan, érvényük azonban megmarad, és hat struktúrákon át” – ez a Szűcs Jenő által Bibó István szájába adott tételmondat⁴ éppen ezt a célt tükrözi, így állít feladatot az egyetemes és összehasonlító alkotmány- és jogtörténet művelői elé. Az elsősorban a nemzeti jogtörténetet művelők pedig kutatásaikkal

² Erről és a 19. századi fogalmi realizmusról bővebben MAYER-MALY, Theo: Die Wiederkehr der Rechtsfiguren. *Juristenzeitung*, 1971. 1–3. p. és STOLLEIS, Michael: Jogtörténetírás – rekonstrukció, elbeszélés, fikció? Ford. FREY Dóra. In JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és -elméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Budapest, 2015. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 545–560. p.

³ Az önmeghatározás lényegét azonban nem abban látom, amiről Stolleis professzor írt: a történelemből való tanulás, azaz a jelenre reflektáló jogtörténet számomra nem jelenti az „utasításra vagy eszmetereztésre” irányuló igények kiszolgálását, mert ezt a fajta jogtörténetet – ahogyan Churchill szerint a történelmet is – mindig a győztesek írják, és a tényektől, a levéltári anyagok tartalmától függetlenül, tetszőlegesen változtatható lenne. De nem jelenti azt sem, hogy a német professzor által ennek alternatívájaként állított szigorúan történeti, a jelen problémáitól távolságot tartó jogtörténet teljesen *l'art pour l'art* „jogrégészkedés” lenne. Éppen a levéltárakban rejlő tényanyag ismerete világít rá leginkább arra, hogy mennyire helytelen következtetésekre vezet-het, ha a normákat anélkül próbáljuk értékelni, hogy ismernénk azok gyakorlati érvényesülését. Vö. Homoki-Nagy Mária Menyhárházi Gáspárnak az „Élő jog-e az 1840:VIII. tc.?” című, 1934-ben megjelent közleménye kapcsán tartott előadása (tanulmány formájában megjelenés alatt), valamint HOMOKI-NAGY Mária: „Apai végrendelet félretételével anyai hozományt követelő per.” *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2016. 1. sz. 81–96. p.

⁴ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981. 3. sz. 314. p.

és azoknak az oktatásba való beemelésével a jogszabályok és a gyakorlat összhangjára, vagy éppen annak hiányára világíthatnak rá.

A következőkben álljon itt két portré két jogtörténészről, akik levéltárosi tudásukat a jogtörténeti oktatás szolgálatába állították, és arra alapozva dolgozták ki modern tananyagaikat.

2. „Vérbeli levéltárnokok”^{*} dél-dunántúli származással és debreceni karrierrel

Iványi (eredeti családnevén Jung) Béla Nagykanizsán született, de már Budapesten végezte középiskoláit és az egyetemet. 1903-ban jogtudományi doktori oklevelet szerzett.⁵ A jogi diplomával azonban nem a gyakorlatban, hanem az Országos Levéltárban helyezkedett el, ahol előszeretettel dolgozta fel „az elsüllyedt, még 48 előttről maradt magyar világ isten háta mögötti megyeszékhelyek archívumaiban konzerválódott” csodálatos emlékeit.⁶ A bártfai és eperjesi levéltárak állagainak feldolgozása révén 1914-ben már elismert kutatónak számított, akinek kinevezésével a debreceni jogi kar már indulásakor komoly szaktekinéllyel gazdagodott. Iványi szakmai tekintélyét – tehetsége mellett – az oklevelek és a rendi korszakból származó levéltári anyagok feldolgozásához elengedhetetlen latin nyelvtudása növelte, amely országosan elismert (jog)történésszé avatta, és amely megalapozta sikeres forráskiadói tevékenységét is. Ahogyan Iványi Béla levéltári kutatások iránti elkötelezettségét jelenkori „tanszéki utódja,” Szabó Béla jellemezte: „Iványi szakmai életének első évtizede meghatározó volt egész későbbi életére nézve. Egy olyan levéltáros történész nemzedékhez tartozott, akik előtt – a XIX–XX. század fordulóján – a források, és az azokban rejlő, már a modern polgári kritika forrás-szemléletével meglátott és megrostált adatok alapján nagyon élettelen, elevenen tárult fel a múlt.”⁷

Iványi a Magyar Történelmi Társulat titkáráként pályázott, majd főtitkáráként nyerte el a működését épp akkor megkezdő debreceni m. kir. tudományegyetem jogtörténeti tanszékének vezetését. Az induláskor 36 éves rendkívüli tanár, Iványi Béla személye által a debreceni jogi karon a levéltári kutatásokat előtérbe helyező jogtörténeti kutatási gyakorlat honosodott meg, amelybe a professzor

^{*} A kifejezés Dőry Ferenc baranyai Béláról írott nekrológiájából való. DÖRY Ferenc: In *memoria*m Baranyai Béla 1881–1945. *Levéltári Közlemények*, 1946. 346. p.

⁵ DEGRÉ Alajos: Iványi Béla. *Vasi Szemle*, 1964. 2. sz. 295–296. p.

⁶ VÖRÖS Károly: Iványi Béla (1878–1964). *Levéltári Közlemények*, 1964. 141. p.

⁷ P. SZABÓ Béla: Iványi Béla (1914–1927) Jogtörténet. In P. SZABÓ Béla (szerk.): *„Ernyedetlen szorgalommal...” A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)*. Debrecen, 2014. 208–209. p.

a hallgatókat is igyekezett – speciálkollégiumok és pályadíj-kitűzések révén – bevonni.⁸ Jelentősebb monográfiái, könyvei, mint Bártfa és Eperjes város könyvtárai teljes anyagának átfogó feldolgozása, bizonyítják azt, hogy kutatásaiban és módszertanában fontos szerepet töltött be a forráskutatás, a kútfők pontos felsorolása, katalogizálása. Kedvelt témája, a városi jog (és persze az őszi féléves *Magyar alkotmány- és jogtörténet* és a tavaszi féléves *Európai jogtörténet* fő-tárgyak) mellett az 1925–1926-os tanév őszi félévében *Idegen jogok befolyása a magyar jog fejlődésére*, a következő ősszel pedig *A partikuláris jogok* címmel tartott foglalkozásokat. Sem saját munkáiban, sem a hallgatókkal végzett közös feladatok kiválasztásakor nem elégedett meg, nem szorítkozott csupán a magyar nyelvű források feltárására. Komoly figyelmet szentelt a latin és német kútfők feltárásának, értelmezésének, illetve kitért a korábban felmerült félreértések, mások általi félrefordítások kijavítására is. Ebben az értelemben nem volt rest beismerni saját hibáit, félrefordításait sem. (A hibásan feltüntetett adatokat rendszeresen feltüntette a későbbi kiadásokban, illetve az utóbb megjelent monográfiáiban.) Visszatérő témáját képezték speciálkollégiumainak a *Tripartitum*-exegézisek, valamint akadémiai székfoglalójának témaköre, a magyar *Corpus Juris* keletkezése is.⁹ Ez utóbbi értekezés az Iványi precíz és teljességre törekvő tudományos kutatási módszerét visszatükröző, pontos dátumokkal, történeti tényekkel, szabatosan hivatkozott, leginkább latin forrásokkal alátámasztott, tudományos igénnyel összeállított munka, amelyben egyértelműen fel lehet ismerni az „Iványi-módszert.” Cizellált, összetett tudományos értekezés, amely a szükséges adatokból levonva a megfelelő következtetéseket, megkeresi és a megtalált következtetésekkel pótolja az összefüggéseket. Behatóan vizsgálta a Mossóczy Zakariás és Telegdi Miklós által a 16. században összeállított törvénygyűjteményt, és ennek nyomán részletesen festette le a 15–16. században meglévő jogbizonytalanságot.¹⁰

Külön említést érdemel a kora-rendi országgyűlést vizsgáló, a szegedi professzori időszakban született tanulmánya.¹¹ Iványi itt is a források feltárását

⁸ A speciálkollégiumok és a pályadíjak témájáról bővebben HOLLÓSI Gábor: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)*. Debrecen, 2007. 42–44. p.

⁹ P. SZABÓ 2014. 210–211. p.; BALOGH Judit: Iskolateremtők és iskolák. Képek a régi jogi kar(ok) professzori arcképcsarnokából. In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Tanulmányok dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, 2010. 85–89. p.; HAJDU József Ákos: A jogtörténet kutatása, oktatása és módszertani kérdései a régi debreceni jogi egyetemen. In SMUK Péter (szerk.): *Az állam és jog alapvető értékei 2*. Győr, 2010. 26–28. p.

¹⁰ ÁMÁN Ildikó: Iványi Béla (1878–1964). *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2020. 1. sz. 322. p.

¹¹ IVÁNYI Béla: Adalékok régi országgyűléseink Rákos nevéhez. In Polner Ödön – emlékkönyv. *Dolgozatok Polner Ödön egyetemi nyilvános rendes tanár születésének 70. évfordulójára*. Szeged, 1935. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 321–333. p.

tekintette elsődlegesnek, de kortársai történeti-nyelvészeti munkáit¹² is felhasználta munkájában. A dolgozat egyértelműen kitér az összefüggésekre, és a gyakori kritikai kérdésselvetésekkel tökéletes összhangot teremt a kútfők felhasználásának gyakorlatában. A legnagyobb részt német nyelvű iratokat nyelvi és történelmi szempontból is ütközteti egymással.¹³ Iványi nagyon termékeny kutatónak számított. „Egészében Iványi pozitívista kutatónak tekinthető, kitűnő adatfeltáró, aki azonban következtetéseiben rendkívül óvatos. Éppen ezért, de tulajdonképpen jogtörténeti témáinak javarészt a városi jogra korlátozása miatt is inkább történelemkutatónak ismerték el.”¹⁴

Oktatómunkájában kutatásait nagyban hasznosította, amit igazol az egyetemi könyvtárban kéziratban fennmaradt – egyik¹⁵ – egyetemi jegyzete is.¹⁶ A tananyag tagolása során a klasszikus felosztást követte: az első rész az alkotmánytörténettel, a második a jogtörténettel foglalkozik. Történelmi és levéltárosi tapasztalataira alapozva szentelt külön fejezetet a történelem segédtudományainak, majd ezt követően tért rá az alkotmánytörténet alapfogalmaira, a törzsszövetségre, majd a monarchiára és a királyi hatalomra. Történelmi ismeretek átadását tűzte célul, és jegyzete a rendiség korával véget is ért.

Közvetlen tanszéki utódja, Baranyai Béla (1881–1945), szintén a levéltári kutatásokon alapuló jogtörténet művelője volt, aki a pécsi jogakadémia után a pesti egyetemen szerzett jogtudori oklevelet.¹⁷ Elődjéhez hasonlóan ő is levéltáros munkával kezdte pályáját, előbb a Baranya, majd a Somogy vármegyei levéltárban.¹⁸ Ezt követően az Országos Levéltárba került, ahol érdeklődése a magyar közjog és a közigazgatás története felé fordult, mindenkor társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti kontextusba helyezve azt. „Hosszú éveken át a magyar királyi udvari kancelláriai levéltár kezelésével lévén megbízva, ennek anyagát jórészt darabról darabra átnézte, kijegyezve mindent, aminek értéket tulajdonított. Érdeklődése természetesen kiterjedt más gyűjteményekre is, és ily módon rengeteg adatot gyűjtött össze.”¹⁹

Bár Dóry szomorú tényként állapította meg, hogy a debreceni katedrúra kerülésével Baranyai kutatótevékenységének vége szakadt,²⁰ ez az egyetemi munkás-

¹² Pl. Divéky Adorján budapesti és Szabó Dezső debreceni egyetemi tanár írásait és cikkeit.

¹³ IVÁNYI 1935. 324–325. p.

¹⁴ DEGRÉ Alajos: Magyar jogtörténetírás a Horthy-korban. *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1969. 1–2. sz. 84. p.

¹⁵ A jegyzetek kérdéséhez P. SZABÓ 2014. 211. p.

¹⁶ IVÁNYI Béla: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti jegyzetek*. Debrecen, 1923.

¹⁷ P. SZABÓ Béla: Baranyai Béla (1881–1945) Jogtörténet. In P. SZABÓ Béla (szerk.): *„Ernyedetlen szorgalommal...” A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)*. Debrecen, 2014. 413–437. p.

¹⁸ VARGA Endre: Baranyai Béla: 1881–1945. *Századok*, 1946–1947. 302. p.

¹⁹ DÓRY 1946. 346–347. p.

²⁰ Uo. 346. p.

ságát áttekintve egyáltalán nincs így. Bár viszonylag keveset publikált,²¹ de az oktatásban mindenkor felhasználta kutatásait, és közreadta azok eredményeit. A magyar jogtörténeten belül, mint történész, jogtörténész és levéltáros, elsősorban a középkori és újkori jogtörténettel és egyháztörténettel foglalkozott. A jogtörténet deskriptív (azaz nem jogi) megismerési forrásai között nagy hangsúlyt helyezett a szokásjogra, ezen belül a *Hármaskönyvre* és a hatalmas okleveles anyagra, valamint különös jelentőséget tulajdonított a jogtörténet olyan segédtudományainak, mint a diplomatika, paleográfia, heraldika, de a jogtörténet eszközeként hangsúlyosan szerepeltette a kronológiát, a nyelvtudományt és az archontológiát is.²² Levéltári kutatásai és ismeretei alapján tanította részletesen a nemesség szerzőmódjait, valamint a nemességvizsgálat és nemességigazolás szabályait. Baranyai valamennyi évben hirdetett szemináriumi foglalkozást a jogtörténetből már alapvizsgát tett hallgatóknak, és a proszemináriumi rendszer bevezetésével is kísérletezett, ahol az év elején „felvételin” átesett felsőbb éves hallgatókból szervezett 8–15 fős csoportokat, és azoknak többszemeszteres kurzust hirdetett. E proszemináriumokon a tudományos kutatás alapvető fogásainak elsajátíttatására törekedett.²³ Oktatói habitusát jól jellemzi az egykori tanítvány, Cséka Ervin az alábbiak szerint: „[...] hozzátette: éppen a jogtörténet-oktatás és tanulás feladata az is, hogy megértesse a jog keletkezésének, fejlődésének folyamatát, amely alakulásában, változásaiban történeti jelenség. A jogtörténetet pedig az egyéb szaktörténeti tárgyakkal, de különösen az általános történettel való állandó kölcsönhatásban kell művelni, oktatni és lehetőleg tanulni is. [...] Előadói és vizsgáztatási stílusát a precízesség, szabatosság, illetőleg ennek igénye jellemezte...”²⁴

Baranyai Béla debreceni időszakában jelent meg *Az örökös királyság eszméje 1655–1687 és Esterházy Pál*,²⁵ valamint a *Némi adalékok jog- és egyház-*

²¹ „Egész életében szorgalmas kutató, adatgyűjtő volt, de alig publikált valamit. [...] A XVII–XVIII. század fordulója alkotmánytörténetét akarta megírni, és óriási forráspublikációkat tervezett. Amit publikált, csak e nagy munka mellékterméke volt” – írta róla Degré Alajos összegző tanulmányában. DEGRÉ 1969. 82. p. „[...] levéltári kutatásai során szerzett nagyértékű tapasztalatait sírba vitte magával” – fogalmazott Dóry. DÓRY 1946. 346. p.

²² P. SZABÓ 2014. 423. p.

²³ Pl. *Bevezetés a tudományos irodalmi munkálkodásba; Rendszeres oklevéltári, olvasási és fordítási gyakorlatok, szövegexegeticum, különösen Werbőczy válogatott részein; Fordítási gyakorlatokkal párhuzamosan bevezetés a tudományos munkáság technikájába; Bevezetés a jogtörténet tudományos művelésébe; A tudományos munkálkodás technikai kérdései; Bevezetés a tudományos munkálkodásba és forrásolvasás.* Ezen törekvésekből és abból, hogy tanítványaitól szemináriumi dolgozatot várt el, arra következtethetünk, hogy Baranyai nagy súlyt helyezett a tudósképzés lehetőségeire is. Vö. HOLLÓSI 2007. 41–42. p., P. SZABÓ 2014. 425. p.

²⁴ CSÉKA ERVIN: Emlékezés régi debreceni jogászprofesszorokra. *Jogtudományi Közlöny*, 2002. 2. sz. 110. p.

²⁵ BARANYAI BÉLA: *Az örökös királyság eszméje 1655–1687 és Esterházy Pál.* In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére.* Budapest, 1933. 84–109. p.

történetünkhöz. 1. Vizsgálódások a *Quadripartitum* körül²⁶ című tanulmánya. Ez utóbbi munka Baranyai szerint is „egyenes következménye” az örökös királyság eszméjének történetét kutató munkásságának. E munkák, hasonlóan Iványi műveihez, tudományos igénnyel megírt, a téma előzményeit és következményeit is bemutató, pontos latin nyelvű hivatkozásokkal bővített és a korabeli törvénycikkeket is részletesen taglaló tanulmányok, Degré értékelése szerint „alapos forráskutatáson és kritikán alapuló, megcáfолhatatlan tudományos apparátussal felszerelt roppant precíz töredékek.”²⁷

3. Mindezek hasznáról

Amikor én a jogtörténész céhbe²⁸ inasként („céhleányként”) a ’90-es évek közepén bekerültem, nem volt elképzelhetetlen, hogy egy témakört klasszikus levéltári kutatási eredmények nélkül dolgozzunk fel, csak „jól” kellett – modern, hozzáférhető – témát választani. (Magam is rákényszerültem az érdemi levéltári anyag nélküli dolgozatírásra, mivel az – akkori nevén – Országos Levéltárban hetekig tartó böngészés után is alig néhány releváns iratot tudtam csak feltalálni a magánjogi törvénykönyv első javaslatának keletkezéséről.) De már ekkor is az volt az általános szakmai álláspont, hogy jogtörténet nem létezik a levéltár nélkül. Annak idején csodálkozva hallottunk arról, hogy az egyik pécsi oktató (egy bizonyos Béli Gábor nevű) még ennél is nagyobb vállalkozásba fogott: latin nyelvű oklevelek százait fordítja le, vizsgálja át, és ekként szerzett ismereteit osztja meg hallgatóival. Mondanom sem kell, irigykedve néztünk kedves pécsi doktorandusz- majd oktatótársainkra. Aztán egyszer egy pécsi konferencián magam is hallgattam a Béli Gábor nevű – akkor megéreztem – tudóst az Árpád-kor törvényhozásáról előadást tartani. Máig őrzöm az ott készített jegyzetemet, és használom is a kora középkori előadásokhoz. Ilyen élmények kellene ahhoz, hogy az ember megtanulja értékelni azt a hatalmas tudományos teljesítményt, amely hosszú, kitartó „aprómunka,” egy ember sok „kis lépésének” eredménye,

²⁶ BARANYAI Béla: Némi adalékok jog- és egyháztörténetünkhöz. 1. Vizsgálódások a *Quadripartitum* körül. In ECKHART Ferenc – DEGRÉ Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Budapest, 1942. 41–85. p.

²⁷ DEGRÉ 1969. 83. p.

²⁸ Nem lehet elhelyűtt nem megemlíteni Kajtár István professzort, aki ezt a nagyon kifejező kategóriát alkalmazta a hazai jogtörténet kortárs művelőinek szakmai közösségére. Vö. BALOGH ELEMÉR – STIPTA ISTVÁN – SZABÓ ISTVÁN: *Kajtár István és a „magyar jogtörténész céh”*. In NAGY Janka Teodóra – BÉLI Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara. A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai. (Jogtörténeti Értekezések 56.)* Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 231–236. p.; KAJTÁR Istvánné: *Állam és polgára. Kajtár István szakirodalmi munkássága. Díké*, 2020. 1. sz. 178–186. p. DOI: 10.15170/DIKE.2020.04.01.12.

összességében azonban egy „nagy lépés” a magyar jogtörténet korai időszakában meglevő „fehér foltjaink” eltüntetésében.

Béli Gábor szerencsés ember. Eckhart, Degré és Csizmadia nyomán, az általuk létrehozott „eszköztárral” műveli a jogtörténetet. Legközvetlenebbül talán Degré nyomán, aki magáról, a saját munkásságáról ezt írta: „Eckhart-tól tanultam a problémák meglátását, a változások okainak kutatását és azt, hogy az életet, a gyakorlatot vizsgáljam, ha írott jogszabály is volt, azt kutassam, érvényesült-e a gyakorlatban, és milyen értelmet adott neki a gyakorlat.”²⁹ Csizmadia Andor tudományos tevékenysége pedig így jellemezhető: „nem előre megfogalmazott tételekhez keres igazolást a múltban, hanem sorra felveti a különböző korok különböző városi igazgatási problémáit, ezeket összefüggésbe hozza a társadalmi és gazdasági kérdésekkel, és a hibák kiigazítását várja a jövő jogszabályalkotásától.”³⁰ Ezek adódtak össze, és alkottak szerves egységet abban a tudományos tevékenységben, amit Béli Gábor az elmúlt évtizedekben kifejtett.

Nem az – akár tények nélküli – spekuláció, hanem a jogtörténet levéltárosok általi, tudós művelése az, ami leginkább előreviszi a tudományterületünket. Ez az, amiért a magam részéről nagyon hálás vagyok az Ünnepeletnek, Béli Gábornak. Kívánok még sok-sok aktív, termékeny évet, hogy speciális tudásoddal gazdagítsd a korai magyar jogtörténeti ismeretanyagot, hogy mi is pontosabban, szakszerűbben taníthassunk ezekről az évszázadokról.

Isten éltesse, Gábor!

²⁹ DEGRÉ 1969. 98. p.

³⁰ Uo.

Biró Zsófia*

A KIRÁLY BÍRÓI HATALMA AZ ÁRPÁD-KORBAN

1. A király személyes bíraskodása

A király bírói hatalmát személyesen mint legfőbb bíró,¹ vagy kinevezett, delegált bírái által gyakorolta.² E hatalmával az uralkodó mindig tartózkodási helyén élt, ami kezdetben a vándorló udvart, később állandósuló helyszíneket jelentett.³ A peres eljárások először kizárólag szóban folytak, s csak III. Béla korától beszélhetünk írásbeliségről.⁴ Ottó freisingi püspök 1147-es feljegyzései bizonyoságul szolgálnak, hogy a magyar király ráadásul akkor ítélkezett, amikor kedve tartotta: „a fejedelemtől nem sürgethetnek semmilyen ítéletet a hozzá felérők, a megpereltnek kimentésére engedélyt nem adnak, hanem mindenben egyedül csak a fejedelem akarata érvényesül”.⁵ A magyar király elé tehát azért vitték az előkelők az ügyeiket, mert királyi méltóságánál fogva a legmagasabb bírói fórumnak az számított, ahol saját maga ítélkezett, ez pedig egyben az ítélet erejét és végrehajtását is garantálta. Az ügyek sokasodásával pedig a királyi kúria fórumrendszerének kialakulása következett be.

* Biró Zsófia tudományos segédmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Technológiai Jogi és Energiaügyi Tanszék. ORCID ID: 0000-0001-8372-4896

¹ TIMON Ákos (SCHILLER, Felix): *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte: mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*. Berlin, 1904. Puttkammer und Mühlbrecht Buchhandlung für Staats- und Rechtswissenschaft, 172. p.

² TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, 1918. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 101. p.

³ BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 46., 137. p.; TIMON 1918. 188–189. p.

⁴ TIMON 1918. 170. p.

⁵ BÉLI Gábor: A római szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotására (Megjegyzések a korai dekrétumokhoz). In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Pécs, 2018. Studia Europaea, 176. p.

A király bírói hatalmát főként a 12. századtól bevett szokássá váló fehérvári törvényt napokon gyakorolta, aminek ránk maradt első emlékét II. Gézának az 1151 táján adott levele őrizte meg, amivel Rafael pannonhalmi apátnak adományozott egy udvarnokok által visszakövetelt földet,⁶ majd pedig amiről III. Bélának az az 1185-ben adott levele számolt be, amivel megerősítette a zágrábi kanonokok két birtokát.⁷ A törvényt nap megtartását az 1222. évi *Aranybulla* ténylegesen is kötelezővé tette, még hozzá a Szent Király ünnepéhez kötve: „Hogy évenként a szent király ünnepén, hacsak nem akadályoz meg bennünket váratlan nehéz ügy vagy betegség, Fehérváron tartozunk ünnepelni. És ha mi nem tudnánk jelen lenni, a nádor kétségtelenül ott lesz helyettünk, hogy a mi nevünkben az ügyeket meghallgassa. És az összes serviensek, akik [ha] akarnak, oda szabadon eljöhhetnek.”⁸ Ez ekkortól olyan évenkénti ünnepélyes panasznaprá vált, amire bárki eljöhett. A fehérvári gyülekezet ténylegesen is ünnepnapnak számított, amin megjelent a király, annak családja, a szerviensek, valamint világi és egyház főméltóságok is. A törvényt napon a nádor kötelezően helyettesítette a királyt annak akadályoztatása esetén. 1267-ben esztergomi gyűlést is emlegetnek, vagyis nem csak Fehérváron tartottak országos gyűlést, sőt, koronázáskor is volt példa ítélkezésre.⁹ 1267-ben Esztergomban, királyi engedéllyel, valamikor nyár végén, ősz elején összegyűlt nemesek, valamint királyi szolgák gyűlésük alkalmával tíz pontba szedték szabadságaikat, illetve kéréseiket, amiket utóbb a királyok, IV. Béla és István ifjabb király, valamint Béla herceg elé terjesztettek. Petíciójukban a Szent István ünnepén szokásos bíraskodást azzal kívánták megreformálni, hogy a panaszok orvoslásába a király vonjon be a fehérvári gyűlés alkalmával megyénként két-három nemest.¹⁰

⁶ WENZEL Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori Új Okmánytár*. Pest, 1860–1874. MTA mb. Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai Könyvtár, (a továbbiakban ÁÚO) I. 60. p.

⁷ ERDÉLYI László: *A pannonhalmi főapátság története*. 1902, I. 600. p.; SZENTPÉTERY Imre – BORSÁ Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I. 1001–1270, II. (1255) 1270–1301: 1. füzet 1255–1272., 2–3. füzet 1272–1290., 4. füzet 1290–1301. Budapest, 1923., 1943., 1961., 1987. (a továbbiakban ÁKOKJ) I. 140., 46. p.; BÉLI Gábor: *Organe der Machtausübung*. In MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest, 2017. Dialóg Campus Kiadó, (BÉLI 2017a) 111. p.; BÉLI Gábor: *A középkori magyar jog forrásai Bónis György munkásságában*. In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténet*. Szeged, 2017. Iurisperitus Kiadó, 127. p.

⁸ II. András első dekrétuma (*Aranybulla*). 1. A székesfehérvári törvényt napokról. Lásd MEZEY Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény*. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 94. p.

⁹ DEGRÉ Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk. BÉLI Gábor, Pécs, 2009. Publikon Kiadó, 112–113. p.

¹⁰ SZÜCS Jenő: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In H. BALÁZS Éva – FÜGEDI Erik – MAKSAY Ferenc (szerk.): *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mátyusz Elemér emlékkönyv*. Budapest, 1984. Akadémiai Kiadó, 342–343. p.; MEZEY Barna (szerk.): *A magyar országgyűlés történetének képeskönyve*. Budapest, 1999. Osiris Kiadó, 8. p.

A 13. század második felében előfordult, hogy a király országszerte bíraskodás és más ügyek intézése végett közgyűléseket hívott össze, amin egyháziak, bárók, nemesek és más jogállásúak is megjelenhettek,¹¹ de a királyi udvar székhelye ekkor Buda volt, így az uralkodó is itt intézte a személyes hatáskörébe tartozó ügyek többségét.¹² Mégis a 13. században a több megye számára összehívott, Fehérváron kívül másutt működő általános gyűléseken, amiket a király hirdetett, bizonyosra lehet venni, hogy a király ítélkezett is. A legtöbbet az 1286. június vége és július eleje közt Rákoson tartott gyűlés ügyeiről lehet tudni. IV. László e gyűlés alkalmával adta vissza négy padányi nemesnek és rokonaiknak Padány nevű földjüket, amit Salamon fia Péter tartott elfoglalva. A négy padányi nemes: Hidvégi András ispán, azután egy másik levél szerint Csák nembeli Csák, Rénáld és Kemény, akiknek disznaik után vámmmentességet, továbbá szabad legeltetést adott.¹³ Ezek mellett a király hozzájárulását adta ahhoz, hogy Kőszegi Henrik fiainak famulusai és familiárisai által elkövetett károk és jogsértések ügyében egy év múlva ítélkezzen, meghagyva azt is, hogy ha ők ez idő alatt ismét deliktumokat valósítanak meg, személyesen fogja őket ítélni: „ha valami okból [...] új károkat okoznak vagy új jogsértéseket követnek el valakivel szemben, mi magunk vizsgálódunk és nem más bíránk az efféle ezek ellen újólag emelt panaszokban”.¹⁴

Megesett, hogy a király kivételes joghatóság alá rendelt egy világi személyt, azaz kizárólag ő, személyesen bíraskodhatott felette és népei felett is, tette mindezt különös kegyből (*gratia specialis*) 1289. augusztus 27-én: „László [...] Magyarország királya híveinek [—] a szatmári ispánnak és az összes bírónak, akiket illet, és a jelen levelet majd megtekintik, üdvöt és kegyet. Mivel Mihály fiainak, Istvánnak és Pálnak azt a különös királyi kegyet rendeltük adni szolgálataikért és hűségeikért, hogy ők és a hozzájuk tartozó emberek a szatmári ispán, nemkülönben más bírók hatalma, joghatósága és bíraskodása alól teljes mentességet bírjanak, akartuk és hűségeteknek meghagyva megparancsoltuk, hogy Mihály előbb mondott fiait közületek senki ne merje, vagy merészelje ítélni, hanem ha valakiknek ellenük keresete volna, előttünk keressék a jog rendjének szem előtt tartásával, és mi ezek felől teljes igazságot teszünk”.¹⁵

¹¹ BÉLI 2017a. 112–113. p.

¹² BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 46. p.

¹³ FEJÉR, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–X*. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban CD) V/3. 407. p. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2–3. 3405. sz., 368. p.); IPOLYI Arnold – NAGY Imre – PÁUR Iván et. al. (szerk.): *Hazai okmánytár I–VIII*. Győr, 1865–1873. Budapest 1876–1891. (a továbbiakban HO) VI. 351. p. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2–3. 3408. sz., 369. p.); HO IV. 53. p. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2–3. 3412. sz., 370. p.)

¹⁴ ÁKOKJ II. 2–3. 3411. sz., 369. p.

¹⁵ ÁÚO IX. 563. p. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2–3. 3528. sz., 404. p.)

Ez a kivételezett joghatóság alá rendelés, mivel az oklevélben a király *coram nobis*, tehát „előttünk keressék az igazságot” kitételrel élt, ami ténylegesen a király személye előtt folyó bíraskodást jelent, míg ezzel szemben az *in praesentia regia* a király jelenlétén folyó bíraskodás a király udvarában, a király, illetve a nevében eljáró országbíró, majd III. András uralkodása idején az al-országbíró ítélkezését egyaránt feltételezi, a királyi különös jelenlét (*specialis praesentia regia*) előképének fogható fel.

A király (bírói) hatalmánál fogva valamely felek ügyében minden bírót eltiltathatott az ítélkezéstől, illetve bizonyos bűncselekményt megvalósítókat (különös okból) mentesíthetett minden bíró eljárása alól, és egyúttal a megvalósult vagy a későbbiekben megvalósított bűncselekmény miatt büntetlenséget biztosíthatott a mentesítetteknek, azaz annak ellenére, hogy tényállásszerűen bűncselekményt követettek el a király kegyét korábban elnyertek, azt rájuk nézve nem büntethető magatartásnak nyilváníthatta. 1280. április 4-én IV. László két hardi nemest mentesített, megtiltva az ország valamennyi bírójának, hogy velük szemben ítélni merjenek („Ladislaus [...] suis universis iudicibus in regno suo constitutis non praesumatis iudicare”) a tördemici királyi márcadók (*populi marciatores*) földje iránt, mert a Tördemic földet elcserélte Hardi Antal és Fildrik Bolar nevű földjével.¹⁶ Másik eset, amikor a király 1289. szeptember 13-án kelt levelében az ország valamennyi bírójának megtiltotta, hogy az ellene lázadó Csák nembeli Simon fia Péter és Gyula fia Mojs megölése, valamint András elfogása és javaik elvitele miatt Ubul fia Mihály ispánt és három fiát elítéljék, és feloldozta őket ezek jogkövetkezménye alól.¹⁷

A király bírói hatalma mégsem volt mindig korlátlan. Már Szent István király is arra figyelmeztetett Imre hercegnek címzett intelmeiben, hogy a király a főpapok ügyeibe ne avatkozzék bele, ha az mégis vétkezik, négyszer figyelmeztesse, és csak azt követően vonja felelősségre.¹⁸ Sőt, Szent István első törvényének 2. cikke egyházi ügyekben az egyháziak bíraskodási primátusát fejezte ki,¹⁹ 1222-ben II. András pedig az *Aranybullát* megelőzően kiadta az ún. papi bullát is, amelyben elismerte az egyház joghatóságát minden egyházat érintő ügyben (kivéve, ha egyházi világi embert perelt, ebben az esetben világi bíró elé tartozott a per):²⁰ „[...] akarjuk és elhatároztuk, hogy az egyháziak közül senki se tartozzék felelni a világiak egyikének sem világi személy előtt, ha tudniillik

¹⁶ CD V/3. 20. p.

¹⁷ ÁÚO IX. 556. p.

¹⁸ *Szent István intelmei Imre herceghez*, III. A főpapoknak kijáró tiszteletről. Lásd MEZEY 2000. 88. p.

¹⁹ LÁSZLÓ Balázs: A királyi jog a Szent István korabeli jogforrásokban. *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, 2020. 117. p.

²⁰ PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Második kötet*. Budapest, 1899. Atheneum Irod. és Nyomdai R. Társulat, 99. p.

világi bíróság előtt világi személy támadja meg őket. Mindenesetre, mint az észszerűség rendje megköveteli, hogyha világi akar rábizonyítani valamit egyházra, az egyház kiküldött főpapjai, érsekek, püspökök, prépostok, főesperesek vagy dékánok [rendfőnökök], avagy bármely más egyházi bíró előtt adja elő ügyének sorát.”²¹ 1233. augusztus 20-án II. András rákényszerült, hogy korlátozza az egyháziak feletti ítélkezési jogköreit. Ennek előzményeként tekinthetünk Kálmán I. dekrétumának bizonyos rendelkezéseire, amik szerint a király bevezette a zsinati bíráskodást, azaz bevonta a megyéspüspököket a királyi bíráskodásba, valamint elrendelte, hogy „világi bíró ne merje pecsétjét egyházi személyre küldeni”.²² Itt kell megemlíteni az 1231. évi dekrétum 9. artikulusát is, ami a királyi udvaron kívül ítélkező nádort tiltotta el az egyházi személyek feletti, valamint házassági és házassági vagyonjogot érintő, egyházi hatáskörbe tartozó ügyekben történő ítélkezéstől.²³ 1233-ban ennél már többről volt szó: II. András minden egyházi ügyre kiterjedően elismerte annak bíráskodási szabadságát, kivéve az ingatlantulajdont érintő perekben. Tette mindezt pápai nyomásra.²⁴ Innentől kezdve az egyház nem pusztán csak a kormányzatra, az uralkodóra gyakorolt befolyást, hanem politikai tényezővé vált.

Ennek alapján a király minden ügyben bíráskodhatott és minden peres ügyet személyes bíráskodása alá vonhatott, azokat kivéve, amiket az egyház joghatóságába tartozónak ismert el, vagy rendelt. A király személyes bíráskodása alkalmával az udvarában jelenlévők közül belátása szerint vont be ispánokat, majd királyi méltóságviselőket, bárókat vagy más világi és egyházi előkelőket. Olykor ezeket a bírótársakat az ítéletet vagy perbeli egyezséget tartalmazó oklevelek néven is nevezték, mint az, amit Csanád nembeli Pongrác fiai, László és Tamás, valamint Geregye nembeli Écs fia Pál közt támadt birtokhatárok és vámhely miatt indult perben adtak ki 1256. március 29-én, Aranyosban. Ebben az egyezséggel záruló ügyben a királynak három bírótársa volt, Pok nembeli Móric királyi tárnokmester, Rátót nembeli Lóránd nádor és Gutkeled István, egész Szlavónia bánja.²⁵

Egy későbbi, ugyancsak a király személyes bíráskodását alátámasztó 1269-es oklevélből szintén az látható, hogy a király előkelő bírótársakat vett maga mellé egy adott ügy eldöntésére: IV. Béla a szomszédjogra hivatkozva követeléssel fellépő Henrik bánt, Henrik fia Jakab ispánt, Amadé fia Lothárdot és Bökény fia Bökényt utasította el, és a Péter fia Miklós által eladott Bós szolgagyőri és Árpáduska nevű pozsonyi várföldeket a vevő Dénes ispán fiának Hedrik honti

²¹ II. András megállapítja az egyháziak igazságszolgáltatási és adózási kiváltságait. II. András ügynevezett papi bullája. Lásd MEZEY 2000. 93. p.

²² BÉLI 2018. 178., 183. p.

²³ Uo. 184. p. Ezt egyébként már az 1222-es papi bulla általában is kimondta.

²⁴ Uo. 184–185. p.

²⁵ ÁÚO VII. 458. p.

ispánnak hagyta meg: „Mivel ugyanezek felperesek voltak, és az általuk megjelölt határnapra nem jöttek el, és nem küldtek, mint tartoztak, őket báróinkkal, Móric tárnokaink mesterével, Lőrinc nádor somogyi ispánnal, Lőrinc asztalnokaink mestere, soproni ispánnal, Csák bán nyitrai ispánnal, kegyeltjeinkkel és híveinkkel ítélettel hallgatásban marasztalódní rendeltük keresetük felől, amijük volt, a mondott földek iránt [...]”²⁶

2. A király bírói hatalmának érvényesítése delegált bírók útján

A tatárjárás előtti bíraskodásról jól kivehető, hogy azokat, akik perükkel a királyhoz fordultak, a király többször delegált bírók elé utalta. Ezek adott esetben a megyékbe kiszállva jártak el. A delegált bírók közt többnyire ispánokat lehet látni, de akadnak egyházfők is,²⁷ bánok, illetve udvari emberek. Azt is jól igazolják a delegálások, hogy ha megyébe küldte a király a delegált bírót, akkor az fő szabály szerint nem az érintett megye, hanem más megyének volt az ispánja. 1213-ben Péter ispán „coram comite, scilicet iudice a rege delegato” a király által delegált bíróként járt el egy felszabadított rabszolga kapcsán. Vutuk felszabadította Fimgozt, aki szabad nőt vett el, ennek a nőnek az apja és a fivére viszont beperelte Vutukot nőrablásért. Vutuk elmondta, hogy a frigy érvényes, mert Fimgoz már szabad ember. „Inka falusi Vutuk felszabadította bizonyos Fimgoz nevű szolgáját minden nemzetségével, ami tőle származik úgy, hogy legyen szabad neki maradni, bárhol akar. Azután pedig előbb említett Fimgoz szabad nőt vett feleségül, akinek atyja, tudniillik Iván és fivére, tudniillik Lesták megerperelték a már mondott Vutukot leányrablás miatt és mondott Fimgozt illetlen házasság miatt Péter ispán, tudniillik a király által küldött bíró előtt. Vutuk pedig azt felelte, hogy a már mondott Fimgozt korábban felszabadította, és így törvényesen vett szabad feleséget.” Ez a rokonságnak nem volt elég, ezért a bíró, poroszlóval együtt elküldte őket a váradi káptalanhoz, hogy megerősítsék Fimgoz szabadságát: „De mivel az előbb megnevezett ellenfelek nem voltak elégedettek ezzel a tünékeny állítással, fent mondott bíró poroszlóval, név szerint Levával mindkét felet a váradi káptalanhoz küldette, és előbb említett Fimgoz ura, Vutuk nyilatkozattal, Fimgozt felszabadítás címén szabadnak nyilvánította ivadékának minden maradékával együtt.”²⁸

²⁶ ÁÚO VIII. 225. p.

²⁷ Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002. Osiris Kiadó, 130. p. Esetenként „deputált” (iudices a rege deputati) bíróként megnevezve. Uo. 476. p.

²⁸ *Váradi Regestrum. Az időrendbe szedett váradi tüzesaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt*. Budapest, 1903. Kiadja Karácsonyi János és Borovszky Samu, (a továbbiakban VR) 66. (162.) sz., 177. p.

1219-ben hordószállító szolgálók panaszolták be ispánjukat, hogy az jogellenesen akart tőlük több pénzt beszedni, ezért mivel jelen ügyben a megye ispánja érintett volt, Dénes mester mint *praecepto regis discutines*, királyi delegált bíró járt el ügyükben: „Királyi miniszteriálisok [szolgálók], akiknek dolga a hordók szállítása, ispánjukat, tudniillik Úzt panaszolták, hogy megsabott tartozásukat áthágva, jogellenes kirovást tett rájuk, tudniillik száz márka becserétekre menőt. Akiket, miután Dénes mester királyi parancsból kikérdezte őket, tüzes vas próbára poroszlóval, név szerint a Puchia kerületi Bekével Váradra küldte, ahol egy minden hordószállítóért hordozva a vasat, megégetődött.”²⁹

1220-ban német vendégek ügyében a király nem tudott személyesen eljárni, ezért Okúz bánt *ex praecepto et auctoritate regis discutens* delegálta maga helyett, aki a jogtalanul „hamisan” bírászkodó Sibertet és Mihályt megbírságotta, illetve tüzesvas-próbára küldte a poroszló kíséretében: „A királyné Újvár [Abaúj] megyei, tudniillik német vendégei tíz faluból, amiket Felnémeti, Középnémeti, Hidasnémeti, Perény, Gönc, Göncruszka, Vizsoly, Egyházasvizsoly, Céce, Dobszának neveznek, megperelték falubelijeiket, tudniillik Sibertet és Mihályt hamis bírói hivatal ellátás miatt, mondván, hogy a népnek nyomorgatói és javaik prédálóí. Ügyüket Okúz bán a király parancsából és tekintélyével megvizsgálva, százöt ezüstmárka kárt felszámolva Váradra küldte őket poroszlóval, név szerint Pél falusi Ágostonnal tüzesvas-bizonyításra. [...]”³⁰

Néhány esetben arra is volt példa, hogy több bírótársat együtt delegált a király, vélhetően, mert több ügyben is szükséges volt az eljárásuk: 1221-ben Tiborc, Gyula, Sándor, Illés ispánok *vice regia* delegálási jogcímen, kimondottan a király helyett kivizsgálva jártak el egy erőszakos földfoglalás kapcsán: „[...] ezerkétszázhuszonegyben, amikor András király parancsot adott, hogy a várak földjeit vegyék vissza, a Méhes falusi békési várnépek, tudniillik Otmar, Joan, Berta, Toma és mások e vár jobbágyainak, tudniillik Sungud, Hysce nek, Jordánnak, Simon fia Péternek és másoknak segítségével megperelték Solt fia Soltot, mondván, hogy a vár Scilos nevű földjét kaszálóval és cserjéssel a Fás nevű mocsár felével együtt erőszakosan elfoglalta. Ez ügyet Tiborc, Gyula, Sándor és Illés ispánok a király helyett kivizsgálva poroszlóval, név szerint a Tarcsa falusi Pállal, Kalanda fiával tüzesvas-próbára Váradra rendelte, ahol az előbb megnevezett Juan hordozván a vasat magáért és várnéptársaiért, megégetődött.”³¹

Ezt követően 1221-ben Tamás püspök, Pósa bán, Simon ispán mint *judices a rege Andrea delegati* jártak el. A borsodi várnépek megperelték a Mocsolyás faluból származókat, hogy ők is a várnépekhez tartoznak, akik viszont közölték,

²⁹ VR 198. (83.) sz. 225. p.

³⁰ VR 259. (116.) sz. 249. p.

³¹ VR 310. (361.) sz. 269. p.

hogy szabadok, a cseh vendégek fiai. A királyi delegált bírók poroszlóval Váradra tüzesvas próbára küldték őket, amire a felperesek megfutamodtak: „A Csokva falusi Koeta és az Ómány falusi Churna borsodi várnépek e vár jobbágyainak, tudniillik Zadur, Péter, Dedo és mások segítségével megpereltek valamely Mocsolyás falusiakat, tudniillik Chizt, Pétert, Dumusát és még a Pelg falusi Cikát és még Tornua falusi Nonát és Belcheát, mind ezeket megperelték várnéptársaikul. Akik pedig azt mondták, hogy szabadok és a cseh vendégek fiai. Akiknek szabadságát, mivel Simony falusi Ruska és Nuhu az előbb mondott Mocsolyás faluból tartották, az előbb megnevezett várnépek azt mondták, hogy ők is várnéptársaik. Ezeknek ügyét András király által küldött bírók, tudniillik Tamás püspök, Pócsa bán, Simon ispán Gutman poroszlóval tüzesvas-próbára Váradra küldték. [...] előbb mondott felperesek megfutamodtak a vas törvény elől. [...]”³²

Meg kell jegyezni, hogy nem az elkövetett, *Várad* *Jegyzék*ben rögzített bűnök és azok bizonyítása a releváns, hanem hogy a király személyes bírászkodásában eljárva, de maga helyett – minthogy nem tudott minden hozzáfutató ügyében személyes eljárni – delegált bírókat küldött, akik az ő személyében, személyes felhatalmazásában jártak el. A *Várad* *Jegyzék* alapján látható, hogy a delegált bírók főként szabad jogállást vagy vagyont érintő, erőszakos ügyekben, valamint földfoglalások kapcsán jártak el, poroszlót is bevonva, aki a bizonyítást felügyelte, majd annak lefolytatásáról beszámolt a delegált bírónak. 1268-ig igen intenzív királyi bírászkodás folyt, de túlnyomó többségében nem a királyi udvaron belül, hanem delegált bírók útján.

3. Összegzés

Mindezek alapján igazolható, hogy a 11–13. században a főhatalom, így a bírói hatalom egyedül és kizárólag a mindenkori királyt illette, amit a fehérvári törvénynapokon tanácsa megkérdezésével, de önállóan gyakorolt. 1222-től e fórumon akadályoztatása esetén a nádor helyettesítette az uralkodót. Egyébként a király a személyes hatáskörébe tartozó ügyekben a letelepedett királyi udvar létesítését követően, a 13. század második felétől a budai központban hozta meg ítéleteit.³³ Tehát a bírói hatalom eredője kezdetben kizárólag a király volt, de az ügyek sokasodásával kinevezett, delegált bírókat is igénybe kellett vennie. Ennek több módját lehet megkülönböztetni. Delegált bíróként járt el a királyi udvarban kezdetben a nádor, később az országbíró. De a királyhoz, annak udvarában közvetlenül hozzá fordulók ügyeiben is – ha az uralkodó nem

³² VR 316. (367.) sz. 272. p.

³³ Bónis 1971. 46. p.

személyesen akarta valami okból meghozni a döntést, akkor – előkelőket: ispánokat, egyházfőket, bánokat, udvari embereket delegált, akik az ő nevében kiszállva jártak el, majd hozták meg a döntést; ők voltak a delegált bírók a király személyes eljárásában, így ez is a központi bíraskodás részének számított. Olyan is előfordult, hogy éppen ellenkezőleg, a király nem delegált senkit, hanem saját bírói joghatóságát korlátozta az egyháziak és hospes-közösségek esetében. Ugyanakkor ennek ellenkezője is megvalósult, megesett, hogy a király különös kegyből kivételes joghatóság alá rendelt személyeket, azaz kiemelte őket más bírók joghatósága alól, és a saját személyes eljárása alá vonta. Sőt, volt, hogy bizonyos bűncselekményt megvalósítókat mentesített minden bíró eljárása alól, mondván, azok különös királyi kegyet nyertek, vagy éppen királyi parancsra cselekedtek, és a tettet nem büntethető magatartásnak nyilvánította.

2014-ben vett szárnyai alá Béli Gábor Tanár Úr, és mélyítette el az alkotmány- és jogtörténet iránti érdeklődésemet. Iránymutatásának köszönhetően két OTDK-dolgozat, számos tanulmány és a doktori értekezésem született meg az elmúlt 8 évben, amiért mindig hálával fogok gondolni rá.

Kedves Gábor! Isten éltesen sokáig 65. születésnapod alkalmából!

Bódiné Beliznai Kinga*
BÍRÓSÁGI
HAGYOMÁNYOK ANGLIÁBAN

A múlt század elején Vámbéry Ruzstem egy amerikai íróat idézve Angliát egy olyan házhoz hasonlította, ahol „semmit sem dobnak el”, ahol „nemcsak a családi képeket őrzik meg, hanem a régi konzervdobozokat, a dióhéjakat, az üres palackokat, az ócska ruhákat és az elhasznált lyukas cipőket is”.¹

Az ország közéletéle mindmáig tartogat olyan meglepő hagyományokat, szinte érthetetlen furcsaságokat, amelyek eredete több évszázadra nyúlik vissza, ugyanakkor szerves részét képezik a 21. századi Angliának. Ilyen emlékeket – alkalomadtán megújulva – szép számmal őriznek a különböző bírói fórumok.

1. Supreme Court, 2009

1399-ig az angol parlament mindkét háza, a *House of Lords* és a *House of Commons* is döntött az alsóbb fokú bíróságoktól eléjük kerülő fellebbviteli ügyekben. A 15. század elejétől a *House of Commons*, átengedve a legfőbb törvénykező jogkört a *House of Lords*nak, már nem vett részt ezeknek az ügyeknek az elbírálásában.² A fellebbezés menetét 1876-ban szabályozták részletesen:

* Bódiné Beliznai Kinga tanszékvezető egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogi történelmi Tanszék. MTA–ELTE Jogi történelmi Kutatócsoport (ELKH). ORCID ID: 0000–0003–3420–2260

¹ VÁMBÉRY Ruzstem: Társadalmi csökevények. *Századunk*, 1930. 4. sz. 179. p.

² JONES, David Lewis: The Judicial Role of the House of Lords before 1870. In BLOM-COOPER, Louis – DICKSON, Brice – DREWRY, Gavin (eds.): *The Judicial House of Lords 1876–2009*. Oxford, 2009. Oxford University Press, 3. p.

az *Appellate Jurisdiction Act*³ értelmében rendes fellebbviteli – magasan képzett, hivatásos – bírákat (*Lords of Appeal in Ordinary* vagy *Law Lords*) neveztek ki, akik csak ítélezési tevékenységet folytattak. A *Law Lordok* a felsőház teljes jogú tagjai voltak, így szavazati joggal rendelkeztek a törvényhozás terén, ám bár e jogukkal csak ritkán éltek. Elsőként Lord Colin Blackburn, a *Court of Exchequer Chamber* bírása és Lord Edward Gordon of Drumearn, a *Privy Council* tanácsosa töltötte be e hivatalt.⁴ Utóbb még két *Law Lordot* neveztek ki. A törvény 1887. évi módosítása lehetővé tette, hogy a bírói tisztségéről lemondó vagy nyugállományba vonuló *Law Lord* megőrizze helyét a felsőházban, gyakorlatilag élethosszig a ház tagja maradhatott. Fellebbviteli ügyekben legalább három bíróból álló tanács járt el, amelynek a lordkancellár (*Lord Chancellor*) mellett két *Law Lord* vagy más, korábban bírói tisztelet viselő *peer* volt a tagja.⁵

Több mint 600 éves hagyománnyal szakítva, 2009. október 1-jétől az Egyesült Királyság legfőbb ítélező fóruma a londoni székhelyű *Supreme Court*. Az alkotmányos reformról szóló 2005. évi törvény (*Constitutional Reform Act*) értelmében az újonnan felállított bíróság vette át a *House of Lords* Fellebbviteli Bizottságának (*Appellate Committee*) és a Királyi Államtanács Igazságügyi Bizottságának (*Judicial Committee of Privy Council*) feladatkörét.

2009-ben a *Supreme Court* első bírái az akkori *Law Lordok* lettek, akik felsőházi tagságukat továbbra is megőrizték, de nyugállományba vonulásukig sem tanácskozási, sem szavazati joggal nem rendelkeztek. A legfőbb ítélező fórum tizenkét bíróját az uralkodó nevezi ki a független *Judicial Appointments Commission* javaslatára. A hatályos szabályok értelmében a legfelsőbb bírósági bírók 75. életévük betöltéséig bíraskodhatnak.⁶ A *Supreme Court* első elnöke 2009. október 1-jétől 2012. szeptember 30-ig Lord (Nicholas) Phillips of Worth Matravers volt.

A *Supreme Court* közérdekű jogkérdést érintő, illetve alkotmányos jelentőségű ügyekben jár el. Hatásköre kiterjed valamennyi polgári ügyre az Egyesült Királyság egész területén, büntető ügyekben azonban csak Anglia, Wales és Észak-Írország tartozik illetékességébe (Skóciában a *High Court of Judiciary* a büntetőügyekben eljáró legmagasabb ítélező fórum).⁷

³ An Act for amending the Law in respect of the Appellate Jurisdiction of the House of Lords; and for other purposes. August 11, 1876. www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/39-40/59/enacted.

⁴ COWIE, Graeme: *The UK Supreme Court. Research Briefing*. London, 2022. House of Commons Library, 23. p.

⁵ O'BRIEN, Patrick: Judges and Politics. The Parliamentary Contributions of the Law Lords 1876–2009. *The Modern Law Review*, 2016. No. 5. 788. p.

⁶ COWIE 2022. 12. p.

⁷ Uo. 23. p.

Az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bírósága a londoni parlamenti negyedben, a *Middlesex Guildhall* épületében működik. Ennek helyén az elmúlt évszázadokban is bíróságok tevékenykedtek. A jelenlegi épület James S. Gibson skót építész (1861–1951) tervei alapján készült, és 1913-ban nyitotta meg kapuit. 1965-ig a *Middlesex County Council* működött itt, majd az 1980-as évektől a *Crown Court* központja lett hét tárgyalóteremmel, hivatali helyiségekkel és száz zárkával a fogvatartottak számára. Az épület renoválására és a *Supreme Court* céljaira történő átalakítására 2007 és 2009 között került sor.

2. *Royal Courts of Justice* (London, Strand)

Anglia és Wales Felsőbíróságának (*High Court of England and Wales*), illetve Fellebbviteli Bíróságának (*Court of Appeal of England and Wales*) London szívében a *Royal Courts of Justice*, más néven *Law Courts* épületegyüttese ad helyet.

A 19. század második felében született döntés arról, hogy a királyi felsőbíróságokat egy épületben kell elhelyezni. A telket, ahol akkor egy több mint négyezer embernek lakhelyül szolgáló szegénynegyed állt, 1865-ben vásárolta meg a királyi kincstár a *Middlesex County Council*től. London központjának ez a része egyébként már a 13. századtól kiemelt jelentőséggel bírt, mivel a források tanúbizonysága szerint a templomos lovagok gyakorlótérként használták. 1235-ben a lovagi tornára érkező III. Henrik elveszítette lovának két patkóját. A lovagok szolgálatában álló ügyes kezű patkolókovácsnak, Walter le Brunnek, aki a király lovát is megpatkolta, III. Henrik megengedte, hogy kovácműhelyt építsen a telken, amiért évente hat patkót és 61 patkószöveget kellett fizetnie bérleti díjként. Az ingatlan utóbb ugyan a város birtokába került, de immár közel nyolcszáz esztendő óta minden évben a városi ügyész ünnepi keretek között hat patkót és 61 patkószöveget ad át a királyi kincstárt képviselő *Remembrancer*nek. Az ún. *Ceremony of Quit Rents* a legrégebbi angol jogi ceremónia, amelyre minden évben Szent Mihály (október 11.) és Szent Márton (november 11.) napja között kerül sor a *Royal Courts of Justice* épületében.⁸

Az új bírósági épület terveinek elkészítésére 1866–1867-ben pályázatot írtak ki. Az eredeti elképzelés szerint hat, végül összesen tizenkét építészst hívtak meg.⁹ A pályázati kiírás szerint a sikeres pályázótól egy 63 400 m² alap-

⁸ JOHNSON, Ben: The Ceremony of Quit Rents. *Historic UK*, October 4, 2016. www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofEngland/The-Ceremony-of-Quit-Rents/; LASKOW, Sarah: London is still paying rent to the Queen on a property leased in 1211. *Atlas Obscura*, October 17, 2006. www.atlasobscura.com/articles/london-is-still-paying-rent-to-the-queen-on-a-property-leased-in-1211.

⁹ PORT, Michael Harry: The new Law Courts competition, 1866–67. *Architectural History*, Vol. 11. 1968. 82. p.

területű épület terveit várták, amelynek építési költségei nem haladják meg a 750 000 fontot. A 19. század második felének angol építészetére jellemző gótikus építészeti formák újjászületésének (*Gothic Revival*) jegyében, a beérkezett pályamunkák – egy kivételével – gótikus stílusú épületet ábrázoltak.

1868 júniusában George Edmund Street (1824–1881)¹⁰ kapott megbízást az épület egészének megtervezésére. Az építési munkálatokat a southamptoni Messrs Bull & Sons cég kezdte meg 1874 elején. Az építkezés azonban nem ment zökkenőmentesen. Az 1870-es évek végén kirobbant kőműves sztrájk miatt a munka csak akadozva és lassan folyt, és Street német, olasz és francia munkásokat kényszerült alkalmazni.¹¹ Az eredeti ütemtervtől jócskán eltérve, az építésvezetők csak 1882. október 12-én adták át hivatalosan az épületet az Építészeti Minisztériumnak. Street nem érthette meg műve befejezését, 1881 decemberében bekövetkezett váratlan halálát részben az építési munkálatok okozta állandó feszültségnek tudták be.

A *Royal Courts of Justice* épületét 1882. december 4-én Viktória királynő nyitotta meg.

Az új igazságügyi palota homlokzata egy 13. századi óráskönyvben ábrázolt városképre emlékeztet. Az impozáns nagycsarnok (*Great Hall*), ahová a főhomlokzat felőli gazdag, gótikus építészeti formákkal díszített, katedrálisra emlékeztető folyosó vezet, 73 méter hosszú, 12 méter széles és 25 méter magas. A 19. századi Anglia neves bírái és ügyvédei mellett Jézus, Mózes és Salamon király szobrai láthatók, és némiképp meglepő módon egy macska és egy kutya is, amelyek a perben álló feleket szimbolizálják.¹²

A gótika „kellemetlen következménye”, hogy az épület folyosói és jó néhány helyisége meglehetősen sötét, így napközben is mesterséges világításra volt szükség. Csak érdekességképpen: „világítási célokra (a villamos világítást alkalmazták) egy földrajzi mérföld hosszúságú sodronyokat kellett használni s összesen 300 [Joseph] Swan-féle lámpát”. A fűtés és a szellőztetés 50 ezer fontba került.¹³

A bírósági épületben több mint ezer helyiséget alakítottak ki, tölgyfával borított tárgyalótermeket, az esküdteknek, illetve a tanúknak fenntartott szobákat, bírói dolgozószobákat, de még öltözőtermeket is. A furcsaságok közé tartozik, hogy amikor az épületet felújították, a *Treasury Solicitorok* 666. számú szobájáról a hivatásos kőtisztítók minden erőfeszítésük ellenére sem tudták

¹⁰ Életről röviden lásd www.britannica.com/biography/George-Edmund-Street.

¹¹ E. D.: *The Royal Courts of Justice. Illustrated Handbook*. London, 1883. William Clowes and Sons Ltd. 18. p.

¹² Az épület ikonográfiai díszítő elemeiről lásd BROWNLEE, David Bruce: *The Law Courts: the Architecture of George Edmund Street*. New York, 1984. Architectural History Foundation. 326–346. p. <https://hdl.handle.net/2027/heb05877.0001.001>.

¹³ Igazságügyi paloták. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1883. (január 14.) 2. sz. 22. p.

eltávolítani az eredeti festett számokat. Ezt a helyiséget tartják egyébként a leghidegebbnek az épületben, és manapság csak ritkán használják.¹⁴

A *Royal Courts of Justice* épületét az elmúlt évtizedekben többször bővítették. Először 1910-ben (*West Green Building*), majd további tárgyalótermekkel 1968-ban (*Queen's Building*). 1990-ben egy új épületszárnyat avattak fel, a tizenegy emeletes *Thomas More Buildinget*, ahol a csődjogi és társasági jogi pereket tárgyalják. 1994–1995-ben az épület keleti szárnyának teljes felújításával tizennégy új tárgyalótermet vehettek birtokba a bírók.

A bővítéseknek köszönhetően ma a London egyik nevezetességének is számító épület kelet–nyugati irányban 143 méter hosszú, észak–déli irányban 140 méter széles és 74 méter magas.

3. *Michaelmas*, azaz a törvénykezési év kezdete

A 12–13. századra visszavezethető szokásoknak megfelelően Angliában és Walesben mind a mai napig négy bírósági terminusra osztják a törvénykezési évet: *Michaelmas* (őszi ülősszak), amely Szent Mihály napjához igazodva [2022.] október 3-tól december 21-ig, *Hilary* (téli ülősszak), amely Szent Hilár francia püspök ünnepnapjához kötődik, és [2023.] január 11-től [2023.] április 5-ig, *Easter* (tavaszi ülősszak), amely a húsvéthoz igazodva [2023.] április 18-tól május 26-ig, valamint *Trinity* (nyári ülősszak), amely a pünkösdhöz kötődik, és [2023.] június 6-tól július 31-ig tart.¹⁵ A középkorban hasonló octavialis (nyolca-dos) rendszerben működtek a bíróságok Európa-szerte, így Magyarországon is.

A törvénykezési év hagyományosan a westminsteri apátságban tartott istentisztelettel (*Red Mass*) veszi kezdetét, október első napjaiban. A ceremónia eredete abban a középkori szokásban keresendő, hogy a bírók a bírósági terminusok kezdetén iránymutatásért fohászkodtak Istenhez. Akkoriban a *Westminster Hall* adott otthont a *High Courtnak* (Felsőbíróság), és a bírók onnan az apátságba jártak istentiszteletre.

A hagyományos szertartás ugyan nem sokat változott, de a *Temple Bar* (London egykori nyugati városkapuja) és a westminsteri apátság közötti kétféldes utat ma már nem gyalogosan, hanem autóval teszik meg a bírák.

¹⁴ <https://theroyalcourtsofjustice.com/history/>.

¹⁵ The legal year, term dates and sitting days. www.judiciary.uk/about-the-judiciary/our-justice-system/legal-year/.

A negyvenöt perces istentiszteleten, ahol 600–700 bírósági és további meghívott vesz részt, imák, egyházi énekek és zsoltárok hangzanak fel, a szentleckét pedig a lordkancellár, illetve a *Lord Chief Justice* olvassa fel.¹⁶

A 16. században annak, aki úrvacsorához akart járulni, böjtölnie kellett. Ebből alakult ki az a szokás, hogy az istentiszteletet követően a lordkancellár némi ennivalót – „reggelit” – kínált a bírácsoznak, mielőtt visszatértek a *Westminster Hall*ba. Ez ma is így van, az istentiszteletet követően a lordkancellár egy könnyű büféreggelire (*Lord Chancellor's breakfast*) invitálja a színpompás ünnepi talárba öltözött bírósági tagokat, akik az apátságából átsétálnak a parlamentbe. A reggelit a *Westminster Hall*ban vagy a Királyi Galériában (*Royal Gallery*) szolgálják fel. A vendégsereg a kancellári reggelin még körülbelül 300 fővel egészül ki.¹⁷

A törvénykezési év megnyitóján Anglia és Wales bírái, magas rangú bírósági tisztségviselők, a Korona legfőbb jogtanácsosai (*Law Officers of the Crown*), a király tanácsosa (*King's Counsel*), külföldről érkezett bírók és ügyvédek, az Európai Bíróság tagjai, valamint a brit kormány tagjai vesznek részt. A különböző szintű ítélkező fórumok bírái és a királyi tanácsos ünnepi fekete, illetve vörös talárjukat viselik.

A törvénykezési év kezdetét jelentő istentiszteletre az első világháború idején egyáltalán nem, 1931 és 1953 között pedig mindössze négy alkalommal került sor. A második világháborúban a westminsteri apátságot ért bombatámadások olyan súlyos károkat okoztak, hogy az ünnepi istentiszteletet csak a helyreállítási munkálatok követően, 1946. október 14-én tudták ismét megtartani.

1953-ban a Szent Margit-templomban gyűltek össze a bírák a hagyományos istentiszteletre, mivel a II. Erzsébet koronázására feldíszített és átrendezett apátságot a törvénykezési év kezdetére nem sikerült rendbe tenni.

4. Az angol bírósági hivatali öltözéke

Hagyományokban és szimbólumokban bővelkedik az angol bírósági öltözék is. A kora középkorban még nem voltak szigorú szabályok arra nézve, hogy a bírósági viselet milyen színű legyen, és hogy milyen anyagból készüljön. A szokás mindössze annyi volt, hogy a bírósági tagok télen prémekkel bélelt, míg nyáron tafotából készült köpenyt öltöttek magukra. A 15. század elejére a téli öltözék színe a lila lett, nyáron zöldet, ünnepélyes alkalmakkor pedig vöröset viseltek.

Az 1625-ben *The Discourse on Robes and Apparel* címmel megjelent tudományos munka hatására a *Commission of Westminster* rendeletet bocsátott ki

¹⁶ Judges mark the start of the 2022 legal year. *Westminster Abbey*, October 3, 2022. www.westminster-abbey.org/abbey-news/judges-mark-the-start-of-the-2022-legal-year.

¹⁷ Lord Chancellor's breakfast. www.parliament.uk/about/how/occasions/lcbreakfast/.

a bírói viseletről. 1635-ben a Bírói Szabályzat (*Judges' Rules*) gondos iránymutatást adott az *Inns of Court* bírúinak öltözkéire vonatkozóan, bár újdonságot nem hozott, pusztán a 17. századra kialakult gyakorlatot foglalta össze. A *Westminster Hall* (a mai *High Court*) bírái az ülészakok idején fekete vagy ibolyaszínű talárban és ugyanolyan színű pelerinben és csuklyában teljesítettek szolgálatot. A fejükre lenből készült főköttőt, arra bársony, kerek papi sapkát és végül még egy négyzetes sapkát (*pileus quadratus*) is tettek. Ünnepi alkalmakkor skarlatvörös talárt öltöttek, az évszaktól függően selyem- vagy hermelinszegéllyel.¹⁸ A ruhaanyagot hagyományosan az uralkodó adományozta a bírúknak.

A bírói tekintélyt és méltóságot megtestesítő paróka viselése francia hatásra¹⁹ terjedt el II. Károly uralkodása idején (1660–1685). A 18. század elejéig a parókákat fekete lószórból készítették, amelyek állandó ápolást, parfümözést és rizporozást igényeltek. A kenőcsök és a porozás a drága bírói öltözékek anyagát erősen kikezdték, így a rövid parókák végét egy kis fekete zacskóba („*rosette*” vagy „*dress bag*”) kötötték. Az állandó ápolást megunván 1822-ben Humphrey Ravenscroft szabadalmaztatta a fehér lószórból készült bodorított törvényszéki parókát, amelyet nem kellett gondöríteni, bodorítani és rizporozni.²⁰

1868-ban elsőként Sir Robert Collier szorgalmazta a parókaviselés megszüntetését. Hasonló reformgondolatok a 20. század elején is felbukkantak, habár az angol közjog szerint „nem lehet jó és igazságos az az ítélet, amelyet kopaszon vagy széken ülve hoznak”.²¹ A Londonban szokatlan rekkenő hőség azonban többször felforgatta a hagyományokat, például 1934 nyarán, amikor egy bíró – tárgyalás közben – levette parókáját, és „végre megtörülte gyöngyöző homlokát”.²²

A bírói öltözké korszerűsítésének köszönhetően Angliában és Walesben 2008. október 1-jétől a polgári és családjogi bírák már nem viselik az ódivatúnak titulált parókát.

¹⁸ KENGYEL Miklós: *Perkultúra – A bíróságok világa, a világ bíróságai*. Budapest–Pécs, 2011. Dialóg Campus Kiadó, 252–253. p.

¹⁹ Parókát XIII. Lajos korától viseltek a francia királyi udvarban, mivel a király korán elveszítette hajkoronáját, így 1624-től kopaszágát igyekezett parókával palástolni. McLAREN, James G.: Legal dress. A brief history of wigs in the legal profession. *International Journal of the Legal Profession*, 1999. No. 2. 224. p. XIV. Lajos pedig hajbetegsége miatt volt kénytelen parókát viselni. Így természetes, hogy udvari embert el sem lehetett volna képzelni paróka nélkül. A divat tehát végső soron a testi hiba elrejtéséből született meg. RÁTH-VÉGH István: Királyok divatjától a divatkirályokig. In HATVANY Lili (szerk.): *Öltözködés és divat*. Budapest, 1936. Pesti Napló Rt. – Az Est Lapkiadó Rt. – Magyarország Napilap Rt., 50. p.

²⁰ The Role of the Ravenscrofts. <https://legal.edeandravenscroft.co.uk/EvolutionOfLegalDress.aspx>.

²¹ Paróka nélkül. *Népszava*, 1934. (július 7.) 150. sz. 7. p.

²² Uo.

5. Bajvívás a bíróságon?

A magyar bíróságok az 1486: évi 18. törvénycikk hatálybalépését követően a perdöntő bajvívást mint „ez országon kívül a világon hallatlan” bizonyítási eszközt csak akkor alkalmazhatták, ha az adott perben más bizonyíték nem állt rendelkezésre. Ilyen eset lehetett például, ha „utközben valamely egyedül levő ember egy más egyedül levőt, a nélkül, hogy valaki látná, kifosztana, vagy ha egyik a másiknak, a nélkül, hogy valaki tanuként jelen lenne, kölcsönt adna, vagy valamit titokban mondana és különben sem a fosztogatást, sem a hitelezést, sem pedig a mondott szavakat bizonyítani nem lehetne”.

Bár a 15. század végére a bajvívás Európa-szerte kikerült a rendes bizonyítási eszközök sorából, Angliában, a 19. század elején egy perben – a bíróság legnagyobb meglepetésére – a felek egyike ártatlanságának igazolására bajvívást kért. Az angol parlamentben a 17. (1620, 1641), majd a 18. században (1770, 1774) is tárgyaltak a bajvívás eltörlésére irányuló törvényjavaslatokat, törvény azonban nem született.

A nevezetes Ashford v Thornton eset fellebbviteli tárgyalására a *King's Bench* előtt került sor 1818-ban.

1817 májusában a Birminghamtól néhány kilométerre fekvő Erdingtonban a gyanú szerint Abraham Thornton megerőszakolta, majd meggyilkolta Mary Ashfordot. A fiatalok egy táncmulatságon ismerkedtek meg a bűncselekmény elkövetése előtti napon, ahonnan a késő esti órákban együtt távoztak. A fiatal leány holttestét másnap kora reggel egy vizesárokban találták meg. Az elhunyt testen lévő sérülések egyértelműen alátámasztották, hogy emberölés történt. A helyi közvélemény számára nem volt kétséges Thornton bűnössége, röpiratok és versikék születtek a „gyilkosról”. Az elsőfokú ítélet a vádlottat mindkét bűncselekmény elkövetése alól felmentette. Az ügy furcsasága, hogy a számos tanú meghallgatását, illetve a bírói összegzést követően az esküdtek mindössze hat perc alatt hoztak döntést a vádlott ártatlanságáról az emberölést illetően,²³ és az elnöklő bíró utasítására a nemi erőszak elkövetésében sem találták őt bűnösnek.

Thornton felmentése nagy visszhangot keltett az egész országban, levelek és kommentárok tucatjai jelentek meg a korabeli lapok hasábjain, az ügygel még a rangos *The Times* is foglalkozott.

1817 októberében William Ashford, Mary Ashford bátyja fellebbezést nyújtott be a *King's Bench*-nél Thornton ellen. A másodfokú eljárásban Thornton

²³ Abraham Thornton, for the murder of Mary Ashford, 1817. In *Celebrated trials of all countries and remarkable cases of criminal jurisprudence*. Philadelphia, 1847. Jesper Harding, 105. p.; DARGUE, William: The tragic death of Mary Ashford – but was it a murder? *Birmingham History*, January 28, 2015. www.birminghamhistory.net/2015/01/28/tragic-death-mary-ashford-murder-part-one/.

– a régi törvényekre hivatkozva – bajvívásért folyamodott ártatlansága bizonyítására. A *Westminster Hall*ban zajló tárgyaláson 1818. november 16-án, miután a bíró felhívta védekezése előadására, Thornton kijelentette, hogy nem bűnös, és ezt kész akár testével is megvédeni („Not guilty; I am ready to defend the same with my body.”).²⁴ Kesztyűjét – a kihívás jeleként – a földre dobta, ám William Ashford azt nem vette fel.

A peres felek jogi képviselői ezt követően hosszú órákon keresztül a bajvívás mint bizonyítási eszköz igénybevételének lehetőségére vonatkozó érveiket és ellenérveiket sorakoztatták fel. Az akkor még érvényben lévő törvényi szabályozás szerint ugyanis, az emberölésben való elmarasztalás miatt indított fellebbviteli eljárás (*Appeal of Murder*) folyamán a gyilkossággal vádolt személy élhetett a bajvívás bizonyítási eszközével. Kivétel volt ez alól, ha az elkövetőt tetten érték, megkísérelt megszökni a börtönből, vagy bűnösségét a feltárt bizonyítékok minden kétséget kizáróan alátámasztották. A bajvívás alól mentesültek a nők, a kiskorúak, a 60. életévüket már betöltött személyek, a papok, valamint London város polgárai. E feltételek mentén érveltek az ügyvédek pro és kontra, számos jogesetet idézve a bírói gyakorlatból. Az ügyet tárgyaló bírák mindannyian egyetértettek abban, hogy a Thornton ellen felhozott bizonyítékok alapján nem állapítható meg egyértelműen bűnössége, így nem zárták ki a bajvívás lehetőségét.²⁵

Erre azonban végül mégsem került sor. A bíróság felszólította a fellebbezést benyújtó William Ashfordot, hogy fogadja el a bajvívásra szóló kihívást, egyébként Thorntont, akinek a gyilkosság éjszakájára vonatkozó alibijét nem sikerült megdönteni – bár az Ashford család és támogatóik nagy igyekezettel dolgoztak ezen – szabadon bocsátják. Ashford a bajvívástól elzárkózott, így Thornton szabad emberként távozhatt a bíróság épületéből. Néhány hónappal később New Yorkba hajózott, és soha nem tért vissza Angliába.

1819 júniusában Lord Eldon főkancellár törvényjavaslatot nyújtott be a perdöntő bajvívás eltörlésére, amelyet a *House of Lords* nagy sietve, mindössze egy éjszaka leforgása alatt megvitattott és el is fogadott.²⁶ A törvény ily gyors

²⁴ Ashford v Thornton (1818). English Reports Decisions. EngR 3; (1818) 1 B & A 405; 106 E.R. 149 (1 January 1818), 150. p. www.commonlii.org/uk/cases/EngR/1818/3.pdf.

²⁵ Lord Ellenborough összegzésében kifejtette, hogy az ország joga a bajvívást lehetővé teszi, a bíróságnak pedig kötelessége a törvényt úgy hirdetni, ahogy az van, még akkor is, ha esetleg másként kívánná. E bizonyítási eszközzel kapcsolatos jogos előítéletek ellenére is a bíróságnak a törvényes keretek között erre lehetőséget kell adnia. „The general law of the land is in favour of the wager of battel, and it is our duty to pronounce the law as it is, and not as we may wish it to be. Whatever prejudices therefore may justly exist against this mode of trial, still as it is the law of the land, the Court must pronounce judgement for it.” Uo. 169. p.

²⁶ MEGARRY, Robert: *A new miscellany-at-law. Yet an other diversion for lawyers and others*. Ed. GARNER, Bryan A. New Jersey, 2005. Bloomsbury Publishing PLC, 66. p.

megszületését az Ashford v Thornton ügyben benyújtott fellebbezéshez hasonló *Appeal of Murder* indokolta.

Az Ashford v Thornton ügy érdekessége még, hogy az irodalomtudósok szerint Walter Scott *Ivanhoe* című regényét is inspirálta.²⁷

Az *Old Bailey* tárgyalótermeiben illatos fűszerekkel és virágokkal „ékesített” asztaloknál ülve szolgáltattak igazságot a bírók. Ennek a furcsaságnak akkortájt praktikus okai voltak. Mégpedig az, hogy ítélezés közben ne érezzék a jobbra elhanyagolt, ápolatlan vádlottak penetráns szagát.²⁸ A 18. század közepétől kezdve pedig a virágcsokrokkal és a fűszerekkel védekeztek a rabok között terjedő tífusz ellen. Akkoriban ezt hatásos megoldásnak tartották...²⁹

De még 1946 nyarán is arról tudósított az amerikai *Daily Illini*, hogy Londonban a büntetőbírók kis virágcsokrokkal a kezükben lépnek be a tárgyalóterembe. Ezt az évszázadokra visszanyúló – és az Anglián kívüli világ szemében haszontalannak tűnő – hagyományt aztán a második világháború idején megszüntették, leginkább azért, mert az égbeszökő árak miatt a virág is luxuscikknek számított.³⁰

²⁷ Erről részletesen lásd DYER, Gary R.: *Ivanhoe, Chivalry, and the Murder of Mary. Criticism*, 1997. No. 3. 383–408. p.

²⁸ VÁMBÉRY 1930. 180. p.

²⁹ *The Old Bailey: London's Seat of Criminal Justice. American Bar Association Journal*, 1971. No. 11. 1109–1110. p.

³⁰ *Old Bailey Judges Parade To Court Carrying Posies. Daily Illini*, August 1, 1946. 4. p.

Domaniczky Endre*

MÁDL FERENC KISREGÉNYÉNEK PÉCSI VONATKOZÁSAI

Az írástudó felelőssége – ajánlás az ünnepeltnek

Sohasem felejttem el, hogy 2012-ben, amikor először hazalátogattam Ausztráliából, milyen sokat beszélgettünk az ausztrál bennszülöttek jogi helyzetéről és magáról az ausztrál társadalomról, amelyhez számos kisebbség tartozik. Vajon egy ún. multikulturális társadalomban a kisebbségeknek milyen jogai érvényesülnek, és ezeket milyen jogi eszközökkel biztosítják? Vagy ez is csupán egy címke, amit a távolság miatt egy rendszerre vagy országra ráaggatunk? Számtalan kérdésed volt, amelyekre legjobb tudásom szerint próbáltam válaszolni, de amelyek bennem is újabb kérdéseket generáltak. Azt mondtad, meg kell írni – jogászként, új szempontokat adva a tudományos életnek –, hiszen ilyen messzire ritkán jut el írástudó ember.

Az írástudó ember, aki nemcsak megéli az eseményeket, de el akarja, sőt, el is tudja mondani. Aki képes úgy szintetizálni, hogy ne önmagát állítsa a középpontba, de saját magán átszűrve a teljes anyagot, az egyedi esetekből egy átfogó egészet állítson össze. Szempontokat is adtál a feldolgozáshoz, és azt is mondtad, hogy a közösség szolgálata fontosabb, mint az egyéni karrier. Az írástudó felelőssége a helyzet megítélése, hogyan, mi módon, mit tud alkotni, feldolgozni, és végül írott anyagként megformálva – azt a messzeségből hazahozni.

Lényegében ez volt az az útravaló, ami engem a következő évtizedben négy Ausztráliáról szóló könyv, illetve a számos tanulmány és cikk megírására rávezetett. Ugyanez, az írástudó felelőssége tartott itthon később is, amikor a Mádl Ferenc életéről szóló könyv anyaggyűjtésének nekiláttam. Hiszen ez ugyanaz a feladat: egy korábban kevesek által ismert életművet s az amögött rejtőző, még kevésbé ismert embert kellett láthatóvá tenni. Megrajzolni a portréját,

* Domaniczky Endre vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet.

oly módon – mert ő nemcsak jogtudós, de köztársasági elnök is volt, a Haza első polgára – hogy az ne csak a jogászok, de a tágabb közösség számára is értelmezhető legyen. Ennek során egy fordulatokban gazdag életpálya kezdett kibontakozni, és többek közt az is kiderült, hogy Mádl Ferenc milyen sok szállal és milyen erősen kötődött Pécshez és a pécsi egyetemhez. A következő írás ennek a kötődésnek az egyik eleméről, Mádl Ferenc mindeddig ismeretlen regényéről szól.

1. Mádl Ferenc, az irodalmár

Mádl Ferenc, a Magyar Köztársaság második elnöke nemzedékének egyik legjelentősebb jogtudósa volt. Tehetségét a pécsi jogi karon fedezték fel, ahol 1953-ban első díjat nyert a kari tanulmányi versenyen, a tudományos munkára viszont már Budapesten, a 20. század legjelentősebb magánjogászai között számon tartott Világhy Miklós irányításával készült fel.

Miután kezdettől fogva jogásznak készült, és ezen a pályán hosszú pályafutása során jelentős eredményeket ért el, kortársaiban fel sem merült, hogy részéről irodalmi szárnypróbálgatásokat feltételezzen. Pedig Mádl – mint a hagyatékában maradt iratanyagból egyértelműen megállapítható –, főleg az egyetemi éve alatt (1951–1955), illetve a diplomája megszerzését követő időszakban (1955–1956) többször is eljátszott a gondolattal, hogy akár főállásban is szépírodalommal foglalkozzon.¹ Az alábbiakban ezt az időszakot és a hagyatékban fennmaradt írásait – azon belül elsősorban egyetlen befejezett regényét – vonjuk vizsgálat alá.

2. Kéziratok a Mádl-hagyatékban

Mádl Ferenc hagyatékából eddig 17 olyan kézirat került elő, amelyet témája alapján fiatalkori szépirodalmi „szárnypróbálgatásnak” tekinthetünk. A legkorábbi írás még a gimnáziumban készült, a legutolsó pedig már Budapesten, az 1956-os forradalom- és szabadságharc alatt, tehát a keletkezési idejük nagyjából egy évtizedet fog át. A munkák legnagyobb része azonban a pécsi egyetemen töltött időszak alatt íródott, amelyről eddig is sejteni lehetett, hogy ez volt az egyetemi évek élményekben leggazdagabb és legintenzívebb szakasza. Nemcsak a kéziratok darabszáma, de a terjedelme is jelentős: összesen nagyjából 800 oldalnyi anyagról van szó.

¹ Ez konkrétan a *Vigilián*nál való elhelyezkedését jelentette volna. Vö. Mádl Ferenc 1955. június 18-i, június 20-i, június 22-i és június 24-i levelei Némethy Dalmának (a család tulajdonában).

<i>Fiatalkori kéziratok a Mádl-hagyatékban</i>							
	<i>napló</i>	<i>esszé</i>	<i>novella</i>	<i>regény</i>	<i>fordítás</i>		<i>életrajz</i>
1947							<i>Kazinczy Ferenc</i> [töredék]
1948					Szophoklész: <i>Antigoné</i> [töredék] ²		
1949		<i>Élő hajtás rügyei</i>					
1950	<i>Naplójegyzetek</i> [töredék]		<i>A zwickaui ács balladája</i> ³				
1951	<i>Naplójegyzetek</i> 1951. 01.–04. hó				<i>The Great American – Lincoln</i>	<i>Julius Schlegel visszaemlékezései</i>	
1952		<i>Széchenyi élete munkája, a Hitel</i>					<i>Lincoln igazi édesanyja</i>
1953		<i>Some Notices to the E.S.C.C.</i> [angol]	<i>Az X. számú elítélt üzenete</i>		<i>Richard Wagner: Beethoven IX. szimfóniája</i>		
1954				<i>Akik közöttünk vannak...</i> [kisregény]			
1955							
1956	<i>Gondolatok, élmények, beszélgetések másról és magamról magamnak</i> (1956.06.15.–1956.11.02.) [feljegyzések]		<i>A keresett könyv</i> [novellaciklus] [töredék]		<i>Oscar Wilde: A boldog herceg</i>		

Forrás: a Mádl család tulajdonában lévő Mádl-hagyaték iratanyaga

Vajon mi az oka annak, hogy a kezdettől fogva jogi pályára készülő diák már a középiskolától fogva rendszeresen írt, majd egyre tudatosabban próbálgatta ki magát a különböző műfajokban? A válasz a gyermekkorban és a családi hagyományokban rejlik. Bár Mádl Ferenc egy szegény földműves családból származott, ebben a családban a betűt generációkon keresztül tisztelték, és a könyveknek értékük volt. Már az Egyesült Államokat megjárta két nagypapa

² Csiky Gergely magyar fordításából készült német fordítás (a teljes mű nagyjából egyharmada).

³ Munkacíme 1948-ból: *Egy kőtábla története*.

is könyveket hozott magával haza, de a valódi mintát Mádl Ferenc és testvérei számára az édesapa, ifj. Mádl Antal (1903–1988) jelentette, aki széles körű ismereteit – mivel munkaerejére szükség volt a földeken – önképzéssel, felnőttkorában szerezte, és aki munkája végeztével rendszeresen olvasott és írt. Ám nemcsak szülői mintát adott, hanem konkrét művekkel is befolyásolta gyermekei szellemi fejlődését. „Édesapám parasztember létére rendkívül művelt volt, így aztán nemcsak a Szentírást és más hitbuzgalmi munkákat adott a kezünkbe, hanem komoly irodalmat is” – emlékezett vissza később Mádl Ferenc, aki egyértelműen neki tulajdonította, hogy számára az olvasás és az írás valódi élménnyé vált.⁴ „Édesapám betűszeretete rám hatott a családban a legjobban” – fogalmazott már köztársasági elnökként.⁵

Mádl tehát a családjából hozta magával az írás és olvasás szeretetét, de hogy ez tevékenység szinten is megjelenhessen a mindennapok során, ahhoz szükség volt a piarista gimnáziumra, ahol a fiatal diák alapos és hazafias szellemű oktatásban részesült. Ennek hatását először majd a család Ausztriából való visszatérését követően lehet megfigyelni; a legkorábbi fennmaradt kézirat – Kazinczy Ferenc életrajza – 1947-ben keletkezett. A fiatal Mádl baráti köre ekkoriban kezdett kialakulni, és ennek megszilárdulását jelentős mértékben segítette egy nagy megrázkódtatás: az iskola államosítása. Ez az esemény ugyanis mind a tanári kart, mind a diákokat megosztotta. Míg az előbbieket rövid idő alatt szinte kivétel nélkül távozni kényszerültek, az utóbbiak két nagyobb csoportra bomlottak: a változaspártiakra és a hagyományőrzőkre. Mádl – aki származása alapján az új rendszer nyertesei közé is állhatott volna – az utóbbiak közé tartozott. Az a titkos baráti kör, amelynek az egyetemi éveit élményanyagát köszönhette, valószínűleg ide nyúlik vissza, hiszen már 1948-tól vannak adataink arról, hogy titokban misére járt.⁶ A hagyományőrzők azonban nemcsak a vallásgyakorlást hiányolták, hanem az iskola egykori hagyományait, a nemzeti szemléletet, a tudományos vitákat és a baráti beszélgetéseket. Mádl kapcsolata szinte biztosan ekkoriban mélyült el a Borián-testvérekkel, Árpáddal (1931–2012) és Tiborral (1933–2016),⁷ akikkel élethosszig tartó szoros barátságot ápolt. Tőlük akkor sem távolodott el, amikor a pécsi egyetemen tanult

⁴ OSZTOVITS Ágnes: Rólunk is szól a mese. Beszélgetés Mádl Ferencsel. *Magyar Nemzet*, 2000. június 10. 25. p.

⁵ Uo.

⁶ Lásd például Borián Tibor egyik megjegyzését: „Az államosítás és főként 1950 után a vallásos osztálytársak egy csoportja rendszeresen összejött 'illegálisan' hitbéli műveltségének ápolására.” BORIÁN Tibor: *Emlékmorzsa a veszprémi 8 évből*. Kézirat, 2. p. Piarista Levéltár, Borián Tibor hagyatéka. PMKL IV. 276.

⁷ Borián Tibor életrajzát lásd www.keesz.hu/elhunyt-borian-tibor-piarista-anya.

tovább, hiszen az idősebbik Borián-testvér, Árpád akkor már itt volt orvostan-hallgató.⁸ Mádl Ferencet Borián Árpád mutatta be annak a titkos baráti körnek, amelyre a résztvevők később „kiscsoport”-ként hivatkoztak.

3. A kiscsoport

„Létrehoztunk egy kört a jogi egyetemen kívül, ez volt a mi ’magándiákott-honunk’, a legjobb hallgatók tartoztak közénk, akik valamennyien jobboldali, polgári vagy paraszti származású fiúk voltak, és szemben álltak az adott rendszerrel. Ebben a körben éltünk szellemi és politikai életet – a leleplezésig.”⁹ Mádl Ferenc mindössze egyszer, közvetlenül a halála előtt beszélt nyilvánosan erről a baráti körről, amelynek néhány tagja – Mádl Ferencen kívül Borián Árpád, Marx Gyula és Pákozdi Lajos – az egyetemi évek alatt külön is összejárt, és a végzést követően is szoros kapcsolatban maradtak egymással. A kiscsoport tagjai a vallásgyakorlás mellett élénk kulturális életet éltek, sokat olvastak, színházba, előadásokra jártak, és önképzéssel maguk is felkészültek különböző témákból.

Mádlra ez a közeg egyértelműen jó hatást gyakorolt. Pécsre érkezését követően szinte azonnal beiratkozott az egyetemi könyvtárba, és szabadidejében az őt érdeklő témákat kezdte tanulmányozni.¹⁰ Folytatta az Abraham Lincoln amerikai elnök életével kapcsolatos, korábban megkezdett adatgyűjtést is, a fennmaradt cédulagyűjtemény nagy részét ekkoriban készítette el. Nemcsak a múlt érdekelte, hanem a jelen is: élénken követte a világpolitikai eseményeket, például az európai integráció kibontakozását, és tovább trenírozta magát az angol és a német nyelvben.¹¹

A kiscsoport tagjai – ahogy Mádl is említette – politikáltak.¹² Elsősorban egymás között, hiszen a lebukással a kizárást kockáztatták volna, de bizonyos témákról, például a vallás szerepéről és helyzetéről külsősökkel is szívesen beszélgettek.

⁸ Borián Árpád 1949 és 1955 között járt a Pécsi Orvostudományi Egyetemre, amelyet *summa cum laude* eredménnyel végzett el [BORIÁN Tibor]: *Borián Árpád életrajza* [2012]. Piarista Levéltár, Borián Tibor hagyatéka. PMKL IV. 276.

⁹ Kő András: „Útjelzők.” Mádl Ferenc a családi mesékről, a nehéz döntésekről, a sorsát rendező fogalmakról. *Magyar Nemzet*, 2011. január 29. 5. p.

¹⁰ Utolsó interjújában tett egyik megjegyzése is erre az időszakra utal: „[E]lmélyedtem több stúdiumban: az európai politikátörténetben, a politikai eszmerendszerekben – beleszédültem a keresztény európai erkölcsörténetbe –, a római jogban, Platónban meg a többiekben, akik megalkották az európai közjogi gondolkodás és szabadság alapvető értékrendjét.” Uo.

¹¹ A nyelvtanulásra Mádl egyik kedvelt módszere a fordítás volt (erre lásd a példákat a táblázatban), a másik pedig az idegen nyelvű könyvek olvasása, amelyre a regényben is utalt. [MÁDL Ferenc]: *Akik közöttünk vannak...* (kézirat) [1953–54.] 49–50. p.

¹² Azt, hogy a kiscsoportban kötött barátságokat nemcsak a tudomány szeretete, hanem a közéleti érdeklődés is megalapozta, jól mutatja, hogy a négy barát közül három a rendszerváltás

Mádl kezdettől fogva jól tanult, az egyetemen „[m]inden iránt érdeklőd[ött] és élénk”¹³ volt. Az első egyetemi években a közigazgatási, illetve a nemzetközi jog keltette fel az érdeklődését. Az előbbiből szemináriumi dolgozatot, az utóbbiból – önszorgalomból – egy angol nyelvű összefoglalást készített.¹⁴

A kiscsoport tagjai a szabadidejük jelentős részét is együtt töltötték. Ez egyrészt közös templomlátogatást jelentett, másrészt a városban és környékén tett kirándulásokat. A csoport lassanként kiegészült a barátokkal, illetve feleségekkel, és tanulócsoporthból egyre inkább közösséggé vált. Mádl maga is egy kiránduláson találkozott először későbbi feleségével, Némethy Dalmával, aki egy idő után szintén tagja lett a kiscsoportnak, bár annak munkájában aktív szerepet nem vállalt.

4. *Akik köztünk vannak...*

A kisregény és keletkezési háttere

Mádl Ferenc 1953 őszétől Budapesten folytatta jogi tanulmányait. Bár az egyetemváltás következtében földrajzilag távolabb került, a kiscsoporttal, s azon belül a szűkebb baráti körével nem szakadt meg a kapcsolata, hiszen rendszeresen utazott Pécsre közös programokra. Maga a közeg, amelyben eddig mozgott és létezett, sem tűnt el, mert a fővárosba költözését követően belépett egy ottani közösségbe, amely egyébként a pécsi csoporttal szervezeti és részben személyi átfedést mutatott.¹⁵ Annak ellenére, hogy Pesten több ismerős arccal is találkozhatott, ebben az időszakban – az eddig ismertté vált források alapján – nem az élményszerzés, hanem a már meglévő élmények összegzése, feldolgozása került előtérbe. Ennek leginkább kézzelfogható jele az 1954–1955 táján keletkezett kisregénye, amelyről élete végén azt írta, hogy ebben a pécsi

időszakában közéleti szerepet is vállalt. Marx Gyula 1988-ban az MDF zalaegerszegi szervezetének egyik alapító tagja, 1989–1994 között a párt országgyűlési képviselője volt. Borián Árpád 1990–1998 között szintén az MDF színeiben a veszprémi közgyűlés tagja volt. Mádl Ferenc pedig – bár soha nem lépett be egyetlen pártba sem – Antall Józsefhez fűződő barátsága nyomán az országos politikába emelkedett, és jelentős szerepet vállalt az „antalli örökség” ápolásában és továbbadásában.

¹³ Székely Sándor 1953. szeptember 4-én készült jellemzése Mádl Ferencről az ELTE ÁJK Tanulmányi Osztálya számára. ELTE EL 7. p. ÁJK Személyi iratgyűjtő 1951–1966. Marsó–Mádl.

¹⁴ A *Some Notices to the E.S.C.C.* című angol nyelvű írás az Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK) létrejöttével, tágabb értelemben az európai integráció folyamatával foglalkozik. Műfaját tekintve közelebb áll az esszéhez, mint egy jogi dolgozathoz, de a téma jól jelzi az ifjú joghallgató szakmai érdeklődését.

¹⁵ Wöllner Frigyes (1927–1992) csoportjáról van szó. A csoport tagjaira lásd *A hét dokumentuma*. 2016. február 29. Allambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, <https://www.abtl.hu/node/346>.

kiscsoporthoz fűződő emlékeit kívánta megörökíteni.¹⁶ Bár a szerzőség felvállalása megkönnyíti a szerző nélküli, fiktív helyszínen játszódó regény eredeti élményanyagának meghatározását, Mádl személye és Pécs városa a leírások révén minden további nélkül könnyen azonosítható. A regény egyik főszereplőjének, Étienne-nek a személyes története és tulajdonságai nagyfokú azonosítást mutatnak Mádl Ferenc életrajzával. A regényt olvasva megtudhatjuk, hogy Étienne szegény földműves családból származott,¹⁷ kiváló eredménnyel végezte a gimnáziumot,¹⁸ angolul és németül beszél,¹⁹ a latintudása pedig átlag feletti.²⁰ Jogi egyetemen tanul, és bányában is dolgozik, mélyen vallásos, de érdeklődik a filozófia, az irodalom és a történelem iránt. Elegendő itt Mádl-nak a köztársasági elnökké választását követően adott első interjúját felidézni – ahol ezek a kritériumok szinte mind együtt szerepelnek –,²¹ hogy felismerjük a regénybeli főhőssel való azonosságát.

A regény cselekménye egy képzeletbeli franciaországi helyszínen játszódik az 1950-es évek elején a Monte Hongrois hegy²² lábánál fekvő St Étienne városában, amely mellett egy szénbánya, St Étienne-tárna található.²³ St Étienne egyetemváros, híres jogi karral, és Étienne ide nyert felvételt.²⁴ Ha az egyetem, a jogi kar és a szénbányák megléte az azonosításhoz nem lenne elég, érdemes felidézni a regény egyik mondatát, hogy Pécsre egyértelműen ráismerhessünk. Mádl a Misináról a városra tekintve ugyanis így ír: „Alattam feküdt az a város, ahol kétezer évvel ezelőtt a büszke legionárius vigyázta a Római Impériumot a barbárok ellen... Új csak az volt benne, hogy az újkor szelleme, a pénz a központban, a luxusnegyedben neonfényt vezetett a nagy kirakatokba. A petróleumlámpákat villanyégők váltották fel. A szűk utcákba, amelyeket szétlökni még ennek az új szellemnek sem volt ereje, villamost tolt a sínekre...”²⁵

Bár a 162 oldalas regény teljes egészében kitalált környezetben játszódik – ahogy erre a szerző már a címlapon is utal a „*Valahol egy Párizsban*” fordulat-tal –, több esetben felmerül, hogy Mádl a saját életének megtörtént eseményeit dokumentálja. A cselekmény valóságmagjára egyébként maga Mádl is több

¹⁶ MÁDL Ferenc: *Mozaikok. Megtörtént történetek üzenete*. Tihany–Budapest, 2009–2011. (kézirat, a család tulajdonában)

¹⁷ MÁDL [1953–54.] 8. p.

¹⁸ Uo. 18. p.

¹⁹ Uo. 49–50., illetve 96. p.

²⁰ Uo. 94. p.

²¹ OSZTOVITS 2000. 25. p.

²² A Monte Hongrois-ban nem nehéz felfedezni a Misinát. Vö. MÁDL [1953–54.] 55–57. p.

²³ A névadásból adódik a feltételezés, hogy a St Etienne-tárna képét a Pécs melletti Szt. István-akna bányatelepe alapján rajzolta meg a szerző. Az 1925-ben megnyitott István-akna egykor Európa egyik legmodernebb szénbányája volt, ahol egészen 2004-ig folyt a munka.

²⁴ MÁDL [1953–54.] 25. p.

²⁵ A pécsi villamos 1913–1960 között közlekedett. A részletekre lásd <https://pecsivillamos.hu>.

helyen felhívja az olvasó figyelmét: „Amit írtam, nem költemény. Megtörtént.”²⁶ Valamilyen szinten valós eseményeket tartalmaz a két kerettörténet: a) a fiatal joghallgató csatlakozása a kiscsoporthoz, amely egyúttal a jogi kar életébe való beilleszkedési nehézségeit is feltárja; b) a bányában végzett munka, hiszen a fennmaradt iratokból tudjuk, hogy Mádl gyerekként – néhány hetet – saját maga is dolgozott bányában.²⁷ A regénynek három főszereplője van, akik közül – a Mozaikok alapján – kettő azonosítható be egyértelműen: Étienne és Marie, vagyis Mádl Ferenc és Némethy Dalma. A kettejük között kibontakozó szerelmi történet a regény mellékszálának tekinthető.

A regény legfontosabb mondanivalója a kiscsoporttal kapcsolatos. Etienne és barátai ugyanis a szegény származásúakat segítő vallásos baráti társaság, a *joc* tagjai. Mádl a saját pécsi baráti körét is e fogalommal illeti időskori visszaemlékezésében,²⁸ ami ismét egy kapocs a regény és a valóság között. A *joc* vagy inkább JOC máig létező szervezet, a belgiumi alapítású *Jeunesse Ouvrière Chrétienne*,²⁹ amelyet 1925-ben hozott létre Joseph Léon Cardijn katolikus pap. A mozgalom célja az evangélium hirdetése a munkásfiatalok körében, illetve a katolikusok egyesítése a társadalmi igazságosságért folyó küzdelemben. Vagyis e nemzetközi mozgalom – akárcsak Mádlék kicsiny pécsi szervezete – egyszerre bírt társadalmi és politikai célkitűzésekkel. Maga a regény ennek a szervezőmunkának állít emléket – a szerző szavaival: „[a]z élet, a *joc*-munka harcainak produktuma ez – ugyanezen harc sikere érdekében.”³⁰ Ám mi is a *joc*-munka értelme? Egyáltalán miért készült el ez a regény? Mádl erre is választ ad. A fő cél az „emberhalászat”, a szó bibliai értelmében,³¹ amelynek lényegét XVI. Benedek pápa 2005-ben a beiktatási szentmiséjén így fogalmazta meg: „Ma is azt mondják az Egyháznak és az apostolok utódainak, menjenek ki a történelem tengerére és vessék ki hálójukat, hogy megnyerjenek embereket az Evangéliumnak – Istennek, Krisztusnak, az igaz életnek.”³² Mádl és társai a társadalom és az egyén rekatolizációjának elősegítését személyes missziójuknak tekintették, a szervezetben – az önképzésen és a politikai tájékozódáson túlmenően – ezzel foglalkoztak. Az emberhalászat gyakorlatát a szerző egy fiktív párbeszéd keretében be is mutatja. A beszélgetés végén Étienne egy könyvet húz elő a zsebéből, „az 'Emberhalászokat', Maxence van der Meersch híres regényét, amely már annyiszor segített munkánkban.

²⁶ MÁDL [1953–54.] 162. p., illetve lásd még uo. 6. p.

²⁷ Mádl Ferenc 1951. június 4. – 1951. augusztus 31. között dolgozott a bándi fullerbányában gépdvájár, majd csillés munkakörben (vö. Mádl Ferenc munkakönyve, a család tulajdonában).

²⁸ MÁDL [2009–2011.]

²⁹ Jelentése: Keresztény Munkásfiatalok.

³⁰ MÁDL [1953–54.] 6. p.

³¹ *Biblia. Újszövetség.* Lk 5,10. Hasonlóan lásd még: Mt 4,19.

³² Lásd www.magyarKurir.hu/hazai/xvi-benedek-papa-homilija-beiktatasi-szentmisen.

Egy-egy embermegszerzésnél ez szokott lenni az utolsó állomás. Amikor valakit már odáig eljuttattunk [...], hogy aktív emberként közénk állítsuk, akkor előtte mindig kézhez kapja az 'Emberhalászokat'. Ez ugyanis reális, életszerű leírását adja mindannak, amiben dolgozunk, és amelynek most őt – akinek éppen adjuk – akarjuk megszerezni.”³³

A regény azonban nemcsak a szervezőmunkát és a célkitűzéseket mutatja be, hanem számos adalékkal szolgál Mádlnak a szervezetbe való belépése, az akkori olvasmányélményei, illetve két, egész életére döntő hatással bíró kapcsolat kialakulása szempontjából. A munka ezen, viszonylag könnyen beazonosítható részei a következők:

- a pályaválasztás indokolása,
- Feri és Dalma első találkozása,
- az önképzés és témakörei,
- beszélgetés Benedek Ferenc gyakornokkal.

Nézzük sorban az egyes eseteket, és próbáljuk meg az állításokat alátámasztani!

4.1. A pályaválasztás

A fennmaradt források alapján egyértelműen megállapítható, hogy Mádl Ferenc már fiatalon jogásznak készült, és ebben leginkább gyermekkori olvasmányélményei, illetve az amerikai nagyszülőktől hallott történetek befolyásolták. A legfontosabb példaképe Abraham Lincoln amerikai elnök volt, aki maga szegény körülmények között született, és tehetségénél fogva vált belőle előbb ügyvéd, majd sikeres politikus. Mádl olvasmányélményeiben a magyar reformkor nagy alakjai is rendre visszaköszöttek. Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös, Kölcsey, Kazinczy élete és működése számára egész életében követendő példa maradt, és e kiváló államférfiak többsége – ezt már gyerekként felismerte – jogot tanult.³⁴ Maga a családi közeg szintén predesztinálhatta a pályaválasztásban, hiszen édesapjának, a sikeres bándi, illetve szentkirályszabadjai

³³ MÁDL [1953–54.] 101. p. M. van der Meersch (1907–1951) híres regénye 1936-ban íródott, Mádl egyik legkedvesebb fiatalkori olvasmánya volt, a *Mozaiokban* is többször hivatkozott rá.

³⁴ Érdemes megjegyezni, hogy Mádl hagyatékában két nagy magyar államférfiről szóló írása is fennmaradt. Kazinczy Ferencről 1947-ben (töredék), Széchenyi munkájáról, a *Hitelről* 1952-ben írt dolgozatot.

földbérlónek³⁵ számos jogi ügye lehetett,³⁶ és Mádl valószínűleg már gyerekként, apját elkísérve láthatta, hogy egy jogász milyen körülmények között és hogyan dolgozik. Mádl Ferenc kezdetben valószínűleg a hivatalnoki pályával rokonszenvezett, de Budapesten Világhy professzor mellé kerülve kinyílt előtte a világ, és felismerte, hogy a jogtudomány művelése, az elméleti munka mekkora személyes szabadságot és tekintélyt biztosíthat. Az éppen ekkor íródott regényben e felismerés öltött testet Étienne egyik elszólásában: „[...] a jogi pályában nem csepürágó ügyvédek, bíróságot és börtönt láttam. Mindazt mélységesen megvettem. Láttam benne sokkal többet. Azt, hogy lesz időm foglalkozni azzal, amivel akarok, emberekkel, eszmékkel, társadalmi kérdésekkel. Ezen a pályán előttem olyan nagyok álltak, mint az ír O’Connell, mint Lincoln, a nagy amerikai, mint a magyar Széchenyi. Bármily semmi voltam is hozzájuk képest, engem mégis az ő útjuk vonzott.”³⁷ Ebben az adys mondatban³⁸ nemcsak a tudományos, hanem a politikai karrier lehetősége is felsejlik a fiatalember előtt, ám végül – elsősorban mestere, Nizsalovszky Endre tanácsára – Mádl megmaradt a tudományos pályán, és onnét csak idős korában, Antall József hívására lépett át a közéletbe.

4.2. Mádl Ferenc és Némethy Dalma első találkozása

Mádl Ferenc időskori visszaemlékezésében leírta a feleségével való megismerkedése történetét,³⁹ ám ez – a munka jellegénél fogva – csak címszavakban tartalmazza a lényeges elemeket. A *Mozaikok*at szerencsésen kiegészíti a fiatalkori barát, Pákozdi Lajos írása, amellyel a 80. születésnapját ünneplő Mádl Ferencet köszöntötte. Pákozdi szemtanúként emlékezett, hiszen azon a napon ő kísérte Mádlt a Balokány strandra.⁴⁰ E két egybevágó beszámoló alapján egyértelműen megállapítható, hogy a regényben található strandjelenet Feri és Dalma első – véletlenszerű – találkozásának részletes leírását tartalmazza.⁴¹ Talán érdemes megemlíteni, hogy Mádl érdeklődését nem-

³⁵ Ifj. Mádl Antal életére lásd bővebben saját emlékiratait, Ifj. MÁDL Antal: *Életemről szóló vallomásaim*. Bánd, [1982 körül], (kézirat, a család tulajdonában), illetve a családörténetet Mádl Ferenc szemszögéből elbeszélve: DOMANICZKY Endre: *Mádl Ferenc. Tudós és államférfi*. (kézirat, 2022. 20–52. p.)

³⁶ Elegendő itt csupán a bérleti szerződés megkötésére és megújítására, a bérleti díj fizetésére, az alkalmazottak munkaviszonyával kapcsolatos kérdésekre gondolni.

³⁷ MÁDL [1953–54.] 25. p.

³⁸ Vö. ADY Endre: *Új vizeken járok*. (1905)

³⁹ MÁDL [2009–2011.]

⁴⁰ Később a történetet szóban is megerősítette (Pákozdi Lajos interjú 2021).

⁴¹ MÁDL [1953–54.] 37–42. p.

csak Dalma szépsége keltette fel, hanem az a könyv is, amit a lány a padon hagyott. A híres német katolikus pap és szociális munkás Carl Sonnenschein (1876–1929) életrajzából ugyanis azonnal megértette, hogy mindkettőjüket hasonló témák foglalkoztatják.⁴² A fennmaradt dokumentumok segítségével az első találkozás történetét folytatni és datálni is lehet. A Balokány-strandon tett látogatás legvalószínűbb időpontja 1953 tavasza lehetett. Ezt követhette több templombeli találkozás, majd 1954-ben a konkrét megismerkedés, 1955-ben a jegyesség és az esküvő.⁴³

4.3. Az önképzés témakörei

Az érettségit követően Mádl Ferenc lelkesen készült az egyetem megkezdésére, amely egyúttal a nagybetűs életkezdésnek is számított, hiszen 1951 ősztől a szülőfalujától mintegy tíz kilométerre lévő Veszprém helyett immár a több mint kétszáz kilométeres távolságban fekvő Pécssett folytathatta tanulmányait. Ám gyorsan csalódnia kellett: „[n]agy igényekkel célokkal és várakozással mentem. Hisz ott előttem is ismert európai nagyságok tanítottak nemrég. Csak él még valami a szellemükből – gondoltam. De nem élt... Az egész egy marxista laktanyának tűnt, ahol a marxizmust is nagyon alacsony színvonalon oktatják. Amellett, amit a marxista íróktól már a középiskolában elolvastam, alig adtak valami újat.”⁴⁴ Ami pedig mégis új volt, azt „valahogy leekeszagúnak éreztem. Sok minden nem is érdekelt, mert tudtam, hogy tudatos butaság, üres propaganda. Épp az a rész, ami legjobban érdekelt volna: a történelem, egyes nagy alakok, az irodalom, az ember, a társadalom problémái.”⁴⁵ Mádl élményei szinte betűre pontosan egybevágnak a néhány évvel korábban végzett Benedek Ferenc, illetve az egy évtizeddel később ott tanuló Sólyom László tapasztalataival.⁴⁶

Mádl a maga részéről a csalódásra önképzéssel válaszolt. Egyrészt saját maga, önszorgalomból kezdett el a könyvtárban olvasni, másrészt baráti körében, a kiscsoporton belül vitattak meg bizonyos témákat. A könyvtárban elsősorban természettudományi és filozófiai munkákat olvasott – ezekre a regényben is

⁴² Mádl a regényben Sonnenschein életrajzát említi, ez alapján a legvalószínűbb, hogy KATONA Jenő: *Az aszfalt apostola (Sonnenschein élete)* (Budapest, 1934. Pázmány Péter Irodalmi Társaság) című munkájáról lehetett szó.

⁴³ Mádl Ferenc és Némethy Dalma polgári esküvőjére 1955. július 27-én Pécssett, egyházi esküvőjére 1955. december 13-án Veszprémben került sor. Lásd még *Feri Papa Emlékkönyve*. [H. n.], [D. n.] 30., 36., 38–39. p.

⁴⁴ MÁDL [1953–54.] 50. p.

⁴⁵ Uo. 48. p.

⁴⁶ Lásd PÓKECZ KOVÁCS Attila: Benedek Ferenc életműve (1926–2007). *Jura*, 2008. 2. sz. 183. p., illetve BÓDY Zsombor – CIEGER András: „Hagyni kell történni a sorsot”. Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András. *Századvég*, 2004. 1. sz. 140–142. p.

utalt: „[...] inkább foglalkoztattak olyan dolgok, mint a nyelvek, a matematika, a modern fizika a maga nagyszerű bölcséleti háttérével. Plankot, Heisenberget, Einsteint, Eddingtont, Jeanst, Dirakot és még sok mást olvastam át- és átértékeltem tankönyvek helyett. Ha hazai nyelven nem is, németül vagy angolul mindig hozzájuthattam az ilyen könyvekhez.”⁴⁷ Vagyis az olvasás révén nemcsak új ismeretekre tett szert, de nyelvtudását is fejleszthette.

A filozófiai munkák kapcsán figyelemreméltó a regényben tett egyik megjegyzése: „Egyedül Marx *Tőkéje* volt, amely a rendkívül komoly szellemi építmény erejével hatott rám. Belőle – és Marx még néhány más munkájából – tanultam meg igazán, mi a marxizmus.”⁴⁸ Azt eddig is lehetett tudni, hogy Mádl már középiskolás diákként elmélyedt Marx munkáiban, és az államosítást követően többször is filozófiai vitába bocsátkozott az új rendszert támogató diáktársai-val.⁴⁹ Marx munkái azonban akkor még csupán eszköznek számítottak, melyeket egyébként „megvettem, és mint mások, egy kézlegyintéssel elintéztem...”⁵⁰ Most azonban – a pécsi egyetemi könyvtár olvasótermében⁵¹ – jóval alaposabb vizsgálatnak vetette alá, és meglepődve vette észre, hogy Marx „Morusz Sz. Tamástól kezdve Hegelig mindent értékel és felhasznál” a munkáiban.⁵² Itt érdemes megemlíteni, hogy Marx munkáinak értelmezését minden bizonnyal megkönnyítette számára, hogy tanárai között tudhatta a hatalmas tudású Kislégi Nagy Dénes (1884–1984) professzort, aki mások mellett Marx és Engels több munkáját is magyarra fordította.⁵³ Kislégi, aki a diákoknak büszkén mesélte, hogy szükség esetén az „anti-Marxot” is meg tudná írni,⁵⁴ a marxizmust egy modern filozófiai irányzatként értelmezte, és külön felhívta a hallgatók figyelmét a klasszikus filozófiával való összefüggésekre.

⁴⁷ MÁDL [1953–54.] 49–50. p.

⁴⁸ Uo. 50. p.

⁴⁹ Interjú Borián Tiborral (Búcsú Mádl Ferenctől, 2011. június 07. MTV1).

⁵⁰ MÁDL [1953–54.] 50. p.

⁵¹ Mádl Ferenc pécsi olvasójegye, amelyet néhány nappal Pécsre érkezését követően váltott ki, fennmaradt. Mégis, Marx Gyula visszaemlékezéseit olvasva valószínűsíthető, hogy Mádl – feltehetően Benedek Ferenc segítségével – hozzáfért a tanszéki könyvtárak egyes állományaihoz is: „[R]észben a pécsi Tudományegyetem Jogi Kara egyik tanszékének folyóirat járatási engedélye nyújtott lehetőséget a hozzáféréshez, olvasáshoz, tájékozódáshoz. [M]ádl Ferencnek és barátainak köszönhetően jutottunk hozzá a nyugaton megjelenő folyóiratokhoz...” Dr. MARX Gyula: Az én 1956-om. In BÉRES Katalin (szerk.): *„Sívó évek alján”*. *Történetek az ötvenes évekből*. Zalaegerszeg, 2006. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 109. p.

⁵² MÁDL [1953–54.] 50. p.

⁵³ Vö. www.nevpont.hu/palyakep/kislegi-nagy-denes-c5a73, illetve HEGEDŰS Sándor: Az Egyetem (V.). *Hetedhétáthár*, 2005. április 08. 22. p. Kislégi oktatási módszeréről lásd bővebben SZOTÁCZKY Mihály: Kislégi Nagy Dénes emberi és tudósi pályája. In ÁDÁM Antal (szerk.): *A 100 éves Kislégi Nagy Dénes tudományos, oktatói és költői életművéből*. Pécs, 1984. PTE ÁJK, 19. p.

⁵⁴ HEGEDŰS 2005. 22. p.

Röviden szólni kell a kiscsoportos önképzés témaköreiről is. Mádl a regényben azt írja, hogy „itt volt az egyetemen a mi joc-unknak megfelelő jic (Jeunesse Intellectuelle Chrétienne), amelybe összeköttetési útjainkon át mindjárt bevontak.”⁵⁵ Vagyis Mádl előbb a jogászok saját körébe próbált bekapcsolódni, ám a látottak elkedvetlenítették. „Itt is mit találtam? Egyszerű, nem is a legjobban sikerült önképzőkört, amiből hiányzott a gyakorlati munka, a hódítani akarás szelleme, és amelyben – épp emiatt – alig volt élet. Leginkább teológiát, dogmatikus filozófiát adott a vallás alapvető tételeiről, amelyekben úgyis rendületlenül hittem.”⁵⁶ Mádl másra vágott. „Az emberek érdekelték. A társadalmi, egyéni szociális és egyéb bajok okai és orvoslása. Minderről alig esett szó.”⁵⁷ Vélhetően e tapasztalatai hajtották tovább, egészen az orvosok baráti köréhez, amelyben többek között Borián Árpád is tevékenykedett. Ezzel a körrel valóban a fentihez hasonló témákon töprengtek. Ezt igazolja Mádl egyetlen ismertté vált dolgozata, amelyet elő is adott, a *Rerum novarum*ról szóló, és jól jelzi érdeklődésének irányait.⁵⁸

4.4. Beszélgetés Benedek Ferencsel

Bár Kislégi professzor hatalmas tudása és embersége miatt mind a második világháború előtt, mind azt követően a pécsi jogi kar népszerű oktatói közé tartozott, Mádl valószínűleg nem őrzött róla kellemes emlékeket.⁵⁹ Mégis, a mellette dolgozó fiatal gyakornok volt az, akivel a jogi karon először tudott az őt érdeklő vallási és szociális kérdésekről beszélgetni.⁶⁰ Dr. Bodlain szimpatikus alakja mögött egyértelműen Benedek Ferencet (1926–2007), a későbbi nemzetközi hírű romanistát érdemes keresnünk. „Közepesnél magasabb természetén a fej volt az úr. Ő – fokozottabban, mint más – arcában hordta önmagát. Germán koponyájának körvonalai, amelyek modern keretű szemüvegével futottak össze, határozott tekintete az európai szellem képét jelenítették meg. Mintha valamely nyugati tudományos folyóirat egyik lapjáról nézne rám.”⁶¹ Benedek nemcsak külsőre volt megnyerő, hanem belső tulajdonságai miatt is.

⁵⁵ MÁDL [1953–54.] 51. p. Lásd még Uo. 102. p.

⁵⁶ Uo. 51. p.

⁵⁷ Uo. 52. p.

⁵⁸ MARX 2006. 88. p.

⁵⁹ Mádl Dr. Juif professzorban valószínűleg Kislégi Nagy Dénes portréját rajzolta meg. MÁDL [1953–54.] 83–87. p. A történet, amit elmesél, szinte bizonyosan fiktív, viszont az könnyen elképzelhető, hogy a professzor nem rokonszenvezett az akkor (1952–1953. tanév őszi szemeszter) éppen az évfolyamfelelős („évfolyamtitkár”) posztját betöltő diákkal, akit tisztése miatt az évfolyam „kommunista vezetői” közé sorolhatott. Uo. 84. p.

⁶⁰ Uo. 89–92. p.

⁶¹ Uo. 90. p.

„Valóban olyan szellem volt, akinek gondoltam. Nyílt és szabad koponya, aki világnézetében közel állt a keresztény-szocializmushoz. De nézeteiben a liberális szabadgondolkodás és marxi tételek elemei is megtalálhatók. Mindezt azonban egy bizonyos egyéni – ...építő – módon uralta.”⁶²

Bodlain és Mádl első beszélgetése Ludwig Feuerbach egyik könyve⁶³ körül zajlott.⁶⁴ Bár Feuerbach volt a téma, a vita valójában ontológiai kérdéseket, illetve a marxizmus és az istenhit kapcsolatát érintette. „[D]élután háromkor... [kezdődött]. Lépésről lépésre közelítettük meg egymást. Lépcsős módszerrel 'dolgoztunk'. Amikor egyikünk egy bizonyos pontig elment, ahonnan még vissza lehetett volna lépni, ha a másik támad – megállt. Aztán jött a másik, aki szintén így tett, csak már egy fokkal előbbre lépett. Este hat órára elértük egymást. Ő tudta, ki vagyok én, és én tudtam: ki ő.”⁶⁵

Ez a beszélgetés Mádlt megnyugtatta. Innentől kezdve – ebben biztos volt – már nem volt egyedül. Benedek egyfelől példaképként állt előtte, mint idősebb pályatárs, akiben legjobban „tárgyi tudását és alaposságát” becsülte.⁶⁶ Másfelől viszont ő volt a fiatalember első mentora, akit „szüleim után azok mellé a tanítók mellé állítot[tam], akik első elemiben betűvetésre és számolásra tanítottak.”⁶⁷ Megismerkedésüktől kezdve – írja Mádl a regényben – „meg volt a módom szabadon szívni magamba az emberi szellem nagyszerű és kevésbé nagyszerű gondolatait. Ifjú professzoromnak köszönhetem, hogy mindenhez hozzájutottam. Ott jöttem rá, hogy ha valaha intézményesen is akarunk valamit csinálni, az ember, az emberiség, a társadalom felemeléséért – ehhez fel kell készülni, nemcsak erkölcsi, de hallatlan nagy szellemi fegyverekkel is.”⁶⁸ A regény alapján tehát valószínűsíthető, hogy Mádl és Benedek már azelőtt megismerkedtek egymással, hogy tanár–diák viszony keretében a római jogi előadások, illetve a hozzá kapcsolódó gyakorlati óra során találkoztak volna.⁶⁹ A szoros baráti, mentori és bizalmas kapcsolat létezését egyébként Mádlnak Benedek professzor 75. születésnapjára írt gratuláló levele alapján bizonyítani lehetett,⁷⁰ de a megismerkedés körülményei mindeddig homályban maradtak.

⁶² Uo. 91. p.

⁶³ Ludwig Andreas Feuerbach (1804–1872) hivatkozott könyve a *Das Wesen des Christentums* (Lipce, 1841) volt.

⁶⁴ Feuerbachot és Hegelt nemcsak Mádl említi a regényében, hanem Benedek is az alapműveltség részeként hivatkozott rá, de Kislégi professzor is kiemelten foglalkozott vele a tanórák keretében. PÓKECZ KOVÁCS 2008. 183. p., illetve SZOTÁCZKY 1984. 24–25. p.

⁶⁵ MÁDL [1953–54.] 91. p.

⁶⁶ Uo. 92. p.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo. 92–93. p.

⁶⁹ Vagyis az első beszélgetés legvalószínűbb időpontja 1952 tavasza és nem 1952 ősze.

⁷⁰ Bővebben lásd DOMANICZKY Endre: 95 éves lenne „Benedek Franci”. Mádl Ferenc gratuláló levele Benedek Ferenc 75. születésnapja alkalmából (forrásközlés). *Jura*, 2021. 4. sz. 152–156. p.,

5. Irodalmárból jogtudós

Mádl Ferenc fiktív környezetben játszó kisregénye tehát valós élményekre épül, amelyek a könyvtári és levéltári forrásanyag segítségével visszafejthetőek. Amint szóra bírtuk, a regény elsősorban két témakörben nyújt lényeges információkat: a) a pécsi kiscsoport működéséről és céljairól, amelyről a résztvevők később is csak szűkszavúan nyilatkoztak; b) a későbbi köztársasági elnök Pécssett töltött két évének eseményeiről, az egyetemi hallgató „eszméléséről”, akkori gondolatairól. Van azonban a regénynek még egy további hozadéka is: megőrizte szerzője néhány fiatalkori olvasmányélményének lenyomatát, amelyek Mádlt egyrészt a regény megírására ösztönözhatték, másrészt viszont olyan jelentős kapcsolatok létrejöttét eredményezhették, mint a Némethy Dalmához vagy Benedek Ferenchez fűződő viszony. A kisregény tehát fontos életrajzi adalékokkal bővíti eddigi, elsősorban a *Mozaikok*ból származó ismereteinket, ugyanakkor lehetővé teszi néhány más forrás validálását.

A könyv előkerülésével Mádlnak a saját családján belüli helye is átértékelésre szorul, ugyanis egyértelmű, hogy a fiatalember a keresztény akció, az evangélium hirdetése iránti fogékonyságát otthonról hozta magával. Az eddig is ismert volt, hogy édesapját a magyar földművesek, idősebb nagybátyját, Mike Jánost (1905–1981) pedig a magyar iparosok felemelése foglalkoztatta, és e munkában mindkettejüknél központi szerepet kaptak a keresztény elvek és erkölcsi elvárások. Mádl kisregénye, amely a munkásság rekatolizálása, evangelizálása céljából készült, egy harmadik irány jelent a családon belül, amely egyértelműen ifj. Mádl Antal, valamint Mike János gondolataival és elképzeléseivel rokonítható. Mindezek fényében talán nem tűnik túlzásnak azt állítani, hogy a Mádl családban a közösség szolgálata feladatként, sőt inkább kötelességként szállt tovább a szülőről a fiúra, hiszen „a Lélek megnyilvánulásait mindenki azért kapja, hogy használjon vele.”⁷¹ Láthattuk, hogy Mádl Ferenc ezt a gondolatot már fiatalon, a kiscsoport tagjaként is magáénak vallotta, és későbbi életével, valamint közéleti szerepvállalásával szintén visszaigazolta.

Végezetül szólni kell a regény utóéletéről is. Mádl magánlevelezése alapján úgy tűnik, hogy a művet a *Vigiliá*ban szerette volna folytatásokban megjelentetni. Ennek érdekében tárgyalásokat is folytatott Rónay Györggyel, aki azonban az írást túl hosszúnak találta, és egy novellaciklus elkészítését ajánlotta a fiatalember figyelmébe.⁷² Mádl ennek neki is látott, de az anyagnak – valószínűleg

valamint DOMANICZKY Endre: Mádl Ferenc kondoleáló levele Benedek Ferenc özvegyének (forrásközlés). *Per Aspera Ad Astra*, 2022. 1. sz. 250–268. p.

⁷¹ I Kor. 12,7. Nem véletlenül választották testvérei ezt a Bibliából származó szép idézetet a hetvenedik születésnapját ünneplő – már köztársasági elnökként fungáló – bátyjuknak szánt fotóalbum elejére (*Feri Fotóalbuma* [H. n.], [d. n.], a család tulajdonában).

⁷² *Mádl Ferenc 1955. december 7-i levele Mádl Dalmának* (a család tulajdonában).

az 1956-os forradalom és szabadságharc, illetve a *Vigilia* megjelenésében ezt követően beállott hosszabb szünet miatt – csak egy kis része készült el. A forradalom napjaiban újra naplót⁷³ vezető Mádl ezt követően még elgondolkodott a forradalom eseménytörténetének megírásán is, de ez is csupán terv maradt.

Vajon mi volt az oka annak, hogy 1956 végén az irodalmár egyszerre elhallgatott? Kézenfekvő lenne e mögött a szabadságharc leverését követő általános apátiát feltételezni, azonban a helyzet ennél összetettebb. Mádl 1956 májusában került át a Magyar Tudományos Akadémiára, ahol újra felcsillant a remény, hogy hamarosan megkezdheti tudományos pályafutását. Egykori tanárai ez irányú ambícióit támogatták, viszont a sikeres aspiránsi felvételihez publikációkat vártak tőle. Mádl hihetetlen energiával vetette bele magát a kutatásokba, és ezek előbb a figyelmét vonták el, majd az energiáit is teljesen lekötötték. Ahogy a lenti táblázatból is kitűnik, az első jogtudományi publikációja, egy ismertetés éppen 1956-ban jelent meg, ezt követően viszont a korábban teljesen hiányzó jogi jellegű munkái gyors gyarapodásnak indultak.

<i>Mádl Ferenc szépirodalmi és jogi munkássága (1947-1960)</i>		
	<i>szépirodalmi mű</i>	<i>jogi dolgozat vagy tanulmány</i>
1947	1	–
1948	1	–
1949	1	–
1950	2	–
1951	3	–
1952	2	–
1953	3	pályamunka (Pécs) (kézirat)
1954	1	–
1955	–	pályamunka (Budapest) (kézirat)
1956	3	könyvismertetés (1)
1957	–	–
1958	–	tanulmány (1), recenzió (1)
1959	–	tanulmány (6), recenzió (1)
1960	–	tanulmány (2), recenzió (3)

A szerző saját táblázata

⁷³ Lásd részletesen: DOMANICZKY Endre: Részletek Mádl Ferenc 1956-os feljegyzéseiből. *Magyar Szemle*, 2022. 7–8. sz. 8–17. p.

Vagyis Mádl, az irodalmár, az Akadémiára kerülését követően – kiváló mesterei hatására – egyértelműen a jogtudomány területén találta meg a saját útját, és ezen a területen teljesedett ki. Múzsája azonban ezt követően sem hagyta el – elsősorban ennek köszönhető, hogy egész életében könnyen és olvasmányosan írt, jogszabálytervezeteinek szövege pedig még idős korában is esszéjellelű, laikusok által is befogadható és élvezhető maradt.⁷⁴

⁷⁴ Mádl jogszabálytervezeteinek „szépségéről” minisztériumi munkatársa és barátja, Korzenszky Richárd részletesen beszélt. *Mádl Ferenc, a nemzet elnöke*. MTVA, 2021, rendezte Kálomista László, www.youtube.com/watch?v=HdQrA6tKFqc.

Falus Orsolya* – Malecki, Marian**

AZ ARANYBULLA „LENGYEL VÁLTOZATA”: AZ 1228. ÉVI CIENIAI PRIVILÉGIUMLEVÉL

„Szent dolog a Honynak törvényit s régi szokásit
A féledékenységg ellen fenntartani s védni.”***

I. Bevezetés

Ahogy Magyarországon a II. András 1222. április 24-én Fehérváron kiadott első *Aranybullája* volt a rendi fejlődés egyik első, látható jele,¹ úgy Lengyelországban ehhez fogható jelentőségű dekrétum² a hat évvel később megfogalmazott cieniai privilégiumlevél (1228). Ez a dokumentum 1228. május 5-én keletkezett III. „Hosszúlábú” Ulászló (lengyelül: Władysław III Laskonogi) nagy-lengyelországi és krakkói hercegnek³ a Kalisz melletti Cienia faluban tartózkodása idején. Érdekes, hogy mind a lengyel, mind pedig a magyar⁴ oklevél eredeti példánya elveszett, és csak később kelt megerősítésük nyomán ismeri a szövegüket az utókor.

* Falus Orsolya egyetemi docens, Dunaújvárosi Egyetem Társadalomtudományi Intézet Szervezetfejlesztési és Kommunikációtudományi Tanszék.

** Marian Malecki egyetemi tanár, Jagelló Egyetem Jogi és Közigazgatási Kar Egyetemes Állam- és Jegtörténeti Tanszék.

*** VIRÁG Benedek: *Második András Aranybullája mely 1222. esztendőben költ.* Kiadta magyarul Virág Benedek, a szelíd tudományok volt királyi tanítója Pesten, MDCCCV. Előszó.

¹ BÉLI Gábor: II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára. In ZSOLDOS Attila (szerk.): *Aranybulla 800.* Budapest, 2022. Országgyűlés Hivatala, 119–144. p.

² A királyi privilégium és dekrétum között valójában a 14. századig nem volt különbség, és a privilégium később is alapvetően a királyi elhatározástól függött. Bővebben BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest–Pécs, 2009. Dialóg Campus Kiadó, 25–26. p.

³ Nagy-lengyelországi herceg 1194–1202 között, déli Nagy-Lengyelországban 1202–1220 között, Nagy-Lengyelországban 1202–1206 között, 1228–1229 között krakkói herceg. Bővebben PRZYBYL, Maciej: *Władysław Laskonogi, książę wielkopolski 1202–1231.* Poznań, 1998. 11–12. p.; BALZER, Oswald: *Genealogia Piastów.* Kraków, 2005. 286–299. p.

⁴ ÉRSZEGI Géza: *Az Aranybulla. (A hétszázötvenedik évfordulóján közlésezi Érszegi Géza).* Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Székesfehérvár, 1972. 5. p.

A 12–13. században a trónutódlásért folyó belharcok megszüntetése reményében III. „Ferdeszájú” Boleszláv (lengyelül: Bolesław III Krzywousty)⁵ felosztotta az ország területét a fiai között. A kis-lengyelországi fejedelemséget nevezte meg dominánsnak, ennek az uralkodója volt az idősebb (mindenkor rangidős) herceg; ezt nevezték a „szeniorátus” intézményének. III. Boleszláv terve azonban nem várt eredményre vezetett. Lengyelország szétforgácsolódott, és a 13. század közepére már 20 fölé emelkedett a részfejedelemségek száma.

Apja, III. „Öreg” Mieszko (lengyelül: Mieszko III Stary)⁶ halála után, 1202-ben, III. Ulászló trónra ülhetett itt is, azonban 1206-ban a nemesek fellázadtak ellene, és I. „Fehér” Leszeket (lengyelül: Leszek Biały)⁷ választották Krakkó hercegévé. I. Leszek halálát követően III. Ulászló mindent megtett annak érdekében, hogy újraválasszák a legelőkelőbb hercegség élére. Két dekrétumot is kiadott Cieniában az egyház és a nemesek támogatásának fejében. Az elsőben biztosította az egyház jogainak csorbítatlanságát, míg a másodikban adoptálta I. Leszek fiát, Fehér Boleszlávot, és őt nevezte meg általános örökösévé. Kötelezte magát továbbá arra is, hogy nem ad ki újabb dekrétumot a kis-lengyelországi világi és egyházi nemesek jóváhagyása nélkül. Ez volt az első eset a lengyel történelemben, amikor egy herceg a saját hatalmát korlátozta ünnepélyes privilégiumlevél formájában.

Hosszúlábú Ulászló közvetlen kormányzása alá csak a Krakkó körüli területek kerültek, Sandomierz felett a kormányzást helytartóság vette át, melyet ténylegesen a fiatalokú Ferdeszájú Boleszláv anyja, Grzymisława irányított, annak ellenére, hogy formálisan ennek a hercegségnek az uralkodója is Ulászló lett.

A dokumentum azért is különös jelentőségű, mivel ez jelentette a lengyel „parlamentarizmus” kezdetét, azzal, hogy a herceg létrehozta a királyi tanácsot (*curia regis*). Területi kiváltságlevélnek nevezik, mivel a területi hatálya nem terjedt ki az egész országra, hanem csak a krakkói hercegségre. Tekintettel azonban arra a tényre, hogy a krakkói hercegség a kérdéses időben Lengyelország legjelentősebb része volt, ez a kiváltság országos jelentőséggel bírt.

⁵ Kis-Lengyelország, Szilézia és Sandomierz hercege 1102–1107 között, egész Lengyelország fejedelme 1107–1138 között. Bővebben BALZER 2005. 119. p.; JASIŃSKI, Kazimierz: *Rodowód pierwszych Piastów*. Warszawa–Wrocław, 1992. 185–187. p.

⁶ Nagy-lengyelországi herceg 1138–1177-ig és 1182–1202 között, Lengyelország idősebb (szenior) hercege 1173–1177 között, Lengyelország nagyhercege 1198–1199 és 1199–1202 között, keleti Nagy-Lengyelországban Gnieznoval 1173–1177 között és 1182–1202 között, a kaliszi hercegségben 1173–1177, 1182–1191 és 1194–1202 között, a gdański Pomeránia nagyhercege 1173–1177, 1198–1199 és 1199–1202 között, krakkói herceg 1173–1177, 1191-ben, 1198–1199 és 1199–1202 között, kujáviai herceg 1195–1198 között. Bővebben JASIŃSKI 1992. 185–187. p.

⁷ Krakkói herceg 1194–1198-ig, 1199-ben, valamint 1206–1210-ig, mazóviai herceg 1194–1200-ig, kujáviai herceg 1199–1200-ig. Bővebben JASIŃSKI 1992. 23–27. p.

2. A łęczycai oklevéltől az 1228-as cieniai kiváltságlevélig

A cieniai kiváltságlevél – különös jelentősége ellenére – mégsem tekinthető az első komolyabb privilégiumnak. 1180-ban, Łęczycán tartották azt a nemesi gyűlést, amely a lengyel „parlamentarizmus” kialakulásának első mérföldköve, az első „országgyűlés” (lengyelül: Sejm) volt.⁸

I. kép: Az első Sejm.* (Jan Matejko olajfestménye, 1888)**

A gyűlésen egyházi és világi előkelőségek vettek részt. Jelentőségét megerősíti, hogy az egyházat nyolc püspök képviselte. A herceg ebből az alkalomból külön dekrétumban a következő jogokat biztosította az őt támogató nemesek részére:

* 1180-ban II. (Igazságos) Kázmér, aki pápai megerősítést kért rangidős hercegi státuszához, a łęczycai kongresszuson mentességeket és további kiváltságokat biztosított a lengyel egyháznak. In DAVIES, Norman: *God's Playground: A History of Poland, Volume I* (2nd ed.). Oxford, 2005. Oxford University Press. 59. p.

** A kép webhelye: <https://www.wikiart.org/en/jan-matejko/the-first-sejm-recording-of-laws-a-d-1182-1888>. III. Mieszko, más néven Öreg Mieszko (lengyelül: Mieszko III Stary), (1122–1125 között) 1182: Nagy-Lengyelország egységesítése Mieszko alatt.

⁸ GÓRSKI, K. – RACZYŃSKA, V. – RACZYŃSKA, C.: The Origins of the Polish Sejm. *The Slavonic and East European Review*, 1992. Vol. 44. No. 102. 122–138. p.

- a hercegi tisztviselők élelmezési igényeinek korlátozása a püspöki birtokon való átutazás során (az *Aranybulla* is tartalmaz hasonló rendelkezést),
- a *ius spoli* eltörlése lehetővé téve a herceg számára, hogy halála után elfoglalja a püspök birtokait.

Mivel ez volt a lengyel társadalom első kiváltságlevele, érdemes teljes egészében idézni a szövegét:

„Sándor püspök, Isten szolgálójának szolgálója [küldi] szeretett fiának, Kázmérnak, Lengyelország fejedelmének, üdvözlését és apostoli áldását. Felsőged részéről arról értesültünk, hogy a lengyel érsek és püspökök, valamint a világi előkelők tanácsára megszüntetted az egyház és a papjai ellen elkövetett bizonyos visszaéléseket és törvénytelenégeket, amelyeket szokásosan elkövettek, azzal a rendelettel, mely szerint az elhunyt püspökök vagyonát a továbbiakban nem kell elkobozni. Azt is elhatároztad, hogy ha valaki egy elhunyt püspök javaira teszi a kezét, azt átok sújtja; az elhunyt püspök kifosztóját mindaddig nem lehet feloldozni, amíg az elvett javak visszaszolgáltatása után el nem nyeri a feloldozás áldását. Továbbá a papság és a laikusok tanácsára eltörölted azt a szokást is, amelyet a vidéki hercegek gyakoroltak – nevezetesen [hogy] bárhová mentek, pazar kísérettel utaztak, kiűritették a szegények magtárait, és ha időnként felmerült az igény, hogy még egy kis ügyet is rendezzenek a távollévők között, a falvakban lézengő gonosz szolgák elvezették a lovaikat onnan, ahol voltak, és vagy ellopták, vagy teljesen halálra lovagolták azokat. Ezért, mivel azt kéred, hogy igazságos és nemes rendelkezésedet felhatalmazásunk erősítse meg, mi [a Te] jogos kérésének eleget téve apostoli felhatalmazással megerősítjük a fent említett rendelkezést, ahogyan a témával kapcsolatos hiteles levél tartalmazza. Erősítse meg ennek a levélnek a védelmével, megtiltva, hogy átok terhe mellett senki ne merje megszegni ezt a rendelkezést bármilyen okból. És senkinek sem engedhető meg, hogy aláássa ezt a jóváhagyásunkról szóló dokumentumot, vagy szemtelen merészséggel szembeszálljon vele. De ha valaki meg meri tenni, tudassa vele, hogy magára vonja a Mindenható Isten és áldott apostolai, Péter és Pál haragját.”⁹

Érdemes megjegyezni, hogy az engedmények a kizárólag a püspökök birtokaira vonatkoztak, a parasztokéra nyilvánvalóan nem, hiszen az egyházi földbirtokos új fiskális terheket és adókat róhatott ki rájuk. A kiváltságlevél megsértette Ferdeszájú Boleszláv herceg örökösödési törvényének alapelvét, azzal, hogy a Piast-dinasztia legidősebb képviselője által betölthető krakkói hercegi

⁹ PIEKOSIŃSKI, Franciszek (szerk.): *Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej świętego Wacława*. Kraków, 1874. Akademia Umiejętności Krakowska. Fordította lengyelről angolra: MAŁECKI, Marian, angolról magyarra: FALUS Orsolya.

státust (szeniorátus) feladták Igazságos Kázmér trónöröklése javára.¹⁰ Ennek a kiváltságnak a jelentősége olyan nagy volt, hogy II. Sándor pápát is felkérték annak jóváhagyására. I. „Rőtszakállú” Frigyes szintén hasonlóan pozitív hangnemben reagált a dokumentum tartalmára.¹¹

Voltak azonban olyan hercegek is, akik nem értettek egyet azokkal a rendelkezésekkel, amelyek megakadályozták őket a hatalom gyakorlásában Krakkóban. Ez különösen igaz I. „Szakállas” Henrik (lengyelül: Henryk/Jędrzych I Brodaty) hercegre,¹² aki úgy is ismeretes mint Sziléziai Szent Hedvig férje és az 1241-es legnicai hős, II. „Jámbor” Henrik apja.

Úgy döntött – akár pápai átok árán is –, hogy visszaállítja a szenioritást elvét Lengyelországban. Június 9-én III. Ince pápa kiadott egy bullát,¹³ amelyben kiállt a szeniorátus jogintézménye mellett, ami zavart okozott Lengyelországban, hiszen nem tudták, melyik utasítást kövessék: kövessék-e

2. kép: I. „Szakállas” Henrik, Wrocław hercege.
Jan Matejko (1838–1893) grafikája*

* A kép webhelye: <https://www.wikiart.org/en/jan-matejko/henryk-brodaty>.

¹⁰ II. „Igaz” Kázmér (lengyelül Kazimierz II. Sprawiedliwy) átadta a krakkói hercegség területének nyugati részét IV. „Görbelábú” Mieszko (lengyelül: Mieszko IV Piłanin) raciborski hercegnek (1179): ez a mai Katowice, Siewierz, Bytom és Oświęcim városok területe. Némelyikük – például Pszczyna és Katowice – még mindig Sziléziához tartozik, nem Kis-Lengyelországhoz.

¹¹ Bővebben ZIENTARA, Benedykt: *Henryk Brodaty i jego czasy*. Warszawa, 1997. Trio.

¹² Wrocław herceg 1201–1238 között, opolei 1201–1202 között, kaliszi 1206–1207 között és 1234-től, lubuszi 1206-ig, 1210–1218-ig és 1230-tól, 1232-től krakkói herceg, 1232-től sandomierzi herceg, 1234-től opolei herceg, Opolén uralkodik. A sziléziai Henrikek dinasztiájának megalapítója. Bővebben JASIŃSKI 1992. 74–77. p.

¹³ PORÓWNAJ, J. Adamus: O mniemaney lęczyckiej ustawie roku 1180. *Colloquia Theologica*, 1936. 17. sz. 83–206. p.

a szenioritás ősi elvét, vagy kövessék a łęczycai egyezmény által meghatározott utat. Ezért 1210 júliusában Borzykowában (Łódź tartományban) Henryk Kietlicz gnieźnoi érsek összehívta a lengyel egyház zsinatát. Végül az ügy megoldásaként Igazságos Kázmér fia, a krakkói Fehér Leszek herceg újabb kiváltságlevelet¹⁴ adott ki a papság részére. Ennek alapján bevezette:

- a külön bírói testületet az egyházi személyek ügyeiben (*privilegium fori*),
- az egyházi személyek számára az adó- és útdíjmentességet, továbbá
- megerősítette a *ius spolii* eltörlését.

A kiváltság a papság körében és a pápánál is kedvező fogadtatásra talált, így a krakkói herceg számíthatott az egyház támogatására a különböző kisebb lengyel körzetekből származó más hercegekkel folytatott vitákban. A dokumentum támogatói Mazóviai Konrád, Odon fia Ulászló, Nagy-Lengyelország hercege és Wrocław hercege, Szakállas Henrik, voltak. Utóbbi azonban nem írta alá a dokumentumot.¹⁵

Ellenlábasaik Görbelábú Mieszko és Hosszúlábú Ulászló voltak, akik – szándékaikat különösebben nem is titkolva – át akarták venni az irányítást a krakkói hercegség felett. Kihasználva a papság támogatását a borzykowi gyűlésen, Racibórz idős és beteg hercege, Görbelábú Mieszko került a krakkói trónra. A herceg feltehetően Heine-Medina betegségben (vírusos gyermekbénulásban) szenvedett, ezért tiszteletből néhány hónappal halála előtt megkapta a rangidős herceg (szenior) címet, amelyet végül kevesebb, mint egy esztendeig viselhetett, hiszen 1211. május 16-án meghalt.¹⁶

3. A cieniai privilégiumlevél

Ezt a dokumentumot az egyik lengyel középkorász, Benedykt Zientara, kifejezetten az első lengyel *pacta conventa*ként minősíti.¹⁷ A *pacta conventa* – a lengyelországi választott királyok korában (1572–1795) – a Lengyel–Litván Nemzetközösség trónját elfoglalni kívánó uralkodók személyes kötelezettsége volt. A kiváltság lényege Hosszúlábú Ulászló nagy-lengyelországi herceg krakkói hercegként való elismerésében merült ki, amiért cserébe Ulászló megígérte, hogy nem vet ki új terheket és adókat, és korlátozta bírói hatalmát az egyházi személyek ügyeiben. Ezzel királyi hatalmának egy részét átruházta a lengyel

¹⁴ BALZER, Oswald: *Walka o tron krakowski w latach 1202 i 1210/1211*. Kraków, 1894. 54. p.

¹⁵ Bővebben ZIENTARA 1997. 139–140. p.

¹⁶ Bővebben JASIŃSKI 1992. 50–51. p.

¹⁷ Bővebben ZIENTARA, Benedykt: Waclaw. In GARLICKI, Andrzej (szerk): *Poczet królów i ksiąząt polskich*. Czytelnik, 1978. 225. p.

nemesekre (*ius suum cuilibet conservabo*). Ez jogi garanciát jelentett az adók és az igazságszolgáltatás területén a bárók és más nemesek részére (*barones et alios nobiles*).

Az okirat hitelesítői között találjuk Iwo Odrowążt¹⁸, aki 1218-tól 1229-ig Krakkó püspökeként szolgált, míg korábban Fehér Leszek kancellárjaként vált ismertté. A többiek alacsonyabb rangú tanúk voltak, mint a poznańi püspök, Paweł (1212–1242), Lutfryd, a Krakkó melletti Tyniec apátja, Radulf krakkói kántor, a krakkói Szent Flórián-templom rektora, krakkói főesperes. A világi előkelőségek Idősebb Pakosław, Goz várnagy (különböző időszakokban Wiślica, Kraków, Żarnów várakban), Marek, Krakkó kormányzója és Mściwoj várnagy (különböző időszakokban Wiślica, Sandomierz, Łęczyca várakban), majd Krakkó helytartója 1241–1243 között.¹⁹

Fontos jellemzője a kiváltságlevélnek, hogy – amennyiben az abban foglaltakat a herceg nem tartotta be – az ennek fejében a számára tett ígértek sem voltak érvényesek. Ez a gyakorlat emlékeztet a későbbi Nemzetközösség idején szokássá vált úgynevezett „Henrik-cikkelyre” (az első választott lengyel király, a francia

3. kép: III. „Hosszúlábú” Ulászló.
Jan Matejko (1838–1893) grafikája*

* A kép webhelye: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wladyslaw_III_Laskonogi.jpg?uselang=pl.

¹⁸ PIEKOSIŃSKI, Franciszek: *Uwagi nad ustawodawstwem wiślicko-piotrkowskiem Króla Kazimierza Wielkiego*. Kraków, 1891. Rozprawy Wydziału Filozoficzno-Historycznego Akademii Umiejętności, 44. p.

¹⁹ Bővebben Fox, A: Privilege in the Cienia. *Legal and Economic Review*, (34) 2016. 1. sz. 56–57. p.

Valois Henrik neve után), amelynek lényege, hogy „ha nem teszel esküt (nem írod alá), nem leszel király”.²⁰

A dokumentum latin szövege a következő:

„*Ego Wladizlaus dux Polonie, Bolezlaum filium fratris mei ducis Lestconis adopto in filium et in bonis eis omnibus mobilibus et immobilibus totaliter mihi hereden substituto, secundum quod iuravimus ego et pater eius, videlicet quod si quis nostrum habens prolem decederet, superstes prolem illiam in propriam adoptaret et sibi totaliter substitueret in heredem, si propriam non haberet. Similiter econverso, et hoc cuiuslibet iure in integrum conservato. Et hoc iuro, quod ei nullo tempore immutabo. Terram vero que ad ipsum ex paterna successione devenit, in protectionem et tutelam suscipio, et contra omnem hominem toto posse meo defendam, tam per me quamper meos ut suos milites. Barones eius eciam et alios nobiles pure diligam et benigne confovebo, plebem et terram bona fide et pie, exclusis gravaminibus et exactionibus indebitis, regam (et) ius suum cuiuslibet conservabo. Iudicia iniusta penitus interdico. Iura iusta et honestia secundum episcopi et baronum consilium tenebo et faciam ea firmiter ab aliis teneri; quod si quis violaverit, punietur; et si reiteraverit, dignitate quam habet privabitur. Ecclesiam vero in omnibus finibus illis constitutam, in eo quicquid obtentum et antiqua consuetudine, vel libertate concessa a fratre meo duce Lestcone premortuo, illibatam conservare volo; salvo eo, siguid inspirante Domino pro remedio anime mee ampliare mihi placuerit in augendo.*

Datum ab Incarnacione Domini anno M.CC.XXVIII in colloquio in Cena. Presentibus Vincencio Gnezdnenzi archiepiscopo, Ywone Cracovinsi et Paule Poznaniensi episcopis, abbate Tinciensi Liffrido, Radolfo cantore Cracovinesi at Ade (sic) preposito sancti Floriani et Iohanne archidiacono Zudomiriensi, Pakoslao Zudomiriensi et Marco Cracoviensi palatinis, Mstivione castellano Vilzicnesi et aliis multis.”²¹

4. Konklúzió

A következő évtizedekben a világi nemesek és a papság újabb és újabb kiváltságokat követeltek. Így amikor II. „Cseh” Vencel (lengyelül: Waclaw II Czeske)²² bejelentette igényét a lengyel trónra, megválasztásáért cserébe további garanciális jogokat biztosított a nemesek, a papság és a városi szabad polgárok részére 1291.

²⁰ KOSIOR, Katarzyna: Henry Valois’s Court and Elective Kingship in the Polish–Lithuanian Commonwealth, 1573–1574. *The Historical Journal*, (64) 2021. 4. sz. 865–890. p. doi:10.1017/S0018246X20000618.

²¹ PIEKOSIŃSKI, Franciszek (szerk.): *Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej świętego Waclawa*. Kraków, 1874. Akademia Umiejętności Krakowska, Nr. 19. Az eredeti latin szöveg fordítása a korszak legavatottabb kutatójára, Béli Gáborra vár.

²² ZIENTARA 1978. p. 228. p.

szeptember 1-jén Lutomyślenben. A király az állami méltóságok beleegyezése nélkül ettől kezdve nem vehetett ki új adókat, valamint nem adhatott újabb kinevezéseket udvari tisztségekre. Továbbá – és ez később már szokásjoggá vált – meg kellett erősítenie a korábbi kiváltságokat, sőt az elődök adományait is.

Mindezen korábban, részletekben már elnyert kiváltságokat végül Nagy Lajos király foglalta össze és erősítette meg a lengyel nemesiség részére az 1374. szeptember 17-én, Kassán kiadott szabadságlevelével.²³ Ebből ismerjük a cieniai kiváltságlevél szövegét, hiszen – az első *Aranybullához* hasonlóan – ennek az eredeti példányai sem maradtak fenn az utókor számára.

Ez a dokumentum is alátámasztja azt a tényt, hogy a közép-európai államok hasonló történelemritmusban fejlődtek ebben az időszakban. Ahogyan Nyugaton számos változás ment végbe „revolúciók”, forradalmak útján (a nagy francia forradalom, az angol forradalom, a Münzer Tamás-féle parasztfelkelés stb.), Keleten a bizánci hatalomgyakorlás módszere érvényesült (különösen a cári Oroszországban), úgy Közép-Európa a saját útját követte: egy „evolúciós” jellegű folyamattal. Ennek az evolúciós történetnek a kezdetei jellemzik a régió középkori korszakát, jelesen II. András magyar király és Hosszúlábú Ulászló lengyel herceg uralkodását. Nyolc évszázaddal ezek után az események után érdemes megemlékezni róluk – Virág Benedek ajánlása²⁴ nyomán.

4. kép: Nagy Lajos magyar király.
Jan Matejko (1838–1893) grafikája*

* A kép webhelye: <https://www.wikiart.org/en/jan-matejkolouis-the-hungarian>.

²³ ZACHOROWSKI, Stanislaw: *Dzieje Polski średniowiecznej*. Kraków, 1997. Universitas, 239–240. p.

²⁴ VIRÁG 1805. 1. p.

Herger Csabáné*

FÉRFINEK ÉS NŐNEK TEREMTVE. A FELVILÁGOSULT TERMÉSZETJOG CSALÁDVÉDELMI ÉRVELÉSE**

1. A patriarchális család védelme?

Az európai családjog fejlődésének egyik figyelemre méltó kérdése az, hogy a természetjogi eszmék milyen hatást gyakoroltak a házasságban élő nők személyi jogi és vagyonjogi helyzetének alakulására. A természetjogi kodifikációs hullám magánjogi kódexei, így elsősorban a *Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis* (1756), az *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* (1794), a *Code Civile* (1804) és az *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (1812), rendszerint csak elvben rögzítették a nemek egyenlőségének elvét anélkül, hogy ennek megfelelő, következetes szabályozást is létrehoztak volna, amint azt korábbi írásaimban bemutattam.¹ Ugyanebben a korszakban azokban az országokban, ahol a magánjogi kodifikáció nem volt cél vagy sikertelen maradt, a részleges törvényi szabályozás szintén megőrizte a férj domináns családjogi pozícióját. Ezért ebben a tanulmányban a hagyományos családmodell védelmének okait a szokásjog országaiban, ezúttal Anglia és Skócia felvilágosult gondolkodóinak írásaiiban keresem.

* Herger Csabáné tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogi Történelmi Tanszék.

** A tanulmány a K138899 azonosító számú OTKA kutatási projekt (2021–2025) keretében készült. Szerkesztett változata a „*Natur – Mensch – Technologie: Humboldt-Kolleg Budapest*” című konferencián 2022. szeptember 16-án német nyelven elhangzott előadásnak.

¹ HERGER Csabáné: A germán férj Munt továbbélése a természetjogi kódexekben. In BIRHER Nándor – MISKOLCZI-BODNÁR Péter – NAGY Péter – TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Studia In Honorem István Stipta 70.* Budapest, 2022. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 195–202. p.; HERGER Csabáné: Im Geist des Naturrechts: Die Entfaltung der ungarischsprachigen (Privat)rechtswissenschaft und das rechtswissenschaftliche Wörterbuch der Ungarischen Gelehrten Gesellschaft. In BREUER, Dieter – TÜSKÉS, Gábor (Hrsg.): *Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa.* Berlin–Boston, 2019. De Gruyter, 239–256. p.; HERGER Csabáné: A nő házassági vagyonjogi állása a német természetjogi kódexekben. *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2016. 1. sz. 59–80. p.

Az európai jogtörténeti irodalom a felvilágosodás kori házasságról és családról szóló elméleteket elsősorban úgy mutatja be, mint amelyek az individualizmus előtérbe kerülésére és a házassági jog szekularizációjára gyakoroltak hatást.² John Witte Jr. 2019-ben megjelent értékes monográfiájában azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy ezzel a – valóban meghatározó – trenddel szemben némely felvilágosult szerző a hagyományos családmodell elkötelezett védelmezője volt. Közülük többen, ha voltak akár a tradicionális vallást és az egyházakat támadó nézeteik is, a szexualitás, a gyermekszülés és a gyermeknevelés ideális helyszínének a stabil házastársi közösséget tekintették, sőt úgy vélték, hogy az államnak erőteljes házasság- és családvédelmi politikát kell folytatnia. Ezt az álláspontjukat azonban jellemzően nem a Bibliával vagy a hagyományos teológiai irodalommal támasztották alá, hanem a természetjogra, a józan észre vagy a haszonelvűségekre hivatkoztak.

Az alábbi rövid áttekintésben John Locke és Mary Wollstonecraft természetjogi érveit, Francis Hutcheson, David Hume és Adam Smith józan ész filozófiáját, valamint William Paley és Jeremy Bentham utilitarista nézeteit vázolom fel. Nem állítható, hogy ezek a példák kimerítik a házasságról és a családról szóló felvilágosult eszmék körét, sőt azt sem lehet tagadni, hogy a későbbi szabadelvűek, mint John Stuart Mill és Bertrand Russell, valamint követőik a családról szóló gondolkodást radikálisabb irányba terelték. Ezek a korai elméletek azonban igazolják azt, hogy a felvilágosodás számos neves képviselője a hagyományos család lelkes védelmezője volt, nem pedig a posztmodern korra kibontakozó szexuális forradalom útépítője. Ahogy ezt Witte találóan megállapította, a céljuk az volt, hogy „a családi életet meghatározó hagyományos nézeteket és jogrendet új szabadságeszméjüknek megfelelően átalakítsák, nem pedig az, hogy elvessek őket a vágyak új demokráciájának megteremtése érdekében”.³

A kontinentális jogban Locke fellépése után pár évtizeddel, a 18. század derekán kezdődött meg a természetjogi kodifikációs hullám a magánjog területén, amely a család patriarchális szerkezetén témánk szempontjából nem sokat változtatott. Kutatásom célja a *common law* családjog területén ezért nemcsak az, hogy a hagyományos család védelmének érvrendszerét áttekintsük, hiszen ezt már megtette Witte,⁴ hanem az is, hogy a felvilágosult természetjogászok, illetve természetjogi alapokra építkező gondolkodók argumentumait a „patriarchális” jelző tartalmát tekintve vizsgáljuk.

² Ezek összefoglalását lásd HERGER Csabáné: *A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek*. Budapest–Pécs, 2006. Dialóg Campus Kiadó, 29–36. p.

³ WITTE, John Jr.: *Church, State, and Family. Reconciling Traditional Teachings and Modern Liberties*. Cambridge 2019. Cambridge University Press, 152. p.

⁴ Lásd a *The Suprising Liberal Defens of the Traditional Family in the Enlightenment* című fejezetet. WITTE 2019. 151–183. p.

2. Természetes jogok a családban

A puritán John Locke (1632–1704) *Two Treatises of Government* című művében természetjogi érvelést fogalmazott meg a szexualitásról, a házasságról és a családi életről. Locke szerint a férfiak és a nők természetes állapotukban szabadnak és egyenlőnek születnek. Isten úgy teremtette meg a férfit, hogy egyben „a szükség, a kényelem és a hajlam erős kötelezettségei közé helyezte”. A férfi hiányállapotként élte meg az egyedüllétet, amivel Teremtője lényegében „beterelte a társadalomba”. A természeti állapot után kialakult „első társadalom” (*first society*) tehát a férj és a feleség közössége volt, „amelyből aztán a szülők és gyermekek közötti közösség is létrejött” úgy, hogy a „házastársi közösség” (*marital society*), mint minden más társadalom, önkéntes szerződésen alapult.⁵

Locke bemutatta a családon belül természetes jogok és köteleességek kölcsönös hálózatát. Egy férfi és egy nő természetes jogának tekintette, hogy egymással házassági szerződést kössenek. Természetes köteleességük az, hogy házassági szerződésükben figyelemmel legyenek a nemzésre és gyermekeik gondozására. Ezzel szemben a gyermekek természetes jogaként nevesítette Locke azt, hogy szüleik neveljék, oktassák és érettségre vezessék őket, ami pedig feltételezte a szülők természetes köteleességét arra, hogy megmaradjanak a házassági kötelékben. A gyermekeknek természetes jogának tekintette, hogy örököljék szüleik vagyonát, amiért majd ők is teljesítik természetes köteleességüket, és gondoskodnak szüleikről, amikor azok megöregszenek vagy megbetegszenek.⁶

Locke a családi jogoknak és köteleességeknek ezt a rendszerét elsősorban a gyermekek törekenységével és kiszolgáltatott állapotával magyarázta, hasonlóan ahhoz, amit Aquinói Szent Tamás⁷ csaknem öt évszázaddal korábban a házasság javairól megfogalmazott, csak éppen Locke következtetése a kötelék felbonthatósága tekintetében – az állatvilág példájára hivatkozva – már merőben más lett: „Az élősködő, fűvel táplálkozó állatoknál a hím és a nőtény közötti egyesülés nem tart tovább, mint a pázás aktusa [...]. A ragadozók esetében azonban az egyesülés hosszabb ideig tart: mivel az anyaállat nem képes önmagát jól táplálni és számos utódot eltartani egyedül a saját zsákmányával, ami sokkal fáradtságosabb és egyben veszélyesebb életmód, mint a fűvel való táplálkozás, a hím segítségére van szüksége a közös család fenntartásához [...].

⁵ LOCKE, John: *Two Treatises of Government* (1689). Cambridge, 1967. 162–169., 192–193., 287., 336–339. p. Lásd hozzá HUDSON, Winthrop S.: John Locke, Heir of Puritan political theorists. In HUNT, George L. – McNEILL, John T. (ed.): *Calvinism and the Political Order*. Philadelphia–Westminster, 1965. 108–129. p.

⁶ LOCKE 1967. 337–338. p.

⁷ Az egyházatyák és őket követve a kánonjogászok a házasság javai (*bona*) között a hűséget (*fides*), a gyermekeket (*proles*) és a szentséget (*sacramentum*) emelték ki. A témát külön tanulmányban fejtem ki. Lásd HERGER Csabáné: A germán férji Munt és az egyházatyák házasságfelfogása. *Diké*, 2022. 2. sz. (megjelenés alatt).

És véleményem szerint ebben rejlik a fő, ha nem az egyetlen oka annak, hogy az emberiség esetében a férfi és a nő hosszabb ideig marad meg a kötelékben, mint ahogy ez más teremtmények esetében történik [...]. Mivel az apa köteles gondoskodni azokról, akiket nemzett, kénytelen hosszabb ideig házastársi közösségben maradni ugyanazzal a nővel, míg más teremtményeknél, akiknek a kicsinyei képesek eltartani magukat, a kötelék magától feloldódik még mielőtt a nemzés ideje visszatérne, és ők szabadok, amíg a Hymen ismét felszólítja őket, hogy új partnert válasszanak maguknak a maga idejében”.⁸

Elgondolkodtató, hogy – a társtalanságot és gyermektelenséget választó, gyakran asztmás rohamoktól szenvedő – Locke vajon mekkora jelentőséget tulajdonított volna a házastársak egybetartozás-érzésének és az erkölcsi közösségükből adódó, kölcsönös támogatási kötelezettségének, ha férjként megtapasztalta volna a családi otthon melegét. Bár a *society* kifejezést, ha Locke a házasságról és a családról beszélt, ’társadalom’ helyett mindenütt a ’közösség’ szóval adtam vissza magyarul, az állatvilágból vett példák alapján a közösség (pontosabban: a szeretetközösség) hiánya az, ami a locke-i családmódelemből leginkább kiviláglik. Gondolatmenete a házasság természetes felbomlásáról gyermektelen párok esetén vagy a gyermekek kiszolgáltatottságának megszűnése után nemcsak az egyházatyák tanításától, hanem a rendkívül visszafogott, vétkességi elvet követő protestáns bontójogtól⁹ is fényévnyi távolságra volt. Mivel pedig a bontás kérdése a korabeli angol közéletben megosztó, sőt forró témának minősült,¹⁰ jobbnak látta, ha nyilvánosan visszafogottan nyilatkozik. Magánaplójában azonban azt írta, hogy a felbonthatóság kérdésének kizárólag azon kell alapulnia, „ami a felek házassági szerződésében szerepel”,¹¹ a házastársak magánszférájába történő egyházi vagy állami beavatkozás nélkül.

Locke érvelésének másik logikus eredménye az volt, hogy – a természetes szabadságba vetett meggyőződése ellenére is – szorgalmazta a „szexuális erkölcsstelenségek” büntetőjogi üldözését, hogy a jogalkotó ezzel védje „a nép jólétét és biztonságát”, és elkerülje „a közösség számára kellemetlen” jelenségeket (modern kifejezéssel élve: társadalmi krízisjelenségeket), amelyek ezekre a szexuális bűncselekményekre vezethetők vissza. A poligámiát és a házasságtörést „súlyos bűnnek” és „megengedhetetlen erkölcsi kapcsolatnak” minősítette, amely sérti a házastársak egyenlőségének természetes elvét és „mindkét házastárs készségét arra, hogy elismerje és viszonzza a másiktól kapott kedvességet”. Ehhez hasonlóan elítélte „a tisztességtelenséget és a züllést a férfiak életében”,

⁸ LOCKE 1967. 337–338. p.

⁹ Lásd HERGER Csabáné: A 17. századi protestáns természetjogászok családképe. *Diké*, 2022. 1. sz. (HERGER 2022a.) 57–90. p.

¹⁰ WITTE, John Jr.: *From Sacrament to Contract*. Louisville, 2012. Westminster John Knox, 254–278. p.

¹¹ LOCKE 1967. 339. p. Lásd bővebben WITTE 2019. 155. p.

beleértve a prostitúciót, az ágyasságot, az „egyszerű paráznaságot” (alkalmi házasságtörést), a vérfertőzést és a családon belüli erőszakot is.¹² Érvelésének logikus vége az volt, hogy az egyháznak és az államnak is kisebb szerepet kell játszania a házasság és a család jogi szabályozásában, és a házassági szerződésre mint a férj és a feleség magánjogi aktusára kell alapozni a családot, mivel ez a szerződés létrejöttében (amikor Isten Ádám elé vezette a belőle teremtett Évát) megelőzött minden más, akár állami vagy egyházi szerződést, és a természet törvényeinek megfelelően rögzítette a férj és a feleség, valamint a szülők és a gyermekek közötti megállapodás alapvető feltételeit.¹³

Mary Wollstonecraft (1759–1797) *Vindication of the Rights of Woman* című művében Locke gondolatmentét úgy fejlesztette tovább, hogy azzal a férfi és a nő természetes egyenlőségét a házastársi életközösségben és azon kívül is alátámaszta. Wollstonecraft, bár nem tagadta Locke és több más gondolkodó nézeteinek haladó jellegét, úgy vélte, hogy a korabeli nyugati jog továbbra is ragaszkodott ahhoz a hagyományos felfogáshoz, hogy „a nő alacsonyabb rendű a férfinnál, és a férfiért létezik”. A nő csinos, naiv és passzív „játékszere a férfiak világának”, akit el lehet taszítani, „amikor a férfi félre akarja tenni a józan esztét, és jól akarja érezni magát”. A tradicionális jog üzenete a nő számára szerinte az volt, hogy életének fő feladata a „gyermekszülés, majd az elhervadás”.¹⁴ Wollstonecraft elsősorban azt a doktrínát támadta, amely a nő nevét, tulajdonát és identitását a férjéhez kötötte. Úgy vélte, hogy a nők szokásjogon alapuló „aranykalitkába” zárása természetjogi szempontból elfogadhatatlan. A férfiak „természetes szabadságát” az egyház, az állam és a társadalom is elismeri és tiszteletben tartja, melyhez hasonlóan a nők természetes jogai ugyan ilyen tiszteletet és védelmet érdemelnek.¹⁵

Wollstonecraft elismerte, hogy a férfiak rendszerint erősebb testalkatúak, a nőknek pedig nagyobb hajlandóságuk és készségük van a gyermekek gondozása területén. Ezek a különbségek eltérő családi és társadalmi szerepeket generálnak, ami miatt a lányokat a fiúgyermekkel szemben eltérő képzésben kell részesíteni, hogy felkészüljenek az anyaság különleges hivatására. De az alapvető „tudás, erény és erkölcs” kérdésében a férfiak és nők „természetüknél fogva egyenlőek”. Ezért „ugyanazokat a szabadságjogokat (...) és lehetőségeket kell biztosítani nekik is, mint amit a férfiak” élveznek, ahelyett, hogy „félelmeik” tekintenénk őket. Wollstonecraft szerint a nők oktatása a legjobb eszköz ahhoz, hogy a házasságok boldogabbak és egészségesebbek legyenek.

¹² Uo. 171. p.

¹³ Uo. 339–340. p.

¹⁴ WOLLSTONECRAFT, Mary: *Vindication of the Rights of Woman* (1792). In TODD, Janet (ed.): *Oxford World's Classics: A Vindication of the Rights of Women and A Vindication of the Rights of Man*. Oxford, 2008. 63., 141., 100., 133. p.

¹⁵ WOLLSTONECRAFT 2008. 108., 112–113. p.

Ha a nőket racionális lényeknek, tájékozott gondolkodóknak, produktív személyeknek és szabad állampolgároknak tekintik, „gyorsan jó feleségekké és anyákká válnak”, sőt példaképek lesznek gyermekeik számára.¹⁶ Ilyen esetben a házasság két „egyenlő erkölcsi lény” szövetsége, aki partnerek, és képesek egymást testileg, érzelmileg és intellektuálisan is támogatni és táplálni egy teljes életen át.¹⁷ Nem gondolhatjuk, hogy Wollstonecraft feltétlenül ismerte volna Luther Márton házasságról szóló tanításait,¹⁸ és a fiatal, özvegy íróon unortodox életmódja sem arra utal, hogy elkötelezett lett volna a keresztény értékek iránt. A feltűnő egyezés Luther 1523-as szavaival tagadhatatlan, de Luther a teljes Szentírásból vezette le az álláspontját (bár nem kétséges, hogy a hangsúlyokat tekintve saját élettapasztalatának is szerepe volt ebben), míg Wollstonecraft a természetes rendre hivatkozott. Árulkodó a közös nevező megtalálása.

3. A józan ész és az erkölcsi érzék

A hagyományos családmódelld védelme érdekében a 18. századi skót felvilágosult gondolkodók nem egy esetben még erőteljesebb érveket fejtettek ki, mint a természetjogászok. Figyelemre méltó jelenség, hogy nem merőben újjal kísérleteztek, hanem a korábbi természetjogi nézetekre építkezve a józan észre hivatkoztak, hogy ezzel erkölcsi és egyben haszonelvű indoklással támasszák alá álláspontjukat.

Az írországi születésű, skót presbiteriánus Francis Hutcheson (1694–1746) a házastársi hűségen alapuló monogám házasság mellett szóló érveit az anyák és a gyermekek természetes szükségleteire alapozta. Aquinói Szent Tamáshoz és John Locke-hoz hasonlóan ő is az emberi természet, a szexualitás és a nemzés kérdésével kezdte gondolatmenetét. Úgy vélte, az ember egyedi tulajdonságai miatt „a természet erősen ajánlja”, hogy a testileg alkalmas férfi és nő a gyermeknemzés előtt „egy életre szóló, baráti közösséget fenntartani képes szövetségre”¹⁹ alapozza a házasságát.²⁰ Hutcheson szerint, ha a férfiak és a nők engednek „szörnyű vágyaiknak”, és a házastársi életközösség stabilitása nélkül gyakorolják a „kicsapongó nemzést”, akkor ez „tönkreteszi az ifjúság testét és lelkét, szülői segítséggel nélküli fajt hoz létre, és a meggondolatlan (egyedülálló)

¹⁶ Lásd hozzá BOTTING, Eileen Hunt: Mary Wollstonecraft, Children’s Human Rights, and Animal Ethics. In BERGÈS, Sandrine – COFFEE, Alan M. S. J. (ed.): *The Social and Political Philosophy of Mary Wollstonecraft*. Oxford, 2016. 92–116. p.

¹⁷ WOLLSTONECRAFT 2008. 143–149. p.

¹⁸ Luther ún. társadalmi házasságmodelljéről lásd HERGER 2022a. 2.2. fejezet, 61–69. p.

¹⁹ Kálvini ún. szövetségi házasságmodelljéről lásd HERGER 2022a. 2.3. fejezet, 70–78. p.

²⁰ HUTCHESON, Francis: *A Short Introduction to Moral Philosophy in Three Books, Containing the Elements of Ethics and the Law of Nature*. Glasgow, 1753. 244–245. p.

anyákat szégyennek, szegénységnek és örökös kicsapongásnak teszi ki, anélkül, hogy reményük lenne arra, hogy az életben valamilyen tisztességes állást érjenek el”. A házasságon kívüli szex és a nemzés lehet, hogy más élőlények számára normális, de az ember számára ellenkezik az értelemmel és „a természet oly sok szent törvényével”.²¹ Nem sokat segít az sem, ha az államra hagyatkozunk a házasságon kívül született gyermekek felnevelése vagy támogatása terén, folytatta Hutcheson. Szüleik „természetes szeretetének” és ragaszkodásának megtapasztalása, valamint a szülői minta követése nélkül a gyermekek generációk során lassan „alantas rabszolgaságba” süllyednek, hiszen, „szüleik áldozatos szeretete és személyre szabott figyelme” nélkül ők maguk ritkán tudnak „kötelességtudó” gondviselőkké válni.²² Nem gondolom, hogy ezek a szavak elválaszthatóak lennének a szerző saját élettapasztalatától: Hutcheson tudta, mit jelent a szülői szeretet és a szeretett gyermek elvesztése feletti fájdalom, hiszen egy feleségtől született hét gyermeke közül csak egy maradt életben.²³

Hutcheson kifejtette azt is, hogy mit ért „megfelelő házastársi szövetségen”. A szövetség a „férj és feleség egymás iránti kölcsönös hűségén” alapul. A szexuális kettős mérce, amely a férfi promiszkuitását élteti, míg a nő hűtlenségét bünteti, igazságtalan és értelmetlen. A kölcsönös hűség logikailag kizárja a többnejűséget és az ágyasságot is.²⁴ A szövetség lényegi elemének tekintette Hutcheson azt is, hogy a házastársak kölcsönös kötelessége „az érdekeik és törekvéseik örökös egységének” a fenntartása. A férjnek el kell felejtene azt a hagyományos jogi és vallásos felfogást, hogy „joga van uralkodni a felesége és a háztartás felett”. Az ilyen beszéd „ellentétes azzal a gyengéd szeretettel [...], amely a házasság forrása, és amely inkább egy egyenlő baráti közösség felé mutat”.²⁵ Végezetül a természetes házassági szövetség arra is kötelezi a férjet és a feleséget, hogy tartózkodjanak a különéléstől és a házasságuk felbontásától. Ez azt jelenti, hogy a bontás csak „házasságtörés, szándékos elhagyás, főbenjáró ellenségeskedés vagy gyűlölet, valamint olyan súlyos bűncselekmények esetén lenne megengedett, amelyek megfosztanak minden baráti közösséget a jövőbeni biztonságos és kellemes együttélés minden reményétől”.²⁶

Sajátos, hogy – a Locke-hoz hasonlóan nőtlen – skót filozófus, David Hume (1711–1776) a hagyományos keresztény tanításokkal szembeni szkepticizmusa ellenére is természetesnek, hasznosnak és észszerűnek tartotta a hagyományos családi és szexuális normákat. Hume a házasságon alapuló család természetes

²¹ HUTCHESON 1753. 246–247., 254–255. p.

²² Uo. 245–247. p.

²³ SMITH, George H.: Hutcheson, Francis (1694–1746). In HAMOWY, Ronald (ed.): *The Encyclopedia of Libertarianism*. Los Angeles–London–New Delhi–Singapore, 2008. Sage, 231–232. p.

²⁴ HUTCHESON 1753. 248–253. p.

²⁵ Uo. 249. p.

²⁶ Uo.

alapjáról a következőként írt: „A hosszú és tehetetlen gyermekkor megköveteli a szülők együttműködését a fiatalok eltartása érdekében, ez az együttműködés pedig megköveteli a tisztaság és a hitvesi ágyhoz való hűség erényét”.²⁷ Hume – Hutchesonhoz hasonlóan – helytelenítette a poligámiát: a „barbarizmus” egyik formájának tekintette, amely ellentétes a természettel, az értelemmel és a józan ésszel, sőt „szörnyű hatásokkal” jár. Erőteljesen érvelt az „önkéntes elválás” (a házasság vétkességi elv alkalmazása nélküli felbontása) ellen,²⁸ miközben Witte szerint a korabeli angol társadalom jelentős része inkább a bontójog liberalizálását tartotta kívánatosnak: egyrészt a szerződési szabadság természetes kifejeződésének tekintették azt, hogy a házassági akarat megszűnése esetén a felek a „szerződésüket” felbontják, másrészt a bontással kompenzálták volna azt, hogy a férfi több partner iránti természetes vágya ellenére sem folyamodott poligámiához.²⁹ Hume, bár a kényszer gondolata önmagában is ellenszenves volt a számára, ezt az érvelést nem fogadta el. Azt elismerte, hogy a házasság felbontása némely szélsőséges esetben (házasságtörés, súlyos kegyetlenség vagy gonosz elhagyás) kevésbé rossz, mint a házassági kötelék tartalom nélküli fenntartása, amennyiben a házasságból nincsenek kiskorú gyermekek. De az „önkéntes elválás” szerinte „minden halandó végzete”: ilyen esetben a gyermekek szenvednek és „boldogtalanok” lesznek, és amennyiben az „önkéntes elválást” a jogrend nem engedi meg, a házaspárok egy idő után lecsillapodnak, és megszűnik a késztetésük arra, hogy a társukat elhagyják. Végezetül Hume azt is hangsúlyozta, hogy „semmi sem veszélyesebb, mint két személyt egyesíteni, akik minden érdekükben és gondjukban olyan közel állnak egymáshoz, mint férj és feleség, anélkül, hogy az egyesülés teljes és tökéletes lenne. A természet, az igazságosság és az óvatosság egyaránt megköveteli a férfi és a nő tartós egyesülését.”³⁰

A skót Adam Smith (1723–1790) a hagyományos családmódel híveként a férjek, a feleségek és a gyermekek védelme és virágzása szempontjából is alapvető fontosságúnak tartotta a szexualitásra vonatkozó tradicionális erkölcs megőrzését. Mesteréhez, Hutchesonhoz hasonlóan ő is azzal érvelt, hogy a sérülékeny gyermeki lélek lassú érési folyamata a biológiai szülők közötti hosszú távú, monogám házasságon alapuló családban valósul meg ideális formában. Ehhez a megállapításhoz nyilvánvalóan személyes élettapasztalata is hozzájárult: édesapja még az ő születése előtt meghalt, és életrajzírói szerint a beteges

²⁷ HUME, David: *Enquiries Concerning the Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*. Oxford, 1902. 206–207. p.

²⁸ Uo. 187–190. p.

²⁹ Lásd bővebben WITTE 2019. 164–165. p.

³⁰ HUME 1902. 187–190. p.

gyermek szenvedett annak a szülői (apai) szeretetnek a hiányától,³¹ ami szerinte – a folyamatos ápolást és táplálást igénylő házastársi szeretettel szemben – magából a természetből fakad.³² Dicsérte a poligámiával, a vérfertőzéssel, a házasságtöréssel és a házasság felbontásával szemben álló nyugati jogi tradíciót, amely szükséges az egyének és a közösség egészségéhez, a biztonsághoz és a jólét védelméhez, sőt a sikeres családot alapvető fontosságúnak tartotta ahhoz, hogy az egyház, az állam és a társadalom stabilitása is megvalósuljon. Véleményét a természet rendjére, a hasznosságra és a józan észre apellálva indokolta.³³

Bár ő is épített a korábbi házasságról szóló teológiai és jogi elméletekre, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* című művében Smith meghaladta elődeit és kortársait azzal, hogy a hagyományos családot a szilárd piacgazdaság természetes és szükséges alapjaként is nevesítette.³⁴ Smith azt állította, hogy a gazdasági jólét és a társadalmi stabilitás azután bontakozott ki a nyugati jogi kultúrában, hogy az egyház a családjog jelentős része felett jogalkotási és jogalkalmazási hatáskört szerzett, és azt jelentősen átalakította. A bibliai jogi kultúrát és a keresztény erkölcsi tanítást úgy értelmezte, mint amely a családtagok egymáshoz való viszonya szempontjából a kölcsönös szeretetet, tiszteletet és önfeláldozást (önátadást) helyezte a középpontba, szemben azzal az örökséggel, amit az európai jogi kultúrában a köztársaság kori római házassági jog szexuális szabadossága és a családok ebből fakadó instabilitása jelentett.³⁵ Smith családjogtörténeti megállapításai, különösen a „pogány” római és a „keresztény” római családjog szembeállítása, valamint a patrisztikus, a skolasztikus és a reformáció kori családokra és házasságra vonatkozó tanok nem kellő mélységűnek ítélt összehasonlítása kritikát is kiváltott.³⁶ Kétségtelen, hogy Smith életművében nem a történeti jellegű megállapítások a kiemelkedők. Az azonban, hogy a keresztény családmódel használtsága és hatékonysága mellett kiállt, miközben korának keresztény világát képmutatással mélyen fertőzöttnek látta,³⁷ rámutat, hogy képes volt elválasztani egymástól az ember által eltorzított formát és az Isten (a természetjog) által létrehozott tartalmi igazságot.

³¹ HEILBRONER, Robert L.: Adam Smith. In *Encyclopaedia Britannica*. 2022, <https://www.britannica.com/biography/Adam-Smith#ref24183>.

³² SMITH, Adam: *Theory of Moral Sentiments* (1759). RAPHAEL, D. D. – MACFIE, A. L. (ed.). Indianapolis. 1976. 142. p.

³³ SMITH, Adam: *Lectures of Jurisprudence* (1763). MEEK, Ronald L. – RAPHAEL, D. D. – STEIN P. G. (ed.). Oxford, 1976. 141–175. p.

³⁴ SMITH, Adam: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. CANAN, Edwin (ed.), London, 1904. 69–71., 81–82. p.

³⁵ SMITH 1976. 143–144. p.

³⁶ Lásd bővebben WITTE 2019. 169. p.

³⁷ Lásd bővebben WARD, Thomas J.: Adam Smith's Views on Religion and Social Justice. *International Journal on World Peace*, 2004. 2. sz. 43–62. p.

4. Utilitarista érvek

Bár a hasznosság és a boldogságra való törekvés szempontja szerepet játszott a házasságról és a családról szóló természetjogi és józan észre hivatkozó elméletekben is, számos 18. és 19. századi gondolkodó ennél erőteljesebben érvelt amellett, hogy a hagyományos erkölcsi normák követése és a hagyományos családmodell fenntartása a legtöbb ember esetében hozzájárul boldogság állapotának megvalósulásához. Közülük William Paley és Jeremy Bentham azért alkot figyelemre méltó párost, mert az előző az utilitarizmust természetjogi érveléssel egyesítette, míg az utóbbi elutasította a természetes jogok fogalmát, a hagyományos család előnyeivel kapcsolatban azonban többnyire ugyanarra a következtetésre jutottak.

William Paley (1743–1805) a társadalmi életnek azokat az elveit és gyakorlatát védte, amelyek szerinte a leginkább elősegítik az emberi boldogságot ebben és a következő életben. Úgy vélte, hogy a Szentírásban (*ius divinum*) és a hagyományban (*ius naturale*) található meg azok az elvek és gyakorlatok, amelyek az embert elvezetik „ahhoz a tudományhoz, amely megtanítja a kötelességére és annak okára”.³⁸ A tomista szóhasználatot követve Paley a hagyományos, stabil házasságon alapuló család jószágairól beszélt, melyeket az egyén és a közösség is élvezhet. Ilyen jószágnak tekintette (1) az ember, különösen a női nem jólétét, másrészt (2) a lehető legtöbb egészséges gyermek születését, valamint megfelelő nevelését és ellátását. A jószágok körébe sorolta (3) az emberi társadalom békéjét is Paley, amely szerinte azáltal valósul meg, hogy a *ius divinum* és a *ius naturale* követése a viszályok egyik fő forrását szünteti meg, hiszen egy nőt rendel egy férfihoz, és kizárólagos jogukat egymás iránt többszörösen, az erkölcsi és a jogi normákkal is védi. Jószággént nevesítette (4) a társadalom jobb kormányzását is: a közösség különálló családokra oszlik, melyek felett a családfő tekintélye érvényesül, és ez nagyobb tényleges befolyást jelent a családtagok irányába, mint amit a polgári hatalom minden megnyilvánulási formája együttesen jelent. Úgy vélte, a társadalom gazdagodását szolgálja (5) a közbiztonság megvalósulása, hiszen az állampolgárok jó magaviseletet tanúsítanak, gyermekeik jólétéért felelősséget éreznek, és állandó lakóhelyhez kötik őket, végezetül pedig a jószágok között (6) a család és a gazdasági élet ösztönzése közötti összefüggésre mutatott rá.³⁹

³⁸ PALEY, William: *The Principles of Moral and Political Philosophy* (1785). LEMACHIEU, D. L. (ed.). Indianapolis, 2002. 1–25. p.

³⁹ Uo. 167–168. p.

Paley érvelésével szemben Jeremy Bentham (1748–1832) a hagyományos családi életre és szexualitásra vonatkozó normákat kizárólag a haszonzelvűség alapján védte, mivel úgy vélte, hogy a természet ingadozó homokjára épülő családi törvények alkotása túlságosan ingataggá tenné ezeket a normákat.⁴⁰ Könyörtelenül pozitivista jogfelfogása és utilitarista filozófiája sajátos módon azt eredményezte, hogy a hagyományos család védelmével egyidőben támogatta a másoknak kárt nem okozó szexuális bűncselekmények enyhítését,⁴¹ de szigorú büntetőjogi szabályozást sürgetett a nem közös megegyezésen alapuló szexualitás esetére. Bentham a monogám házasság intézményét támogatta a férj tekintélyének fenntartásával, azonban olyan módon, hogy a férj e joggal való folyamatos visszaélése esetén a feleség számára nyitva álljon az út arra, hogy sérelmével bíróságához forduljon. „A nők érdekeit túl gyakran áldozták fel a korábbi családjogi törvények, és a feleségeket túl gyakran „passzív rab-szolgai állapotba taszították.” Érdekeik „a törvények szilárd védelmét” igénylik, hogy ezzel a család minden tagjának a hasznát és boldogságát maximalizálják.⁴²

Bentham szerint az ideális családi élet akkor valósulhat meg, ha házastársak egyértelmű és korrekt házassági szerződést kötnek egymással, amely kölcsönös kötelezettségeket rögzít, illetve ezek megszegése esetén a másik fél számára jogvédelmet biztosít.⁴³ Támogatta – a *common law marriage* gyakorlatával szemben – a házasság kötelező külső formáját az angol jogfejlődésben első ízben szabályozó *Lord Hardwick's Act* (1754), amely a házasságkötés alaki kellékeinek a meghatározása mellett a házassági akadályok rendszerét és a házasságok bevitt vagyonának állami nyilvántartásban történő rögzítését is előírta.⁴⁴ Ha a törvényhozók figyelembe veszik a családtagok boldogságát, állapította meg Bentham, akkor az életre szóló házasság tűnik a legtermészetesebb házasságnak, amely a legjobban alkalmazkodik a családok igényeihez és körülményeihez, és általában a legkedvezőbb az egyének számára is. Megengedhetőnek tartotta a különélést és a házasság felbontását is, ha a házaspár és a gyermekek boldogsága házasságtörés, kegyetlenség, bűncselekmény, visszaélés, elhagyás, gyermekbántalmazás vagy más súlyos vétkes magatartás miatt tartósan károsodott.⁴⁵ Úgy vélte, hogy „a poligámia néha kellemes a férfiaknak, de soha nem lesz kellemes a nőknek”, és „minden egyes férfiért, aki ezt élvezné, két

⁴⁰ POSTEMA, Gerald J.: *Bentham: Moral, Political and Legal Philosophy 1–2*. Aldershot, 2002. Ashgate/Dartmouth, 1. köt. XII. p.

⁴¹ Lásd bővebben SOKOL, Mary: Jeremy Bentham on Love and Marriage. A Utilitarian Proposal for Short-Term Marriage. *Journal on Legal History*, 2009. 1. sz. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01440360902765415>.

⁴² BENTHAM, Jeremy: *Theory of Legislation*. Ford. DUMONT, Etienne, HILDRETH, R., Boston, 1840. Weeks, Jordan, 271–279. p.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Lásd bővebben HERGER 2006. 60–62. p.

⁴⁵ BENTHAM 1840. 263–264. p.

nő érdekeit áldozták fel”.⁴⁶ Ehhez hasonlóan a haszonelvűség vizsgálatával jutott el arra a következtetésre, hogy a jogalkotónak fel kell lépnie a vérrokonok közötti szexuális kapcsolat, illetve házasságkötés ellen is.⁴⁷

5. Következtetések

Kétségtelen, hogy a felvilágosodás nagy változást hozott a nyugati gondolkodásban és jogi kultúrában. Witte álláspontja szerint azonban „a felvilágosodás inkább egy hosszú folyó kanyarulata volt, mint egy új folyam kezdete”.⁴⁸ A szabadelvű írók az 1650 és 1850 közötti kétszáz évben különböző nézőpontokból értelmezték a házasság és a családi élet természetes megnyilvánulásait, illetve védelmezték azt. Közülük némelyeket személyes keresztény hitük inspirált, másokat azonban a *status quo* fenntartásának konzervatív vágya. A többséget az jellemezte, hogy a család és a szexualitás hagyományos normái és formái melletti érveiket nem bibliai, illetve teológiai alapokra helyezték, sőt egyesek kifejezetten elutasították a korabeli nyugati hagyomány számos olyan vonását (elsősorban az állam és az egyház intézményi összefonódását és a lelkiismeret szabadságának a hiányát), amelyekről úgy vélték, hogy ellentétesek az értelemmel, az igazságossággal és a hasznossággal.

Közös nevezőt jelentett azonban érvelésükben az az elem, hogy a férj és a feleség közötti személyes jogviszonyban a férj tradicionális családi vezető szerepét elismerték, de azt nem felsőbbbségként, hanem elsőbbségként írták le, valamint a jogokat és kötelezettségeket tekintve a hangsúlyt a kölcsönösségre, a partnerségre helyezték. Sajnálatos, hogy szemléletmódjuk túlnyomórészt csak elmélet maradt, és a maga korában következetes jogi modernizációt nem váltott ki. Mindehhez hozzáfűzhetjük azt a megfigyelést is, hogy a családjogi jogviszonyokban a normakövetés nehezen kikényszeríthető: szükség van ugyan arra, hogy a normák tartalma a természetes igazságosságon alapuljon, de ennek gyakorlati érvényesüléséhez az érintettek ezzel egyező beállítottsága is elengedhetetlen. Máskülönben, ahogy Luther találóan megjegyezte, a házasság és a családi élet a pokolból ad kóstolót ahelyett, hogy a mennyből való kóstoló lenne.

⁴⁶ Uo. 275–276. p.

⁴⁷ Uo. 256–261. p.

⁴⁸ WITTE 2019. 182. p.

Homoki-Nagy Mária*
EGYEZSÉGEK
A JOBBÁGY-PARASZTSÁG
KÖRÉBEN

Ruszoly József professzor úr 70. születésnapjára készült emlékkönyvben jelent meg Béli Gábor tollából az *Osztatlanság és osztály az Árpádkorban* című tanulmánya.¹ A vagyon megosztására kialakult szabályok azonban nem maradtak meg a nemesség körében, hanem a társadalom más csoportjainak, így a jobbágy-paraszságnak a mindennapi életében is meghatározóvá váltak az évszázadok során. Elsődlegesen azért, mert a vagyonmegosztás szorosan összefüggött az öröklés kérdésével, függetlenül attól, hogy törvényes vagy végrendeleti öröklésre került-e sor, vagy az osztályosok még az apa életében vagy már halála után osztották fel egymás között a vagyontárgyakat. Ez a magyarázata annak, hogy a 18–19. században a jobbágy-paraszság vagyoni viszonyairól éppen az osztályos levelek tudósítanak. Az apai és a testvéri osztály során írásba foglalt egyezségek őrizték meg a jobbágyok által használt ingóságokat vagy a birtokukban lévő ingatlan jószágokat. Az utókor számára ezek az egyezségek őrizték meg azt, hogy milyen ingatlan vagyont bírtak a jobbágyok, és mely ingó dolgokat tartottak fontosnak ahhoz, hogy azokat írásban kötött megállapodásokban is rögzítsék.

A mezővárosok levéltárai nemcsak a jobbágyság által készített végrendeleteket őrizték meg, hanem azokat a jegyzőkönyveket is, amelyek elsősorban a jobbágy-paraszság által kötött szőlő és ház örökbevallásokat rögzítették.²

* Homoki-Nagy Mária tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jegtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-6423-5568

¹ Béli Gábor: *Osztatlanság és osztály az Árpádkorban*. In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. LXXIII.) Szeged, 2010. 131–144. p.

² Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára, Szentés (a továbbiakban MNL CSML Szentés) V. A) 102. o) *Egyezségei Könyve*

Megfigyelhető azonban, hogy a 18–19. század fordulóján az adásvételi- és csereszerződések mellett más vagyoni tartalmú egyezségeket is feljegyeztettek, illetve vallottak be a jobbágyok. Ezek az egyezségek a jobbágyok mindennapi életébe engednek betekintést.

Az egyezségek jelentős része ténylegesen vagyonmegosztást rögzít, de találunk közöttük perbeli egyezségeket, amelyek gyakran a per tárgyát képező hagyaték megosztására irányultak, sőt házassági szerződést is, melynek szintén volt házassági vagyoni jogot érintő része. Miután Szentes mezővárosának levéltára megőrizte az ún. *Egyezségek könyvét*, ezért az e könyvbe bevallott egyezségek alapján szeretném bemutatni a 18–19. század jobbágy-paraszti világát.

Az élet természetes rendje szerint a vagyonmegosztás egyik tipikus formája volt, amikor az apa még életében megosztotta vagyonát gyermekei között. Az 1790. szeptember 21-én történt bejegyzés szerint „Tóth Imre szentesi lakos még életében 4 Fiaival Mihály, Jóseff, István és Antallal érdemes magától kivánt Keresztes Mihály és Bíró Tamás Személyek jelenlétekben [...] osztályra lépven és rendelést tett.”³ Ismerve a jobbágy-parasztság végrendelezési szokásait, amikor szintén a városi bírótól kikért bizonyosság előtt mondták tollba végakarataikat,⁴ ezen megállapodás esetében is hasonló eljárást folytattak le. Feltételezhető, hogy az apa idős korára tekintettel már fizikailag nem volt képes a városházához személyesen elmenni. Míg végrendeletek esetében éppen ez volt a gyakori szokás, az egyezséget kötő felek személyesen mentek el a város előljáróságához, és ott szóban ismertették megállapodásuk tárgyát, amit a jegyző foglalt írásba. 1790-ben az apa által elmondott osztály egy nagyon ősi szokást őrzött meg, mely szerint a kialakított osztályrészek között az osztályosok választották ki azt, amelyik nekik tetszett. Jelen esetben az apa legidősebb fiának adta azt a jogot, hogy ő választhatott először. Az apa „magának 12 ökröbül kettőt kivéven, azután a 10-et egyenlő osztályra bocsájtotta maga és 4 fiai között [...] Mihály fiának engedvén elsőséget a választásban.” A házáat az apa 100 R. forintra becsülte, és halála után fiai közül akármelyik megtarthatta, de köteles volt a többiekre jutó részt kifizetni. Az egyezés megkötésének idején az apa még szőlőfölddel és juhokkal is rendelkezett, amiket haláláig a „maga táplálására meghagyott”.⁵ A fennmaradt egyezségek azt mutatják, hogy az öregek számára fenntartott javak mértékét, nagyságát mindig rögzítették. Az apai osztályok egyik megszokott formája az, amit az idézett egyezésben is megfogalmaztak, hogy az apa saját maga határozta meg azokat a jószágokat, amelyeket idős korára magának fenntartott, ezzel biztosítva élelembeli szükségleteit.

³ Uo. 41. p.

⁴ MNL CSML Szentes V. A) 102. k) *Végrendeletek*; HOMOKI-NAGY Mária: „Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet tészem...”. *Jobbágy-paraszti végrendeletei Szentes mezővárosában*. Szekszárd, 2018.

⁵ MNL CSML Szentes V. A) 102. o) *Egyezségek könyve* 41. p.

A tradicionális nemesi jogban ismert szabály volt a 16–17. század fordulójáig, hogy ha osztatlan állapotban élt az apa a fiaival, vagy az apa halála után a testvérek, akkor bárki közülük szerzett valamit, azt az osztályba be kellett számítani.⁶ A nemesség körében ez elsősorban az ingatlan jószágot érintette. Arra lehetőség volt, hogy ha a szerző fél nagyobb értékűnek gondolta a maga által szerzett vagyont, mint a jövőben őt illető osztályrészt, akkor lemondhatott arról, s ebben az esetben úgy tekintették, mint aki kiesett az öröklésből.⁷

Az *Egyezségek könyve* egy érdekes apai bevallást őrzött meg. Az apa a még fel nem osztott vagyonából Mihály fiának kiadta az ingóságokból az őt illető részt. „Attam néki 2 öreg lovat egy csikóval, egy harmadfű csikót, 4 öreg marhát, 12 zsákot, 1 ponyvát, 1 üstöt, egy vasfazekat, 4 ludat, 5 tyúkot, egy csatló lántzot, egy vasvillát, egy favillát és kettő kapát.”⁸ Ezt követően az apa a következőket kérte rögzíteni. „Fiam Mihály még a Méltóságos Uraság szolgálattyaiban szerzett 5 negyedfű Tinaibul [...] részt a több Testvéreinek semmit nem adott vala belöllök, azért is atyai [...] gondviseléséből azt akarom s rendelem, hogy ő is a Ház és Szállás meg betsüléséből eö se osztokodhasson mind addig, mégh eö is a több Testvérjeit a Tinókbul vagy azoknak illendő árából nem participálya.”⁹ Ez az apai bevallás azt bizonyítja, hogy a nemesi jogban meglévő, de később már nem alkalmazott szabály a jobbágy-paraszság világában a 18. század végén is élt. Az apa az ingó javakból részt adott fiának, de az ingatlanok pénzbeli osztályrészének kiadását mindaddig megtagadta, amíg a fiú saját szerzeményeiből nem részesíti testvéreit. Az egyenlő osztályrészek kialakításánál az állatok száma, értéke legalább olyan fontos volt, mint a ház, a szőlő vagy éppen a szállási földek. Amikor hagyatéki leltárt vagy végrendeletet készítettek, az ingatlan vagyontárgyak meghatározása után általában az állatokat sorolták fel, lehetőség szerint számszerűen.

Az örökhagyó után maradt javak felosztására irányuló egyezséget igen gyakran az özvegyen maradt asszony és gyermekei kötötték. Ennek oka elsősorban az özvegyi jog biztosítása volt. A magyar magánjog egyik meghatározó jogintézménye a már Szent István által biztosított özvegyi jog volt, amely nemcsak a nemesi jogban, de a jobbágyság világában is élt, és fontos volt annak mértékének, nagyságának a meghatározása. Az özvegyi jog elsősorban az özvegy tartására, ellátására irányult, ami magával hozta a lakás használatát is. A jobbágy vagyon nagysága legtöbbször kizárta, hogy a törvényes örökösök valamilyen

⁶ WERBŐCZY István: *Hármaskönyv*. Budapest, 1990. Téka Könyvkiadó (a továbbiakban: HK) I. rész 43. cím

⁷ HK I. rész 44. cím

⁸ MNL CSML Szentes V. A) 102. o) *Egyezségek könyve* 49. p.

⁹ Uo. 50. p.

módon korlátozzák az özvegy haszonélvezeti jogát, ezért szükségszerű volt, hogy a lakáshasználatot a felek egymás közötti megegyezésben rögzítsék. Másrészről a tartási, ellátási kötelezettség mértékében is meg kellett állapodniuk. 1788-ban P. Tóth András özvegye és ifj. P. Tóth András a ház használatában úgy egyezett meg, hogy „ameddig abban edgyütt lakhatnak, egyenlő jussal bírják.” Ha azonban nem tudnak együtt megmaradni, akkor a házat felbecsülnetik, és aki a „becsü szerént való árak felét kifizeti, az bírja a Házat egészlen.” Az özvegy „a Szálláson lévő minden épületeket egy kazal szalmával és egy bogja szénával, ugy ekével, szántó vassal s ahoz tartozó minden szerszámokkal edgyütt”¹⁰ átengedte a fiúnak azzal a feltétellel, hogy az örökhagyó után maradt adósságokat a fiú egyedül fogja megfizetni. A hagyaték tárgyai között szereplő lovakat és szekeret a fiú, míg a hét darab marhát az asszony kapta. Az egyezséglevél végén említették csak meg, hogy az özvegy három kiskorú gyerekeivel maradt a házban. Miután e gyerekeket nem az ifj P. Tóth András testvéreinek nevezik, joggal feltételezhető, hogy az özvegy az apa második felesége, ezért a vagyonmegosztásra irányuló egyezséget a mostohaanya és a mostohaafiú kötötte egymással.

Testvéri osztályról akkor beszélünk, ha az apa halála után maradt hagyatékot a gyerekei osztották meg egymás között. Ha lehetett, akkor a fiúk természetben osztották meg egymás között a hagyatékot. Ezt tette 1791-ben Mecs Balogh Sámuel és Mecs Balogh János, akik „ingó és ingatlan Jóságoktól lett atyafiságos és magok közt való osztályokat [...] improthocolláltatták”. Érdeemes idézni ezt a vagyonmegosztást. Sámuel kapott 16 jármos ökröt, 23 gulyabeli szarvasmarhát, 3 kocsis lovat, 6 méneses lovat, 233 öreg juhot 14 kossal együtt, 90 toklyót, 181 bárányt és 23 sertést. János kapott 12 jármos ökröt, 22 gulyabeli marhát, 3 kocsis lovat, 6 méneses lovat, 224 öreg juhot 14 kossal, 90 toklyót, 181 bárányt és 23 sertést. A két rész összehasonlításakor könnyű megállapítani, hogy a testvérek szinte teljesen azonos számú állatot kaptak. Az apjuk után maradt ún. répási és derekegyházi „szállásbeli örökséget” úgy osztották meg, hogy az egyik lett Sámuelé, a másik pedig Jánosé. Ugyancsak egyenlő arányban kerültek felosztásra a házi és gazdasági eszközök. Az apai ház, melyet 450 forintra becsültek, Sámuelé lett, és János azt a házat kapta, ami „a Kuti Istvántul vetődött 315 forintokon”. A megegyezés szerint a szőlőt ugyancsak Sámuel kapta, amit 400 R. forintra becsültek, ennek fele részét, azaz 200 forintot kifizetett testvéreinek.¹¹ Szerencsés dolog, hogy ez az osztályos egyezség fennmaradt, mert egy átlagosnak mondható jobbágy „gazdaság” meglétét mutatja. A 18. század végén az osztályos egyezségekben említés történik a szállásföldekről, azaz az úrbéri telekről. Emellett szólnak a belső telken

¹⁰ Uo. 29–31. p.

¹¹ Uo. 44–45. p.

épült házról, szőlőről, gazdasághoz tartozó szerszámokról és a szőlőhöz való edényekről. Felsorolásra kerülnek a telek megműveléséhez szükséges állatok. Megfigyelhető az is, hogy a telkes gazdák ritkábban tesznek tételesen említést ingó dolgairól, az a zsellérekre jellemző, illetve akkor olvashatunk ingóságokról, ha a leányok kiházásításáról történt említés.

Hasonló osztályos egyezséget jegyeztetett be Török János és Gergely „a ház és szállásbeli” örökségükre. „Az városon lévő Házukat minden ahhoz tartozó épületekkel egymás között négy száz forintra betsülvén, annak egész Birtokában fog Török Gergely maradni, ki fizetvén annak fele árát oly moddal mindazonáltal, hogy a meddég Török János magának alkalmas Házat nem talál és nem vesz addég azon Házban eö is mint eddig békével maradjon.” Az apának a fábiáni és a tőkei¹² részen is volt szállásföldje, amit a két testvér megosztott egymás között.¹³

Ezek a testvéri osztályok jól bizonyítják azt, hogyan lehetett természetben megosztani az örökséget, de arra is bizonyítékként szolgálnak, hogy a földesúr tulajdonát képező szállásbeli földet, azaz úrbéri telket is meg lehetett osztani, amennyiben arra a földesúr engedélyt adott. Az idézett esetekben két különálló telek került felosztásra, ami megkönnyítette a testvérek közötti békés megegyezést. Ezek a bevallások igazolják, miért bírt nagy jelentőséggel a jobbágy-paraszság számára az *Egyezségek könyve*. Hiteles bevallás volt, amit a város jegyzője vezetett – a 19. század első éveitől kezdve már a bíróségi esküdt is aláírta a bevallásokat –, és mind a felek, mind az örökösök vagy a mezőváros más lakói számára is bizonyítékul szolgált egy esetleg később lekezdett vita esetén.

Szabó István fiai – István, Dániel, Pál és Péter –, miután apjuk nem készített végrendeletet, ezért annak halála után „atyafiságos egyezséget”, azaz a maguk között kialakított osztályt kívánták 1829-ben bevallani. „Mivel köz Édes Anyánk a legkisebb testvért választotta jó reménység alatt öröksége gyámolának s tisztességes táplálójának maradjon meg említett testvérünkkel a Tőkei Házba a Tőkei pusztán lévő két fertály szántó föld birtokában [...] ez a két részre esett jussba Péter testvérünknek és édes anyánknak /: aki magát az osztályra nézve egy egy fiával egyenlőnek lenni engedte :/” ígérték, hogy „ebbe a két rész jussba” édesanyjuk halála után sem követelnek semmit testvérüktől. De Péter kötelességévé tették, hogy anyjukat „tisztelességgel tartsa s táplálja élelméről s ruházatyáról szorgalmasan gondoskodjon engedelmes szófogadó fiú legyen.”¹⁴

A legöregebb testvérnek, Istvánnak, „minthogy részére kész fennt álló Ház az osztály alkalmatosságával nem adódhatott a Dobos féle tanya 2 fertály szántó-

¹² A régi bejegyzés a mai Fábiánsebestyén és Nagytőke adott területére utal.

¹³ MNL CSML Szentés V. A) 102. o) *Egyezségek könyve* 46–47. p.

¹⁴ Uo. 1829. Szabó testvérek osztályoslevele

földdel egyetemben rendelődött, egyik fertály föld ház jussa hejett adódott.”¹⁵ Dániel maradt abban a házban, ahol az osztálykor már lakott. Pálnak az ún. Dobos-házat adták a tőkei földből kihalított egy fertály szántófölddel együtt.

Az idézett osztályos egyezségek bizonyítják, hogy az apai ház milyen szerepet játszott a jobbágyság életében. Mivel a házat saját maguk építették, arról szabadon rendelkeztek. Bár főszabályként a legkisebb fiú maradt az apai házban, a mindennapok világában ettől gyakran eltértek. De az osztályrészeket közel azonos értékben kellett kialakítani, ezért rendelkeztek úgy a Szabó testvérek, hogy miután Istvánnak mint legöregebb testvérnek nem tudtak házat adni, ezért a Dobos-féle tanyaföldből két fertályt adtak a birtokába, melyből az egyik fertályt házhely értékében számolták. Ugyanebből a tanyaföldből kapott egy fertályt Pál is. Az osztályos egyezséget elemezve válik egyértelművé, hogy a négy testvér közül Dániel már korábban megkapta osztályrészét. (Ezért utaltak arra, hogy abban a házban marad, amelyben most is, azaz apja halálakor lakott.) Érvényesítették azt a szabályt, hogy amit az apa életében valamelyik gyerek kapott, azt az osztályrészébe betudták. A többi testvérnek és az anyjuknak kiadott részekkel együtt az egyezés egy egész és egy fél úrbéri telek megosztásáról szól. A szállásföldet azért nevezték tanyának, mert a városi ház mellett már a szálláson is épült állandó tartózkodásra alkalmas ház. Ezek a megállapodások arra is utalnak, hogy a külső úrbéri telket a háztól függetlenül is meg lehetett osztani. Bár ez telekaprozódáshoz vezetett, de mégis így tudtak a testvérek valamennyi földet a maguk számára biztosítani.¹⁶ Amikor az osztályrészt úgy alakították ki, hogy abba ház és szállásföld is tartozott, akkor a következőt írták: „a mostani lakóház minden hozzá tartozandókkal s másfél fertály Úrbéres földű Tanyája annak haszonvételel együtt [...] maradjon Ignáczé míg él.”¹⁷ Mivel az úrbéri telek tulajdonosa a földesúr volt, a jobbágy-paraszság annak csak a haszonvételel rendelkezhetett. Ténylegesen ez az osztott tulajdonjogot jelentette a földesúr és jobbágjai között.

A Szabó testvérek közötti vagyonmegosztás másik sajátossága, hogy özvegyen maradt anyjuknak is egy gyermekrészt biztosítottak a hagyatékból, és nemcsak az ingó javakból. A jobbágy-paraszság világában nem volt gyakori, hogy az özvegyasszony gyermekeivel teljesen egyenlő részt kapjon. Számára az özvegyi jogot biztosították elsődlegesen.

¹⁵ Uo.

¹⁶ HOMOKI-NAGY Mária: Gondolatok a parasztpolgár tulajdon- és birtokviszonyairól a 18–19. században Szentesen. In TÓTH Károly (szerk.): *Emlékkönyv dr. Tokaji Géza c. egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára*. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica.) Szeged, 1996. 110. p.

¹⁷ MNL CSML Szentés V. A) 102. o) *Egyezségek könyve* 534. p.; FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. I. Buda, 1845. 485. p.

Bár szokás szerint a jobbágyvégrendeleteket külön kellett a város levéltárába tenni és megőrizni, az *Egyezségek könyve* több testamentumot őrzött meg a 19. század első feléből. 1818. október 15-én öreg Pászti Mátyás olyan „[n]yilatkozatot tett, mely tudniillik János és István fiai között bizonyos Elintézést és respective Végső rendelést kívánna tenni”, azért, hogy fiai között az esetleges vitákat elkerülje. A végrendelet szerint „mindennemű vagyonomat, házamat, 130 útból álló szőlőmet, két lovaimat és tsikómat és két teheneimet két borjúval együtt hagyom [...] István fiamnak, mint aki mindenkor véllem edgyütt lakott eddig is, és ezután is véllem lakván, valamint gyámolom és táplálóm volt, ugy ezután is gondomat fogja viselni [...]” Másik fiának – azzal az indokkal, hogy már korábban ugyanannyit adott, mint Istvánnak – semmit sem adott, „de leginkább azért, mivel véllem soha sem lakott és mindenkor küllön lakván töllem, szüntelen magának keresett, semmit sem hagyok, hanem azokkal amellyeket már nekie adtam megelégedjen [...]” Mindent átadott Istvánnak, aki „tartozik engem holtomig illendően tartani és ruházni, azon kívül megbecsülni: halálom törtévéni pedig köteleztetik, illendően eltemettetni.”¹⁸

Mind az osztályos egyezségeknek, mind a jobbágyok végrendeleteinek fontos tartalmi eleme volt az idős szülőkről való gondoskodás. Sokszor megelégedtek annak rögzítésével, hogy az a gyerek, aki az apai házban maradt, illendően tartsa el, ruházza az özvegyasszonyt vagy az özvegyen maradt apát. Máskor részletesen meghatározták, mit kell az örökösöknek szolgáltatni ahhoz, hogy a tartás illendő és a szokásoknak megfelelő legyen. Bakonyi János özvegye számára az örökösök „évente 5 köből búzát, ötven font szalonnát, 20 font sót” szolgáltattak.¹⁹ „János fiamnak általadom a szőlőmet három lóval és kocsival együtt olly feltétellel, hogy engemet holtom napjáig, mint illik húséges gyermekhez táplál, ruház és rólam gondoskodik.”²⁰

A jobbágy lányok az apai szerzett vagyomból a fiúkkal egyenlő részt kaptak, de azt nem természetben kapták meg, hanem pénzben, melynek nagyságát az osztályrész becsüértéke szerint határozták meg.²¹ Ezt bizonyítja Fejér Antal végrendeleti intézkedése is, melyet az örökösök elfogadtak. Az örökhagyónak nem voltak gyermekei, minden vagyonát testvérei között osztott szét. Eszerint az öccse kapta a házat, akinek kötelességévé tette, hogy a házban az ún. „nagyobb kamarát rekessze el feleségének és örökből tartott Julianna leányának.” Ezenkívül megkapta a szőlőt, a házi eszközöket és a szőlőhöz való edényeket. A többi testvérének fejenként 100–100 váltó forintot hagyott. Az örökhagyó

¹⁸ MNL CSML Szentés V. A) 102. o) *Egyezségek könyve* 204–205. p.

¹⁹ Uo. 398. p.

²⁰ Uo. 533. p. Kanfi János osztályos egyezsége.

²¹ HK III.:29.; SZLEMENICS Pál: *Közönséges törvénytészéki polgári magyar törvény. II.* Pozsony, 1823. 185. p.

férj öccsét kötelezte arra, hogy „azt a 200 forintot, melyben özvekelésünkör irásban egyeztünk meg” fizesse ki.²² Ez a megjegyzés a feleségnek ígért móríngra utal, melyet a házasság megszűnésekor kellett az örökösnek megfizetnie. Móríng ígéretere általában akkor került sor, ha valamelyik fél vagy mindkettő özvegy volt. A végrendelet kevés utalásából arra következtethetünk, hogy a feleség egy kislánnyal maradt özvegyen, és második férje, a végrendeletet készítő örökagyó ígért eljegyzésükör móríngot számára.²³

A jobbágy-parasztság körében élt a közszerzemény. Erre utalt Kis Miklós, amikor végrendeletében felsorolta vagyontárgyait: „van a 2. tizedben egy házam, a Bogarasi hegyen közel a Besenyői Halomhoz hat pásztából álló szöllőm, takács mesterséghez kívántató eszközeim”, melyeket „tulajdon fáradságom és szorgalmam által szeretett Hites Társammal Pintér Suzsannával együtt ke- restem és szerzettem”. Ezt a hagyatékot feleségére hagyta mint közkeresőre: „ezen javaimat tellyes tulajdonosi jussal bírja, használja, sőt ha neki úgy tetszik, el is adhassa.” Ugyanakkor az örökagyó megjegyezte, hogy örökbe fogadta sógorának kétéves fiát, akinek anyja után járó javait 50 forintra becsülték. Ezt az 50 forintot felesége helyezze el a város árvapénztárába.²⁴

A vagyon megosztása nem mindig történt békésen. Az örökösök gyakran perlekedtek egymással az úriszéken. Ha azonban egyezsége jutottak, vagy a per kétséges kimenetele miatt inkább egyezséget kötöttek, azt mindig bejegyeztették az *Egyezségek könyvébe*. Érvényesült a jobbágy-parasztság körében is az a szabály, hogy ha perbeli egyezséget kötöttek, akkor az számukra és örököseik számára is törvényül szolgált. Azt nem változtathatták meg. Ezért maradt fenn néhány ilyen perbeli egyezés is.

A város törvényszéke előtt pereskedett egymással D. Tóth Mihály özvegye és az ún. Felső Gazdaság. A törvényszék által hozott ítélet egyes pontjai az özvegynek nem tetszettek, és per útján ismét megtámadta a gazdaságot. A mintegy három évig tartó vitát a bejegyzett egyezséggel zárták le, amely szerint az özvegy az újabb pertől „önként el állott és az Felső Becsületos Gazdasággal olly edgyessége lépet, hogy ez mái naptól fogva sem az özvegy az Gazdasággal sem maradéki, sem a Gazdaság az özvegyet avagy maradékít nem fogják háborgatni: és egyik a másik ellen soha semmi praetensiot nem fognak formálni hanem békességben maradnak, mellynek örök állandóságára és megtartására adták az Város Házában magok kezek keresztvonását.”²⁵ Egy másik esetben a Rónyai testvérek jelentek meg a város elöljárósága előtt, és jegyzőkönyvbe rögzítették, hogy „ők azon pertől s abban foglalt minden ingó s ingatlan akármi

²² MNL CSML Szentos V. A) 102. o) *Egyezségek könyve* 436. p.

²³ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 2003. Akadémiai Kiadó, 357–366. p.

²⁴ MNL CSML Szentos V. A) 102. o) *Egyezségek könyve* 432–434. p.

²⁵ Uo. 21. p.

nével nevezhető ős atyai vagy anyai keresményi avagy hozományi vagyonok eránt támasztott követelésekről, s akármi okon őket illethető igazokról, melyet [...] az 1829^{ik} esztendő Május 13^{kán} a Tekintetes Szentesi és Vásárhelyi Uradalom Úri Törvényszéke előtt kezdettek [...] ezennel a per kétséges ki menetele okán végképpen és általjában magok s lehető örököseik nevében le mondanak.”²⁶ Az egyezés szerint a két testvér számára fejenként fizettek 160–160 váltó forintot az ellenérdekű felek, és ők ezzel az apai örökségből ki-elégítettnek nyilatkozták magukat. Nem került sor perre G. Molnár József és mostohaanyja között, de ők is abban egyeztek meg, hogy a fiú marad az apai házban és a szőlőben, és az özvegyasszonynak, miután az „minden jussáról lemondott”, 180 forintot tartozott fizetni.²⁷

A vagyonmegosztásra vonatkozó szokásokat a jobbágy-paraszság által készített és bejegyzetett egyezségek, végrendeletek, perbeli megállapodások tartalmazzák. Sok szabály a nemesi jogból is ismert, de vannak eltérő normák is, amelyek ezekből a forrásokból kiolvashatók. A házat és a szőlőt osztották meg egymás között az osztályosok, míg a szállásföldre, mivel az a földesúr tulajdonában állt, ritkábban utaltak. A 19. század első felében azonban egyre gyakrabban lesz az úrbéri telek is az osztályos megállapodások tárgya.

²⁶ Uo. 442. p.

²⁷ Uo. 440. p.

Horváth Attila*

**„NEM TUDJUK, HOGY
MIT HOZ A MÚLT.”
A MAGYAR ÁLLAM-
ÉS JOGTÖRTÉNET EGYES
INTÉZMÉNYEINEK,
TERMINOLÓGIÁINAK KÉRDÉSEI**

*A 30 éve végzett jogász ellátogat
egykori iskolájába, és egykori tanárával
beszélgetve arra jön rá, hogy a
vizsgakérdések ma is teljesen ugyanazok,
mint 30 évvel azelőtt. Mikor
megjegyzi a tanárnak, hogy úgy látszik,
a tudomány semmit sem változik,
a tanára így felel:
Igen, a kérdések teljesen ugyanazok,
mint régen, de a válaszok már
teljesen mások!
(Pesti vice)*

A magyar állam- és jogtörténet tudománya a rendszerváltozás óta óriási mértékben fejlődött. Az újabb jogi karok alapításával a korábbi négy jogtörténeti tanszék mellé további négy szerveződött: Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék.

* Horváth Attila tanszékvezető egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék.

Egymás után születtek a magyar állam- és jogtörténetet tagláló tankönyvek és monográfiák: Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 1995. Osiris Kiadó; Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 1996. Osiris Kiadó; Mezey Barna (szerk.): *A magyar állam- és jogtörténet forrásai*. Budapest, 1998. Osiris Kiadó; Máthé Gábor (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet*. Budapest, 2007. HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.; Képes György (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korban*. A hatalommegosztás államszervezete 1848–1949. Egyetemi jegyzet. Budapest, 2013. ELTE Eötvös Kiadó; Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 2014. Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közigazgatástudományi Kar; Máthé Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest, 2017. Dialóg Campus Verlag; Máthé Gábor (szerk.): *匈牙利宪法与法律的演变与发展*. Budapest, 2020. Ludovika Egyetemi Kiadó; Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. Forum Iuris; Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2020. Osiris Kiadó.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékéhez, illetve az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoporthoz kötődő *Jogtörténeti Értekezések* című sorozat már a 60. kötetnél tart,¹ a *Jogtörténeti Szemle* című folyóirat pedig a XX. évfolyamnál.² Mindemellett a magyar állam- és jogtörténet kutatói több ezer kiváló könyvet, könyvrészletet és tanulmányt írtak.³

Ezek mellett a kétségtelenül figyelemre méltó eredmények mellett sem lehetünk elégedettek. A közvélemény előtt még nem eléggé ismeretes, hogy milyen komoly szakmai tudással rendelkeznek a magyar jogtörténészek. Elég csak a közelmúlt eseményeire utalni, hogy például az *Aranybulla* 800. évfordulója kapcsán milyen arányban szólaltattak meg az egyes médiumokban jogtörténészeket és történészeket, illetve milyen arányban szerepeltek egyes konferenciákon.⁴

¹ Lásd MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) honlapja. A kutatócsoport kiadványai. <https://mtajogtortenet.elte.hu/kiadvanyok?m=3543> Továbbá ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék honlapja. Tanszéki kiadványok. Jogtörténeti Értekezések. <https://majt.elte.hu/kiadvanyok/jogtorteneti-ertekezések>.

² ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék honlapja. Tanszéki kiadványok. Jogtörténeti Szemle. <https://majt.elte.hu/kiadvanyok/jogtorteneti-szemle>.

³ Lásd ehhez a Magyar Tudományos Akadémia által működtetett Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) adatbázisát. <https://www.mtmt.hu/>.

⁴ Konferencia az Aranybulla kiadásának 800. évfordulójára. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. https://mnl.gov.hu/sites/default/files/aranybulla800_meghivo_web_0.pdf; Az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulója. Magyarásgkutató Intézet. <https://mki.gov.hu/hu/konferenciak-hu/az-aranybulla-kibocsatasanak-800-evforduloja?start=10>; Konferencia az Aranybulla 800 éves múltjáról az Országházban. Bölcsészettudományi Kutatóközpont honlapja. <https://abtk.hu/hirek/2847-konferencia-az-aranybulla-800-eves-multjarol-az-orszaghasban>.

(Természetesen ez alól kivételek is vannak.)⁵ Sokszor nyilvánvalóan jogtörténeti téma kapcsán is történészeket kérnek fel előadás tartására, vagy interjúra.

A másik nagyon fontos kérdésnek tartom, hogy egyes korszakok, illetve jogintézmények definiálása, kutatása még sok tennivalót kíván. Jó lenne megszervezni egy jogtörténész konferenciát ezeknek a témáknak a kidolgozására. Az alábbiakban ezek közül sorolok fel néhányat.

1. Milyen állami keretek között élt a magyarság I. (Szent) István államreformja, államalapítása előtt?

Mezey Barna első tankönyvében még a „nomád állammodellről” írt.⁶ A Gosztonyi Gergellyel közösen szerkesztett alkotmánytörténetben a „sztyeppe államról” értekezett.⁷ A Máthé Gábor szerkesztette *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet* tapintatosan kerüli a honfoglalás és Szent István megkoronázása közötti időszak terminológiáit.⁸ Horváth Attila „törzsi államról,”⁹ míg a Veress Emőd szerkesztette kötet „magyar nagyfejedelemségről”¹⁰ írt.

2. Volt-e Magyarországon feudalizmus?

Tekintve, hogy a hűbériségnek egyfajta változata Magyarországon is létezett, ezért a magyar jogtörténészek, történészek véleménye ebben a kérdésben megoszlott. Egyik részük azt vallja, hogy a familiaritás idesorolható, míg mások ezt tagadják. A marxista történészek szerint Magyarországon egészen 1848-ig feudalizmus volt.¹¹

⁵ Társadalmi toposz és megkerülhetetlen forrás: konferencia az Aranybulláról. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tudományok Karának honlapja. <https://antk.uni-nke.hu/hirek/2022/09/15/tarsadalmi-toposz-es-megkerulhetetlen-forras-konferencia-az-aranybullarol>.

⁶ MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2002. Osiris Kiadó, 11. p.

⁷ MEZEY Barna – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2020. Osiris Kiadó, 23. p.

⁸ MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet*. Budapest, 2007. HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 22. p.

⁹ HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 2014. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 35. p.

¹⁰ VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. Forum Iuris, 82. p.

¹¹ Lásd erről részletesen HAHNER Péter: A nagy francia forradalom, a polgárság és a kapitalizmus. *Világtörténet*, 1987. 4. sz. 47. p.; HAHNER Péter: Meddig tart a proletárdiktatúra? *Beszélő*, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/meddig-tart-a-proletardiktatura>.

3. A patrimoniális királyság fogalma

Olvasva az államalapításról, az Árpád-ház koráról szóló könyveket, tanulmányokat, többféle elnevezéssel is találkozhatunk: keresztény állam, nemzetállam, patrimoniális állam, karizmatikus állam, préfeudális állam, feudális állam, intézményes állam, nyugat-európai, illetve európai (típusú) állam, intézményes területi állam. A patrimoniális állam fogalmának megteremtője, Carl Ludwig von Haller (1764–1854) német történész szerint a kora középkori királyi hatalom jórészt „magánjogi természetű és az állam földje felett való tulajdonon alapszik”. A magyar alkotmánytörténeti irodalom is többségében ezt a terminológiát és fogalmat vette át, annak ellenére, hogy az Árpádok hatalmi berendezkedése több területen is eltért a nyugat-európai állammodelltől. Nem véletlen, hogy több szerző is szerencsésebbnek tartotta az úgynevezett személyes királyság megjelölést, mivel a magyar királyi hatalmat patriarchális és karizmatikus uralmi jegyek is jellemezték. I. (Szent) István hatalma a hajdani vezéri hatalomból, az Árpád-család elhivatottságában rejlő misztikus hitből is táplálkozott, amelyet tovább növelt a pápa által küldött korona. A magyar királyi hatalom tehát erősen közjogi jellegű is, hiszen az egész ország területére kiterjedt, minden ott élő népre és a magánbirtokokra is. Kiépült a királyi vármegyerendszer, s ami talán még ennél is jelentősebb volt, hogy csak az uralkodó rendelkezett a törvényalkotás, a bíráskodás, a fővezéri, a legfőbb közigazgatási, a kinevezési és a pénzverési joggal. Ezen jogkörök gyakorlásában csupán az egyházi törvények és a szokásjog korlátozhatták. A magyar főpapok VII. Gergely pápa (1073–1085) korszakától kezdve egyre sűrűbben emelték fel a szavukat a keresztény tanok védelmében. Még az is előfordult, hogy az egyházi atok fegyverével is éltek.¹²

¹² DEÉR József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2007. Attraktor Kiadó; ENGEL Pál: *Szent István birodalma*. Budapest, 2001. Historia–MTA Történettudományi Intézete; GLATZ Ferenc – KARDOS József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988. MTA Történettudományi Intézete; GYÖRFFY György: *István király és műve*. Budapest, 2013. Balassi Kiadó; HALLER, Karl Ludwig von: *Restauration der Staats-Wissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt*. 6 Bände (in zwei Auflagen), I–VI. köt. Winterthur, 1817–1834. Steinerische Buchhandlung; HÓMAN Bálint: *Szent István*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2012. Attraktor Kiadó; KRISTÓ Gyula (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Budapest, 2001. MTA Történettudományi Intézete; MÁLYUSZ Elemér: *A patrimoniális királyság*. Budapest, 1933. Stephaneum Nyomda; MÁLYUSZ Elemér: *A karizmatikus királyság*. Budapest, 1935.; VÁCZY Péter: *A királyi serviensek és a patrimonialis királyság*. Budapest, 1928. Egyetemi Nyomda; ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és alattvalóik: Magyarország története 1301-ig*. Debrecen, 1997. Csokonai Kiadó

4. Dózsa György történelmi megítélése

Érdekes, hogy a nép spontán emlékezete nem őrizte meg Dózsa György emlékét.¹³ Hosszú évszázadokig csak az értelmiség egy része tudta, hogy egyáltalán létezett egy ilyen nevű parasztvezér. Ezért csak a Csemegi-kódex (1878. évi V. törvénycikk) miniszteri indokolása hivatkozott a lázadás bűncselekménye kapcsán, mint előzményre, az 1514-es eseményekre: „A »seditio« régibb hazai törvényeink szerint is, az állam elleni büntettnek tekintetett. A Dózsa György-féle lázadásnak legyőzése után, az 1514-ik évi országgyűlésen hozott számos törvények, nevezetesen a IV. cikktől az L-ik törvénycikkig, csaknem valamennyi, az azon lázadásban résztvett parasztok és nemesek megbüntetéséről, a károk megtérítéséről, s az eljárásról rendelkezik. E törvényekben csaknem mindenütt: »seditio«, »rebellio«, »proditio«, »insurrectio« említetik, s ezen bár különböző elnevezés alatt a legyőzött parasztlázadás értetik.”¹⁴

A kommunista propaganda Dózsa Györgyöt és a parasztháború többi résztvevőit emelte a magyar történelem legnagyobb hősei közé. Ez a törekvésük annál is inkább sikeres lehetett, mivel hosszú ideig nagyon sok történelmi forrást nem tártak fel, és csak Dózsa és társai kegyetlen kivégzésére fókuszáltak. Gombamód szaporodtak Dózsa Györgyről az állampárti vezetés által megrendelt műalkotások. Több dráma is született: pl. Illyés Gyula: *Dózsa György* (1954). Regény: Gergely Sándor: *Dózsa György* (1950), Szabó Pál: *A nagy temető* (1954). Költészet: Illyés Gyula: *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon*, Bella István: *Székely Dózsa György tűnődése Cegléd előtt*, Székely Dózsa György imája, Zelk Zoltán: *Március*, Csanádi Imre: *Dózsa György népe*, Benjámín László: *Ha szent a föld*, Simon István: *Láttam Dózsa Györgyöt*, Nagy László: *Vendégek jövelete*, Boda István: *Békesség zászló*, Mátyás Ferenc: *Dózsával a Várban*, Jankovich Ferenc: *Cegléd ünnepére*, Csoóri Sándor: *Egy templom falára*, Képes Géza: *Se vihar, se végzet*, Pusztai Sándor: *Dózsa ikon*, Jánosy István: *Dózsa*, Fáy Ferenc: *Dózsa új éneke*, Juhász Ferenc: *A tékozló ország, Dózsa feje*, Tornai József: *Do-bok*, Kiss Anna: *Siratóének*, Csanády János: *Őnarckép*, Csukás István: *Dózsa szobra*, Bari Károly: *Dózsa*, Kovács István: *Vas-könnyek*, Győri László: *Intarzia*, Polner Zoltán: *Honfoglalás*, Baka István: *Dózsa ikon*, Székely János: *Dózsa* stb.¹⁵ Képzőművészet: Temesváron, a Dózsa György parkban Ciprian Radovan

¹³ HÁMORI Péter: Dózsa György két halála és két élete. Gondolatok a Dózsa György kérdéshez. *Hitel*, 2014. 11. sz. 10. p.

¹⁴ LÖW Tóbiás (szerk.): *A magyar Büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről* (1878: 5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye. Budapest, 1880. Pesti könyvnyomda részvény-társaság, II. kötet 101. p.

¹⁵ POMOGÁTS Béla: *Dózsa György alakja a magyar költészetben*. http://www.mnyknt.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1520:dozsza-gyoergy-alakja-a-magyar-koelteszetben&catid=41:nyek-cikkek&Itemid=68.

szobra, Szász Endre kettős porcelánműve a budapesti hármasképcsoport Dózsa György úti megállójának peron falán. Budán, a királyi vár alatt monumentális Dózsa-szoborcsoport található (I. kerület, Attila út). Szervátiusz Tibor: *Tüzes trónon*, forrasztott-hegesztett vörösréz-vas, Magyar Nemzeti Galéria. Derkovits Gyula fametszet-sorozata, (Ránki György komponált zeneművet a metszetek alapján, zongorára és zenekarra *1514* címmel), Szász Endre porcelánkompozíciója. További szobrok Apátfalván, Dálnokon, Kalocsán és Nagylakon. 1972-ben a Magyar Nemzeti Galéria a Művelődésügyi Minisztérium támogatásával grafikai, valamint kispasztikai és éremművészeti kiállítást rendezett.¹⁶ Film: Csoóri Sándor szövegkönyve nyomán Kósa Ferenc által 1970-ben rendezett *Az ítélet* című film. Táncjáték: Honvéd Együttes: *Dózsa*. Emellett számtalan út, tér, intézmény, termelőszövetkezet, de még futballcsapat is Dózsa nevét vette fel. A Horváth Endre által tervezett húszforintos bankjegyre pedig 1948-ban Dózsa György arcképe került. A parasztvezér nevét a hat legnagyobb magyar városban összesen 17 utca (illetve tér) viseli. A legismertebb magyar történelmi személyek közül csak Petőfi, Széchenyi, Kossuth, Rákóczi, Hunyadi, Zrínyi, Szent István és Árpád vezér előzi meg őt. Dózsa e téren maga mögé utasítja többek között Batthyányt, Bocskait, Thökölyt, Báthoryt, Bercsényit, de még Mátyás királyt, Bethlen Gábort és Szent Lászlót is.

Néhány kiválóan felkészült és igényes történész révén már 1972-ben sikerült árnyaltabb képet felvázolni a Dózsa-féle parasztháborúról, de ennek üzenete valójában a szakmán kívül senkihez sem jutott el.¹⁷ Fekete Nagy Antal levéltáros¹⁸, Szűcs Jenő és Barta Antal történészek kutatásaiból kiderült, hogy részben ideológiai okokból, részben pedig a hiányos forráskutatások miatt milyen sok történelmi tévedést tartalmaztak a korábbi tanulmányok.¹⁹ Ugyancsak a legendák világába tartozik Nagybotú Mészáros Lőrinc ceglédi pap alakja is, akit

¹⁶ BOROS Pál (szerk.): *Dózsa bibliográfia. A Dózsa Györgyről és az 1514-es parasztháborúról szóló irodalom és képzőművészeti alkotások jegyzéke*. Budapest, 1972. Ceglédi Városi Könyvtár–Pest Megyei Tanács V. B. Megyei Könyvtára; RIDEG Gábor: *Dózsa György emlékezetére. Művészet*, 1972. 10–11. sz. 55. p.

¹⁷ E. KOVÁCS Péter: *Dózsa György 1514–2014. Beszélgetés C. Tóth Norberttel és Pálosfalvi Tamással. Magyar Tudomány*, 2015. 1. sz. 63–74. p.

¹⁸ Fekete Nagy Antal levéltáros (elhunyt 1969-ben) hagyatékában „hatalmas terjedelmű, de még mindig nem teljes Dózsa-okmánytár, és egy torzóban maradt *Parasztháború-történet*” maradt.

¹⁹ BARTA GÁBOR – FEKETE NAGY ANTAL: *Parasztháború 1514-ben*. Budapest, 1973. Gondolat Kiadó; BARTA GÁBOR – SZAKÁLY FERENC: *Dózsa népe és a magyar társadalom. Társadalmi Szemle*, 1972. 6. sz. 75–85. p.; SZÜCS JENŐ: *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. Budapest, 1974. Gondolat Kiadó, 601–668. p.; SZÜCS JENŐ: *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború: egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények*, 1972. 2. sz. 213–263. p.; SZÜCS JENŐ: *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború: egy kódex tanúsága*. Budapest, 1972. Szegedi Nyomda; SZÜCS JENŐ: *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974. 4. sz. 409–435. p.

Istvánffy Miklós történétíró²⁰ talált ki, és Márki Sándor is inkább történelmet hamisított, hogy létét igazolja.

Dózsa György egyáltalán nem volt az a makulátlan vitéz, mint aminek addig leírták. Nincs igazi indok, hogy egy hadvezetői tapasztalattal nem rendelkező katonát tegyenek a sereg élére. Valószínűleg csak Békésen lett igazi fővezér. Már nehezebb volt eltitkolni a nemesi birtokok kifosztását, a rablásokat, a tömeges erőszakot. Pedig ennek törvényszerűen be kellett következnie, mert egy több tízezres tömeg élelem, víz, takarmány és pénz nélkül indult el egy hadjáratra. Óhatatlan a rekvirálás és az erőszak. Számos földesurat arra kényszerítettek, hogy előbb nézze végig, amint egész családját válogatott kínzások közepette kivégzik, végül őt magát lefejezik, kerékbe törik, felnégyelik vagy élve elégetik.²¹

Dózsa György kivégzése sem volt egyedülálló. Akkoriban a nagy nyilvánosság előtti kivégzésnek tükröznie kellett az elkövetett bűncselekményt. Nemcsak az elrettentés okán, hanem a kor szimbólumrendszere szerint üzeni kellett a korabeli lakosságnak, amit a jelenlévők közvetítettek a többieknek. A szimbolikus elemeket sűrítő kivégzés egyes elemei nem példa nélküliek a korlátozott írásbeliség korában. Izzó vasabroncs a trónkövetelőknak járt, míg például korábban Kinizsi Pál hadvezér hasonló módon süttette és etette meg a Nándorfehérvárt feladni készülő áruló cseh zsoldosokat. Egyébként pedig a tüzes koronának a fejre helyezése azonnali eszméletvesztést és utána néhány percen belül halált okoz, ami megmagyarázza, hogy miért nem reagált Dózsa a további kínzásokra.²² Dózsa kivégzésében az elrettentés szándékán túl tetten érhető a „parasztkirály” farsangi és bibliai motívumokat sűrítő kigúnyolása, a fordított világ, ahol a kannibalizmus tabuját is áthágyják.²³

Nem a parasztháború vezetett a mohácsi csatavesztéshez. A fegyelmezetlen és képzetlen sereg nem lett volna igazi ellenfele a profi, jól kiképzett janicsárokat és szpáhikat tömörítő oszmán reguláris sereg ellenében.²⁴

²⁰ ISTVÁNFY Miklós: *A magyarok történetéből*. Budapest, 1962. Magyar Helikon Kiadó

²¹ *Történelmi Tár*. 1905. 274. p.

²² Ugyanakkor a Dózsa utasítására végrehajtott karóba húzás az egyik legrettenetesebb kivégzésnek számított. A bizonyos anatómiai ismeretekkel rendelkező hóhér külön jutalmat kapott, ha a kínzás sokáig, akár egy-két napig is eltartott. Így történt ez a Dózsa György utasítására karóba húzatott Csáky Miklós csanádi püspökkel is.

²³ HÁMORI Péter: Dózsa György két halála és két élete. Gondolatok a Dózsa György kérdéshez. *Hitel*, 2014. 11. sz. 6. p.; TÓTH G. Péter: A lator teste és a lator test: a bűnösség kultúrája a kora újkori Magyarországon és a büntetés- emlékeztetés problémája. *Korall*, 2001. 5–6. sz. 157. p.

²⁴ MEZEY Barna: A Hármaskönyv büntetőjoga. In MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede, Werbőczy és a Hármaskönyv 500 év múltán*. Budapest, 2014. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt.; MÁLVUSZ Elemér: Az 1514. évi jobbháború okai. *Társadalomtudomány*, 1926. 373. p.

5. Lehet-e forradalmat kirobbantani egy jogállammal szemben?

Az 1918. október végétől lezajlott magyarországi eseményeket a történelmi tárgyú könyvek, tanulmányok döntő többsége „őszirózsás forradalomnak” nevezi.²⁵ Kétségtelenül a forradalom fogalmára vonatkozóan a szakirodalomban sok szempontból eltérő meghatározások találhatók,²⁶ azonban Hannah Arendt definíciója mégis irányt mutat: „Forradalomról csak ott beszélhetünk, ahol a változás új kezdetként értelmezhető, ahol erőszakot egy egészen új állam létrehozásáért alkalmaznak, s ahol az elnyomás alóli felszabadulás legalább célnak tekinti a szabadság elérését.”²⁷ Az Osztrák–Magyar Monarchia azonban jogállam volt, tehát „elnyomás alóli felszabadulás” legfeljebb a marxista értelmezés szerint lehetett volna.

A forradalom szó a 20. században sokak számára pozitív tartalmat jelentett. Ez volt az egyik oka, hogy azok a csoportok, amelyek erőszakkal meg akarták szerezni maguknak a hatalmat, magukat forradalmárnak, tettüket pedig forradalomnak nyilvánították.²⁸ Ez ellen a minősítés ellen már a kortársak közül is jónéhányan tiltakoztak. Ifjabb Andrássy Gyula szerint: „Azt a forradalmat azonban, amelyben mi élünk, nem a belső szükség, hanem a külpolitikai katasztrófa idézte elő. Nem azért esett ki a vezetés a régi rétegek kezéből, mert kipróbált rendszerrel akarta őket olyan új réteg felváltani, mely többet tudott, többet tanult, gazdagabb volt, és az igazi politikai munkát már régóta elvégezte.

²⁵ BORSÁNYI György: *Októbertől márciusig: polgári demokrácia Magyarországon, 1918.* Budapest, 1988. Kossuth Könyvkiadó; BÖHM Vilmos: *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom, Proletárdiktatúra, Ellenforradalom.* München, 1923. Verlag für Politik; BREIT József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története.* Budapest, 1929. Grill Károly Könyvkiadóvállalata; GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora: Magyarország története, 1918–1920.* Budapest, 1935. Magyar Szemle Társaság; HAJDU Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Budapest, 1968. Kossuth Könyvkiadó; HAJDU Tibor: *Az 1918-as Népköztársaság. Múltunk,* 2005. 2. sz.; HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály.* Budapest, 1978. Kossuth Könyvkiadó; HAJDU Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Budapest, 2012. Napvilág Kiadó; HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság.* Budapest, 2018. Jaffa Kiadó; JUHÁSZ NAGY Sándor: *A magyar októberi forradalom története.* Budapest, 1945. Cserépfalvi Kiadó; MÉREI Gyula: *A magyar októberi forradalom és a polgári pártok.* Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó; SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás, 1918–1920: forradalom – proletárdiktatúra – ellenforradalom.* Budapest, 2001. Korona Kiadó; SCHÖNWALD Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései.* Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó; SIKLÓS András: *Magyarország 1918–1919. Események, képek, dokumentumok.* Budapest, 1978. Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon Kiadó

²⁶ HAHNER Péter: A forradalom fogalmáról. *Magyar Tudomány,* 2008. 8. sz. 920. p.

²⁷ ARENDT, Hannah: *A forradalom.* Budapest, 1991. Európa Könyvkiadó, 45. p.

²⁸ HAHNER Péter: Mi a forradalom? *Rubicon,* 2017. 10. sz. 79. p.

Nem saját érdeme és belső értéke, hanem a régiék pillanatnyi gyengesége és pillanatnyi kudarca következtében jutott az új réteg hatalomhoz.”²⁹

Budapesten és a nagyvárosokban 1918. október 28-a és 31-e között az első világháborús vereség és a szociális nehézségek miatt elégedetlenkedő katonák és civilek utcai tüntetéseket kezdtek. A legradikálisabbak a szökött katonák, akiknek a száma egyes források szerint elérte a 40–50 ezret. Nekik élet-halál kérdés volt, hogy kormányváltás történjen. Emellett körülbelül 30 ezer civil is fegyverhez jutott. A fegyveres csoportok közül a legaktívabbak a tengerészek. Vezetőjük Horvat Sanovics Sándor,³⁰ aki már a cattarói matrózlázadásban³¹ is részt vett, és a Tisza István elleni merényletben való részvétellel is meggyanúsították,³² kijelentette: „a matrózoknak a nemzetiség mellékes, – az a fő, hogy lázadás legyen.”³³

A különböző fegyveres csoportok szervezeten működtek: sorra megszállják a postákat, a pályaudvarokat, a távírdákat és a telefonközpontot.³⁴ (Érdekes lenne kideríteni, hogy ennek az összehangolt akciónak kik voltak az értelmi szervezői, irányítói.)

Jászi Oszkár, Károlyi Mihály egyik közvetlen munkatársa szerint: „[...] október 30-ának éjszakája szinte egyes csoportok magánvállalata volt. Az is világos, hogy ezekben a katonai bandákban nem mindig a komoly, öntudatos elemek, hanem a forradalom desperádói (mindenre elszánt kalandorok) játszották a vezérszerepet, akik most számlájukat mindenféle címen (szervezési költségek, nyomtatványok, autók, folszerelés, muníció stb.) siettek bemutatni a forradalom kormányának, ki-ki a maga érdemét, iniciatíváját hangsúlyozva, egyben sejtetni engedve, hogy mögötte egy nagyon hatalmas és elégedetlen katonai csoport áll, melyért nem vállalhatja a felelősséget, ha a kormány nem

²⁹ ANDRÁSSY Gyula: *Diplomácia és világháború*. Budapest, 1990. Göncöl Kiadó – Primusz Kiadó, 191–192. p.

³⁰ Egyes források Tivadarként is emlegetik. 1919-ben a Szerb–Horvát–Szlovén királyságba ment. Ott nyoma veszett.

³¹ CSONKARÉTI Károly: *Császári és királyi hadihajók*. Debrecen, 2002. Hajja és Fiai Kiadó, 142. p.; CSONKARÉTI Károly: *Ha tengeren veszek, ki sirat meg engem?* Budapest, 2012. Kornétás Kiadó, 170. p.; MERÉNYI László: *A cattarói matrózfelkelés*. Budapest, 1984. Kossuth Könyvkiadó

³² Gróf Tisza István gyilkosai a hadbíróság előtt. Budapest, [é. n.] Magyar Ház; HEGEDŐS Sándor: *Egy politikai per kulisszatitkai*. Budapest, 1976. Kossuth Könyvkiadó; KOMJÁTHY Miklós: *Tisza-gyilkosság, Tisza-perek. História*, 1986. 5–6. sz. 58–60. p.; PÖLÖSKEI Ferenc: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*. Budapest, 1988. Helikon Kiadó

³³ GELLÉRT Oszkár (szerk.): *A diadalmas forradalom könyve: a Népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása*. Budapest, 1918. Légrády, 192. p.; BUS FEKETE László: *Katona forradalmárok: ezerkilencszáztizennyolc október*. Budapest, 1919. Pfünix Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 26. p.; KÁROLYI Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések*. Budapest, 1967. Európa Könyvkiadó, 278. p.

³⁴ BREIT József: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. Budapest, 1925. Hadtörténeti Levéltár, 28. p.

honorálja kellőképpen az ő emberei munkáját. Ettől a katonai csőcseléktől kellett mindenekelőtt szabadulnia a Károlyi-kormánynak, s e célból sok embert kellett »megnyugtatni« és lefegyverezni.³⁵

Ez volt tulajdonképpen a Károlyi-kormány legnagyobb dilemmája, hogy az elégedetlenkedő tömegek révén kerültek hatalomra, de miután ez megtörtént, a fegyveres csoportok legnagyobb része a kormány utasításait figyelmen kívül hagyva rabolt és fosztogatott. Hiányzott a „forradalom” eufóriája is. Míg az 1956-os forradalom és szabadságharc idején még a betört kirakatokból sem vitték el az árut, és az utcán dobozokban gyűjtötték a pénzt, most még a kórházakat sem kímélték. Két helyőrségi kórházból kiterelték a betegeket és még az ágyneműket is elvitték.³⁶ Hiába adták ki az erre vonatkozó rendelkezést: *A Magyar Nemzeti Tanács befejezettnek nyilvánítja a forradalmat, a sztrájk beszüntetésére és nyugalomra hívja fel az ország népét*³⁷ címmel. Különösen az alábbi mondat tűnik a körülmények ismeretében rendkívül naivnak: „Katonák! Térjete vissza kaszárnyaítokba, és ott várjátok be a magyar népkormány utasításait, mely meg fogja hozni számotokra a jogot és a békét.” Nem tudni, hogy miből gondolták, hogy a katonaszökevények maguktól visszatérnek a lakotanyáikba. A Nemzeti Tanácsra felesküdt katonák vezetőjét, Heltai Viktor főhadnagyot is le kellett tartóztatni a sorozatos rablásai miatt.³⁸ A Tanácsköztársaság idején kiszabadították, majd Hatvani Lajos szerint Prónay Pál fehérterrorista alakulatában szolgált tovább.³⁹

Egy másik tengerészkülönítmény Cserny József vezetésével hajtott végre terrorista akciókat. Amikor a kormány le akarta fegyverezni őket, akkor Fényes László kormánybiztos ezt megakadályozta. Cserny József és a Lenin-fiúk azután a Tanácsköztársaság alatt folytathatták terrorista tevékenységüket.⁴⁰

Egyes felfegyverzett csoportok gyárakat, épületeket foglaltak el. A „forradalomra” hivatkozva lefoglalták az autókat is. A kormány ezeket az akciókat nem tudta, vagy nem is akarta megakadályozni.⁴¹

³⁵ JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás: A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Budapest, 1989. Magyar Hírlap Könyvkiadó, 59. p.

³⁶ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság*. Budapest, 2018. Jaffa Kiadó, 169. p.

³⁷ A Nemzeti Tanács kiáltványai. *Az Újság*, 1918. november 1.

³⁸ *Népszava*, 1918. november 26. 8. p.

³⁹ HATVANY Lajos: *Egy hónap története. (Eszendő 1918 december)*. Budapest, [é. n.] Pesti Napló, 82. p.

⁴⁰ VÁRY Albert. *Vádbeszéd gyilkosság, rablás stb. büntetével vádolt Cserny József és társai bűnjegyében 1919. dec. 6-án a budapesti büntetőtörvényszék előtt*. Budapest, 1920. Budapesti Hírlap ny., 48. p.

⁴¹ GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora: Magyarország története, 1918–1920*. Budapest, 1935. Magyar Szemle Társaság, 65. p.

A francia forradalom óta, ami a *Bastille* elfoglalásával és lerombolásával kezdődött,⁴² a forradalmak első intézkedésinek egyike a politikai foglyok kiszabadítása lett. A francia forradalom szellemiségének megfelelően 1918. október 31-én az „igazságügyminiszter” aláírással táviratban utasították a büntetés-végrehajtási intézményeket, hogy bocsátsák szabadon az ún. politikai foglyokat. Eszerint a Büntető törvénykönyv (1878. évi V. törvénycikk) I–VII. fejezetében felsorolt valamennyi bűncselekmény miatt fogvatartottat, „ha azok nem veszélyesek a közbiztonságra”, szabadon kell engedni. Ezek: I. A felségsértés, II. A király, a királyi ház tagjainak bántalmazása és a király megsértése. III. A hűtlenség. (Ez tulajdonképpen a hazaárulást jelentette.) IV. A lázadás. V. Az alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy közegek elleni izgatás. VII. A magánosok elleni erőszak. Hasonló utasítást kaptak a királyi ügyészségek is. A felfegyverzett tömegek azonban több esetben nem várták meg a hatósági intézkedéseket, és erőszakkal szabadították ki az elítélteket.⁴³ A gyűjtőfogházból pedig a letartóztatott katonák törtek ki. A kecskeméti fogház elleni támadás során Gyalóky Sándort, az ügyészség vezetőjét, aki le akarta csillapítani a tömeget, az egyik fogva tartott katona agyonlőtte. Ezután az összes fogvatartott elhagyta a fogházat. Az illavai fegyházban november 2-án a 150 fegyenc lefegyverezte az őrséget, és elfoglalva egy vasúti szerelvényt megindult Budapest felé. Egy katonai alakulatnak szabályos tűzharcban, jelentős veszteségek mellett (65 halott) kellett legyőznie a fegyencjáratot.⁴⁴ A váci fegyházból súlyos bűncselekmények elkövetőit, köztük életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt fegyenceket is kienedtek.⁴⁵ A pesti alvilág vezére, Medvegy Vili, a betörőkirály is zavartalanul folytathatta bűnözői életmódját.⁴⁶

A leghíresebb politikai fogoly, akit már október 31-én a Nemzeti Tanács utasítására kiszabadítottak és lelkesen ünnepeltek, Lékai János (1895–1925) kommunista író volt, aki gróf Tisza István ellen október 16-án merényletet kísérelt meg.⁴⁷

Az utcán elhangzó jelszavak, követelések sem forradalmi jellegűek. A háború befejezését, a közellátás és a szociális helyzet javítását akarták elérni, illetve egy igazságos békeszerződésben reménykedtek. Ezért is támogatták gróf Károlyi Mihályt, mert köztudottan háborúellenes volt, és úgy gondolták, hogy ezért

⁴² HAHNER Péter: *A Bastille bevétele*. Budapest, 1985. Kossuth Könyvkiadó

⁴³ SALAMON Konrád: *Az őszirózsás forradalomról és az első köztársaságról: harag és elfogultság nélkül*. Budapest, 2014. Éghajlat Könyvkiadó, 27. p.

⁴⁴ SZÖLLŐSY Oszkár: *Magyar börtönügy. A büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása*. Budapest, 1935. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság Kiadása, 49. p.

⁴⁵ SCHÖNWALD Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó, 38. p.

⁴⁶ BORSÁNYI György: *Októbertől márciusig: polgári demokrácia Magyarországon, 1918*. Budapest, 1988. Kossuth Könyvkiadó, 86. p.

⁴⁷ DEMÉNY Pál: *Rabságaim*. Budapest, 1989. Magvető Könyvkiadó, I. kötet 16. p.

jobb békefeltételeket tud elérni, mint az addigi kormánypártok. Az államforma és a politikai jogok terén Ausztriában is hasonló folyamatok zajlottak le, mégsem nevezték azt forradalomnak.⁴⁸

Károlyi Mihály (bár egyáltalán nem volt forradalmár alkat) és politikus társai azért nevezték mégis az 1918 őszi eseményeket forradalomnak, mert ezzel akarták legitimálni a hatalmukat. A Nemzeti Tanács, a munkás- és katonatanácsok is innen eredeztették hatalmukat. Kezdetben választásokkal akarták a törvényességet megalapozni, de erre végül nem került sor. A forradalom teóriája végül is azért rögzült a magyar történelmi tudatban, mert 1945 után a marxista történetírás Leninre hivatkozva azt hangoztatta, hogy Károlyi Mihály vezetésével ún. polgári demokratikus forradalom zajlott le, ugyanúgy, mint Oroszországban 1917 februárjában.⁴⁹ Ezt az irányvonalat a Kossuth- és állami díjas történész, Nemes Dezső jelölte ki – aki a Magyar Tudományos Akadémia mellett a Szovjet Tudományos Akadémia tagja volt – a *Forradalom és Tanácsköztársaság Magyarországon 1918–1919*. (Budapest, 1979. Kossuth Könyvkiadó) című művében.

A forradalom mítosza mellett mindig szerepel az „őszirózsás” jelző. Eszerint a katonák letépték sapkarózsájukat és helyébe Bécs, Zágráb és Prága mintájára őszirózsát tűztek ki. Valójában egyes fegyveres csoportok a halottak napjára előkészített virágokat, elsősorban krizantémokat foglaltak le, majd végighaladva Budapest utcáin, minden katonát arra kényszerítettek, hogy sapkarózsájuk helyére a krizantémot tűzzék ki. Az altiszteknek a csillagjait és kardbojtjait is letépték, a tisztektől pedig a kitüntetéseiket is elvették. Aki erre nem volt hajlandó, azt megverték. Voltak olyanok is, akiket agyonlőttek.⁵⁰

6. Az ún. személyi kultusz kérdése

Több tanulmányban is találhatunk olyan kitételeket, hogy pl. a „személyi kultusz” büntetőjoga. A személyi kultusz fogalmát minden valószerűség szerint Hruscsov találta ki,⁵¹ hogy magyarázatot adjon Sztálin bűneire. A Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának plénuma 1956. június 30-án határozatot hozott

⁴⁸ BRAUNEDER, Wilhelm: *Oszták alkotmánytörténet napjainkig*. Pécs, 1994. JPTE ÁJK, 235. p.; ZÖLLNER, Erich: *Ausztria története*. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 370–371. p.

⁴⁹ LENIN, V. I.: A szociáldemokrácia két taktikája. In *Lenin Összes Művei*. Budapest, 1962. Kossuth Könyvkiadó, II. k. 82. p.; LENIN, V. I.: A szociáldemokrácia viszonya a parasztmozgalomhoz. Uo. 212. p.

⁵⁰ *Népszava*, 1918. november 1. 3. p.; *Friss Újság*, 1918. november 1. 5. p.; KASSÁK Lajos: *Egy ember élete. Önéletrajz*. Budapest, 1928–1932. Dante Könyvkiadó, II. k. 432. p.

⁵¹ Rákosi Máttyás a „kult licnsosztji” kifejezést akkor hallotta először, amikor a magyar vezetőket a Szovjetunióba rendelték és Berija személyi kultusszal vádolta. Lásd RÁKOSI Máttyás: *Visszaemlékezések*. Budapest, 1997. Napvilág Kiadó, II. k. 913. p.

A *személyi kultusznak és következményeinek leküzdéséről* címmel. Eszerint Sztálin megrészeült a hatalomtól és visszaélt vele. Valójában ezzel az indokkal éppen a lényeket akarták elkendőzni, hiszen „személyi kultusról” II. Erzsébet angol királynő vagy De Gaulle tábornok esetében lehet beszélni. Sztálin nem azért öletett meg milliókat, mert szadista volt (ámbar lehet, hogy közben ilyen kedvtelés is kifejlődött benne), hanem mert a hatalmát védte. A terrornak nem valami szubjektív, a rendszerrel ellenkező oka volt, hanem az az egyszerű tény, hogy minden diktatúra terrorhoz vezet, mert egy kisszámú elit csak így tudja fenntartani hatalmát a többséggel szemben. Nem a hatalom torzította el Sztálin személyiségét,⁵² hanem egy totális diktatúrában csak olyan ember lehetett vezető, aki leszámolt vetélytársaival, és nem voltak erkölcsi fenntartásai. Már Palmino Togliatti⁵³ is megjegyezte, hogy a személyi kultuszra való hivatkozás ellentétes a marxizmus elméletével is, hiszen nem lehet ilyen fontos jelenséget egy ember személyes tulajdonságaira visszavezetni.⁵⁴

A totális diktatúrában a vezér hivatkozási pont, aki mindent tud, és valósággal felsőbbrendű tulajdonságai vannak. Rákosi Mátyás Sztálint így köszöntötte 70. születésnapján: Sztálin „meghallja a fű növekedését és előre látja, hogy a magból majdan kivirágzó fa hová veti árnyékát.”⁵⁵ A diktátor tévedhetetlen, a diktátor csalhatatlan, ellenkező esetben ellenőrizni és választással vagy valamilyen más módon legitimálni kell a hatalmát. Vallásos tisztelet illeti meg, mintha Robespierre „Legfőbb Lénye” kelt volna életre.⁵⁶ A szovjettípusú diktatúra felhasználta az orosz monarchikus tradíciókat, az autoritás tiszteletét, a politika megszemélyesítésére való hajlamot, a kiemelkedő személyiségbe vetett hitet. Így kerülhetett Oroszországban először Lenin, majd Sztálin Isten⁵⁷ és a cár helyébe. Lenin bebalzsamozott testét gránitból emelt mauzóleumban

⁵² Ugyanez vonatkozik a többi diktátorra is: Mao Ce-tung, Ceauşescu, Rákosi, Pol Pot stb.

⁵³ Togliatti, Palmino (1893–1964) olasz kommunista politikus, az Olasz Kommunista Párt egyik alapítója és vezetője. Magyarul is megjelent *A demokrácia és szocializmus problémái* (Budapest, 1965. Kossuth Könyvkiadó) című könyve.

⁵⁴ ARON, Raymond: *Demokrácia és totalitarizmus*. Budapest, 2005. L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, 192. p.; Sztálin 50. születésnapjára adott válasza (amit Rákosi 60. születésnapján idézett): „Jókívánságaik és üdvözleteik a munkásosztály nagy pártját illetik meg, amely engem a saját képére és hasonlatosságára teremtett és nevelt.” Lásd SZTÁLIN, J. V.: *Összes művei*. Budapest, 1949. Szikra Kiadó, XII. k. 152. p.; Vö. RÁKOSI MÁTYÁS: *A békéért és a szocializmus építéséért*. Budapest, 1951. Szikra Kiadó, 507. p.

⁵⁵ *Szabad Nép*, 1949. december 21.; RÁKOSI MÁTYÁS: *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest, 1952. Szikra Kiadó, 507–514. p.

⁵⁶ FEHÉR Ferenc: A Legfőbb Lény kultusza és a politika szakralitásának korlátai. *Politikatudományi Szemle*, 1994. 1. sz. 5. p.

⁵⁷ Amikor Mihail Solohov a vezér túlzott dicsőítését bírálta, Sztálin így válaszolt: „Mit tehetnék? Az embereknek szükségük van egy istenre!” Sztálin egyik nyaralója egy hatalmas tölgyfa alatt állt. Sztálin itt a fára mutatva ezt mondta Kirovnak: „Nézd meg, hol vagyunk! Ez Mamré tölgyese!” Lásd MONTEFIORE, Simon Sebag: *Sztálin. A vörös cár udvara*. Pécs, 2007. Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadó, 149. p.

állították ki,⁵⁸ amely a kis-ázsiai Pergamonból Berlinbe került Zeusz-oltárt idézte.⁵⁹ Leninnel kapcsolatban a politikai testhez fűződő ősi elképzelések keltek életre, melynek legrégebbi emlékei az egyiptomi fáraók mumifikálásáig és Nagy Sándor testének kiállításáig nyúltak vissza. A felravatalozáskor közzétett központi bizottsági kiáltvány így fogalmazott: „Lenin él, pártunk minden egyes tagja egy darabka Leninből. Egész kommunista családunk Lenin kollektív megtestesülése [...]”⁶⁰ Lenin nem egy egyszerű halandó. Majakovszkij Kom-szomol dala ezt így fogalmazta meg: „Lenin – élt, Lenin – él, Lenin – élni fog.”⁶¹

7. Minek nevezzetek? A bolsevik típusú párt? Állampárt?

A kommunista propaganda sok esetben élt a szómágiával. A nyelvet is uralni akarták.⁶² Ezért használták eltérő értelemmel a párt, a termelészövetkezet, békeharc stb. szavakat. A manipuláció egyik eszközeként egyes fogalmak új nevet kaptak. Például aki Magyarországról külföldre szökött, azt nem az „emigráns”, hanem a pejoratívabb hangzású „disszidens” kifejezéssel illették.⁶³ Hruscsov utasítására „ellenforradalomnak” kellett minősíteni az 1956-os magyarországi eseményeket.⁶⁴ Nem volt áremelés, csak „árrendezés,” „árkiigazítás.” A legnagyobb nyelvi lelemény az „árszínvonal-emelkedés” kifejezés megkonstruálása volt. Azt akarták ezzel a gyanútlan, naiv embereknek sugallani, hogy ennek valami köze lenne az életszínvonal emeléséhez.

A Kommunista Párt sem volt valódi párt. (Mint ahogy a szövetkezet sem volt önkéntes szövetség.) A párt ugyanis jogi, politikai és szociológiai szempontok szerint önkéntes, közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkező szervezet. Célja a kormányzati hatalom választások útján való megszerzése. Párt nincs

⁵⁸ Lenin agyát egy külön erre a célra létrehozott kutatóintézet vizsgálta. Arra számítottak, hogy így bebizonyíthatják Lenin zsenialitását. A kutatómunka vezetésével dr. Oscar Vogtot, a berlini Agykutató Intézet igazgatóját bízták meg. Lásd GYURKÓ László: Töredékek Leninről. *Valóság*, 1987. 11. sz. 7. p.

⁵⁹ Talán nem véletlen, hogy amikor a szovjet csapatok bevonultak Berlinbe a Zeusz-oltár „eltűnt”.

⁶⁰ PETERNÁK Miklós: Lenin mauzóleuma. In ADAMIK Lajos – SÜKÖSD Miklós – JELENCZKI István – KELÉNYI Béla (szerk.): *Mauzóleum. Halálirodalom*. Budapest, 1987. Bölcsész Index Centrál Könyvek, 338–339. p.

⁶¹ LÁNYI Sarolta: *Orosz költők. Antológia*. Budapest, 1947. Új Magyar Könyvkiadó, 142. p.

⁶² Az újbeszél (angolul *Newspeak*) mesterséges nyelv George Orwell híres regényében, az 1984-ben, az a bolsevik nyelvezet, amelynek leegyszerűsítő fordulatai hitelesítik a totalitáriánus diktatúra életellenes abszurditását.

⁶³ POKOL Béla: *Média hatalom. Válogatott írások*. Budapest, 1995. Windsor Kiadó, 121. p.

⁶⁴ BÉKÉS Csaba (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Budapest, 1996. 1956-os Intézet, 207. p.

önmagában (egypártrendszer). A latin *pars* szóból eredő párt elnevezés eleve „rész”-t jelent, és ha a részérdeket képviselők egy csoportja szerzi meg magának az egyeduralmat, az csak a többiek rovására lehetséges. A pártok tehát együttesen fejezik ki a társadalom politikai tagoltságát, és közvetítenek az állampolgárok, illetve a közhatalmi szervek között. A politikusok a pártok révén tudnak a választópolgárokhoz fordulni szavazataik elnyeréséért. Az állampolgárok valamelyik pártra leadott szavazatuk révén tudják gyakorolni a politikai jogaikat.⁶⁵

A Kommunista Párt ezzel szemben nem a civil társadalom egy csoportjának akaratát megfogalmazó és a politika színpadán megszólaltató politikai szervezet, nem az azonos érdekekkel, értékekkel rendelkező emberek politikai mozgalma, hanem militarista jellegű államigazgatási szerv.⁶⁶ Nem választások révén akar részt kérni az ország kormányzásából, hanem a hatalom kizárólagos birtoklására törekszik. Nem egy alternatív programot ajánl, hanem „az egyetlen, valódi igazság” megtestesítőjeként hirdeti magát. Mindenki mással szemben kizárólagosságra törekszik, arra hivatkozva, hogy csak a kommunista párt, mint „Élcsapat” rendelkezik egyedül tudományosan megalapozott ideológiával.⁶⁷ Nem egyesületi jog alapján jön létre, hanem *ipso jure* az állam és a jog fölé helyezi magát. Az állampárt semmilyen joghatóságot nem ismer el maga felett, ennek megfelelően döntéseit senkinek sincs joga megkérdőjelezni.

Lukács György így magyarázta meg magyar elvtársainak, hogy mi is valójában a Kommunista Párt: „A kommunisták a hatalomért folytatott harcban ugyan pártkeretek” között szerveződtek meg, de „egész szerveződésük a régi pártformák tagadásán épült fel.” A hatalom megragadása a „maguk pártformájának” megtagadását is jelenti, hiszen „létrehozták azt az új egységet, amelynek kedvéért pártba tömörültek: az egységes proletariátus szervezett diktatúráját [...] Ha az új egyesülés pártnak nevezi magát, a párt szónak most egészen más értelme van, mint eddig volt [...]. A párt ma az egységes proletariátus egységes akaratának kifejezése: az új társadalomban uralkodó, az új erőből felépülő akarat végrehajtó szerve.”⁶⁸

⁶⁵ ENYEDI Zsolt – KÖRÖSÉNYI András: *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 15. p.

⁶⁶ BIHARI Mihály: *Magyar politika, 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 63. p.

⁶⁷ HORVÁTH Ágnes – SZAKOLCZAI Árpád: *Senkiföldjén. A politikai instruktorok tevékenységéről az állampártban*. Budapest–Szombathely, 1989. Savaria University Press, 258. p.

⁶⁸ LUKÁCS György: A kommunizmus erkölcsi alapjai. In LUKÁCS György: *A történelem és osztálytudat*. Budapest, 1971. Magvető Kiadó, 54–57. p.

8. Hogyan értékeljük a földosztásokat?

8.1. A Károlyi Mihály által megkísérelt földosztás

A négy évig a hazáért harcoló katona, az özvegyen, árván maradt család is várta a jóvátételt. Mindez egyértelművé tette, hogy a földreformot nem lehet tovább halasztani. A kormányzat ráadásul a forradalomra hivatkozással teljesen szabad kezet kapott. Nem kötötte őket sem a magántulajdon szentsége, sem a szerzett jogok tiszteletben tartásának kötelezettsége. Egyetlen cél vezette őket, hogy az elégedetlenkedőket lecsillapítsák, és a válságból valamilyen kiutat találjanak. Ilyen körülmények között született meg az 1919. évi XVIII. néptörvény a *földművelő nép földhözjuttatásáról* címmel. A jogszabály elrendelte, hogy minden 500 hold feletti világi és 200 hold feletti egyházi birtok jelzett terület-nagyság feletti részét 5–20 holdas parcellákra bontva, a tulajdonosok kártalanítása mellett örökhaszonbérbe kell adni. Mivel az elégedetlenkedő tömegeket ki akarták elégíteni, ezért szinte minden földigénylőnek földet ígértek. A baj csak az volt, hogy akkoriban a megművelhető földterület még a ténylegesen földműveléssel foglalkozók számára sem lett volna elegendő. A törvény nem számított reálsan a telepítéssel sem. Nem vették figyelembe a parcellázás és a kisparaszti birtokok felszerelésének, az utaknak stb. költségeit, melyet Éber Antal, a Magyar Agrár- és Járadékbank vezérigazgatója kb. 15 milliárd koronára becsült.⁶⁹ Arra vonatkozóan sem születtek számítások, hogy a kisbirtokoknak mekkora hitelre lenne szüksége a földművelés elindításához és milyen mértékű visszaesést hozott volna a földosztás a mezőgazdasági termelésben. A kisparaszti gazdaságok képesek lettek volna arra, hogy elegendő élelmiszert termeljenek a lakosság szükségleteinek fedezésére? Hiányoztak a földméréshez való eszközök és egyéb technikai feltételek is. Bár mozgósítottak 500 ügyvédet, 500 oklevelés gazdát és több tucat mérnököt. Közben tömegesen jelentkeztek, akik csak tudtak, különböző földekért. Budapesten a Vérmezőt és a köztereket is megpróbálták kiigényelni. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy például a mintagazdaságokat nem lenne szerencsés feldarabolni. Ezért pl. a bajor királyné sárvári uradalmát állami tulajdonba vették. Máshol pedig önkényes földfoglalásokra került sor.⁷⁰ Végül csak gróf Károlyi Mihály kezdte meg ünnepélyes külsőségek mellett 36 000 holdas hitbizományi birtokát felosztani, amelyet egyébként egy nagyösszegű hitel folyósítása érdekében 30 évre bérbe adott a Magyar Föld

⁶⁹ MATLEKOVITS Ferenc: Föld-reform. *Budapesti Szemle*, 1919. 179. k. 8. p.

⁷⁰ KERÉK Mihály: *A magyar földkérdés*. Budapest, 1939. Mefhosz Könyvkiadó, 148–161. p.; SÍPOS József: *A pártok és a földreform 1918–1919-ben*. Budapest, 2009. Gondolat Kiadó, 200–219. p.; ROMSICS Ignác: *A parasztság és a forradalmak kora. Valóság*, 1989. 6. sz. 21. p.

Részvénytársaságnak, vagyis a Magyar Földhitelintézetnek, amelynek felügyelő bizottsági tagja volt.⁷¹ Mások nem követték a példáját, és a kormánynak sem volt kellő erélye a földosztás végrehajtására.

8.2. Az 1945. évi földosztás

Az 1945-ös földosztást a szovjet megszálló hatóságok és a Kommunista Párt nem a gazdasági racionalitás, hanem a rövidtávú politikai érdekeknek megfelelően bonyolította le.⁷² A földreform-rendeletet a Vörös Hadsereg nyomdájában nyomták ki, katonai teherautón hordták szét, és a plakátokon azt hirdették, hogy a földet a Kommunista Párt adta. Az Ideiglenes Kormány utólag fogadta el a már kinyomtatott rendeletet (A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földművesek földhöz juttatásáról szóló 600/1945. ME sz. rendelet).⁷³ A nagyfokú sietséget az indokolta, hogy a szovjet hadsereg a földosztással próbálta a Dunántúlon még harcoló magyar katonákat szembefordítani a német csapatokkal. A Kommunista Párt pedig népszerűséget remélt, ezért a Kisgazdapárt javaslatát félresöpörve, nem szakemberek közreműködésével, hanem csak szegényparasztoknak, a földigénylőkből alakult bizottságai révén (tehát az érdekeltekre bízva a végrehajtást), az ellenérdekeltek képviseletének és a bírósági jogorvoslat lehetőségének teljes kizárásával hajtották végre a rendeletet. Így a birtokok felosztása rendkívül gyorsan – sok helyen néhány óra alatt, máshol legfeljebb egy-két hetet igénybe véve – történt meg.

A kormányrendelet alapján az 1000 hold feletti birtokokat elkobozták, a 100 hold feletti „úri” és a 200 hold feletti „paraszti” birtokokat pedig kárpótlással vették el. (Természetesen ezt a kárpótlást sohasem fizették ki.) Az erdőket, legelőket, nádasokat állami vagy szövetkezeti tulajdonba vették, a földigénylőknek a szántókat, kerteket, réteket és a szőlő egy részét osztották ki. Kerék Mihály számításai szerint földosztás révén mintegy 350–400 ezer családot lehetett volna életképes családi birtokhoz juttatni.⁷⁴ Ehhez képest 1945-ben a földosztás céljára igénybe vett 5,6 millió hold földnek csak 58%-át osztották ki 642 ezer igénylő között.⁷⁵ A juttatott föld minimum 3 hold, maximum 15 hold lehetett. A Kom-

⁷¹ HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály*. Budapest, 1978. Kossuth Könyvkiadó, 178. p.

⁷² FÖLDESI Margit: *A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága*. Budapest, 2009. Kairosz Kiadó, 206. p. Még a magyar kommunisták is a „mi kegyetlen nyomásunkra” fogtak hozzá a földreform elindításához. – írta Vorosilov, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezetője 1945 tavaszán feleségének. Lásd KUN Miklós: „Micsoda összeszokott, derék társaság.” *Magyar Nemzet*, 1997. június 7. 16. p.

⁷³ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés az 1945. évi VI. törvénnyel utólag „törvényesítette” ezt az eljárást.

⁷⁴ KERÉK Mihály: *A magyar földkérdés*. Budapest, 1939. Mefhosz Könyvkiadó, 402. p.

⁷⁵ Az 1920-as Nagyatádi Szabó István-féle földreform során 1,3 millió hold földet osztottak ki.

munista Párt révén földet osztottak a teljesen nincsteleneknek is, akiknek jó része nem értett a földműveléshez. A jogosultságról is a földigénylő bizottságok döntöttek. A földhöz jutatottaknak a földért megváltási árat kellett fizetni, amely körülbelül 5 éves haszonbérlet összegének felelt meg. A korábbi földnélküliek 20 évi, a törpe- és kisbirtokosok 10 évi részletfizetési kedvezményt kaptak.

A legvitatottabb esetek az elkobzásból eredtek, hiszen a 600/1945. ME sz. rendeletet teljes földelkobzásra ítélte a „hazaárulókat,” a nyilas, nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetőket, a *Volksbund* tagjait és a „háborús és népellenes bűnösöket”. Hazaárulónak, háborús- és népellenes bűnösnek az minősült, „aki a német fasizmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatta, aki önkéntes jelentkezéssel német fasiszta katonai, vagy rendfenntartó alakulatba belépett, aki valamilyen német katonai, vagy rendfenntartó alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött,” vagy „aki ismét felvette német hangzású családi nevét”. Nyilas, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezetőnek az minősült, „aki bármilyen elnevezés alatt, a nyilas vagy más hasonló mozgalom (Magyar Megújulás Pártja, az országgyűlés tagjaiból alakult Nemzeti Szövetség stb.) politikai programját valló tagja volt a kormánynak, az országgyűlés képviselő- vagy felsőházának, az országos, kerületi, vagy a budapesti vezetőségben tag volt, vagy aki 1941. évi június 26. napja után a nyilaskeresztes, vagy más fasiszta mozgalom politikai, társadalmi és gazdasági elveit szolgáló párt, egyesület vagy más szervezet helyi alakulataiban mint vezető, helyettes vezető, titkár, ügyész működött, avagy a nyilas és egyéb fasiszta pártban, a rendvédelmi alakulatnak tagja volt.” Mivel ekkor még a bírósági ítéletek nem születtek meg, ezeket a kategóriákat a Földosztó Bizottságok (akik maguknak is osztottak földet), sokszor önkényesen állapították meg. A jogbizonytalanságot még tovább fokozta a Nagy Imre vezette Földművelésügyi Minisztérium által kiadott tájékoztató, amely arra is felhatalmazta a Földigénylő Bizottságokat, hogy azoktól is vegyék el a földbirtokát, „akik akár a háború előtt, akár a háború alatt népellenes magatartásukkal hírhedtek és gyűlöltek lettek a nép szemében.”⁷⁶ Utólag pedig hiába derült ki valakiről, hogy ártatlan volt, az elkobzott földjét nem kapta vissza. Az 1946. évi IX. törvény 29.§-a még azt is deklarálta, hogy a földreform végrehajtásából származó károkért a végrehajtásban részt vett szervekkel szemben kártérítési igényt érvényesíteni nem lehet.

Az egyéni tulajdonba került mezőgazdasági felszerelés forgalmi értékének csak töredékét kellett megfizetni. (A föld és az eszközök megváltási árat viszont nem a volt tulajdonosok kapták.) Mivel a földosztást kapkodva, nagy sietséggel hajtották végre, kimaradtak belőle a hadifoglyok, a menekültek és mindazok,

⁷⁶ *Tájékoztató a községi földigénylő bizottságok hatásköréről és működéséről.* A Földművelésügyi Minisztérium kiadványa. 1945.

akik valamilyen oknál fogva nem tudtak jelen lenni az osztozkodásnál. A legtöbb helyen még így is kevés volt a felosztható föld, pedig még a 200 hold alatti birtokok jó részét is felosztották. Ennek következtében a mezőgazdasági munkások 52%-a, a cselédek 47%-a, összesen több mint 300 000 fő, igényjogosultsága ellenére nem kapott földet.⁷⁷

A juttatott föld nagyságát tekintve, a szovjet földdekrétumhoz hasonlóan úgy rendelkeztek, hogy az egy igényjogosultnak adott föld nem lehet nagyobb annál, mint amelyet „egy földműves család meg tud művelni”. Így aztán átlagosan 5,1 hold földet osztottak ki, annak ellenére, hogy Magyarországon 10 holdnál kisebb birtokosok többnyire még saját szükségleteiket sem tudták kielégíteni.⁷⁸ A Kommunista Párt azonban nem volt érdekelt egy erős kisbirtokos osztály kialakításában, így a „kertmagyarországról” szőtt álmok meghíúsultak. Az új földbirtokosok lelkesedése sem tudta feledtetni, hogy sokaknak hiányzott a szaktudása.⁷⁹ Az újonnan földhöz jutottak 17%-a egyáltalán nem értett a mezőgazdasághoz.⁸⁰ De a többieknek sem volt gépük, vetőmagjuk, igásállatuk. Nem kaptak hitelt⁸¹ gépesítésre, telepítésre. Hiányoztak a házhelyek (75 ezer tanyát alapítottak), az utak, az infrastruktúra stb. A sok életképtelen törpebirtok mellett elenyésztek a középbirtokok is.⁸² A föld nélkül maradt százezrek pedig sokkal rosszabb helyzetbe kerültek, mint 1945 előtt, hiszen már nem volt hova elszegődni dolgozni.⁸³

Az 1945-ös földosztás tehát törvénytelen módon és irracionális körülmények között zajlott le. Még a legkirívóbb törvénytelenéseket sem lehetett a bíróságok előtt orvosolni. Bizonyossá vált, hogy ebben az új világban a magántulajdon szentsége többé nem létezik.

⁷⁷ SZAKÁCS Sándor: A földreformtól a kollektivizálásig (1945–1956). In GUNST Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyfelszabadítástól napjainkig*. Budapest, 1998. Napvilág Kiadó, 287. p.

⁷⁸ Ekkora területük 1848 előtt a zselléreknek volt.

⁷⁹ Emiatt jelentős területű szőlők, gyümölcsösök és zöldségültetvények pusztultak el.

⁸⁰ HONVÁRI János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Győr, 2013. Universitas-Győr Kft., 98. p.

⁸¹ A harmincas években közzétett földreform-elgondolások 4–5 milliárd pengőre becsülték a földreform tőkeszükségletét.

⁸² HEGEDŰS András: *Élet egy eszme árnyékában. Életrajzi interjú*. Készítette: ZSILLE Zoltán. Budapest, 1989. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 121. p.; KOVÁCS Imre: *Magyarország megszállása*. Budapest, 1990. Katalizátor Iroda, 263. p.; NAGY Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Budapest, 1990. Európa Könyvkiadó, I. k. 146. p.; GYARMATHY Zsigmond: Az 1945. évi földreformtörvény végrehajtásának néhány sajátos vonása Szabolcs-Szatmár és Bereg megyében. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1996. 2. sz. 64. p.

⁸³ BELÉNYI Gyula: *Az állam szorításában: az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon, 1945–1965*. Szeged, 2009. Belvedere Meridionale, 82. p.

9. Hányadik köztársaságban élünk?

Többször is megjelenik különböző fórumokon, hogy jelenleg a „harmadik köztársaságban” élünk. Amennyiben utána számolunk, akkor sokkal többet is találhatunk:

1. Az őszirózsás forradalmat követően 1918. november 16-án kiáltották ki Károlyi Mihály vezetésével a Magyar Népköztársaságot.
2. 1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot.
3. A Tanácsköztársaság bukását követően Peidl Gyula kormánya visszaállította a kommunizmus előtt használt államformát augusztus 2-án: Magyar Népköztársaság.
4. József főherceg megbízatása alapján alakult meg Friedrich István kormánya, amely augusztus 8-án Magyar Köztársaságra nevezte át az államot.
5. 1946. február 1-jén újra kikiáltják a köztársaságot: 1946. évi I. törvény, Magyar Köztársaság.
6. 1949. augusztus 20-án életbe lép a sztálini alkotmány (1949. évi XX. törvény): Magyar Népköztársaság.
7. 1989. október 23-án Szűrös Máttyás ideiglenes köztársasági elnök kikiáltotta a köztársaságot: Magyar Köztársaság.

Korsósné Delacasse Krisztina*

A BŰNCSELEKMÉNYEK MEGNEVEZÉSE ÉS OSZTÁLYOZÁSA A RÉGI MAGYAR SZERZŐKNÉL

Arról, hogy a bűncselekmények elnevezése tekintetében hazánkban mi volt a korábbi tényleges gyakorlat, nincsen feltáró mű. Jelen tanulmány, amely a bűncselekményeknek a régi magyar szerzők munkáiban megjelenő megnevezéseit, meghatározását és felosztását tekinti át röviden, ahhoz az elhatározáshoz kíván némi adalékkal szolgálni, hogy valóban szükséges az előbbi hiányt pótolni, és közzétenni mindazt, ami a praxis alapján erről kimutatható.

Amikor jogtörténeti munkákban a bűncselekmények megnevezése előkerül, akkor a szóhasználat tekintetében a 19. század végétől a magyar nyelvben általában megglehetősen egyöntetűség mutatkozik, hiszen a bűncselekmény-fogalom¹ differenciálódásának jogtechnikai megoldásaként a büntetőjogi kodifikáció során (legkorábban a francia *Code pénal*ban) kialakult a súly szerinti – a Csemegi által is alapul vett trichotómikus rendszerben – büntettekre, vétségekre és kihágásokra való felosztás. A modern büntetőjog is e kategóriákat (a kettős rendszerben csak büntettet és vétséget) használja, és kapcsol hozzájuk különböző

* Korsósné Delacasse Krisztina adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0009-0009-2149-8438

¹ Önmagában kérdés lehet magának a bűncselekménynek a fogalma is a kodifikációt megelőző jogunkban, hiszen az anyagi jogi legalitásnak megfelelő jogrendben a Btk. definiálja, mi a bűncselekmény, a Csemegi-kódexet megelőzően tehát erre nem lehetett támaszkodni. A szakirodalmi meghatározások szorosan tapadtak a praxishoz, hiszen e munkák szerzői a normák ismeretén túl rendszerint a gyakorlati tapasztalatokból indultak ki az összefoglalásaik megírásakor. Természetesen a közkeletű általános megfogalmazás, miszerint bűncselekmény az a jogellenes magatartás, amit a jogrend büntetni rendel, e korszakban is eligazítást ad, amelyet Bató Szilvia úgy pontosít, hogy az „»elkövetett bűncselekmény« fogalmi elem a korabeli felfogás szerint büntetendőnek tartott, büntető hatáskörű bíróság által bűncselekménynek minősített és megbüntetett cselekményeket jelenti”. BATÓ Szilvia: Deviancia és bűnözés a 18–19. századi Magyarországon. In SZEGEDI Eszter – KOVÁCS Attila – KRISTON Pálma – MARSJ Gabriella (szerk.): *Deviancia konferenciakötet*. Szeged, 2011. Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium, 111. p.

jogkövetkezményeket, ezért kézenfekvőnek tűnik egységesen ezekkel az elnevezésekkel élni. Ami azonban a tételes jog alapján szakmailag helytálló, az történeti kontextusban nem biztos, hogy precíz. Mivel korábbi jogunkban még nem volt jelen ez a modern elkülönítés, így a terminusok használata akár félrevezető is lehet. Létezik természetesen egyfajta jellemző szóhasználat, ami a Magyarországon is kialakult közbűncselekmény és magánbűncselekmény megkülönböztetéséhez köthető, s ennek során a latin szakszókincsből a *criment* az előbbire, míg a *delictum* szót inkább az utóbbira alkalmazták, alkalmazzák, de ez is némiképp elnagyolt. Hiszen a magyar jogi nyelvbe is beszivárgott, jelző nélküli deliktum kifejezés gyakorta általában véve jelölte vagy jelöli a bűncselekményeket. Mindezek mellett az első hazai büntető törvénykönyv megalkotását megelőző időszakban mind a büntett, mind pedig a vétség szónak is előfordult a mai 'bűncselekmény' jelentésnek megfelelő használata, és emellett a 19. század első felének magyar jogi nyelvében a gonosztett is felbukkant e generális értelemben.

A 18–19. századi szerzők megállapításai alapján fel lehet vázolni egy általános koncepciót a bűncselekmények osztályozásáról és az egyes csoportok nevével a kodifikációt megelőző időszakban, azonban mélyebben megvizsgálva a kérdést kiderül, hogy az egyes jeles jogászok által megfogalmazottak nem mindig fedték teljesen egymást, sőt a 19. század első felében szakmai vita is kibontakozott a kérdésben.²

A tankönyvi definíció szerint a tradicionális büntetőjogban a *crimen* mint közbűncselekmény alatt jellemzően olyan – szándékosan elkövetett – bűncselekményeket értettek, amelyek esetén tisztai keresetre indult eljárás, és amelyeket a király, az ország vagy a köz sérelmére követtek el, illetve magánosan olyan súlyos sérelmet okoztak, amelyek esetén szintén közvádnak volt helye, továbbá amelyek büntetése halál-, testcsontkító, testfenyítő vagy szabadságvesztés-büntetés volt. Az ún. magánbűncselekmények közös általános jellemzőit pedig szokásosan úgy lehet megadni, hogy a sértettek vagyonában vagy személyében okoztak olyan sérelmet, amely nem esett közüldözés alá, azaz nem hivatalból, hanem csak a sértett fél keresetére voltak az elkövetők

² A tanulmány csak szűken tér ki arra, hogy a szerzők nagy része a csoportosítás egyik alapjául veszi a bűnösségi alakzatokat is, ezek részletes elemzésébe nem megy. A témában lásd BATÓ Szilvia: Változatok culpára – szakirodalom és praxis a reformkorban. In NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I–II*. Szekszárd, 2016. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 38–59. p.; BATÓ Szilvia: A dolus indirectus az 1848 előtti magyar büntetőjog-tudományban. *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2015. 1. sz. 5–31. p.; BATÓ Szilvia: Ein Element der Strafrechtskodifikation in Ungarn: dolus und culpa vor 1880. In HOMOKI-NAGY Mária – VARGA Norbert (szerk.): *Codification Achievements and Failures in the 19th–20th Century*. 7th Conference on Legal History in Szeged. Szeged, 2018. University of Szeged, Faculty of Law and Political Sciences, 29–40. p.

elmarasztalandók, és amelyet rendszerint vagyoni büntetéssel sújtottak.³ E bántalmak sajátossága, hogy a magánjog és büntetőjog határterületén helyezkedtek el, jogi megítélésükre pedig egyaránt rányomta a bélyegét az, hogy milyen eljárásban bírálták el őket, másrészt az is, hogy a kialakuló büntetőjogi dogmatika szerint mégiscsak magukon viselték a bűncselekmény kritériumait. A 18–19. századi jogunkat bemutató műveket, tankönyveket olvasva feltűnik, hogy ezek a deliktumok – minden bizonnyal praktikus okokból is, a szerzők által jól ismert bírói gyakorlattól vezetve – mind a magánjogot tárgyaló munkákban, mind pedig a büntetőjoggal foglalkozókban is helyet kaptak, így a régi szerzők erre vonatkozó csoportosításainak bemutatása során nem csupán a „klasszikus” büntetőjogi kézikönyvekre kell tekintettel lenni.⁴

Huszty István három könyvből álló művének⁵ II. és III. könyvében szentel teret a kérdésnek. A Második könyv 77. címétől kezdődően, a szerződéseket és *quasi-contractus*okat követően tárgyalja a magándeliktumokat (*De privatis delictis & injuriis*), mondván, hogy még hátravan azoknak a kötelemeknek a megvilágítása, amelyek deliktumból vagy kvázi-deliktumból, illetve *maleficium*ból keletkezhetnek.⁶ Ezzel szemben a Harmadik könyv már kifejezetten a bűncselekményekkel (*causae criminales*), azon belül a közbűncselekményekkel (*delicta publica*)⁷ és az azokra kirovandó büntetésekkel foglalkozik.

Mielőtt a magándeliktumokat részletesen kifejtene a Második könyv 77–86. címeiben, mindenekelőtt a *maleficium* (gonosztett) fogalmából indul ki. Ezt úgy írja körül, mint olyan sértés (*offensio*) vagy cselekedet (*factum*), amelyik jogellenesen (*contra ius*), szándékosan (*dolo*) vagy önhibából, azaz gondatlanul (*culpave*) másnak sérelmet okoz, tudniillik szándékosság és gondatlanság hiányában (*extra dolum et culpam*) sem *maleficium*ról, sem *delictum*ról nem lehet beszélni. Már itt is szót ejt röviden arról, hogy a deliktumok egyik típusa a *delictum publicum*, amelyet köztörvény határoz meg, és amelyet másképpen *crimennek* neveznek, s hogy ezekről a mű harmadik könyvében lesz szó. Emellett a *delictum privatum* az a tett, amelyik magánosoknak javaiban okoz sérelmet, vagy a magánélet kényelmét közvetlenül érinti (zavarja), és polgári vagy magános keresetre tartozik az eljárás, nem pedig a köztörvények alapján

³ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 2000. Dialóg Campus Kiadó, 155. p.

⁴ Az elemzett művek tárgyalásának sorrendjét alapvetően, de nem feltétlenül eredeti megjelenésük időrendje adja, ettől néhány kiadás esetén eltértek, különösen az egymáshoz szorosan kapcsolódó munkákra tekintettel.

⁵ HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum*. Agriae, 1794.

⁶ Uo. II. könyv, 388. p.

⁷ „[...] LIBRO hoc TERTIO proponuntur Causae Criminales, criminaliter prosequendae, adeoque Delicta publica.” HUSZTY 1794. III. könyv Praefatio 2. p.

üldözendő.⁸ Mindezekén túl az *injuriát* (jogsérelem) akként határozza meg, hogy az egy általános elnevezés, amely felöleli a magán- és a közbűncselekményeket is, mindebből végső soron azt vezeti le, hogy *injuria* mindaz, ami a joggal ellentétes („[...] Injuria dicitur omne, quod non iure fit”).⁹ Később azonban ezt mélyebben is kifejti és arra az összegzésre jut, hogy a *delictum* vagy *maleficium* maga az oka és okozója a jogsérelemnek, az *injuria* pedig az előbbinek következménye és terméke.¹⁰

A Harmadik könyvnek az elején foglalja össze a bűncselekménnyel kapcsolatos általános szabályokat, és mindjárt a kezdetén a *delictum* számos egyéb, gyakran használt megnevezését is felsorolja, úgymint: *crimen*, *maleficium*, *flagitium*, *facinus*, *scelus*. Kiindulásképpen jelzi azt is, hogy mivel a magánbűncselekményekkel a Második könyvben foglalkozott, ezúttal már kizárólag csak a közbűncselekményekre szorítkozik, és azt is elismétli, hogyan, milyen ismérvek alapján határolandó el egymástól a *delictum publicum* és a *delictum privatum*. Eszerint előbbieket külön törvény határozza meg közjellegüként és az illetékes tiszt által indítandó közkeresettel üldözendő, míg az utóbbiakról már csak annyit mond, hogy a kifejtettek ellentettjéből következően nem ilyenek.¹¹ Megkülönbözteti a közbűncselekményeken belül a főbenjáró és az egyéb büntetteket (*capitale*, *non capitale*), méghozzá az ezekre kiszabható büntetés alapján. Elválasztja egymástól az ismert, azaz nyilvánvalóan, felismerhetően elkövetett (*notorium*), és ezzel szemben a rejtett bűncselekményeket (*occultum*). Emellett különbséget tesz rendes, nevesített (*ordinarium* & *nominatum*) és nem nevesített, rendkívüli bűncselekmények között (*extraordinarium* & *innotinatum*). Ezeknél az alapján történik meg az elhatárolás, hogy a törvényben található-e pontos tényállás-meghatározás és büntetés vagy sem.¹² Az utóbbiakat az egyes bűncselekmények bemutatásának végén, a 34. címben valamivel bővebben is kifejti. Olyan közbűncselekményeket sorol ide, amelyeket ugyan közkeresettel kell üldözni, de amelyekre a törvények nem állapítanak meg sem konkrét büntetési nemet, sem pedig mértéket, így megítélésük a bírói mérlegelésre bízott (*poena arbitraria*), mivel azonban közbűncselekmények, ezért ez akár halálbüntetést is jelenthet.¹³ Egy ötödik felosztás alapján pedig valódi (*delictum verum*) és *quasi*-bűncselekményeket is említ, amelyek között a különbséget a bűnösség alakzatai szerint találja meg, mégpedig akként, hogy előbbi szándékos (*ex dolo*) vagy „valósággal gondatlan” (*culpa vera*) elkövetésből fakad,

⁸ HUSZTY 1794. II. könyv, 388. p. Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy a „*lex publica*” fogalma alatt alapvetően az országos szokásjogban és az országgyűlési törvényekben foglalt szabályt értették.

⁹ Uo. 389. p.

¹⁰ Uo. 390. p.

¹¹ HUSZTY 1794. III. könyv, 3–4. p.

¹² Uo. II. könyv 4–5. p.

¹³ Uo. III. könyv 126. p.

ellenben az utóbbiaknál hiányzik a szándékosság, és egyedül a jog által vélelmezett gondatlanság (*culpa a Jure praesumpta*) közbenjöttéből valósulnak meg.¹⁴

Bodó Mátyás, büntetőjogi kézikönyvében¹⁵ szintén részletesen, de nagyjából a Husztynál megismert rendszerben, tárgyalja a bűncselekményeket. Már az első rész I. artikulusában a büntetőeljárással kapcsolatos fogalmak tisztázása körében rögzíti, hogy melyek azok, amelyek estében a rendes *Magistratus Publicus* (törvényhatósági tiszt) által lefolytatott *actus publicus*nak (közönséges keresetnek) helye van, és hogy ennek gyakorását csak a *delicta publica* esetében, nem pedig a *delicta privata* körében tartja fenn magának a közhatóság.¹⁶ A következő, II. artikulusban *De Criminibus, seu Publicis Delictis, in genere* ír, azaz a *crimen* és a *delictum publicum* kifejezéseket már a címben egymásnak megfelelően használja.¹⁷ Ennek körében mint elsőként felmerülő kérdést, ő is azt tisztázza, vajon a *crimen* és a *delictum* egymással azonosak-e, és ennek kapcsán leszögezi, hogy a kettő különbözik egymástól. E különbséget a következőképpen ragadja meg: a *delictum* az általános meghatározás, a „faj” (*genus*), amelyen belül a *crimen* a *specialis*; azaz nem minden *delictum crimen*, ellenben minden *crimen delictum*.¹⁸ Ezután előbb a *delictum*ok csoportosítását magyarázza tovább, amelyek lehetnek *delicta publica* vagy *delicta privata*. Az előbbiekhöz azokat sorolja, amelyek megbüntetése a magisztrátust illeti meg, azaz ami közkeresetre üldözendő, továbbá, amelyeknek a büntetése halál, vagyis ide számítandó minden büntetőügy.¹⁹ A magánbűncselekmény alatt pedig a hazai jog azt érti, amit a másnak való károkozás vagy jogsértés szándékával követtek el. Az elválasztásukat Bodó is röviden úgy foglalja össze, hogy míg a *delictum publicum* büntető, addig a *delictum privatum* polgári úton ítélandó el, az eljárás utóbbi esetében a magánfél által indul, de olyan eljárási szabályokat is említ, hogy például közdeliktumok esetén lehet alkalmazni kínvallatást, de a magánbűncselekmények esetében nem. A közbűncselekmények további csoportosítása nála is *capitalia* és *non capitalia*, amely előbbieket büntetése tehát a *naturalis* vagy a polgári halál (utóbbi körébe tartozik például az „örökös bebörtönzés”), a nem főbenjáróknál pedig ettől eltérő egyéb büntetések jöhetnek szóba. Ismeri ő is a *delictum verum et proprium* és az *improprium*, vagy *quasi delictum* megkülönböztetést, ami nála is attól függ, vajon szándékosan, gonosz

¹⁴ Lásd még LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. (Jogtörténeti Értekezések 55.) Szerk. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán, Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 28–29., 31. p.

¹⁵ BODO, Matthias: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas*. Posonii, MDCCCLI.

¹⁶ Uo. 3. p.

¹⁷ Uo. 5. p.

¹⁸ Uo. 6. p. Pars I. Art. II. § II.

¹⁹ Uo. 6. p. § III.

szándékkal követték-e el vagy csupán *culpa* terheli az elkövetőt.²⁰ Bodó művében – noha nem a definícióhoz tapadva – szintén előfordulnak a *maleficium*, *flagitium*, *facinus*, *scelus* kifejezések, amelyeket büntény, gaztett szavakkal lehetne visszaadni. Az *injuriát* jogsértés értelemben szerepelteti,²¹ esetenként pedig a *reatus* is felbukkan, azonban inkább a tettesre vonatkoztatható „bűn(elkövetés)” értelemben.²²

Vuchetich munkája²³ már komoly elméleti bevezetővel, általános és különös résszel rendelkezik, és a bűncselekmények meghatározását megelőzően magát a büntetőjogot is elhelyezi a rokon diszciplínákhoz való viszonyukban. A rendészeti jogtól való elhatárolás részeként azt rögzíti, hogy nehéz általában véve precízen meghatározni, melyek azok a cselekmények, amelyek a rendészet, és melyek azok, amelyek a büntetőjog területére tartoznak, de a törvényhozó bölcsességére van bízva, mely magatartásokat tekinti bűncselekményeknek. Ennek körében egyik helyen a *crimen* (*crimina stricte dicta*), míg valamivel lejjebb a *delictum publicum* az, amit szembeállít a *reatus politiae*-vel, a közrendsértéssel.²⁴ A bűncselekményt (*delictum*) később így definiálja: „minden szabad és külső cselekvés vagy mulasztás, amelyet a magyar törvények közbüntetéssel fenyegetve tiltanak”.²⁵ Egy külön szakaszt szentel annak, hogy elhatárolja a bűncselekményt más hasonló fogalmaktól, azaz a jogsértéstől (*reatus*), a vétectől (*vitium*), a bűntől (*peccatum*), a méltánytalanságtól (*actio iniqua et inpolitica*) és az ellenséges cselekménytől (*actio inimica*). A bűncselekmény és a jogsértés közti különbséget akként magyarázza, hogy ezek úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a fajta és a nem, vagyis a *reatus* magába foglalja ezt is, de ezen kívül még más, a törvénnyel ellentétes magatartásokat is. A *vitium* Vuchetich értelmezésében tulajdonképpen nem más, mint a törvénytelenésre vagy erkölcstelenségre való elszánás. A bűnnek inkább a vallási, erkölcsi jellegét domborítja ki, míg a méltánytalanságnál azt hangsúlyozza, hogy bár adott esetben nem ellentétes a törvényekkel, valakinek mégis kárt okoz. Az ellenséges cselekmény az állam szempontjából értelmezhető, mert azt nem saját polgárai követik el.²⁶

²⁰ Uo. 3. p.

²¹ Pl. a magándeliktumokról szólva, miszerint ezek „damnum seu injuriam inferunt”. Uo.

²² Pl. „reatus omnem dignitatem excludat” Uo. 67. p., „proprii reatus poenam patiatur” uo. 126. p. Lásd ehhez a *reus* kifejezés anyagi jogi értelmét is. LÁSZLÓ 2022. 66. p.

²³ VUCHETICH, Matthias: *Institutiones juris criminalis Hungarici in usum academiarum regni Hungariae*. Budae, 1819. Universitatis Hungaricae

²⁴ Uo. 11–12. p.; VUCHETICH Máttyás: A magyar büntetőjog rendszere. I. könyv: elméleti büntetőjog Magyarország felsőiskoláinak használatára. Ford. KIRÁLY Tibor, Budapest, [2010] Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 45–46. p. E kérdésre még később, a bűncselekmény meghatározásánál is visszatér. VUCHETICH 1819. 43–44. p., illetve VUCHETICH 2010. 77–78. p.

²⁵ VUCHETICH 2010. 75. p.; VUCHETICH 1819. 41. p.

²⁶ VUCHETICH 2010. 78–79. p.; VUCHETICH 1819. 44–45. p.

Ami a bűncselekmények felosztását illeti, leszögezi, hogy csak a „hasznosabbakat” fogja kifejezni, mert véleménye szerint vannak olyanok is, amelyek sem praktikus, sem tudományos jelentőséggel nem bírnak. Vuchetich már nem pusztán osztályoz, hanem annak alapját is megjelöli. A bűncselekmények tárgyának jellege szerint tesz különbséget tehát a már korábról ismert *delictum publicum* és *delictum privatum* között, második helyen az alany sajátosságai alapján az általános vagy különös bűncselekmények (*delictum communium* és *proprium*) között, majd súly szerint súlyos vagy kisebb súlyú bűncselekmények (*delicta gravia*, *delicta leviora*) és végül bűnösség alapján szándékosan vagy gondatlanságból elkövetettek (*delicta dolosa* és *culposa*) közt.²⁷ A későbbiekben még a megvalósítás módja és egyéb ismérvek alapján is ismertet további felosztásokat.²⁸ A köz- és magánbűncselekmények elméleti elválasztásának fundamentumául tehát a deliktum által megsértett tárgyat jelöli meg, azaz eszerint a közbűncselekmények közvetlenül magát az államot (vagy az államhatalmi tényezőket, annak részeseit) sértik, míg a magánbűncselekmények az egyes polgárokat.²⁹ Külön tárgyalja viszont egy újabb szakaszban azt, hogy Magyarországon ezek megkülönböztetése ettől eltér. A hazai jog alapján a bűncselekmény attól *delictum publicum*, hogy a közbüntetés megállapítása a törvények alapján a bírót illeti meg, és ezt perben követelni a tisztí ügyész dolga. Ezzel szemben a magánbűncselekmények esetében a jogsértővel szemben a sértett magánszemélyt illeti a fellépés. Kifejti, hogy ez nem jelent tehát tisztán a tárgy alapján történő különbségtételt, hanem az eltérés az eljárás módján, az elégtétel formáján és csak harmadsorban a sérelem tárgyán nyugszik. Az elnevezések szempontjából a súly szerinti elválasztásnak van még jelentősége.³⁰ A nagyobb vagy súlyosabb bűncselekmények körében főbűnjárokát és nem főbűnjárokát (*capitalia* és *non capitalia*) különít el, amelyek közül az előbbieket halálbüntetéssel, vagy azzal egyenértékű más büntetéssel sújtják (ilyen volt pl. az 1791. évi XLIII. törvénycikk értelmében a 3 évi börtön, vagy az egyszerre kiadandó 100 bot- vagy korbácsütés). E körben tér ki az ún. *delicta qualificata*ként említett (minősített) bűncselekményekre, amelyekre a törvények súlyosabb büntetést rendelnek, mint a tulajdonképpeni „alapbűncselekményre” (példaként az emberölést és az apagyilkosságot hozza).³¹

Sajátos, hogy Vuchetich már ismeri a korabeli európai megoldásokat, de a *Code pénal* vagy az osztrák, illetve a bajor büntetőtörvény megoldásait csak jegyzetben, példaként említi, amikor a bűncselekmények és a rendészeti kihágások

²⁷ VUCHETICH 2010. 80–85. p.; VUCHETICH 1819. 46–50. p.

²⁸ VUCHETICH 2010. 86–87. p.; VUCHETICH 1819. 51–52. p.

²⁹ VUCHETICH 2010. 80. p.; VUCHETICH 1819. 46. p.

³⁰ VUCHETICH 2010. 81–83. p.; VUCHETICH 1819. 47–48. p.

³¹ VUCHETICH 2010. 84. p.; VUCHETICH 1819. 49–50. p.

közötti határvonalat fejtegeti. Ezeket az idegen kifejezéseket a latinnal és részint egymással megfeleltetve illeszti be művébe: *reatus Politiae – contravention – Polizey-Uebertretung*, *reatus – delit – Vergehen*, illetve *crimen – crime – (peinliches) Verbrechen*.³² Sajátos azonban, hogy a szerző a munka általános részében a *crimen* kifejezést nem, illetve csak elvétve használja,³³ az csak műve második könyvében, az egyes bűncselekmények megnevezésében tűnik fel gyakrabban.

Vannak művek a 19. század elejéről, amelyeket egymással párhuzamba állítva már a korabeli latin és magyar terminológia egymásnak való megfeleltetése is kiviláglanak, így Kelemen Imre és Czövek István munkája, vagy Szlemenics Pál eredeti latin kézikönyvei és annak 19. századi fordításai.³⁴

Kelemen a *delictumot* először abban az értelemben említi, hogy a kötelmek vagy megengedett, vagy meg nem engedett tényekből, avagy deliktumokból fakadhatnak.³⁵ Ennek fogalma pedig nem más, mint az emberi büntetőtörvények szabad és külső megsértése, amely mindig bűnösséget vagy gonosz cselekményt, és eredményként kárt vagy másnak okozott sérelmet foglal magában.³⁶ A Czövek által már vétkeknek nevezett bűncselekményeket mindenekelőtt két nagy osztályba sorolta: *delictum verum* és *quasi delictum* (Czöveknél „igazi” és „mintegy véték”). Az előbbiekre tartoztak az „álnokságból” (mai szóhasználat szerint szándékosan) elkövetett, míg az utóbbi körébe a csak „hibából” (gondatlanul) megvalósított vétkek. Emellett aszerint is osztályozott, hogy kinek a sérelmére követik el a bűncselekményt. Azaz amikor a közbátorság, közcsend zavarodik fel, akkor *delictum publicum*ról van szó, míg a *delicta privata* (közönséges vagy magános vétkek) körébe tartoznak azok, amelyek csak valamely magános sérelmét okozzák.³⁷ Ismer emellett vegyes deliktumot is, amelyet a *delictum mixtum* elnevezéssel illet, ezt azonban nem említi a felosztásnál,

³² VUCHETICH 1819. 44. p.

³³ Pl. amikor Werbőczyt idézi, vagy külföldi példákat hoz jegyzetben, vagy amikor a büntetőjogi elveket – *nullum crimen* – fejt ki, illetve a 35. szakaszban, más bűncselekményének meg nem akadályozásáról értekezve. VUCHETICH 1819. 7., 44., 141., illetve 85–87. p.

³⁴ KELEMEN, Emericus: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Pestini, 1814.; CZÖVEK István: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. Második könyv. Pest, 1822. Petrózi Trattner János Tamás; SZLEMENICS, Paulus: *Elementa Juris Hungarici Civilis Privati*. Tomus II. Posonii, 1819. Typis Simons Petri Weber et Filii; SZLEMENICS, Paulus: *Elementa Juris Hungarici Judiciarii Criminalis*. Posonii, 1833. Typis Haeredum Belnay; SZLEMENICS Pál: *Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény*. III. kötet. Pozsony, 1823. Snischeck Károly G. betűível; SZLEMENICS Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*. Buda 1836. A Magyar Kir. Egyetem Könyvnyomtató Intézetéből

³⁵ KELEMEN 1814. Liber II. Volumen 1. 535. p.

³⁶ „Est autem Delictum: Libera, et externa legis humanae poenalis violatio, in quo semper reatus, seu vitiositas actus, et effectus, sive damnum, aut injuria alteri illata continetur.” Uo. Volumen 2. 1204. p.

³⁷ Uo.; CZÖVEK 1822. 667–668. p.

hanem könyve más helyén, az egyes deliktumoknál fejti ki.³⁸ Az előbbiek körében megkülönbözteti egymástól a *delictum criminale*, azaz „főbenjáró vétek”, valamint a *delictum politicum* („polgári vétek”) kategóriáit. A magánosokat sértők esetében pedig szóbeliek (*verbalia*) és dologbeliek (*realia*) között tesz különbséget. Mindezek közül munkájában alapvetően az utóbbiakkal (*delicta privata*) és a *delicta politica* körével foglalkozik részletesen, mivel emezek során is polgári kereset általi elmarasztalás jön szóba. A dolgokról értekezve azonban tisztázni kell két *criment*, a felségsértést és a hűtlenséget is, amelyekről ott csupán annyit jegyez meg, hogy mindkettő *delictum publicum*, amelynek lényege, hogy a közbiztonságot és a köznyugalmat a leginkább sérti, ezért az eljárás megindítása a királyi *fiscus* képviselőjét illeti.³⁹

Kövy Sándor 1822-ben kiadott munkájában⁴⁰ nem szentel különösebb figyelmet annak, hogy elválassa a köz- és magándeliktumokat. Mindössze arra szorítkozik, hogy mielőtt a következő részben azonnal a hatalmaskodásra térne, az egyezségről szóló, tizenhetedik rész végén egy rövid mondattal felvezesse az utóbbiakat: „Eddig szólottunk a szerződésekből származott jussokról; már a magános polgári vétkekről (*de delictis privatis civilibus*).”⁴¹ Jóllehet a hatalmaskodásról szólva elmagyarázza, hogy ugyanaz a magatartás adott esetben e körbe tartozik, míg más körülmények esetén „nem pénzbeli büntetésre intézett magános kereset, hanem testi büntetésre, tömlöztre vagy épen halálra tzelőző s közönséges vádat érdemlő bűn”, ebből pedig kikövetkeztethető, mit tart a különbség lényegi elemeinek. Ezután az 522. szakaszban konkrétan is említi, hogy léteznek „magános polgári” és a „közönséges criminális bűnök”, és ezek mellett „még két rendbeli vétek”: egyrészt az ún. „közönséges polgári vétek”, másrészt pedig az ún. „politicus vétek”. Előbbi körébe például az uzorát vagy a hamis súlymértéket sorolja, arra tekintettel, hogy ezekre „a pénzbeli büntetést a Fiscus kéri”, míg a politikaiak alatt azokat a magatartásokat érti, amelyek ugyan a törvényekbe foglalva nincsenek, de a társadalom rendjével ellenkeznek és „a Fiscus vádjára többnyire árestommal büntettetnek”.⁴²

Fabriczy Sámuel a következőképpen adja elő az általa vétségeknek nevezett bűncselekmények felosztását: azok négyfélék lehetnek, úgymint közvétség (*delictum publicum*), azon belül fenyítő törvényszékbeli vétség (*delictum criminale*), illetve polgári vétség (*delictum publico-politicum*), és a közvétségen túl ún. „magányos vétség” (*delictum privatum*). Szerinte közvétség az, amelyet a törvényhozó az egész társadalom érdekeire nézve olyan károsnak ítélt,

³⁸ Pl. a széksértés esetében. „[...] mixtum autem, quia per illud Judicium ipsum semper; sed et privatus, saepe laeditur.” Lásd KELEMEN 1814. Liber III. 1602–1603. p.

³⁹ Uo. Liber II. Volumen 2. 996., 998. p.

⁴⁰ Kövy Sándor: *A magyar polgári törvény*. Sárospatak, 1822. Nyomtatott Nádaskay András által

⁴¹ Uo. 218. p.

⁴² Uo. 219. p.

hogy a megsértett féltől függetlenül a köz érdekében, „tulajdon tisztviselői által megbosszultatja”. Vagyis közbűncselekmények esetén a perindítás nem a sértettet, hanem a királyi vagy a törvényhatósági tiszt ügyészt illeti, és hogy ezekben az eljárásokban barátságos egyezségnek nincs helye. Ám még ezek között is különbség van azért, mert bizonyosakat olyan súlyosnak tekintenek, hogy az elkövetők elítélése különös (*criminalis*) ítélőszéken történik, speciális perfolymatban (*procedura criminalis*), míg a többinél elégséges „az azokat elkövető személyeket, bár tisztí vádló’ fölperessége alatt is, de még is csupán a’ polgári törvény székek elébe idéztetni, és az ezeknél divatozó formák szerint elítéltetni.” A magánbűncselekmények körében pedig olyanokat hagytak, amelyekben a jogalkotó a társadalomnak „érezhető kára vagy veszélyeztetése nélkül, a’ fölpereskedést magára a’ megsértett félre bízathatónak, és így a’ barátságos egyezést is megengedhetőnek látta”.⁴³

Szlemenics Pál a *delictum*ra a gonosztett elnevezést használja, ami nem más, mint valamely hazai törvény rendelkezésének szabad akarattal – szántszándékkal, vétkes vigyázatlanságból vagy gondatlanságból – és külső tettel való áthágása.⁴⁴ Ettől elhatárolja a bűn (*peccatum*) fogalmát, amely a természeti vagy isteni törvényeknek a megsértését jelenti.⁴⁵

Büntetőjogi művében a bűncselekményekről való értekezés kezdetén meghatározza értelmüket mind a törvényhozóra, mind pedig a bíróra nézve. Előbb a közönséges (*delicta civilia*) és a fenytő törvényszéki vagy ún. fővesztő gonosztetteket (*delicta criminalia*) választja el egymástól aszerint, hogy azok „bosszúlását”, azaz megbüntetését a törvények milyen (polgári vagy büntető) törvényszékre bízzák, és arról is szót ejt, hogy utóbbiak esetében a „hivatalbeli közügyvédő” az, aki eljárást indít. Majd – mivel jelzi, hogy e könyvének csak ezek a tárgyai – már csak a fenytő törvényszékieket osztályozza és tárgyalja tovább.⁴⁶ Ami az első csoportosításukat illeti, hármass felosztást használ: a *delicta publica* és a *delicta privata* („köz- és magányos gonosztettek”) mellett a *delicta mixta*, azaz az „elegyes” is megjelenik.⁴⁷ Ide aszerint sorolja be a bűncselekményeket, hogy azok egyenesen a „polgári társaságot” vagy pedig a magánost sértik, esetleg mindkettőt egyszerre, de megjegyzi, hogy szokásos az elegyeseket is a közbűncselekmények közé számítani. A „köz gonosztettekre” nézve a királyi *fiscus* képviselője, míg a magánosokra a tisztí ügyészek

⁴³ Saját, 1819-ben megjelent *Elementa iuris criminalis hungarici* című munkájára hivatkozva: FABRICZY Sámuel: Szlemenics Pál’ magyar fenytő-törvénye. Magyar Litaratura. Törvénytudomány. Figyelmező, 1837. (augusztus 8.) [Második félv] 6. sz. 82–84. p.

⁴⁴ SZLEMENICS 1819. 97. p.; SZLEMENICS 1833. 41–42. p.; SZLEMENICS 1823. 243. p.; SZLEMENICS 1836. 45. p.

⁴⁵ SZLEMENICS 1819. 98. p.; SZLEMENICS 1823. 244. p.

⁴⁶ SZLEMENICS 1833. 41–46. p.; SZLEMENICS 1836. 45–49. p.

⁴⁷ SZLEMENICS 1833. 46–47. p.; SZLEMENICS 1836. 50. p.

(„törvényhatalmúságok hivatalbeli ügyvédei”) jogosultak a pert megindítani, továbbá a közbűncselekmények súlyosabb büntetést érdemelnek.

A fenyítő törvényszéki gonosztetteket ezután még különféle további ismérvek alapján tipizálja ő is, és noha szintén használ súly szerinti elkülönítést, annak alapja nem azonos a Vuchetich-nél megismerttel. Szlemenics tudniillik aszerint ír súlyos és csekélyebb gonosztettekről (*delicta gravia*, illetve *leviora*), hogy azok „igazainkat tetemes vagy csekélyebb veszedelembé ejtik”, bár ezután úgy okoskodik, hogy mivel a nagyobb sérelem okozása súlyosabb büntetést is von maga után, ezért azok hazánkban rendszerint fővesztést vonzanak, vagyis a konklúzió végül ugyanaz. Szól továbbá az elkövetés módja, a „tett természeti minemúsége”, vagy a bűncselekményben megkülönböztethető törvényszegések száma, a megszegett törvény kiterjedtsége stb. alapján való felosztásokról is.⁴⁸ Külön szakaszban folytatja azokkal a tényezőkkal, amelyek jobbára az elkövetővel függenek össze, de továbbra is maguknak a bűncselekményeknek a felosztásáról beszél. Ezen belül például lehet egy bűncselekmény igazi gonosztett (*delictum verum*), ha teljes szabadsággal követték el, ha pedig nem, azaz a „természet avagy külső ok által megcsönkulttal” elkövetettet *quasi delictum*nak, gyarlóságnak, fogyatékos- vagy félgonosztettnek is szokták nevezni. Lehet továbbá valami „az észhasználatnak különféle lépcsőjére nézve”, tehát voltaképpen a bűnösségi alakzatok szerint *delictum dolosum*, azaz álnok vagy szántsándékos bűncselekmény, vagy pedig *culposum*, másképpen „vétkes”, mai kifejezéssel gondatlanságból elkövetett bűncselekmény.⁴⁹

A Szlemenics könyvében található felosztást a kortárs, Fabriczy Sámuel a nem teljesen világos kifejtés miatt a *Figyelő* című lap hasábjain kritizálta, majd a szerző egy későbbi lapszámban vitába szállt a bírálattal, és megvédte álláspontját. A kritika lényege az volt, hogy egyrészt Szlemenicsnek mindenekelőtt azt kellett volna a 24. §-ban meghatároznia, miben különbözik a fenyítő törvényszéki gonosztett „a’ csupán polgári vétségétől”.⁵⁰ Fabriczy véleménye szerint e kifejtésnek az elmulasztása ráadásul kettős zavart is szül, tudniillik úgy ítélte meg, hogy Szlemenics osztályozása a szokásostól is eltérő, és épp a csoportosítás alapja, mikéntje képezte észrevételeinek másik tárgyát.

Mindenekelőtt a bírálat első elemével kell foglalkozni, amelyet Szlemenics egyenesen „alaptalan vádnak” nevezett, és két érveléssel hárított el. Az egyik az volt, miszerint a *Fenyítő törvényszéki magyar törvénynek* már egy korábbi (23. §) szakaszában kifejtette, miben különbözik a fenyítő törvényszéki gonosztett

⁴⁸ SZLEMENICS 1836. 50–60. p.

⁴⁹ Uo. 53. p. A magánjogi tankönyvében viszont, amikor a közönséges törvényszéki gonosztettekről ír, akkor másképpen csoportosít. Ott is szembeállítja az álnok (*dolosus*) és a vétkes gonosztetteket, azonban utóbbiakra a *delicta culposa* mellett a *quasi delicta* kifejezést használja, amely így más értelemben szerepel a két műben. SZLEMENICS 1823. 245. p.

⁵⁰ FABRICZY 1837. 82. p.

a csupán polgári vétségtől, „*delictum criminale a delicto civili*”. Másrészt arra is hivatkozott, hogy a bírálónak figyelembe kellett volna vennie, hogy a *Fenyítő törvényszéki magyar törvény* „a' közönséges 's civilis törvényszéki törvényről előbb közre bocsátott munkájával összefüggésben vagyon, ebben a' gonosztetteknek általános felosztását megtekintette és ottan olvasta volna”.⁵¹ Tény, hogy a közönséges és a fenyítő törvényszéki vétségeket elválasztotta Szlemenics egymástól, de büntetőjogi művében nem hangsúlyozta, hogy mik volnának az ún. „polgári vétkek”. Magánjogi tankönyvének harmadik könyve szól a „köteleztetést szülő tettekről”, amelynek második része a gonosztettekkel foglalkozik, és ennek bevezetésében valóban előadja a bűncselekmények általános ismérveit, csoportjait. Itt a *delictum civile* áll a középpontban, amelynek esetében „közönséges törvényszék” jár el, és amelynek következménye a kártérítésre kötelezés (*obligatio reparandi damni*) és a törvény által szabott büntetés (*poena per legem delicto adnexa*), ami ha pénzben áll, akkor bírság.⁵² A *delicta publica* és *privata* elkülönítését ezen belül akként adja meg, hogy azok hivatalbéli vagy magános perrel torolható-e meg, tudniillik előbbieken a közügyész, míg utóbbiakban a magánfél indít pert.⁵³ Fabriczynak viszont igazat kell adni abból a szempontból, hogy Szlemenics e két művét egymás mellé helyezve is kicsit zavaros marad (vagy zavarossá válik) a kép, ugyanis a szóhasználatból fakadóan első pillantásra összetéveszthető a *delictum privatum* és a *delictum civile*, ezért úgy tűnik, hogy a megszokotthoz képest másképpen is kategorizál. A *delictum publicum* és *delictum privatum* elválasztás továbbá nem ugyanazon értelemben jelenik meg mindkét könyvében, mást jelent a fenyítő törvényszéki gonosztettek, s mást az ún. közönséges, polgári törvényszék előtti eljárásra tartozó bűncselekmények vonatkozásában.

A kritikus másik észrevétele – valószínűleg az előbbiekből fakadóan – már magával a büntetőjogi tankönyvben szereplő osztályozással és annak alapjával száll vitába: „midőn a' szerző egy részről a' fenyítő törvényszéki gonosztetteket [...] köz, magányos, és elegendő gonosztettekre osztja fel; más részről pedig azt tanítja, hogy a' köz gonosztetteket nagyobb részint a' királyi fiscus, a' magányosokat pedig mind a' külön törvényhatóságoknak hivatalbéli ügyvédek boszszulják perrel”, mondván, hogy „a' bevett, és [...] tudományos alapon is nyugvó szólásbeli szokás szerint” azokat másképpen szokták felosztani.⁵⁴ Szlemenics azzal hárította el a kritikát, hogy Fabriczy rosszul értette: „egészen másképpen

⁵¹ SZLEMENICS Pál: Állítások, vélemények, felvilágosítások. [válasza Fabriczy Sámuelnek] *Figyelmező*, 1837. (október 10.) [Második félév] 15. sz. 238. p.

⁵² SZLEMENICS 1819. 98–99. p.; SZLEMENICS 1823. 245–246. p.

⁵³ SZLEMENICS 1823. 243–248., különösen 244–245. p.

⁵⁴ FABRICZY 1837. 82–84. p.

vagyon a' dolog, mert a' bíráló által kijelölt helyen a' fenyítő törvényszéki gonosztettek nem boszultatások' módjára, hanem a' sérelem' tárgyára nézve osztatnak köz és magányos gonosztettekre, [...] Ezen értelemben vévén a' köz és magányos gonosztettet, a' bírálónak okoskodása szembetünőleg helytelen; mert onnan, mivel minden fenyítő törvényszéki gonosztett tisztí ügyészi perrel boszúltatható gonosztett, a' mit a' szerző is munkája' 24 és 89. §§-aiban világosan tanít, nem következik, hogy magányos hazapolgárt közvetlenül sértő fenyítő törvényszéki gonosztett nincsen, következésképp az sem, hogy a' fenyítő törvényszéki gonosztetteknek közvetlenül köztársaságot és magányos hazapolgárt sértőkre osztása helytelen. A' bíráló t. i. ezen észrevételében a' szerző elnevezéseinek szemlátomást más jelentést tulajdonított, mintsem mellyet azoknak a' szerző, és pedig nem pusztán önnön feje hanem jelesb íróink' példája szerint, világos szavakkal kifejezve adott."⁵⁵ Így már könnyebben értelmezhetővé válik a Szlemenics által leírt csoportosítás, mindazonáltal a kifejezéshasználata valóban némiképp eltér attól, amit az általa is megjelölt és például vett szerzők követéséből következne. Elképzelhető, hogy a félreérthetőségben a fogalmaknak a magyar nyelvre való fordítása is valamelyest szerepet játszott.

Frank Ignác, amikor *A közgazság törvénye Magyarhonban* című művében azt magyarázza, miből eredhet valamely tartozás (*obligatio*), a *delictumot* a „bántás” szóval adja vissza.⁵⁶ A vonatkozó szakaszban nem végzi el a deliktumok általános osztályozását, hanem csak a munkája körébe tartozó, általa bírságos bántalmaknak vagy bűnöknek nevezett *privata delicta* köréről szól. Ezek – meghatározása szerint – olyan sérelmes tettek, amelyekre „nem ugyan tisztí bűnvád és keményebb fenyíték, de mégis a' sértett fél panasza és bírságos az az pénzbeli elmarasztalás következik.”⁵⁷

A fentiekből kiderül, hogy a szakirodalomban az egyes auktoroknak a bűncselekmények adott kategóriára vonatkozó megnevezései, illetve maguk a csoportosítások sem mindig feleltethetők meg teljesen egymásnak, sőt a bűncselekmények megnevezésében és azok osztályozásában sem feltétlenül volt egyetértés a 19. század hazai szerzői között. A magyar szóhasználat is eltért a később meggyökeresedettől. Esetenként az azonos elnevezések nem pontosan ugyanazt jelentették, vagy adott esetben a kategorizálás más-más „szintjén” helyezkedtek el. A latin terminológiából azt érdemes kiemelni, hogy a szerzők álláspontja abban megegyezett, hogy az egyik legtagabb kifejezés a *delictum*, amelynek csak egyik típusára, a *delictum publicumra* volt használatos a *crimen*.

⁵⁵ SZLEMENICS 1837. 237. p.

⁵⁶ „Tartozások erednek: 1. kötésből, (*ex contractu*); – 2. bántásból (*ex delicto*); – 3. más külömbféle okokból (*ex variis causarum figuris*), [...]” FRANK Ignác: *A közgazság törvénye Magyarhonban*. I. rész, Buda, 1845. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 546. p.

⁵⁷ Uo. 717. p.

Azonban – különösen a 18. században – szintén általános jelentésű kifejezésként fordult elő leginkább a *maleficium*, de mellette a *flagitium*, *facinus*, *scelus*, *reatus* és – legtágabb értelemben mint jogsérelem – akár az *injuria* is. A bűncselekményekre magyar nyelven generálisan használatos volt a vétek, vétség, gonosztett, sőt olykor a bűn szó is, amiből azonnal látszik, hogy a kodifikáció során más, árnyaltabb jelentést kapott vétség szavunk a század első felében még egyáltalán nem azt jelentette, mint néhány évtizeddel később.

László Balázs*

SZENT ISTVÁN INTELMEINEK ALKOTMÁNYJOGI JELENTŐSÉGE

1. Előszó

Tanítványként örömteli alkalom és megtisztelő lehetőség, hogy tanulmány-nyal köszönthetem tanáromat, konzulensemét, mentoromat, akivel immár évtizedes szakmai és – amiért külön hálás vagyok – jó személyes kapcsolat köt össze. E kapcsolat folytán nehéz volna váratlan megközelítéssel vagy teljesen újszerű szakmai gondolatokkal meglepnem az ünnepeletet, ezért az alábbiakban inkább a tőle tanult módon, a primer forrás előtérbe helyezésével vizsgálom az Árpád-kor egyik különleges, a jogtörténet-tudomány által ugyan teljesen nem mellőzött, de önálló és kimerítő elemzés tárgyává ritkán tett dokumentumát, Szent István *Intelmeit*.

2. Az *Intelmek* és az Árpád-kori alkotmány

Az Árpád-korban írott alkotmányról nem beszélhetünk, a források alapján azonban azonosíthatók a történeti alkotmány korabeli elemei, vagyis azok a törvények, szokásjogi szabályok, szokások, gyakorlatok és eljárások, amelyeket a tudományos többség alkotmányos alapnormának fogadott el.¹ Ezek az állam szervezeti és jogi rendjének szabályozására szolgáló alapelvek és szabályok, amelyek a főhatalom gyakorlására, az állami szervek működésére, az állam és polgárai (illetve az alattvalók) viszonyára, jogaira és kötelezettségeire terjednek ki.²

* László Balázs doktorjelölt, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola.

¹ MEZEY Barna – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2020. Osiris Kiadó, 53–54. p.

² MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 31. p.

A személyes királyság és a kialakulóban lévő állam korszakára, hatalmi berendezkedésére is értelmezhető továbbá az empirikus és a jogi értelemben vett alkotmány, vagyis az államiság (egyres) jegyeinek léte, a *nasciturus* állam tényleges létezése és működése, illetve e hatalmi struktúra jogi alaprendje.³ Ez utóbbiak pedig tulajdonképpen azonosíthatók a történeti alkotmány mint forma lényeges tartalmával.

Szent István *Intelmeit* a jogtörténeti irodalom általában a történeti alkotmány Árpád-kori elemei közé sorolja,⁴ az *Intelmek* szövegében pedig szép számmal felismerhetők a korabeli társadalmi-hatalmi berendezkedés főbb vonásai és e berendezkedés jogi alaprendje, vagyis az empirikus és a jogi értelemben vett alkotmány főbb elemei.

3. Az *Intelmek* keletkezése és műfaji sajátosságai

Napjaink közjogi gondolkodásában az alkotmány az államszervezet létrehozásának és alakításának legfőbb jogi normája,⁵ tehát az állam legmagasabb szintű normatív megnyilvánulása. Ezzel szemben az *Intelmek*, ha nem is mutatható ki közvetlen kapcsolata a műfaj Karoling-kori nyugati példáival, királytükörként azonosítható.⁶ Az *Intelmek* megállapításai tehát az alattvalókkal szemben nem normatív tartalmúak, de nevelő, iránymutató jellegükből adódóan éppúgy a leendő király hatalomgyakorlásának kereteit írják le, ahogy az alkotmány is meghatározza az állam – és szervei – hatalomgyakorlásának kereteit.

Műfaji sajátosságai folytán persze az *Intelmek* némileg idealizált képet fest az uralkodó és országa kapcsolatáról, a keresztény uralkodói eszménykép leírásának tekinthető. Továbbá egyes nézetek szerint azért sem tükrözi hibátlanul a korabeli mindennapok valóságát, mert némely részei a Szent István halála és szentté avatása közötti időszakban keletkezhetnek, bizonyos egyházi elvárásokat is – valótlánul – első királyunk intelmeként feltüntetve.⁷ De még ha az *Intelmek* keletkezésének minden körülménye, a tényleges szerző kiléte, a pontos tartalom kialakításában a király, illetve az írásba foglalást végző

³ PETRÉTEI József: *Az alkotmányos demokrácia alpintézményei*. Budapest–Pécs, 2009. Dialóg Campus Kiadó, 48. p.

⁴ MEZEY–GOSZTONYI 2020. 55. p.

⁵ PETRÉTEI 2009. 272. p.

⁶ HOLUB József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja. Első kötet: a legrégebbi időktől a mohácsi vészig*. Pécs, 1944. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 36. p.

⁷ BÓNIS György: *István király*. Budapest, 1956. Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 137–139. p.

személy szerepe nem is tisztázott,⁸ a történeti irodalom túlnyomó része valóban Szent István korabeli forrásnak fogadja el azt. Mivel pedig aligha születhetett első királyunk valamiféle iránymutatása, de legalább jóváhagyása nélkül, többé-kevésbé jól tükrözheti annak a helyes uralkodói magatartással, a királyi hatalomgyakorlással kapcsolatos felfogását. Az is nyilvánvaló, hogy a tényleges szerző-leíró a korabeli – értelemszerűen egyházi – értelmiség köréhez tartozott,⁹ aki ismerte és írásba is tudta önteni a kor hazai társadalmi-hatalmi viszonyrendszerét és annak főbb jogi vonatkozásait, ekként pedig összességében hitelesnek tekinthető korrajzot állított fel.

Mindezek – tudniillik a normatív jelleg hiánya, az iránymutatás célzata, az érintett tárgykörök és a szerző-leíró háttértudása – alapján az *Intelmek* mai szemmel nem annyira egy normatív alkotmány részletének feleltethetők meg, mint inkább egy tömör és lényegre törő alkotmányjogi tananyagnak, egyfajta kompendiumnak.

4. A (köz)hatalommal kapcsolatos alapvető megállapítások

Ahogy a népszuverenitás elvének térhódítása után az alkotmány részévé válik a hatalom néptől eredtetésének deklarálása, úgy az *Intelmek* előljáró beszédeiben is az előbbiek szerint értelmezhető korabeli alkotmány fontos tétele jelenik meg, miszerint a világi hatalom legmagasabb formái is az isteni akaratból származnak. Ezt – összhangban Szent István első törvényének előljáró beszédével¹⁰ – kiegészíti az a (lényegében a törvények általi kormányzás elvét kifejező) gondolat, hogy a világi hatalomban, tulajdonképpen a kialakuló államban viselt méltóságokat kormányzó erők az isteni törvények és az ezeknek alárendelt világi törvények.¹¹ A katolikus hit megőrzéséről szóló első fejezet élén olvasható még az is, hogy a királyi méltóság rangját csak hívő katolikus személy nyerheti el.¹²

⁸ CSÓKA J. Gáspár – ÉRSZEGI Géza – KURCZ Ágnes – SZABÓ Flóris: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1983. Szépirodalmi Könyvkiadó, 201. p.; GYÖRFFY György: *István király és műve*. Budapest, 1977. Gondolat Kiadó, 126. p.

⁹ BÓNIS 1956. 136. p.; BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*. Budapest, 1972. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 16–21. p.

¹⁰ BAK, Janos M. – BÓNIS, György – SWEENEY, James Ross: *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae I. 1000–1301*. Idyllwild, California, 1999. Charles Schlaks, Jr., Publisher, 1. p.

¹¹ CSÓKA–ÉRSZEGI–KURCZ–SZABÓ 1983. 54. p.

¹² Uo. 55. p.

Az előljáró beszéd mellett különösen az elődöket követendő fiakról szóló nyolcadik fejezet vetíti előre Szent István szándékát, hogy őt fia, Imre kövesse a trónon, aki ugyancsak Isten kegyelméből fog uralkodni. A mű egészéből egyértelmű, hogy az atyai rendelkezések szem előtt tartására és a királyi méltósághoz illő szokások követésére felhívás¹³ nem az atyai nevelés mintái, magánéleti vagy társasági szokások követésének igényét jelzi, hanem az uralkodói magatartás, a törvények és a hatalomgyakorlási minták továbbvitelére adott utasítás. E gondolatban már jelen van a királyi (köz)hatalomnak az egyes uralkodók mulandóságától elkülönülő folytonossága. E folytonos hatalom és méltóság szinonimájaként jelenik meg az *Intelmek* szövegében hol a trón, hol az emelvény, másutt a palota vagy – a mű utolsó mondatában – a korona.¹⁴

Az *Intelmek* utolsó fejezetében felsorolt erények – a kegyesség, az irgalmasság, a béketűrés, az erő, az alázat, a mérséklet, a szelídség, a tisztesség és a szemérmesség¹⁵ – ha nem is képezik a legfőbb világi hatalom közjogi korlátját, de bennük a királyi hatalomgyakorlás jogon kívüli, morális és észszerű korlátait, legalábbis kereteit fedezhetjük fel. Az alattvalók részéről pedig ezek olyan elvárások, amelyekben annak megjelölését látjuk, hogy különösen a szerző-leíró társadalmi rendje, de a világiak általában milyen uralkodói magatartást, attitűdöt várnak el politikai támogatásuk fejében. Mindezek különös súlya pedig ismét az *Intelmek* előljáró beszédében mutatkozik meg, amikor a beszélő arra hívja fel a leendő király figyelmét, hogy aki nem felel meg a mű tanításában foglalt követelményeknek, az a hatalomból akár ki is vethető.¹⁶ A középkori államfelfogás axiómái közül, miszerint a hatalom isteni eredetű és a legfőbb hatalom korlátlan,¹⁷ utóbbi már ekkor sem látszik érintetlennek.

Mindezek alapján az *Intelmekben* jól felismerhető a korszak alkotmánya egyik alapvető tételének tekinthető keresztény királyi eszmény, amely szerint a király „már a vérségi tekintély dacára sem élvezi azt a boldog felelőtlenséget, mint pogány ősei; erős kézzel, sőt despotikus eszközökkel irányíthatja népét, de csak addig, míg cselekedetei megfelelnek a kegyes, igazságos és békességes király eszményének, míg nyilvánvalóan tiszteletben tartja az isteni törvényt, míg őrizője és végrehajtója, de nem megmásítója a szokásban, a hagyományokban élő szentséges jognak”.¹⁸

¹³ Uo. 60. p.

¹⁴ Uo. 56–57., 59., 63. p.

¹⁵ Uo. 61. p.

¹⁶ Uo. 54–55. p.

¹⁷ RÁCZ Lajos: *Rex et regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből*. Budapest, 2016. Gondolat Kiadó, 71. p.

¹⁸ DEÉR József: *Pogány magyarság keresztény magyarság*. Budapest, 1938. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 146. p.

5. A királyi hatalomgyakorlás megnyilvánulásai

Természetesen a (köz)hatalomra vonatkozó, általánosabbnak tekinthető tézisek is érvényesek a király hatalmára, de találunk az *Intelmek*ben olyan megállapításokat is, amelyek közelebbről a királyi hatalomgyakorlás formáira – tulajdonképpen a tágabb értelemben vett királyi jog elemeire¹⁹ – vonatkoznak. Ezek megfelelői jelenkorunk kartális alkotmányaiban a legfőbb állami szervek közjogi állásának meghatározásai.

Az előljáró beszéd világi törvényekre és törvény általi kormányzásra utaló kitételei és a korai feudális államszervezetekben általánosan működő ilyen testületek²⁰ szerepe alapján az *Intelmek* (királyi) tanácsra mutató utalásaiban egyértelműen felismerhető a királyi jogalkotás, törvényhozás gyakorlata. Minthogy azonban a tanács – a korabeli oklevelek tanúsága szerint – nemcsak a jogalkotási, hanem például igazgatási és bírói döntéseiben is segítheti a királyt, a királyi hatalomgyakorlás több formáját is érinthetik a tanács tagjaira és működésére vonatkozó meghagyások.²¹

Bővebben foglalkozik a mű a király bírói (fő)hatalmával, amikor egyszerre elvi és gyakorlati érrel mondja ki, a király lehetőleg csak a méltóságához illő nagyobb ügyekben ítéljen maga, a kisebb (alávalóbb) ügyeket hagyja meg a bírónak, akik pedig a törvények szerint járjanak el.²² Az *Intelmek* szövegéből is kiolvasható azonban, hogy végső soron mégis az uralkodó döntése, hogy mely ügyek elbírálását tartja fenn magának, és melyeket engedi át valamely bírói feladattal felruházott alattvalójának. E bírói főhatalmat mutatja bő egy évszázaddal később Ottó freisingi püspök 1147. évi beszámolója is, amely szerint a királyhoz felérők semmilyen ítéletet nem sürgethetnek tőle, a megpereltnek kimentést nem engednek, és mindenben csak a fejedelem akarata érvényesül.²³ A királyi döntéshozatal és az ítélkezés önkényességének esetleges látszata²⁴ ellenére az *Intelmek* alapján inkább arról lehet szó, hogy a király elvileg bármely

¹⁹ PÁRNICZKY Mihály: *A magyar ius regium az Árpád-házi királyok korában. De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae.* Budapest, 1940. Budapesti Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriuma, 7. p.

²⁰ HORVÁTH Pál (szerk.): *Általános jogtörténet.* Budapest, 1991. Tankönyvkiadó, 78. p.

²¹ CSÓKA–ÉRSZEGI–KURCZ–SZABÓ 1983. 57., 59–60. p.

²² Uo. 58. p.

²³ BÉLI Gábor: A Római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra. Megjegyzések a korai dekrétumokhoz. In BÉLI Gábor – KIS KELEMEN Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ Sándor Erzsébet (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulójára alkalmából.* Pécs, 2018. Publikon Kiadó, 176. p.

²⁴ BIRÓ Zsófia: A király bírói hatalma, a bírói hatalom gyakorlása a középkori Magyarországon. *Jura*, 2019. 2. sz. 33–34. p.

ügyet magához vonhat, de a gyakorlatban aligha törekszik például csekély jelentőségű vagy alacsonyabb állásúakat érintő ügyek személyes intézésére.

Az *Intelmek* második és negyedik fejezetei, amelyek szerint a király a keresztény egyház őre és gyarapodásának garانتálója, illetve a király főemberei, az ispánok és a vitézek az ország védőfalai, a gyengék oltalmazói, az ellenség elpusztítói és a határok gyarapítói, a királynak az egyházzal kapcsolatos jog-sítványaival, illetőleg a legfőbb hadúri jogával állnak összefüggésben.²⁵

6. A hatalomgyakorlás további közreműködői

Ugyancsak az írott alkotmányok államszervezetre vonatkozó részeivel állíthatók párhuzamba az *Intelmek*nek a közhatalom gyakorlásában valamilyen módon közreműködő tisztviselőkre vonatkozó megállapításai. A király központi szerepéből adódóan a korabeli alkotmány tekintetében különösen fontosak az e tisztviselőknak a királyhoz való viszonyára utaló gondolatok.

E körben az előljáró beszéd még csak általánosságban említi az isteni és világi törvények által kormányzott méltóságokat (*regna, consulatus, ducatus, comitatus, pontificatus, ceterasque dignitates*),²⁶ amelyek megfelelői a korabeli hazai közjogi-hatalmi berendezkedésben a királyság, a tanácsnokság, a hercegség (vagy vezérség), az ispánság (vagy megye), a főpapság és egyéb méltóságok. A főhadúri jog mellett az egyéb igazgatási hatalom tekintetében is említést érdemel azonban az *Intelmek* negyedik fejezete, amely szerint a főemberek, ispánok és vitézek hűsége, erőssége, serénysége, szívessége és bizalma a királyság negyedik ékessége.²⁷

A már említett királyi tanács tekintetében az *Intelmek* meghagyása szerint Imre herceg (lényegében a mindenkori király) vénei, főemberei a főpapok legyenek, a tanácsban főleg az idősebb, bölcsebb, tekintélyesebb, megbecsült vének üljenek, és ha a király meg is hallgatja az ifjabbak tanácsát, utóbb azt is tárja a vének elé.²⁸ Az a leírás, miszerint a tanács „állít királyokat, dönt el királyi sorsokat, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeiket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat”,²⁹ ugyan nem tekinthető valódi hatáskör-megjelölésnek, de jól

²⁵ CSÓKA–ÉRSZEGI–KURCZ–SZABÓ 1983. 56–57. p.

²⁶ ENDLICHER, Stephanus Ladislaus (ed.): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849. Scheitlin & Zollikofer, 299. p.

²⁷ CSÓKA–ÉRSZEGI–KURCZ–SZABÓ 1983. 57. p.

²⁸ Uo. 57., 59–60. p.

²⁹ Uo. 59. p.

szemlélteti azt, hogy a királynak uralma fenntartásához, országa működtetéséhez az akár erőszakkal történő tényleges hatalom alá vonáson túl bizonyos mértékben meg kell nyernie legerősebb, a társadalmi rend előkelőbb szintjein álló alattvalóinak támogatását.

A bírói hatalom gyakorlására vonatkozó, már említett megállapítások nem jelölnek meg az ítélkezésben közreműködő konkrét személyeket, tisztviselőket. Az a kitétel azonban, miszerint „a bírók a törvények szerint járjanak el”,³⁰ azt mutatja, hogy ezek működése kereteiben, formáiban és alkalmazott szabályai-ban is alapvetően a király törvényhozó hatalma (törvényi rendelkezés hiányában pedig nyilván a szokásjog) által meghatározott.

7. Az alattvalók joghelyzete

Az állam jogi alaprendjeként felfogott alkotmánynak fontos eleme az – akár állampolgárnak, akár alattvalónak nevezhető – államalkotó nép egységes vagy differenciált joghelyzete, hatalomhoz való viszonya. A jelenkori alkotmányokhoz képest a jogegyenlőség, az egyenlő jogképesség általános deklarálását, illetve valamiféle alapvető emberi vagy (állam)polgári jogok katalógusát az Árpád-korban hiába keresnénk. Ugyanakkor éppen az *Intelmek* megállapításaiban számos olyan utalás található, amelyekből következtethetünk e korszakban is egyes alattvalók joghelyzetére.

Az *Intelmek* tíz fejezetéből a keresztény hit megtartásáról szóló első, az egyházi rend becsben tartásáról szóló második, a főpapok tiszteletéről szóló harmadik és az imádság megtartásáról szóló kilencedik is közvetlenül a kereszténység és az egyház megtartásához, erősítéséhez, gyarapításához és hatalmához kapcsolódik. Ezekből – ha formális renddé alakulásukról még nem is beszélhetünk – jól kirajzolódik az alattvalók körében az egyháziak valamiféle elkülönülése. Ennek konkrét példája az egyházi előkelők számára a király főemberei között és tanácsában biztosított kiemelt szerep, valamint annak rögzítése, hogy „a szent renden való férfiak” kárhoztatásra méltó cselekedetei esetén őket a király több ízben, de négy szemközt és az evangélisták tanítása szerint intheti, ha pedig ez nem vezet eredményre, akkor azt az egyházi előljárónak jelenti.³¹

A negyedik fejezet megjelöli a társadalom előkelőbb rétegei körében a világi tisztviselők főbb típusait és rendeltetését, miszerint a főemberek, ispánok és vitézek az ország védőfalai, a gyöngék oltalmazói, az ellenségek elpusztítói és a határok gyarapítói; akiknek feladata és méltósága, hogy katonáskodjanak, és ne

³⁰ Uo. 58. p.

³¹ Uo. 57. p.

pedig szolgáljanak.³² E megfogalmazásból is látszik, hogy a szabad előkelők fő tevékenysége a katonai szolgálat, amely nem jár a szabadság elvesztésével, és a *miles*, a harcolni kész vitézek ekkor még a közszabadok egyik csoportját képezik.³³ A katonáskodás és a szolgálat hangsúlyos megkülönböztetése azonban egyértelműen utal arra is, hogy vannak a kiemeltektől különböző, ténylegesen szolgálattal tartozó, alacsonyabb állású és szabadságú – vagy akár ténylegesen szolgasorú – alattvalók is.

Különös joghelyzetre utal az *Intelmek* hatodik fejezetének kitétele, miszerint a vendégek és jövevények befogadása akkora hasznot hajt, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén, illetve hogy amiként különféle tájakról és tartományokból jönnek, annyiféle nyelvet, szokást, példát és fegyvereket hoznak magukkal, ami az országot díszíti és az udvar fényét emeli.³⁴ A különféle betelepődő népelemek – egyháziak, telepések, kézművesek, katonáskodó elemek – az okleveles források tanúsága szerint valóban rendre valamilyen kiváltságot nyernek. Wenzel Gusztáv szerint egyébiránt az *Intelmek* megállapítása a maga korában az Erdélybe telepedett szászokra vonatkozhatott.³⁵ Deér József azonban – a Rómára történő utalás mentén – arra utal, hogy Szent István szeme előtt „családjának ősi népszervező és népolvasztó ösztöne” mentén nagyobb volumen, „a népi és helyi sokféleségeket átfogó keresztény birodalom” képe lebegett.³⁶

8. Összegzés

Szent István *Intelmei* – talán a keletkezése körüli megválaszolatlan kérdések, talán a különös műfaj és a normatív jelleg hiánya miatt – a jogtörténeti irodalomban ritkábban használt és elemzett forrás, holott tárgya és rendeltetése okán leginkább a (köz)hatalom gyakorlásáról, a kialakulóban lévő állam struktúrájáról és működéséről elmélkedik. Tartalma, kérdéskörei a kor jellegéhez viszonyítva tulajdonképpen lefedik az empirikus és jogi értelemben vett alkotmány legfontosabb elemeit, sőt – bár magát semmilyen értelemben nem lehet írott alkotmánynak tekinteni – számos Árpád-kori forrás áttekintése után annak kijelentése sem ördögtől való, hogy a korabeli írott forrásaink közül önmagában ez a mű mondja el a legtöbbet a korszak alkotmányáról.

³² Uo.

³³ VESZPRÉMY László: Hadszervezet Szent István korában. In KRISTÓ Gyula (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Budapest, 2001. MTA Történettudományi Intézete, 32–33. p.

³⁴ CSÓKA–ÉRSZEGI–KURCZ–SZABÓ 1983. 59. p.

³⁵ WENZEL Gusztáv: *Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum elotti időből*. Budapest, 1873. Athenaeum, 4. p.

³⁶ DEÉR 1938. 89–91. p.

Értékelése során az sem elhanyagolható szempont, hogy az *Intelme*k, ha alapvetően más céllal és más címzetti kör számára is, de a maga korára nézve éppúgy a közhatalom alapvető jelenségeinek, terjedelmének és korlátainak megjelölését célozza és tartalmazza, mint jelenkorunk alkotmányai. Az egyéb Árpád-kori forrásokkal összevetve alapvetően elismerhető tartalmi hitelessége, műfaji sajátosságai és tanító szándéka, valamint a szerző bizonyosan megmutatózó jártassága és kellő tárgyismerete alapján – de természetesen a kor viszonyaihoz mérten – méltán nevezhető hazai jogtörténetünk első alkotmányjogi tanművének, a terjedelmére is tekintettel tankönyv helyett leginkább az alkotmányjog kompendiumának.

Máthé Gábor*

IUS COMMUNE – TRIPARTITUM – QUADRIPARTITUM

Előszó

A középkori okleveles gyakorlat példás kutatójának kiváló teljesítménye volt a 2007-ben megvédett értekezése: *A nemesek négy bírója, a szolgabírák működésének első korszaka: 1268–1351* című opus, amely a középkori forráskutatás módszertani etalonja. Kiemelkedő a szerzői tájékozottság a latinitásban, a szövegelemzés pontosságában, a téma párhuzamos kutatásainak historiográfiáját teljességre törekvő bemutatásban, a korrekt interpretációban, a fogalmak, oklevélrészletek magyarázatában, avagy a szerzők állásfoglalásainak kritikájában. Általában kerüli az *argumentum ad hominem* „technikát” az érvek–ellenérvek, tények, állítások, cáfolatok szerepében. Nem róható fel mindez a szerzőnek, hiszen a klasszikus szakirodalom téma szerinti képviselői, hogy csak kiemeljünk közülük néhányat: Bónis, Elekes, Gerics, Hajnik, Holub, Ipolyi, Illés, Kristó, Marczali, Mátyusz, Szentpéteri, Szűcs, Váczy, Zsoldos, mind alanyai, a szerző „perbehívottjai” a szolgabírói intézményről vallott újszerű felfogása védelmében. A szolgabírák 1268 előtti működését már feltételező nézeteket számomra meggyőzően negligálta, s új tézise, a *nobiles–servientis regis* egyező jogállásra, a két status „egy sorban álló jogalanyiségára” elfogadott új eredmény. Azaz a *judices nobilium* a 13. század végétől intézményesen, mint *quatour judicus nobilium* határozza meg a nemesi törvényeket.¹

A másik korszakos jelentőségű munka, a *Hármaskönyv* előtti szokásjog meghatározó forrása – minden bizonnyal a bolognai ultramontánok egykori rektorától származó *Ars Notaria*, amit szerkesztője 1351-ben fejezett be. Az Uzsai Jánosnak

* Máthé Gábor professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

¹ BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója*. Pécs, 2008. Dialóg Campus Kiadó

tulajdonított formuláskönyv 1799-ben került napvilágra, mégpedig Kovacich Márton György kutatásainak köszönhetően.

A Kovacich által identifikált gyűjteményt – a Roszner, Hajnik, Fejér, Pesti, Degré részkutatásokkal – Bónis György egyedülálló, nélkülözhetetlen forrás- és dogmatikaértékelése tette teljessé. Ennek a páratlan értékű középkori opusnak, a jogtörténeti irodalom méltó gazdagítására, a további kutatói felhasználásra sikeresen vállalkozott Béli Gábor szakavatottan értékelő monográfiája. Béli érdeklődése a középkori városok működésének, levéladó tevékenységének kérdései felé irányult. Az *Ars Notaria* különös jelentőségét abban látta, hogy a gyűjtemény a városok szempontjából is jelentős korszakot zár le, ami az Arpád-korból a 14. századig átnyúló archaikus várostörténetnek már feltétlenül a végpontját jelöli ki az 1351. évi dekrétummal együtt, de egyúttal ki is nyitja a kapukat az egyes városi jogok térhódítása előtt.²

A jubiláns jogtörténést – 65. születésnapján – méltó elismeréssel köszönti a szakma, őszintén kívánva, hogy a tervezett új monográfiája: *Az államszervezet hatalmi, dinasztikus és kulturális rendszere: a nyugati és a keleti kereszténység gyűrűjében (10–16. század)* – jelenkori gondolkodásunkra is kiható és meghatározó legyen.

A továbbiakban a Nyugat jogfejlődésének trendjeit tekintjük át, mivel ez szorosan kötődik Béli kutatási témáihoz. Az áttekintés elsőként a *legisztika—canones* fejlődési ívet érinti, majd a *translatio imperii* elvét (*Hármaskönyv* I. rész 3–4. cím, a rendi alkotmány kialakulása) magyarázza. Harmadik elemként a *ius commune* recepció kérdéskörével foglalkozik, végül utal a *Négyeskönyvre*, amit az *usus modernus pandectarum: ius romano-germanicum* 16. századtól kiteljesedő eredményeivel részben analógnak tekint.

1. Az „első félévezred”

Közhely, hogy a legisztika 1000–1500 között meghatározó. Az is köztudott, hogy a középkor római joga Justinianus császár jelentős törvényhozó aktusaira nyúlik vissza. 530 körül több kompiláció született az addig hatályos jog rendszerezett összefoglalásaiként, részben módosítva azokat az ún. interpolációkkal.³ Ennek eredménye – a *Digesta—Codex—Novellae—Institutiones* egyesítésének következményeként – a 13. századból a *Corpus Juris Civilis*.

² BÉLI GÁBOR: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*. Pécs, 2014. ID-Research Kft. Publicon

³ BRAUNEDER, Wilhelm: *Közép-Európa újabb magánjogtörténete Ausztria példáján (1900-ig)*. Budapest, 1995. Eötvös József Kiadó, 19–20. p.

A jogtudomány önállósulása az átfogóbb – a filozófia és a teológia racionális értelmezését végző – skolasztikából indult ki, mégpedig a *trivium*: nyelvtan, retorika, didaktika alkalmazásaként. A kolostorokban történő képzés: levél-, okiratformulák használatára – az *ars dictandi* – konkrét pragmatikus jogi ismereteket is közvetített egyben. Ennek a középkori műveltségigénynek pedig szellemi és politikai központja az észak-itáliai Bologna volt, ahonnan kiindult a római jog bázisán nyugvó „világi”, illetve az „egyházi” jogtudomány.⁴

Az egyházi törvényekkel foglalkozó tudomány, a kanonisztika – 1140 táján – a *Decretum Gratianival* teljeseedik ki, majd kronológiai sorrendben a *Liber extra*, *Liber sextus*, *Clementinae* és a pápai döntések nem hivatalos gyűjteményeként az *Extravagantes*, összefoglaló néven –1580-tól – a *Corpus Juris Canonice*vel alkotják az egyházi jogtudomány alapjait.

A 15. században az ókor iránti érdeklődés fokozódásával a humanizmus hódít tért, s a legisztika elemeit már nem autoritatív törvényeknek tekintik, hanem történeti forrásnak, s így a honi joggal, a jurisprudeneciális joggal való viszonyuk válik központi témává. Tehát nemcsak a justinianusi, hanem a honi jog kutatása kerül előtérbe. Ez egyébként az interpoláció kutatási időszaka.

Ez a folyamat a 16. századra, ahogy azt méltán nevesítették a jog évszázadának, a Német-római és a Habsburg Birodalom tartományai számára rendkívüli jelentőségűvé válik. A wormszi birodalmi gyűlésen meghirdetett reform a birodalmi alkotmány megújítására, továbbá az 1517-ben Luther Márton téziseivel kezdődő hitreform, a reformáció, az általános jogelveket kifejező *ius commune* létrejöttével minőségi jogrendszeri változáshoz vezetett. Braunerder okadatolásával:

- jelentős törvényhozási tevékenység indult meg a birodalom szintjén, főként tartományúri városi területen;
- megkezdődött a tudományos irodalom feltűnő mennyiségű gyarapodása, amelyet segített a könyvnyomtatás feltalálása;
- az intézményes-territoriális állam kiépítése meggyorsult;
- s a peregrinációval⁵ megnőtt az uralkodó szolgálatában, a *ius commune* ismeretével rendelkezők száma.⁶

⁴ BRAUNEDER 1995. 22. p. Lásd még: HAMZA Gábor: *Az európai magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok útján*. Budapest, 2002. Nemzeti Tankönyvkiadó, 30–35. p.

⁵Vö. SZABÓ Béla: *Magyarországiak jogi stúdiumai külföldi egyetemeken (1520–1800)* (kandidátusi értekezés) Miskolc, 1993.; SZABÓ Béla: *Magyarországi joghallgatók külföldi akadémiákon a 16–18. században. Kérdések és eredmények*. In SASFI Csaba (szerk.): *Írástörténet – szakszerűség*. Szombathely, 2001. Hajnal István Kör, 87–93. p.; SZABÓ Béla: *Magyarországiak politica-disputatiói nyugat-európai egyetemeken a 17. században*. In PÉNZES Ferenc – RÁCZ Sándor – TÓTH-MATOLCSI László (szerk.): *A szabadság felelőssége. Írások a 65 éves Dénes Iván Zoltán tiszteletére*. Debrecen, 2011. Debreceni Egyetemi Kiadó, 276–308. p.; P. SZABÓ Béla: *Egy be nem végzett feladat: külföldi egyetemjárás és hazai jogi kultúra a korai újkorban. Iustum Aequum Salutare*, 2016. 1. sz. 111–120. p.

⁶BRAUNEDER 1995. 43. p.

Ámde ennek a „kettős reformációnak” is volt előzménye, mégpedig az, hogy a 13. században már megkezdődött a tárgyi jog rendszerezett írásba foglalása. Ennek célja nem elsősorban új jog létrehozása, hanem a fennálló jogrend írásbeli rögzítése volt. Így például Bractus traktátusai Anglia törvényeiről, a *Skanse Lov* (Dél-Svédország), *Coutumes de Beauvaisis*, 1290-ből.

Bónis György közli a *Középkori jogunk elemei* című művében, hogy nálunk már az 1320-as évek óta a királyi bírászkodás, a kancelláriai munka a gyakorlaton nevelkedő *protonotariusok*, *notariusok* kezébe kerül, s a klerikus mellé Európa-szerte odaállt a jogász, a jogszolgáltatás és az igazgatás szakszerű intézője.⁷

Nyugat- és Közép-Európa jogtörténetébe, ebbe a reformációba forduló világba 1514-ben, utolsónak robbant be Werbőczy *Hármaskönyve*. Noha az 1500-ig terjedő időszak anyagát foglalta össze, szemléletében már nyitott volt a *ius communé*ra, mégis egy széteséssel fenyegető, territoriális állam jogaként jelent meg.

Az azonban tény, hogy „Mátyás alatt a Kuria munkáját kétségtelenül irányító magyar gyakorlati jogászság szerencsésebb viszonyok között szilárd támasza lehetett volna – a Bethlen Gábor-veretű – magyar abszolutizmusnak”.⁸ Bónis eme szentenciája megalapozott, mint az is, hogy ez a jogtudó, praxisban jártas jogászság egész tudásának tárházát örököltette a *Hármaskönyv*be, s ez a *book of authority* lett egy korhű összegző szintézis, amely Grosschmid Béni kifejező fogalomalkotásával: intézményi individualitást adott, örökölt az 1541 után szétesett nemzetnek és jogászságnak.⁹ Hiszen a jogászrend csak hatalmi központokban virágzik, s ez a 16. század közepétől a magyar királyságnak nem adatott meg. A központi bírászkodás hosszú szünetek beiktatásával működött, és a Habsburg központi szervek sajátosan biztosították a bécsi, illetve örökös tartománynak tekintett területek hatalmi és bírászkodási tevékenységének összhangját.

Talán éppen ebben az ellentmondásos helyzetben értékelődött fel a jogtudó értelmiség, s Werbőczy opusa.

Ebből az aspektusból – az alteráló nézetekre figyelemmel – tarthat számot figyelemre a jelenkori tudós jogászprofesszor, Szabadfalvi József monográfiája is: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdeteiről*. „Összegzés gyanánt megállapítható” – írja a szerző –, „hogy a *Tripartitumból* kitetsző jogszemlélet a [...] természetjogi hagyományt követő fogalomhasználatában nem következetes,

⁷ „A magyar bírósági szokásjog (consuetudo, iudiciaria) századokig fennálló épületét a gyakorlatban dolgozó és tanító diákok építették fel.” Találó Uzsai János rosszállása, miszerint a „bírákat nem »doktorok« tanították, hanem: iuvenes a senioribus et conparibus ex auditu” tanulták meg az eljárás menetét. BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei. Római jog. Kánonjog. Szokásjog*. Budapest, 1972. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 161. p.

⁸ Űo. 280. p.

⁹ GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Budapest, 1905. Athenaeum, 713. p.

a pozitív (szokás)jog eredetét és érvényességét magyarázni kívánó, különösebb okfejtésre nem törekedő sajátosságokkal bír.”¹⁰ Elutasítóbb – noha igaztalan – Moór Gyula véleménye: „Werbőczy Hármaskönyve 1848-ig pozitív jogként érvényesült, s ennek is tulajdonítható nemcsak az, hogy a római jog recepcióját Magyarországon el lehetett kerülni, hanem az is, hogy a természetjogi spekulációk sem nyertek soha befolyást a magyar jogtudományra.”¹¹

2. *Translatio imperii*

Ugyancsak ismert tény, hogy a legisták és kanonisták az uralkodót *legibus solutus*ként tisztelték. A *Hármaskönyv* azonban a hatalomátruházás római tételét honosította meg. A 13. században a király egyik klerikusa, Kézai Simon mester *legendarium*át használta fel, idézve, hogy őseink a hunok, maguk választották vezetőiket, akiket azonban a *communitas* le is tehetett. Ezt a teóriát Turóczy János protonotiáriustól vette át a *Hármaskönyv* szerzője. A 15. századi közjogi helyzetet jellemezve, a koronázás okán született oklevél kinyilvánította, hogy a koronázás a rendek akaratából történik, s a Szent István-i korona minden ereje a királyi hatalom teljességével az új koronára száll.

Ezt a felfogást örökölte tovább Werbőczy. Eszerint a magyarok a királyi jogokat a Szent Koronára, s így viselőjére, a királyra ruházták. Ennélfogva rendelkezik a *Hármaskönyv* I. rész 4. címe a kölcsönös függésről, azaz: „a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát, s teljes hatalmát az uralkodással és országlással együtt a község a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte, és következtésképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta: Ettől fogva Őtőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonyos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet, s egyik a másik nélkül nem történhetik.” Leegyszerűsítve a tételt: a hatalom forrása a nemesség, mely a koronázással átruházza a *potestast*, s a viszonyosság okán a fejedelem pedig visszanesemésít. Az ilyen nemesek a Szent Korona tagjai, akik senki más hatalmának – a törvényesen megkoronázott fejedelmen kívül – nincsenek alávetve.¹²

¹⁰ SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig* Budapest, 2011. Gondolat Kiadó, 13–14. p.

¹¹ Uo. 14. p.; lásd még BÉLI Gábor: Pénzkölcsön, zálogkölcsön a régi magyar jogban a Hármaskönyv megjelenéséig. *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Acta Juridica et Politica*, 2019. 1. sz. 5–26 p.

¹² MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. Corpus Juris Hungarici*. Budapest, 1896–1901. Franklin-Társulat. *Hármaskönyv*. 1897. 55., 59. p.

A nemesség rendiségének ékes bizonyítékaként pedig beiktatásra kerül az *Aranybulla* utolsó megújítási törvényének fordulata is, a politikai értelemben vett: ama *eademque libertas* tétel s ennek konzekvenciájaként a *Primae nonusban* rögzült nemesi szabadságjogok is.

A korona dologiasodásával, a jogi személy tanának okleveles megjelenésével pedig a *corona regia – corona regni* elkülönülés jelenik meg; a korona nemzetközi szerződés jogalanyává válik, területi impériuma van, s a területen élők valamennyien a korona alattvalói, de természetesen eltérő jogi minőségben, hiszen a *Primae nonus* csupán a hatalom forrásaiként megjelölt nemességet illeti meg.

A *Hármaskönyv* hatalomátruházási elmélete alapozta meg a történeti alkotmányt, s konszolidálta a rendiséget, biztosítva a Habsburg Monarchián belül az önálló magyar királyság jogfolytonosságát.

3. *Ius commune* – recepció problematika

A *Hármaskönyv* jogi tételeinek alapkérdése az eredetük mikénti megjelölése. Az a korábbi szakirodalmi vélekedés, hogy a római jog nem kellően képviselt a műben, értékelési zavar csupán.

A történettudományi kutatási novumok mellett a jogtörténettudományi eredmények éppen e kérdéskörben lényegesekek. Két kiváló szerző. Zlinszky János és Bónis Péter példázzák a megoldást. Zlinszky professzor több monográfiában reprezentálta¹³ a recepció-problematikát. Ezek közül két megállapítását emelem ki. „Werbőczy a közös jog mellett Magyarországon sajátosan érvényesülő jogot rendszerezte. [...] mint Európában mindenütt a tudományban már recipiált jog eszköztárát természetes közvetlenséggel használta.”¹⁴

A másik döntő argumentuma, hogy Werbőczy nem tartotta szükségesnek a bíróságok által alkalmazott jogtételeknek az összegyűjtését.¹⁵

Ezt a két tézist gazdagítja kategóriákkal és példázatokkal a fiatal jogtörténész kutató, Bónis Péter, *A Tripartitum forrása és az európai ius commune* című tanulmányában.¹⁶ Bónis a témának egy remek monográfiát¹⁷ is szentelt, s ezeknek az eredményeknek a bemutatása különösen indokolt.

¹³ ZLINSZKY János: *Ius privatum. A római magánjog története*. Budapest, 1998. Osiris Kiadó. Lásd még ZLINSZKY János: *A római jog továbbélése. Áttekintő jegyzet*. Budapest, 1997. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Római Jogi Tanszék

¹⁴ ZLINSZKY János: Werbőczy és a római jog recepciója. In MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, 2014. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, 207. p.

¹⁵ Uo. 208. p.

¹⁶ BÓNIS Péter: *A Tripartitum forrása és az európai ius commune. Jogtörténeti Szemle*, 2015. 4. sz. 26–33. p.

¹⁷ BÓNIS Péter: *Az európai közös jog születése*. Budapest, 2011. Rejtjel Multimédia Kft., 168–190. p.

A közös jog (*ius commune*) saját jog–joggyakorlat–római jog viszonyrendszerében az alap, az első elem definiálása. Az általam választott szaktekintély meghatározásával kezdem a levezetést. Franz Wieacker, a német jogtudomány pápája szerint a *ius commune* egy kultúrtörténeti folyamat és egy térségenként eltérő időben, de a kölcsönhatás által mindenütt egyértelműen lejátszódó jelenség, a jog művelésének tudományá válásával.

Bónis érveléstechnikáját alkalmazva, a folyamat kölcsönhatásait jellemezve következtetéseink az alábbiak:

- a *ius commune* nem Justinianus császár joga, s nem pusztán az előzőekben már említett *Corpus Juris civilis*;
- nem római jog, hanem e jogrendszer elemeinek felhasználásával,
- a glosszátorok által kifejlesztett *sui generis* jogrend, jogi kultúra, amelynek alapja a kommentált római jog az egyházi és a hűbéri jog elemeivel, amely szoros szimbiózisban volt a *ius propriummal*.

A *ius commune* nem törvényi, hanem jogtudományi (jurisprudenciális) jog, legnagyobb része nem törvényhozási aktussal születő normarendszer, hanem tudójog, amelyet a jogtudománnyal foglalkozók alkotnak. Azaz a *ius commune* állam nélküli jog, a középkori Európa nem a legislatív unifikáció útját járta. A *ius commune* jogában a természetjoggal ellenkező törvény vagy jogszokás nem érvényes. A római jog fogalmait a *ius commune* részeként az egyházjog és a hűbérjog is adja, s ezért indokolt a római jog tudományos módszereivel művelt egyház és hűbérjogról beszélni, mint azt Helmut Coing az *Europäisches Privatrecht* című munkájában¹⁸ hangsúlyozta.

A *ius commune* és a saját jog, a *ius proprium* további egymáshoz kötött rendszert képez, melyben a római jog akkor is szerepet kap, ha nem történt meg a recepciója (lásd Zlinszky értékelését).

A *ius proprium* úgy van megszerkesztve, hogy hiányzik belőle az a norma, ami amúgy is benne van a *ius communéban*. S végül a *ius proprium* minden normájának értelmezéséhez szükség van a *ius commune* normáira, akkor is, ha nem történt volna meg a római jog recepciója.

S mivel a *ius commune* egyben *ratio scripta*, s így az emberi társadalom észszerű berendezkedésének írásba foglalt joga, teljesen racionális az a jelenkori elképzelés is, hogy a jogtudomány képviselői a nemzeti jogrendek erőteljes europaizálódásával, az európai jogi térségben (*europäischer Rechtsraum*) új *ius commune* létrehozásán munkálkodjanak.¹⁹

¹⁸ COING Helmut: *Europäisches Privatrecht*. Bd. 1. Älteres Gemeines Recht (1500–1800) München, 1985. C.H. Beck

¹⁹ Vö. MÁTHÉ Gábor: Gondolatok a nemzeti és az európai uniói jogról. *Magyar Közigazgatás*, 2012. 1. sz. 136–142. p.

4. *Usus modernus* *Pandectarum* – Pandektisztika

A glosszátorok által született jog kapcsolatát a gyakorlattal a kommentátorok teremtették meg, akik elegyítették a justinianusi jogot kánonjogi elemekkel. Ez a keverékjog lett a német recepció alapja. Az új szabályok és e keverékjog közötti kapcsolatot pedig a praktikusok (*Kameraljuristen*) hívták életre azzal, hogy a recipiált római jogot a hazai viszonyokhoz alakították. Ezzel a 16–18. században Németországban megjelent a *ius communé*hoz és a német partikuláris jogokhoz kapcsolódó irodalom az *Usus modernus Pandectarum*.²⁰

Ez a jogi irodalom a praktikusok szintjén azonban kevésbé volt megfelelő a pandektajog rendszerbe foglalására. Új irányzatoknak kellett feltűnnie a *gemeines Recht* és a *Partikularrecht* szintézisének megszületésére. Ezt a célt szolgálta volna elsőként a 17. században a természetjog tudománya, ám szűk praktícizmusának hatására csupán a civiljogi kodifikáció területén jelentkezett a porosz *Landrecht*, valamint az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* megalkotásával összefüggésben.

A szakirodalom állásfoglalásai szerint a 18. század végén alapított, ám csak Friedrich Carl Savigny munkásságával kiteljesedett történeti jogi iskola volt alkalmas arra, hogy olyan pandektatudomány jöjjön létre, amely lehetővé teszi egy új pandektajog meghonosítását. Ez az iskola olyan tudományt célzott meg, amely a történeti szemléletet, az eredeti justinianusi forrásokat, rendszeralkotást, s az általános jogkeletkezési elméletet foglalta magába.

A pandektisztika elméletét, historiográfiáját feldolgozó megkerülhetetlen alapmonográfia szerzője, Pólay Elemér professzor kiváló elemzésében bizonyította, hogy ez az irányzat a 19. század első éveitől bontakozik ki, s a *Pandekták* magánjoga alapján egy sajátos német magánjogtudományt eredményezett. Megteremtette azt a német pandektajogot, amely 1900. január 1-ig a *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB), azaz a német Polgári Törvénykönyv életbelépéséig közel egy évszázadon át a római eredetű német magánjogot, a „heutiges römisches Recht”-et jelentette.²¹

Pólay professzor továbbá precíz elhatárolással világította meg a 16–18. és a 19. századi tudományosság különbözőségeit. Az *Usus modernus* a justinianusi forrásoktól teljesen elszakadt, praktikus jellegű kazuisztika, partikuláris jellegű joganyag volt, míg a Puchta által „Pandekten”-nek nevezett matéria a justinianusi forráskritikán, s e rendszeren is nyugodott, univerzális jellegével kitűnően.

²⁰ Pólay Elemér: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára*. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica. tom XXIII. Fasc. 6.) Szeged, 1976. Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 11–12. p.

²¹ Uo. 16–21. p.

Végül igen kifejező a másság: az előzőnél a praktikus esetjogképző tevékenység, míg az utóbbinál az élet igényeinek megfelelő magánjogi rendszer elméleti megalapozása a jellemző. Így a polgári kor igényeit szolgáló magánjog tudománya fogalomelemző dogmatizmusával, tételeivel messzemenően alkalmas volt arra is, hogy Európa magánjogi elméletére hatást gyakoroljon.²²

Ebből eredeztethető az a kérdés is, hogy csupán német pandektisztikáról beszélhetünk-e.

Pólay – Koschaker és Wieacker értékelését idézve – egyértelműsítette, hogy a 19. században a történeti jogi iskola munkássága nyomán kifejlődött és a század végéig tartott magánjogtudomány ugyan a német *gemeines Recht* doktrínájaként jelenti a pandektisztikát, de ennek expanzív jellege folytán a pandektatudomány már a kezdetektől fogva túlhatott a német nyelv- és kultúrterületen.²³ Pólay álláspontja szerint erre tekintettel a hazai magánjogtudomány fejlődését értékelve, lehetséges „magyar pandektisztikáról” is beszélni.²⁴

5. A Négyeskönyvről

Az *Usus modernus Pandectarum* és az érintett magyar jogfejlődés analógiája ugyan kutatói hipotézisem, mégis több feltevés igazolhatja azt. *Argumentum ad hominem* kiemelendő Degré Alajos professzor örökbecsű magánjogperjogtörténeti monográfiája,²⁵ s benne a 16. századi két középkori jogtörténeti kódexünkről írott értékelése, a *Quadrupartitum* „nagyfontosságú új tételeinek” gyűjtése, melyekből a korabeli magyar praktikusok jogi tevékenysége részben kikövetkeztethető – talán meggyőzően hatnak.

Nem is említve Degré ifjonti kutatóműhelyének, az Illés Szemináriumnak eredményeit. Az Illés József professzor vezetésével működő Budapesti Jogtörténeti Szeminárium érdeme, hogy egyedülállóan örökítette meg a 16. század első felének jogtörténetét.²⁶ Azt a korszakot, amelyben az ország létét fenyegető török veszély idején, majd a nemesi–főúri érdekvizályok miatt az általuk behívott török csapatok pusztítása nyomán egy korábban virágzó magyar királyság leépülése lett sorsfordítónak történelmünkben. S erre az időszakra

²² Uo. 19–20. p.

²³ Uo. 21–22. p.

²⁴ Uo. 22. p.

²⁵ DEGRÉ Alajos: *A Négyeskönyv perjogi anyaga*. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriuma, 3. sz. Budapest, 1936. Az Illés Szeminárium Kiadványa

²⁶ DEGRÉ Alajos: *Beszámoló a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriumának működéséről 1928–1934*. Az Illés Szeminárium Kiadványai, 1. sz. Cegléd, 1934. Sárík

esett a *Négyeskönyv* szerkesztőinek munkássága, kik főként gyakorló jogászok voltak, közöttük helytartó, fellebbezési bíró, személynök, alországbíró, királyi jogügyek igazgatója és idegenként egy bécsi jogtanár is szerepelt.

Köztudott, hogy a két jogkönyv szerkesztésének elve részben eltért egymástól. Werbőczy az ország szokásjogának összeírását végezte el, s emellett a királyi akarat a *Collectio Decretorumot*, az érvényben lévő törvények egybegyűjtését is megkívánta. Ez utóbbi munkálatról, illetve eredményességéről nincs értékelhető adatunk.

A *Négyeskönyv* viszont teljes joganyag (törvény és szokásjog) összeállítására törekedett, s egyben szövegkorrekciót is tartalmazott, főként az ősi szokásokba ütköző római jogi tételek kirotálását végezte el. Így például a női ág öröklésének megtiltását, avagy a fellebbezésen kívül az *inhibitio*, *repulsio* megtartását iktatta be.

Degré külön is kiemeli, hogy a *Quadripartitumba* azonban olyan törvények és jogtételek is bekerültek, amelyek nívumként értékelendők, ám ezeket az ősi szokásjog keretébe illesztették, „az isteni és természeti jogi követelményekhez képest megváltoztatták, de mindezt a nemesség jogainak és szabadságának sérelme nélkül tették.”²⁷

A javítási célzatú szerkesztési elvek közül – perjogi relációban – példaszerűen érdemes kiemelni néhányat. Az említendő: a Kúria hatáskörének pontosabb megjelölése, a bizonyítás anyagszerűsége, oklevelek megkívánásával (szemben a *Tripartitummal*, amely minden esetben megkívánta az esküt), a per gyorsítása (a tanúk elleni alaptalan és perhalogató kifogások visszautasítása), perbeli bírságok, terhek csökkentése (*repulsio*, ügyvédszó visszavonása miatt a szankció azonnal fizetendővé vált), továbbá a pervesztes fél köteles volt megfizetni a pernyertes ügyvédi díját, a pernyertes által használt oklevelek árával egyetemben.

Érdemes végül felfigyelni arra, hogy a *Négyeskönyv* jóval kevesebb római jogi tételt, citátumot tartalmazott, mint a *Hármaskönyv*. Degré ezt azzal magyarázza, hogy Werbőczy tankönyvnek is szánta művét, s a kategóriák pontos ismeretével kívánta segíteni az ifjúságot. Ez egyértelműen sikerült is, mivel a *Tripartitum* Wenzel Gusztávig a magánjogi tanulmányok gerince volt – a szakmai vélekedés szerint.

Az *Usus modernus Pandectarum* alapvető jellegzetességeinek összehasonlításában azonosságok fedezhetők fel a középkori módszerekben, a *Corpus Juris* anyagától való eltávolodásban s nemkülönben a partikuláris jogok érdekcélzatú fokozatos felhasználásában. A *Négyeskönyv* későbbi interpolált szövegváltozatai azonban a honi különbözőségekre is utalnak.

²⁷ A bizottság tagjai között praktikusként Újlaki Ferenc helytartó, Mérey Mihály személynök, Kamaray Tamás alországbíró, Pókateleky Zömör János királyi jogügyek igazgatója, Bodenarius Márton bécsi jogtanár szerepelt. Uo. 18. p.

Degré tizenöt olyan nívumot emelt ki analízisében, amelyek a gyakorlat által is elfogadottá váltak. Felsorolásunkban elsőként említendő, hogy az ítélőmesterek az ország rendes bíróivá váltak; az idézőlevelekben a per tárgyának kötelező feltüntetését írták elő; a perfelvétel után pedig a keresetváltoztatás tilalmát mondták ki: míg az ügyvédek a per folyamán napi 20 dénár elismerésben részesülhettek.

A rendes bírák kettős pecséthasználatát újfent szabályozták, lehetővé vált továbbá, hogy két peres fél beleegyezésével, bármelyik perben nem nemesek is tanúskodhassanak. Megjegyzendő, ezt a lehetőséget a törvényeink csak a 18. századtól engedték meg. Ugyanez a metódus volt érvényben a perletéssel vonatkozásában; itt az ítélethozatalig élhettek vele, a törvények esetében a bizonyítás lefolytatása után már tiltottá vált. Végül az ugyanazon földesúr két jobbágya közötti polgári perben a fellebbezést kizárta a *Négyeskönyv*.²⁸

Noha a törvények és a szokásjog megoldásainak sajátos kombinációjával jött létre a *Négyeskönyv*, alaprendelkezései és interpolációs változtatásai ellenére ez a munka sem lett törvény, osztozott méltó elődje sorsában.

Zárógondolatként feltétlenül említendő, hogy a *Négyeskönyv* tartalmát tekintve a téma legjelesebb kutatója, Illés József professzor kétféle kézirati szöveget különböztetett meg. Az egyiket a *Quadripartitum* eredeti szövegéből született másolatok képviselik, amelyek hamisítatlanul maradtak meg a 18. század végéig, ahogy azt a „birodalomalapító” Ferdinánd király által kiküldött szakértői testület 1553-ban elkészítette. A másik variánst a hamisított közjogi jellegű interpolációk jelentik.

Illés A *Quadripartitum* közjogi interpolációi című munkájában²⁹ a kézirati variánsok áttekintését adva az alábbi helyzetképet rögzítette. A Nemzeti Múzeumban négy kézirati példányt őriznek. A jogkönyvkínálatot – mindemellett – gazdagítja az Egyetemi Könyvtár kézirattárában a *Hevenesi Collectio* XIX. kötete. Mindezekhez társul még az említettektől eltérő szövegű, s a bécsi Nationalbibliothekben *Jus Hungaricum* név alatt őrzött *Quadripartitum*-példány. A legelterjedtebb változatot pedig az 1798-ban Zágráiban, Novoszel Antal *consiliarius* nyomdájában előállított munka reprezentálja. Ehhez kapcsolódva jegyzi meg Illés, hogy ez a Novoszel-féle variáns a közjogi, magánjogi és perjogi interpolációk tekintetében teljesen követi a Hevenesi-kéziratot.³⁰

Degré Alajos az Illés Szemináriumban kutatva utalásokat tesz a szövegváltozatokra, megállapítva, hogy a legrégebbi interpolált példány 1583-ban keletkezett, ám nem kizárva azt sem, „hogy találnánk ennél régebbi kéziratot is,

²⁸ DEGRÉ 1936. 242–244. p.

²⁹ ILLÉS József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok Köréből 4. kötet, 2. sz. Budapest, 1931. Magyar Tudományos Akadémia

³⁰ Uo. 5–11. p.

hisz több szóbeli eltérés teszi nyilvánvalóvá, hogy a nyomtatott szöveg és a Hevenesi gyűjteményben lévő Négyeskönyv kézirat, oly példányról vannak másolva, mely az eredetihez közel állott”.

A 2015-ben közzétett NK. Iv. 1573 jelzetű *Quadripartitum*-kézirat tartalmi kivonata, igazolva a kutatási hipotézist, a kutatói analízisekkel többféle bizonyítékul is szolgálhat. Így különösen kiemelendő Béli megalapozott, logikus magyarázata, melyet az NKE által megvásárolt kézirattal kapcsolatban több kutatótársával alakított ki.³¹

A közjogi relációban egyes hamisított interpolációk ellenére azonban igazolást nyert, hogy a *Hármaskönyv* és a *Négyeskönyv* szoros, organikus egységet képez. A korrektív, ellentervezeti szándékkal ellentétben a *Quadripartitum* szerkesztői alapos munkát végeztek. A jeles jogtudósok elismerték Werbőczyt: „[...] ő ugyanis az az első találékony szerző, akinek egyedülálló gondja és iparkodása, valamint nem kis számú virrasztásai, fegyelme és tanultsága és a gyakorlatban való nem közönséges tapasztalata révén Magyarország törvényei és határozatai, valamint rendelkezései és szokásjogai új fényükre, megfontolt és helyesen megszerkesztett összefoglalásukhoz eljutottak.”

E munka folytatásaként a szerkesztők a trónöröklési, nádori bíráskodást *Aranybulla* cikkekkel a Szent Korona-tant, azaz a magyar alkotmányjogi álláspontot erősítették meg.

Találón írja Illés, hogy a *Quadripartitum* közjogi tételei közül egyike a legfontosabbaknak „a szent korona magyar alkotmányjogi jelentőségének teljes elismerése.”³²

³¹ BÉLI Gábor: A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai. In MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Quadripartitum kézirat azonosítása – NK Iv. 1573*. Budapest, 2015. Nemzeti Közszerkesztési Egyetem, 298–402. p.

³² ILLÉS 1931. 25. p.

Mezey Barna*

**RABOKNAK JAVÍTÁSA
ÉS A KÖLTSÉGGKÍMÉLÉS
FONTOS TEKINTETE.
(AZ 1843. ÉVI BÖRTÖNÜGYI
TÖRVÉNYJAVASLAT
AZ ALSÓTÁBLA ELŐTT)**

Az alsótábla 1843. szeptember 15-én kezdte meg tárgyalásait az 1840. évi 5. törvénycikk által, „a’ büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető ’s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás, végett kiküldött országos Választmány” jelentése fölött.¹ A tárgy már nem keltett különösebb izgalmat, hiszen a kerületi ülésekben korábban lefolytatták a vitákat,² így jobbra az érvek ismételtetése zajlott csak. Néhány követ kísérletet tett az utólagos módosításra, leginkább a kerületi ülésben a választmányi javaslaton eszközölt változtatások visszaigazítására az alaptervezet szövegéhez. Megint aktivitásra serkentette a követeket a költségek kérdése, tekintettel a vármegyei instrukciók kemény adóellenességére, de arra is, hogy többen póttusításban kaptak újabb eligazítást küldőiktől. A naplójegyzetekből szórakoztató kép rajzolódik ki a hirtelen véleményt váltó követek zavaráról, az utasítással egyet nem értő politikusok zavarodottságáról. Jellemzi az ülések egyhangúságát a számtalan

* Mezey Barna egyetemi tanár, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) – Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogi történeti Tanszék és Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452

¹ Jelentése a’ 1840-ki évi 5ik törv. cikkely által, a’ büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető ’s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos Választmánynak. C/ Harmadik Rész. A börtön- rendszerről. 15. Ül. írásai. Elegyes Országos ülés. 1843. július 5. 19dik szám alatt. In Felsőes Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e’ néven Ötödik apostoli Királya által szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek Írásai. I. kötet. Pozsonyban, az Országgyűlési irományok Kiadó hivatalában. Pesten, Landerer és Heckenastnál, MDCCCXLIII. [a továbbiakban Javaslat 1843. C/] 165. p.

² MEZEY BARNA: „Liberális szó illiberális tettek mellett elenyészik” – A börtönügyi javaslat az 1843/44. évi országgyűlés kerületi ülésein. In MEZEY BARNA (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 205–219. p.

„észrevétel nem volt” megjegyzés a naplókban. A választmányi javaslat első kilenc fejezetében összesen hat szakaszhoz fűztek a jelenlévők megjegyzéseket. (A 35., 45., 76., 85., 122., 135. §§-hoz).

A tárgyalás menete a naplóbejegyzéseket olvasó számára meglehetősen zaklatottnak tűnik, ugyanis közismert, hogy a követek kevésbé egymással polemizáltak, mint inkább sorukra kerülve előadták saját mondandójukat, akár újra-élesztve a diskurzus egy már elakadt fonalát, átlépve az előttük szólókon. Akadt olyan követ, aki tíz-tizenöt társát követően tért vissza egy félig-meddig lezárt kérdéshez. Vagy csak azért kértek szót, hogy küldőik utasításának megfelelően jegyzőkönyvbe mondják az instructionális pontokat. („Ezen előadásomat kérem igazolásom végett a’ naplóba felvételni.”³) Így legfeljebb csomópontokat lehet kijelölni a szövegekben, logikai menetet felfedezni annál kevésbé (hacsak nem tekintjük annak a tárgyalás alapjául szolgáló törvénytervezet szakaszainak sorrendjét).

Dacára a világosan fogalmazó tervezetnek, a szakmai-terminológiai bizonytalanság rendre visszaköszött a felszólalásokban. A kerületi börtön a követek szóhasználatában nem ritkán volt kerületi tömlöc, de előbukkant a kerületi javítóház megnevezés is. A rab, fogoly és elzárt vádlott közötti tartalmi különbségtétel hasonlóképpen. A börtönrezsím kapcsán indítvány hangzott el például a levelezési tilalom kiterjesztéséről a foglyokra, mondván, „ily úton cinkosaival az egyetértés fentarthatván, a’ netalán lehetséges felfedezéseket hátráltatni fogja”. Karácsonyi László torontáli követ nyomozati szempontból talán célszerű javaslata azonban a törvénytervezetben kimunkált rendszerűséget támadta volna, hiszen a fél évnél rövidebb szabadságvesztésre ítélt „foglyok” és az ennél hosszabb időtartamra szentenciázott „rabok” közötti, végrehajtási fokozat szerinti különbségtételek egyikét érintette.⁴ Érvelése azonban inkább vonatkozott a „elzárt vádlottakra”, amit társai szemére is hánytak.

A személynök néha erőtlen kísérleteket tett a kormányzat számára kedvezőtlennek tűnő szabályok megváltoztatására. Így a börtönépítési tervek Helytartótanács általi engedélyezési eljárásának szabott féléves időtartam meghosszabbítására, mondván „az ilyen terveknek megvizsgálása és más hatóságokkal való közlése fél év alatt a’ legjobb igyekezet mellett sem mindig végbevihető; mert a’ tömlöczöknek elkészítése nem olly kis tárgy, hogy azzal felületesen

³ XLVIII. Országos ülés a’ tek. Karoknál és Rendeknél, 1843. szeptember 20. [a továbbiakban XLVIII. 1843. szeptember 20.] In Felső felső Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e’ néven Ötödik apostoli Királya által szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösdi hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a’ tekintetes Karokkal és Rendekkel. Pozsonyban, az Országgyűlési irományok Kiadó hivatalában. Pesten, Landerer és Heckenastnál, MDCCCXLIII. [a továbbiakban RRN 1843/44.] II. kötet, 72. p.

⁴ XLV. 1843. szeptember 15. RRN 1843/44. 54. p.

bánni lehetne”.⁵ Bihar megye követe, Beöthy Ödön szokatlan keménységgel verte vissza a próbálkozást. „Kénytelenek vagyunk tapasztalni, hogy ha valamely tervet a’ consiliumhoz helybenhagyás végett – felküldöttünk, annak megvizsgálásában évek teltek el, – elannyira, hogy mire leérkezik a’ helybenhagyás, ismét újra kell mindent kidolgozni. Ha tehát a’ helytartótanács kötelességét nem teljesíti, szükségesnek látom erről a’ törvényben rendelkezni.”⁶ Ez a gondolkodás jellemezte már a választmányi munkálatokat, megjelent a kerületi ülések polémiáiban is, és nyilvánvalóan tükröződött vissza az öntudatosodó törvényhozásban. Sikerrel járt azonban a személynök a kerületi ülésben megszavazott határozat elutasításában. A Helytartótanácsnak a börtönügy állásáról és főként kiadásairól háromévenként teendő rendszeres kimerítő és véleményes táblázatos jelentését kötelezően előíró módosítást három érveléssel támadta. Egyfelől hivatkozott a vármegyéknek évente küldendő jegyzőkönyv előírására, mely lehetővé tenné, hogy a szokott törvényhozási úton szóvá tehesék kifogásaikat és javaslataikat a törvényhatóságok. Másfelől a rendek felajánlásainak felhasználásáról beszámoló országgyűléshez intézendő számadások is egyfajta lehetőségként állnak rendelkezésre. A harmadik argumentum kevésbé volt gyakorlati, a hatalmi ágak elválasztására támaszkodott, némileg zavaros indoklással, hogy tudniillik az uralkodó által esküvel megerősített betartatása a törvényeknek rá és dikasztériumaira tartozik; annak országgyűlés elé citálása „a’ satushatalmak felzavarását” okozná. Mindenesetre a követek többsége támogatta előterjesztését.⁷

1. Magányrendszerről és rabjogokról

Kifejezetten szakmai kérdésekről kevés szó esett, a követek megelégedtek néhány utalással azokra az elvi kérdésekre, melyekben konszenzus alakult ki. Néhány kezdeményezés azonban fontos eszmei tételeket érintett. A tervezetben a kodifikátorok a rabjogoknak bizonyos körvonalait már rögzítették, ilyen volt többek között a foglyokra (tehát a kisebb bűncselekményekért rövidebb időre ítélték) vonatkozó kapcsolattartási lehetőség a családdal, a levéltitok érvényesítése, a hírlapok, könyvek saját költségén történő beszerzése stb.⁸ A torontáli követ úgy vélte, hogy a jobbulás útjára lépésnek egyik fontos eleme a nyilvánosság kizárása a büntetés-végrehajtásból, ezért szükségesnek látta az elítéltek anonimitásának fokozását. Ezért a „kerületi tömlöcökbe küldendő

⁵ Uo. 55. p.

⁶ Uo.

⁷ XLVII. 1843. szeptember 18. RRN 1843/44. 63. p.

⁸ Javaslát 1843. C/31–40. §

rabok csak keresztnevük és más valami elnevezés által tétessenek ismerőssé, és személy szerint írássanak le, hogy ilyformán a' rabnak vezetéknevét az elnökön kívül más senki se tudhassa".⁹ A szokatlan próbálkozás elutasításra talált a táblán. Visszatért viszont a probléma a 135. § kapcsán, mely a börtönigazgató jogaival és kötelmeivel kapcsolatosan a feltöretlenül megőrzött levelekről szólt. Volt, aki embertelennek és kegyetlennek bélyegezte a fogvatartottak elszigetelését a családjuktól, akadt, aki az esetleges fontos hírek elakadásától féltette a rabokat.¹⁰ Nyomban előbukkant a processzuális elem is: ha kivételt tesz a kodifikáció során a tábla, kinek a kezébe helyezi a diszkrecionális döntés jogát? Szentkirályi állította, „ha a' törvény a' felvigyázó önkényére bízza, hogy a' levelet a' rabnak kiszabadulásáig eltegye, meglehet, hogy a' levelet el fogja sikkasztani.”¹¹ Folyamatosan érezhető volt a vita során a bizalmatlanság a személyzettel szemben, amit feltehetően nem kevés saját tapasztalat alapozott meg. Némiképp hasonló témakörben próbálkozott sikertelenül Szentkirályi Móric (Pest vármegye követe), aki azon előzetes letartóztatásba került vádlottak érdekében lépett fel, akik zár alá vett vagyonuk miatt nem rendelkezniének kellő forrással könyv- vagy újságvásárlásra. Az ő elképzelése szerint az ilyeneknek biztosítani kellene a lehetőséget. Kívánatát elvetették.¹²

Figyelemre méltó és az emberi méltóság jegyében megfogalmazott hozzászólást őrzött meg a napló Karácsonyi László torontáli követ nevéhez kötve. Karácsonyi a törvényjavaslat azon rendelkezéséhez fűzött kommentárt, mely a Helytartótanácsnál működő középponti biztosság hatáskörébe adta a „magános személyeknek” az elzárt rabok látogatására és „kamrácskáik megtekintésére” kibocsátandó engedélyek megadását.¹³ „Én ezt nem tartom célirányosnak, hogy bűneikért szenvedő embertársainkat belépti jegyek mellett akárki megnézhesse, mint vadállatokat a menageriában; mert én ezt bírói ítéleten túlterjedő büntetésnek tartom.” Indítványát, hogy az engedélyeket csak családtagok és az illetékes hatóság kérésére bocsássák ki, az alsótábla vita nélkül elvetette.¹⁴

A börtönrendszer kérdése is ritkán bukkant fel a tárgyalások során. Esetinek tűnik az olyan megjegyzés, mint amit Pillér László, Sáros megye követe tett küldői nevében: támogatják a kerületi börtönökben meghonosítandó magányrendszer gondolatát, de a megyei fogházakra nézve a magányrendszert nem fogadja el, mivel ezt kisebb büntettekre alkalmazva, „népének szelídebb szelleméhez képest igen szigorúnak és talán a' kegyetlenséggel csaknem hátrósnak tartja; és így a' költségviselésre nézve is csak az eddig törvényesített

⁹ XLV. 1843. szeptember 15. RRN 1843/44. 55. p.

¹⁰ Uo. 56. p.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 55. p.

¹³ Javaslát 1843. C/ 164. § b)

¹⁴ XLVII. 1843. szeptember 18. RRN 1843/44. 64. p.

szokást megtartani óhajtja.”¹⁵ Úgy tűnik, a követek zöme tudomásul vette, hogy a döntés megszületett, s inkább a mikéntről kell beszélni. Ennek egyik jellegzetes vonása volt a magányrendszerrel kapcsolatos információk bizonyos fajta hiánya, mint amikor a szóló azon értetlenkedett, hogy a tervezet szerint „a’ kerületi börtönbe zárt rabok hetenkint két ízben egy-egy óráig szabad ég alatt sétálhassanak, de a magányrendszer elvei ily alkalommal is szorosan megtartassanak. Mivel azonban tekintve azt, hogy még a’ nyári napnak is alig van 14, e’ végre használható órája, hogy 500 rabot naponként sétáltatni lehessen, azt teljes lehetetlennek találok.” Erre tekintettel töröltetni kívánta a sétára vonatkozó passzust.¹⁶ Mint kiderült, a torontáli követ még nem tanulmányozta a mellékletként csatolt tervrajzokat, amelyben erre nézve is kínáltak megoldást a tervezet gazdája. Erre Palóczy László, Borsod vármegye követe hívta fel a figyelmet, aki egyébként a vitanapok során következetesen képviselte a választmány álláspontját, s sok kisebb kérdésben információval szolgált társainak.

A tárgyalások folyamán a követek a magányrendszer rezsimkövetkezményeivel is szembesültek. Így a levelezési tilalom kapcsán. Egyfelől emberiességi szempontokat mérlegelve, többen képviselték azt az álláspontot, hogy legalább egyedi esetekben, de a fogvatartott hozzájusson családi hírekhez. Ez a gondolkodás hamar elvezetett a mikénthez, mely a technikai nehézségeket vetette fel. Hiszen „a’ magányrendszernek alapja az örökös elkülönözés. Megtörténhetik ugyan, hogy a’ rabnak családi viszonyait tudnia szükséges volna, és azokat nem tudni nehezen eshetik az embernek: de már most, miután a’ magányrendszert elfogadtuk, mind ezt elhárítani bajos.”¹⁷ Zsedényi is támogatta az elnöklő személynök aspektusát. „A’ magányrendszernek tulajdona lévén, ettől elállani nem lehet; ezen rendszerben a’ rab semmi tudósítást nem kaphat, és nem is adhat.”¹⁸ Zsoldos Ignác kemény álláspontot képviselt. „A’ büntetésben a’ szigorúságot semmiféle philanthropiának feláldozni nem lehet.”¹⁹

A magányrendszer egyik okozata volt a fogházjavítás néhány fő követelményének értelemszerű korlátozása. A magánzárkarendszer építészeti megoldásai nem tették lehetővé a börtöniskola működtetését, illetve a liturgiákon a közös jelenlétet. A rabokkal a zárkákban egyénileg foglalkozó lelkészek feladatai így megtöbbszöröződtek, ami magától értetődően jelentősen fokozta a lelki gondozásra fordítandó költségeket is. „A’ választmány úgy látta, hogy ezen módot be kell hozni, és semmi költséget nem drágállani; mert ha 20 gonosztévő közül csak egy vagy kettő jön is ki tökéletesen megjavult állapotban, ki nyer ez

¹⁵ XLVIII. 1843. szeptember 20. RRN 1843/44. 77. p.

¹⁶ XLV. 1843. szeptember 15. RRN 1843/44. 55. p.

¹⁷ Uo. 56. p.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 57. p.

által legtöbbet? – a közállomány.”²⁰ Egyébként hiába rögzítették többször is a magányrendszerből folyó magánzárkarendszer meghonosítására vonatkozó döntést, hiába emlékeztették erre a választmányi munkában részt vevő vagy azt jól ismerő követek társaikat, a felekezeti liturgia kérdése megint csak előbukkant. S a fel-fellángoló vitát újra és újra el kellett fojtani. A misék gyakorlata „ellenkezésben lenne azzal, mit a t. RR. elfogadtak, hogy t. i. a' közös isteni tisztelet elmellőztessék.”²¹

Zólyom vármegye követe világosan fogalmazott a fennálló helyzettel kapcsolatban. A magányrendszer legnagyobb problémája a költségessége volt, mely ráadásul egy végtelenül elmaradott igazságügyi infrastruktúrájú országban a világ akkor ismert leghaladóbb szisztémájának bevezetését jelentette. S a finanszírozási igényeivel a leggazdagabb országokban is vihart kavarázó *separate system* intézményesítése hazánkban még nagyobb terheket jelentett volna. Egy, még a polgári átalakulás előtt álló, vármegyei önkormányzatiságra épülő országban. „Most egy kissé nehéz a' törvényhozó testnek állása; mert kettős kötelessége és kettős feladata van egymás ellenében: egy részről az elzárt raboknak javítása, mely a' büntetőrendszernek feladata, és a' javítással a' rabnak lelki üdvössége, melyről gondoskodni kell, 's ismét más részről ebbeli kötelességével mintegy ellentétben a' költségkímélés fontos tekintete.”²²

2. A kerületi börtönökről

A hangulat némiképpen felforrósodott, amikor a X. fejezetig jutottak el a tárgyalásban a követek. Egyfelől, mert jelentős mértékben hatásköri kérdéseket is feszegetett a tervezet, de még inkább a költségek és a költségviselés okán. Mindenesetre olyan szempontok kerültek elő, melyekre a választmány feltehetően nem is gondolt, vagy ha gondolt is, kezelhetőnek vélte a problémákat. Hatásköri kompetenciaként jelent meg a vitában a kerületi börtönök vezető tisztségeire kinevezendő szakemberek jelölése, melyet a tervezet szerint azon törvényhatóságok jelölhetik, kik rabjaikat a kerületi börtönbe küldik majd, s azok közül a főigazgatót a király, a többi vezető hivatalnokot a Helytartótanács nevezi majd ki.²³ Itt Debrecen tette szóvá, hogy nincsen nevesítve a nagyváradi kerületi börtön vezetőire teendő javaslatok jogosultjai között.²⁴ Ghyczy Kálmán már önmagában a kerületi börtönök létét a törvényhatósági jogkör sérelmének

²⁰ XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 62. p.

²¹ XLVII. 1843. szeptember 18. RRN 1843/44. 63. p.

²² XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 62. p.

²³ Javaslát 1843. C/ 151. §

²⁴ XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 57. p.

nevezte, tekintettel arra, hogy a börtönök felügyelete a tervezet szerint a kormány kezébe kerülne, és „ez által a’ törvényhatóságoknak ebbeli jogai csonkíttatnának.” Arról nem is szólva, hogy miután „a’ raboskodó fogoly el fog szállíttatni a’ titoknak azon fátyola alatt, mely a’ magányrendszer felett lebeg” a kerületi börtönökbe, ettől a pillanattól nem fogja tudni senki, mi lesz a fogvatartottak sorsa, mi történik velük ezután. Ghyczy szerint a megoldás: lemondani a kerületi börtönök létesítéséről.²⁵ Ghyczy érvelését egészítette ki Somssich is. „Küldőimtől legközelebbbről vett utasításom következtében kinyilatkoztatni kötelességem, hogy a’ kerületi börtönök felállítását szükségesnek nem tartják.” Az indokolás ismételte Ghyczyt: egyfelől drágállják a fenntartás költségeit, másfelől sérelmezik, hogy a „megyék kezei közül nem akarják kivenni a’ rabok kezelését.” Ezért korszerűsített megyei börtönök mellett voksol.²⁶

A büntetés-végrehajtási rendszer szerkezetéről a törvénytervezet tárgyalásának vége felé, a XVI. fejezet kapcsán is keveredett némi vita. Komárom vármegye követe, küldőinek nevében újfent megkérdőjelezte a kerületi börtönök építésének szükségességét. Ghyczy Kálmán tolmácsolta a vármegye vezetésének aggodalmait a kerületi börtönök tisztségviselőinek és hivatalnokainak fizetése, a rabszállítás, az ellenőrző biztossági vizsgálatok nagy költségei miatt. Úgy vélték, hogy mindezen törvényhatóságokat nyomasztó terhek megszűnnének akkor, ha csak a törvényhatóságok börtöneiben alkalmaznák a magányrendszert. Ezért a kerületi börtönöktől a rendek tekintsenek el, és ezek helyett inkább a törvényhatóságok börtönei javíttassanak, vagy rendeztessenek el célszerűbben.²⁷ Nyomban számos vármegye sorakozott fel a javaslat mögött, nem gondolva arra, hogy az egész börtönügyi javaslat központi eleme a kerületi börtön, a maga következetességével, azonos szabályozásával, rezsimjével és szigorú felügyeletével. Mely éppen a sokfajta törvényhatósági gyakorlat, sokszor középkori *carcerpraxis* és a vármegyei és vérhatalommal rendelkező úriszéki tömlöcök leromlott állapota miatt lenne szükséges. Nem is történhetett más, mint hogy maradt az eredeti javaslat. Később, a tárgyalások vége felé, a finanszírozási kérdéseknek a XVIII. fejezetben történt szabályozása kapcsán újfent előkerült a kerületi börtönök kérdése. Ehelyütt tisztán pénzügyi, illetve adókérdésként. Világossá vált, hogy a vármegyék sokkal inkább hajlandók a házipénztárból saját börtöneiket szubvencionálni, mint a kerületi büntetés-végrehajtási intézményeket támogatni. Miután egy nagyon határozott adóellenes hangulat alakult ki a viták során, többen, így Veszprém követe is

²⁵ XLVII. 1843. szeptember 18. RRN 1843/44. 65. p.

²⁶ XLVIII. 1843. szeptember 20. RRN 1843/44. 72. p.

²⁷ XLVII. 1843. szeptember 18. RRN 1843/44. 65. p.

elutasította a kerületi börtönök költségeinek viselését, Komárom, Nyitra és Vas közönsége már a kerületi börtön felállítását is ellenezte.²⁸

Hasonlóképpen foglalkoztatta a törvényhatóságok követeit a kerületi börtönökhöz történt beosztás. Hogy a Nagykunság, a Kiskunság és a Jászság rabjait mely kerületi börtönökhöz szállítsák: Szegedre vagy Budára,²⁹ Szabolcs vármegye Szatmárnémetibe vagy Nagykárolyba küldje-e azokat,³⁰ Temes vármegye Aradra vagy Szegedre, Torontál vármegyéből Szegedre vagy Temesvárra? Hosszabb polémia tárgyát képezte, hogy az aradi börtön áthelyeztessék-e Temesvárra, a pozsegai pedig Pécsre.³¹ Közjogi vita bontakozott ki afölött, hogy vajon mit jelent valójában a szövegben írt „tenger melléki kerület”, miután a vinodoli kerületet a rabok kerületi börtönhöz szállításának szempontjából Zágrábhoz csatolták. Török Gábor azért tiltakozott ez ellen, mert szerinte „a’ horvátok minden ilyen lépéseknél következeseket húznak magokra nézve; t. i. azért, hogy egy vagy más tartomány a’ báni hatalom alá adatott, már Horvátországnak mondatik. Óvást teszek tehát, hogy ezen lépés által semmi jogbeli követelés fen ne forogjon, miszerint a’ vinodoli kerület Horvátországhoz tartoznék.”³²

A kerületi börtönök illetékességi területének meghatározása szempontjából érdekes megközelítése volt a tárgyalásokat elnöklő *personalisnak*, miszerint „tapasztalásból tudjuk, hogy hibások a’ tabellák”. Így – megkérdőjelezve a Helytartóanács adatszolgáltatásának hitelességét – „bátran merem mondani, hogy Fejér, Tolna és Pest megyékből nagyon sokan kerülnek tömlöcbe.” Az ő személyes tapasztalatai alapozták volna meg a kerületi beosztásokat?³³ Erre replikázott Palóczy László, mondván, hogy ha azon adatok, melyek szerint az országos választmány dolgozott, nem állanak, nagy a baj. „Okát nem tudhatom, minthogy minden megyében a’ fiscálisok készítették azokat, kiknek kezüknél volt a’ rabok tabellája, és kiknek semmi okuk nem volt, hogy hibásan tegyék az adatokat; mert ez nem olyan dolog, mint az országos conscriptio.”³⁴

A rablétszámok mellett az infrastrukturális feltételek is némiképp megszabták az illetékességi határok megvonását. A beosztás egyik szempontjaként jött számba az utak minősége. „Mármaros, Bereg és Ugocsa megyékből Károlyba vinni a’ rabokat róz útban szinte majdnem lehetetlen, mert azon tájék folyóvizekkel és rendkívüli róz utakkal van ellátva; azon megyékben pedig igen sok rab van.”³⁵ Más érvet hozott Palóczy László: „ha a’ kormány fogja építeni

²⁸ XLVIII. 1843. szeptember 20. RRN 1843/44. 75–79. p.

²⁹ XLVII. 1843. szeptember 18. RRN 1843/44. 66. p.

³⁰ Uo. 68. p.

³¹ Uo. 69. p.

³² Uo.

³³ Uo. 67. p.

³⁴ Uo. 68. p.

³⁵ Uo. 67. p.

a' kerületi börtönöket, annak ügyis vannak kész épületei Aradon, melyeket a' tisztek számára lakásul át lehet alakítani. Ezen tekintetknél fogva változtatást itt tenni nem lehet.”³⁶

3. A lelki gondozásról

A tárgyalások során végül is a lelkészek alkalmazása vált az egyik nagy vitakérdéssé. A tárgyalások kezdetén fölöttébb aktív Karácsonyi László a lelkészek (s egyben a felekezetek) közötti vizsálytól aggódva javasolta, hogy az alkalmazott lelkészek kinevezése „valláskülönbségek nélkül”, számok által történjék, s így ne alakulhasson ki még elvi rangsor sem a lelki gondozók között.³⁷ Használóképpen többi indítványához, ezt is elvetették. Ezután láthatóan elment a kedve a kezdeményezéstől. Pedig Ghyczy Kálmán másnap újra fölvetette a változtatás lehetőségét, ami azután nagyobb szóváltást eredményezett. Ghyczy úgy fogalmazott, hogy vigyázni kell, „nehogy köztük vallásbéli elsőbbségek és súrlódások legyenek; mert ha általánosan nem fognak sor szerint jeletetni, meg fog történni, hogy egyik lelkész magának elsőbbséget követel, a' mi egyenlenséget okoz.”³⁸ A lassan kibontakozó vitában világossá vált, hogy a részleteket tekintve a szabályozásnak egyik kardinális pontja a nehézségeket tekintve szinte megoldhatatlan felekezeti kérdés volt. Amíg a választmányban a börtönszakmai kérdések uralták a gondolkodást, kevésbé került előtérbe, kezelhetőnek tűnt a vallásbéli hovatartozás ügye. Az alsótábla azonban más aspektusokból szemlélte a kérdést. Nem tagadhatóan költségkímélési szempontokat tekintve kezdődött az eszmecsere, hogy ha és amennyiben a tervezet értelmében a fogvatartottak jogává teszik a lelki gondozást, akkor függetlenül a rabok felekezeti hovatartozásának létszámától, biztosítani kell a megfelelő számban a megfelelő vallású lelkészt. S ez valóban így is szerepelt a törvényjavaslatban. A szöveg szerint a kerületi börtönökben minden 50 rabra egy lelkészt kell alkalmazni. Ha egy felekezetből több lelki gondozó is dolgozna az intézetben, azokat sorszámozni kellett volna. A követek közül többen felhívták azonban a figyelmet a felekezetekhez tartozók egyenetlen eloszlására. Pozsony vármegye követe hivatkozott például arra, hogy „a' felső vidékeken a' görög nem-egyesültek” oly kevesen vannak, hogy azokért nem érdemes külön lelkészt tartani.³⁹ Zsoldos Ignác utalt a javaslatban foglaltakra, hogy tudniillik arra az esetre, ha valamely felekezethez tartozók kisebb létszáma miatt lelkész nem lenne szabály szerint alkalmazható,

³⁶ Uo. 69. p.

³⁷ XLV. 1843. szeptember 15. RRN 1843/44. 54. p.

³⁸ XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 57. p.

³⁹ Uo. 58. p.

de a környéken olyan lelkész sem lakik, akivel a Helytartótanács a börtöni lelki szolgálatra nézve szerződésben megállapodhatna, az „azon valláson lévő rabok körüli egyházi szolgálatra és oktatásukra egy lelkész még is rendszeresítendő.”⁴⁰ Az alkalmazás fedezetéért aggódó hangokat Beöthy elfojtani vélte azzal, hogy nem érti azokat, hiszen a papokat a kincstár fizeti. S különben is, „azon inkább örvendeni kell, ha a’ rabok kevesednek; és minél kevesebb lesz a’ rab, a’ papok annál könnyebben foglalkozhatnak velük.”⁴¹ Sztojka Imre értetlenkedve figyelte a vitát. Az ő meglátása szerint ugyanis „a’ lelkészek alatt értek minden valláson lévő lelkészeket, a’ kiknek kötelességük elrendezni a’ minden valláson lévőknak lelki dolgaikat.”⁴²

A személynök egy speciális szempontot is felvillantott a lelkészek szerződésével kapcsolatban. „Olcso pénzért még közönséges tanítót sem kaphat az ember, annál kevésbé egy derék lelkészt azon egy pár rab számára.”⁴³ Ő maga is egyetértett azzal, hogy egyik kerületből a másikba nem lehet probléma áthelyezni néhány más valláson lévő rabot, ha ily módon feloldható a lelkészhiány. Erre erősített rá Somssich. „Én sem kívánom azon egy-két embert megfosztani lelki vigasztalásától, hanem a’ legolcsóbb módon kívánnám azt nekik nyújtani.”⁴⁴ A vármegyék követői sorra álltak fel, s támogatták Pozsony vármegye javaslatát a kisebbségben lévő más vallásúak átköltöztetésére. Ez a látszólag optimális (hiszen költségtagarékos és a szükséges lelki gondozást is biztosító) megoldás azonban rendszerkérdéseket kezdett feszegetni. A választmány a kerületi börtönök méretének megállapításakor a korabeli korszerű és szakmailag megalapozott tételek (a fenntartás és felügyelet szempontjából ideális 500 főre tervezett épületnagyság) alapján határozta meg a befogadóképességet. Emellett a Helytartótanács által a vármegyéktől bekért rabtabellák statisztikai létszámadataira támaszkodva rendelte az egyes büntetés-végrehajtási intézményekhez a törvényhatóságokat. Nem véletlenül szólt közbe Klauzál Gábor, Csongrád vármegye követe: „mint egy 500 rab van felvéve egy tömlőre; vallásbeli különbség végett ezen rendet megváltoztatni nem lehet; mert ha oly egyéneket hoznak a’ börtönbe, kiknek más kerületben papjuk nincsen, akkor azok számára kellene ismét helyet keresni, kik ez által onnét kiszoríttatnak, és a’ hol a’ helyek mind be vannak töltve, nem lehetne oda olyan egyéneket hozni, és megtörténhetnék, hogy az ilyen bűnöst 3 vagy 4 kerületi börtönbe is kellene szállítani;”⁴⁵ Zsoldos Ignác is a börtönrendszer kérdését bolygatta meg, amikor amellettt érvelt, hogy a legfontosabb eleme a börtönrezsimmek a lelki gondozás: „pazarlásnak

⁴⁰ Javaslat 1843. C/ 164. § b)

⁴¹ XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 58. p.

⁴² Uo. 62. p.

⁴³ Javaslat 1843. C/ 164. § b)

⁴⁴ XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 59. p.

⁴⁵ Uo. 60. p.

tekintek mindent, a' mi a' tömlöcökre kiadatik, ha lelki oktatóról annak rendje szerint nem gondoskodunk". Úgy vélte, a javulás nem várható a magányosság szervezett rendszerétől, csakis lelkész hatásától. Ahogyan fogalmazott, ha nem lehet megoldani a fogvatartottaknak a szisztematikus lelki gondozását, akkor „ezt a rendszert kínzórendszernek nevezném.”⁴⁶

Klauzál volt az első, aki szóvá tette az eddig csak számadatokként megjelenő felekezeti különbségtételt. „Kellemetlen” – mondja – „magában a' vallás szerinti osztályozás” is.⁴⁷ Beöthy kontrázott erre. Ha ennyire hangsúlyos a felekezet szerinti elhelyezés, elébb vagy utóbb eljuthat a törvényhozás a protestáns, a katolikus vagy az izraelita tömlöc gondolatáig is.⁴⁸ Temes vármegye követe igyekezett helyre tenni a vallásbéli illetőséget. „A' kerületek nincsenek felosztva a' gonosztévők születési helye, hanem az elkövetett büntettek helye szerint”.⁴⁹ Ezért azután, ha egy szlavóniai görög nem egyesült vallású Somogyban követi el a bűncselekményt, akkor a büntetés-végrehajtás szempontjából kijelölt keszthelyi kerületi börtönbe szállítják és nem a pécsibe.⁵⁰

A felekezeti tagolás bevezetése a tervezet szerkezetébe eredmény nélkül maradt. Azt azonban jelezte a tárgyalás iránya, hogy a vallásbéli besorolás és különbségtétel beillesztése a büntetés-végrehajtás rendszerébe korántsem volt elintézhető a reformkor Magyarországon szakmai érvek mentén. Amennyiben a törvény szentesítést nyert volna, komoly feszültségek adódtak volna a végrehajtás során. Ez a veszély azonban, mint a történelmi információk utóbb igazolták is, nem fenyegetett.

4. A költségekről

Amiképpen a főntebbiek is jelezték, a követeket s küldőiket az alsótábla tárgyalásai során döntően a költségek alakulása, telepítése, viselése foglalkoztatta, legyen szó bármilyen büntetés-végrehajtással kapcsolatos kérdésről. A felszólalások, polémiák fő fókuszpontja az új rendszerrel kapcsolatosan felmerülő költségek körvonalazása volt. A rabszállítás is azért került elő Zsedényi Eduárd hozzászólásában, mert „igen sok költségbe fog kerülni, ha a' rabok nem gyalog, hanem szekéren szállíttatnak.”⁵¹ A vallásbéli kérdés vitája is azért vetett hullámokat, mert mögötte ott állt a finanszírozás mikéntje. Az elégtelen számú egyazon felekezethez tartozó rabok számára biztosítandó lelki gondozó, mint fentebb

⁴⁶ Uo. 61. p.

⁴⁷ Uo. 60. p.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. 63. p.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ XLV. 1843. szeptember 15. RRN 1843/44. 55. p.

már láttuk, költségfedezeti aggodalmakat keltett. Veszprém vármegye követe szerint a javaslat fogalmazása világos: a „rendszeresítették” kifejezés állandó alkalmazást jelent, hozzárendelt fizetéssel.⁵² Vagyis állandó és folyamatos kiadást. Szinte azonnal kezdetét vette az ötletelés, hogyan lehetne elkerülni a lelkész alkalmazását néhány más felekezetű rab esetében. Mert „egy-két rab nem érdemli meg, hogy rendszeresítsük a’ fizetést, ’s a’ lelkésznek mégis annyit kell adni, hogy ott lakhassék.”⁵³ Jankó Mihály óvatosan, mintegy negatív fogalmazásban közelítette meg a rabok lehetséges átcsoportosításának kérdését: „a’ helytartótanács nem teheti, hogy egyik tömlöcből a’ másikba tétesse által a’ rabokat, ha mi azt itt világosan ki nem mondjuk [...]”. Somssich Pál nyomban felerősítette ezt a szándékot, és direkt formában fogalmazta meg a megoldást. „ha egy kerületi börtönben egy valláson nem lesznek elegendő számmal, akkor annyival inkább tétessenek által a’ rabok azon kerületi börtönbe, melyben elegendő számmal lesznek ezen valláson lévők, mivel a’ keszthelyi börtönben is könnyen előfordulhat ezen eset.”⁵⁴ A pozsonyi követ javaslatával szemben Klauzál állította, hogy egy-két pap rendszeresítése nem lehet olyan költséges, mint a raboknak átszállíttatása másik kerületi börtönbe.⁵⁵ Hertelendy Miksa (Torontál vármegye) ehhez hozzátette, hogy az átszállítás költségeit tetézik azok a nehézségek, melyek az azt előkészítő kötelező eljárásból fakadnak.⁵⁶ Ugyanis, az eljárási szabályok szerint, amíg az igazgató hivatalos úton meg nem tudja, van-e az átszállítandó rabnak a másik kerületi börtönben helye (és ott megfelelő lelki gondozója), nem indíthatja útnak a transzportot.⁵⁷ Emellett a tervezet szerint még a középponti biztosság tanácsosának vezetésével a megyei bizottságoknak is éves vizsgálatot kellett tartania a kerületi börtönökben. A vizsgálóbizottságok azon törvényhatóságok delegáltjaiból álltak volna, melyek a kerületi börtönbe rabot küldtek, tehát annak illetékességéhez tartoztak.⁵⁸ „És mi lesz belőle, ha Borsod vármegyének Aradra, vagy Pécsnek Miskolcra kellene követeket küldeni rabjaik megnézése végett? – ez ugyan nem kevés költségbe kerülne.”⁵⁹ Vukovics gúnyosan szólt a költségvitához: „Ha azt tekintenénk legjobb rendszernek, amelyik a legolcsóbb, akkor a régit kellene meg tartani, mert annál aligha akad filléresebb.”⁶⁰ Beöthy Ödön vélekedését, hogy nem kell aggódni, a papokat a kincstár fizeti, a személynök hamar kiigazította: „ez nem áll; mert a’ költséget

⁵² XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 58. p.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo. 60. p.

⁵⁶ Uo. 61. p.

⁵⁷ Javaslát 1843. C/ 71.§

⁵⁸ Uo. 336.§

⁵⁹ XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 62. p.

⁶⁰ Uo.

közönségesen fogjuk viselni.”⁶¹ Nem kellett sokáig várni, a közös költségviselés hamar heves csatározások tárgyává vált.

A tárgyalás alapjául szolgáló tervezet egyébként világosan szólt a költségek elosztásáról. A kincstár a kerületi börtönök felépítésének és első bútorozásának finanszírozását vállalta,⁶² az összes többi költség a törvényhatóságokra esett volna. S hogy ne legyen félreértés, a választmányi szövegezők tételesen felsorolták a várható kiadásokat. Mindazon költségeket idesorolták, melyeket a törvényhatósági fogházak és börtönök „a’ törvénnyel megállapított rendszer elvei és szabályai szerinti első felépítése”, vagy a már működő fogház- és börtönépületek magányrendszerszerű átépítései, továbbá esetleg szükségessé váló bővítései majd igényelnek. A törvényhatóságot terheltek volna továbbá a saját fogházak és börtönök berendezésére, bútorozására, fenntartására eső kiadások, valamint a felügyelő tiszti személyzet, örök, szolgáloményzet javadalmazása, az elzárt vádlottak, megítélt foglyok és rabok költségei is.⁶³ Ezt a törvényhatóságok eddig is viselték, noha jelentéktelenebb összegben, a magányrendszerszerű építkezések és az ahhoz szükséges felszerelés és személyzet kiadásai nélkül. Ami, mint láttuk, a vármegyék egy jó részét ellenkezésre készítette, az a kerületi börtönök fenntartására szükséges költségek törvényhatóságokra terhelése olyformán, hogy a kerületi börtönbe küldött rabjainak tartásáért, ruházásáért, gyógyításáért, sőt a munkáltatáshoz beszerzett munkaeszközökért és szerszámokért járó kiadásokat is a házipénztárból voltak kötelesek fedezni.⁶⁴

A költségek kezelésére vonatkozóan jellemző még a radikálisabb vármegyék álláspontjára is Baranya megye követének, Majláth Györgynek az összegzése: „küldőim közelebb adott utasításuknál fogva hajlandóknak nyilatkoztak ugyan a’ börtönrendszer életbe-léptetésére szükséges költségek elvállalásához járulni: de viszont meghagyák, hogy gondos óvatossággal távoztassuk a’ költségek mind azon nemeit, melyek nem elkerülhetetlenül szükségesek, és bármiképp a’ fényűzés vagy pazarlás színét ölthetnék magokra.” Nem is kell részletezni, hogy Majláth a kevés számú egy vallásbéli rabok lelkészére fordítandó rendszeres fizetést feleslegnek tartotta, azt a pazarlás kategóriájába utalva.⁶⁵ Tolna vármegye követe a költségek dolgában a fukarságig óvatos szabályozást követelt, mert „hiszem, hogy a’ lelkismeretes gazdálkodás annál inkább kötelességében áll a’ törvényhozónak, minél számosabb tárgyak követelik az áldozatot.”⁶⁶ Ezt erősítette Szentkirályi is, mondván, hogy küldői jogosan várják el a táblától és általában a törvényhozástól, hogy csak „a’ legszükségesebb mértékben

⁶¹ Uo. 58. p.

⁶² Javaslat 1843. C/ 383.§

⁶³ Uo. 382.§

⁶⁴ Uo. 384.§

⁶⁵ XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 58. p.

⁶⁶ Uo. 59. p.

vállaljuk el a' költségeket"⁶⁷ Szélső értéket jelentett Trencsén város követe, Bakos József, aki nemes követtársait meghazudtoló vehemenciával támadt a börtönköltségek viselésének. „[T]ömerdek iszonyú nagy költségekről” szólva jelezte, hogy „nekem szorosán meghagyták, hogy én, nevükben, akárminő reájuk netalán háramlandó új terhek ellen kikeljek”. Ennek az utasításnak értelmében „a' kerületi lelkészek évenkénti fizetését szintúgy, mint akármely más oda való személyzetre, élelmezési ellátásra vagy bútorozásra e' munkálatban javasloít fizetéseket, küldőim részéről – a' kiket az ily költségek viselésétől megkímélni kívánok, de más részről a' nemesi rendet is azokkal terhelni nem akarom – el nem fogadom.”⁶⁸

Báró Sztojka indulatos beszédében vetette fel azt a szempontot, melyet a költségek ellenzői közül a tárgyalások során senki nem emlegetett: az átalakulás és a modernizáció általános igényeit, melyek ugyancsak nagy költségvetési terheléssel járnának, s melyeket a törvényhatóságok ugyancsak támogatnának. Ezeket együttesen kellene kezelni, különös tekintettel az ország rendkívül gyatra gazdasági helyzetére. A pénzszűke dacára, nem kevésbé a törvényhatósági javaslatok mentén a „roppant börtöni költségeket” úgy kívánja megszavazni a tábla, hogy közben Pesten felállítandó műegyetemről, Ludovikáról, a magyar színházhoz szükséges konzervatóriumról, országházépítésről, népnevelésről, folyamszabályozásáról, vasutakról álmodozik. Előbb a gazdaságot kellene rendbe tenni, a kereskedelmet fejleszteni, a finanszírozáshoz szükséges költségvetést megalapozni.⁶⁹ Egy olyan helyzetben, amikor az ország keleti felében a nemesség nagy hányada nyomorog, Máramarosból tömegesen vándorolnak ki Bukovinába, Moldvába és Oláhországokba a megélni nem tudó nemesek. Ezért tart a törvény megvalósíthatóságától: azokat, akik nem akarják fizetni az adót, rá lehet erre kényszeríteni, de akik nem tudják fizetni, azokkal mit kezd majd a kormányzat?⁷⁰

A költségeket érintő vitát leginkább jellemző szavak és kifejezések voltak a naplók tanúságai szerint a takarékoság, szükséges mérték, fukarságig óvatosság, gondos óvatosság, elkerülhetetlen kiadás, kevesebb költség, költségkímélés, célszerűség, a másik póluson költségesség, pazarlás, teher, fölösleges, szükségtelen, költségzaporítás, pénzszükség. Ezeket összevetve a szakmai célokkal, elég nyilvánvaló a táblai viták folyamatában, hogy erősen gátló hatása volt a vármegyei közösségek utasításainak a szakmai törekvésekre. Ehhez képest meglepően radikális felirat született, melyet „az ítélmester úr által szokott módon az üzenettel együtt a' mélt. Fő-RRhez által fogjuk küldeni.”

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo. 62. p.

⁶⁹ XLVIII. 1843. szeptember 20. RRN 1843/44. 73. p.

⁷⁰ Uo. 74. p.

5. A nemesség adózásáról

A költségek kérdésének egyik leágazása lett a teherviselésről szóló szóváltás. Annak kapcsán, hogy a kerületi börtönök finanszírozása a kincstárat vagy a vármegyéket (a nemességet) terhelik-e a kiadások, a személynők egyértelmű eligazítással szolgált. „Közönségesen fogjuk viselni” – mondta, ami megalapozta Perczel Móric álláspontját: a kerületi börtönök fenntartására szükséges terheket a nemességre róják. A feszültség azonban kevésbé ezekből a rendelkezésekből adódott, mint inkább két olyan szövegfordulatból, melyek Magyarország tradicionális rendi struktúráját érintették. Egyikük a többször is megfogalmazott adóztató formula volt, mely a közteherviselés üzenetét hordozta. A terheket „nemesek és nemnemesek, birtokuk és tehetségük mivoltához szabandó igazságos aránnyal, kivétel és különbség nélkül, közösen fogják viselni,”⁷¹ melynek igazságos arány szerint kivetett adókulcsát az országgyűlés állapítaná meg.⁷² Ezek a tervbe vett megoldások leplezetlenül deklarálták a nemesi adóztatás általános bevezetésének szándékát. Amely rendszeres, egyértelműen adójellegű és nem a saját hatóságtól, hanem az országgyűléstől függött volna.

Beöthy kinyitotta a vitát a nemesség tehervállalásáról. Miután, mint mondta, 800 éve nem járult hozzá a nemesség a közös terhekhez, „azért én a’ teher elvállalásától nem vonakodom, sőt kívánom, hogy fizessünk, mert igazságon alapul.”⁷³ Perczel emlékeztetve saját álláspontjára és érvelésére a nemesség tehervállalása érdekében, figyelmeztetett arra is, hogy „épen azért, mert még eddig nem adózott a’ nemesség, most, midőn legelőször rakunk ily rendszeres terhet vállaira, annál inkább szükséges az óvatosság egész a’ fukarságig, nehogy már ezen első lépéstől elidegeníttessék. Még elég alkalmunk lesz a’ nemesség generositását felhíni.”⁷⁴ Zólyom megye a nemesek adóztatását elfogadta ugyan, közölte Géczy Péter, de követleinek egyszersmind előre meghagyta, hogy azzal hamarkodva nem kell bánni. „Tek. KK. és RR! én azt tartom, azon elv áll, hogy azon kormány legjobb, mely ceteris paribus legolcsóbb.”⁷⁵ Az idegenkedés a nemest terhelő adóval szemben érzékelhetően erős volt a táblán. Még azok is, akik a teherviselés mellett argumentáltak, igyekeztek finom disztinkcióval élni. („[A] nemesség most vállalja el először az adózóval együtt a’ terhet”. Az adózó ebben a megjelölésben más, mint a terheket vállaló nemes.)⁷⁶ Ebbe az irányba mutat Zsoldos Ignác közlése is: küldői pártolták a megyeház- és börtönépületre kívántató költségeknek a nemességre kivetését, sőt világos és egyértelmű

⁷¹ Javaslat 1843. C/ 382. §

⁷² Uo. 386. §

⁷³ XLVI. 1843. szeptember 16. RRN 1843/44. 59. p.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo. 62. p.

⁷⁶ Uo. 59. p.

törvényt kértek a megyei jogosultság rögzítésére. Utasításánál fogva azonban küldői a hangsúlyt a törvényhatósági börtönök fejlesztésére helyezték, a kincstár költségén felépítendő kerületi börtönök gondolatát elfogadják, de a költségkímélés okán céljuk ezekbe „minél kevesebb rabok tétestni”. Ezért a javaslat módosítását kérte: csak a legsúlyosabb bűnelkövetőket, a két és fél évnél hosszabb tartamra ítélteteket küldetné ezekbe.⁷⁷

A börtönrendszerről szóló utolsó fejezet öt szakasza robbantotta ki a legnagyobb polémiát a javaslat tárgyalása során. Báró Sztojka szokatlanul hosszú és hevült beszéde nem volt mentes indulatos kiszólásoktól. Ürügyet szólásához a börtönköltségeknek nemesek és nem nemesek, kivétel és különbség nélküli közös teherviseléséről szóló 382. szakasz adott. Nézete szerint a nemességre nézve szédítő maszlag, mézbe kevert méreg a rendelkezés, mely egy törvénytelen zabigyereket leplez, aki még „nem érvén meg a' haza méhében, erőszakoltatva időnek előtte jöve e' világra”. Eleve megkérdőjelezte a választmány legitimitását, melynek szerinte túlbuzgóságból és a törvényi szabályozás korlátait áthágó munkálkodása eredményeképpen kell most „idétlen magzatán” vitatkozni. „Nehogy örök kárhozatra jusson, adjunk nekie nevet. [...] adó ennek neve, adó, és nem subsidium; mert e' kettőnek különböző, sőt ellenkező természetű van.” A nemesség megadóztatása ellen érvelt tehát, „mely a' nemes vérrel szerzett ős alkotmányt kiváltságaiban meggyilkolja”. Bizonyítékul állítására az 1486. évi 64., az 1649. évi 48., az 1723. évi 6., az 1741. évi 8., az 1805. évi 1. törvénycikkeket, de mindenekelőtt a *Hármaskönyv primae nonusát* idézte fel, dühösen argumentálva azon, hogy ha elvész ez az előjog, vajon mi különbség lesz a nemes és nemnemes adózók között? Néhány „nyomorult kiváltság” marad, mely lényegében elmosza a rendi határokat.⁷⁸ Ghyczy Kálmán is érzékeltetve e tendenciát, kijelentette, hogy költségeket a nemességre csak subsidium gyanánt és csak „oly kikötéssel vállalhatom el, hogy ezen költségben a' nemesség csak azon arányban részesíttessék, melyben a' nemes rabok a' nemnemesekhez rend szerint állanak.”⁷⁹ A adó megállapítása elleni érvelés szerint az adóztatás gondolata törvényekbe ütközik, a kiváltságos rendi szabadsággal ellenkezik, megkérdőjelezi a nemesség áldozatait a haza oltárán, az ősök szolgálatát, kiknek tömegei véreztek el „a' dicsőség mezején, hogy azzal ismét be lehetne az országot népesíteni”. Jogos tehát, hogy a nemesség, mely, ha a haza kívánja, ajánlásokat tesz a nemzet érdekében, önként, erőltetés nélkül, de „a' gyalázatos adótól irtózik”.⁸⁰

⁷⁷ XLVII. 1843. szeptember 18. RRN 1843/44. 65. p.

⁷⁸ XLVIII. 1843. szeptember 20. RRN 1843/44. 72. p.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo. 74. p.

Ezt a fonalat vitte tovább Andrassy Mihály, némiképp enyhítve Sztojka karakteres fogalmazásán: küldői a nyolcszáz éves alkotmány „főpajzsát”, nem a nemfizetésben látják, készek az ország érdekében hozzájárulni a költségekhez, de semmiképpen nem állandó adózásuképpen, hanem csak szabad ajánlás útján.⁸¹ Ehhez többen csatlakoztak, így Turócz megye követe is, aki az egyértelműség kedvéért még definiálta is a segedelem és az adó közötti különbséget. „Segedelem csak az, mely bizonyos határozott célra egyszerre és bizonyos időre ajánlasképpen adatik; de jelen esetben épen ez nem úgy áll, mert a' házi adó két rovatának, építés és rabok tartása fizetésére a nemesség évről évre köteleztetik, itt már az adófizetési elvnek magva sarjaz.” A *subsidium*ra kész a vármegye közönsége, az adóztatást az 1723. évi 6. törvénycikkre és az 1741. évi 8. törvénycikkre hivatkozva, mint alkotmányellenest, elutasítják.⁸² Ezt ismételte meg Liptó, Bereg, Ung, Fejér, Borsod, Bács követe is.⁸³ Zsedényi Eduárd sikertelen áthidaló megoldást próbált érvényesíteni: a törvényhatósági börtönre vonatkozó adó megállapításánál javasolta olyan kulcsok megállapítását, mely különböztet nemes és közrendű között, ezzel némi gyógyírt kínálva a Sztojka által felvetett egyenlőségi problémára.⁸⁴

A másik szakasz, ami felkeltette a követek és küldőik ingerült ellenkezését, a személynök által is meghivatkozott tervezetbéli álláspont, hogy tudniillik, a kerületi börtönökhöz rendelt költségeket „az egész ország és ehhez kapcsolt részekbeli összes törvényhatóságok, közösen viseljék”.⁸⁵ Ez a szakasz a közteherviselésnek azt az oldalát emelte ki, mely az adózás generalitását hangsúlyozta. Kizárta volna a szolidaritási vitákat, a kisebb-nagyobb vármegyék teherviselő képessége vagy kriminalitási mutatói helyett az országos igényekre alapozta volna a teherviselés mértékét, az egyedi törvényhatósági érdekek helyett az országos szempontok előtérbe helyezésével. Jankó Mihály ez ellen érvelve javasolta a rabarányos költségviselést, vagyis hogy a „kitett költség csak az illető kerülethez sorolt törvényhatóságokra rovassék, a' szerint, hogy minden kerületi börtönhöz megkívántató egyéb költségeket is a' törvényhatóságok az oda küldendő rabjaik számával aránylag viseljék”.⁸⁶ Ghyczy összehasonlító adatokkal is szolgált. Kiszámolva Komárom vármegye költségeit, az illavai kerületi börtönhöz rendelt vármegyék nagyszámú adózó portáit figyelembe véve majdnem feleannyit fizetnének, mintha az egész ország költségeit megyékre elosztva, közösen kellene viselniük. Ezért ő is azt indítványozta, hogy „mind-egyik kerületbeli törvényhatóságok egyedül a' tulajdon kerületbeli börtönöknek

⁸¹ Uo. 75. p.

⁸² Uo.

⁸³ Uo. 76–77. p.

⁸⁴ Uo. 78. p.

⁸⁵ Javaslat 1843. C/ 385. §

⁸⁶ XLVIII. 1843. szeptember 20. RRN 1843/44. 79. p.

fentartására szükséges költségeket viseljék”.⁸⁷ A kis lakosság számú, kevés elítélttel rendelkező megyék értelemszerűen nyomban csatlakoztak a kezdeményezéshez. Sáros megye követe, Pillér László úgy fogalmazott, hogy hogyan „fog megfézni az osztó igazsággal, ha Túróc, Zólyom egy-két rabtól, – Sáros 8–10-től, kiket netalán a kerületi börtönbe beküldend, annyi teherköltséggel járuljon, mint Abauj 200-tól, Borsod 400-tól?”

Ebben a szóváltásban mint cseppben a tenger jelent meg a rendi struktúra alkalmatlansága a társadalmi szintű állami feladatok megvalósítására. A kerületi börtönök már eleve azért kerültek bele a törvényjavaslatba, mert a kodifikátorok is érzékelték a törvényhatósági végrehajtás konzekvens megreformálásának lehetetlenségét, ami a szolidaritáshiányos költségvitában jellegzetesen demonstráltatott.

⁸⁷ Uo.

Nagy Janka Teodóra*
**„A JOGTÖRTÉNELEM TERÉN
KIFEJTETT KIVÁLÓ
TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁG
ELISMERÉSE”
– LEVELEK HOLUB JÓZSEF
CSALÁDI LEVÉLTÁRÁBÓL****

A tanulmány¹ Holub József (1885–1962),² a kiváló történész, jogtörténész, a pécsi egyetemi professzor tudományos pályájának egy-egy állomását idézi fel – elsősorban a Holub-család levéltárában őrzött levelekből válogatva.

* Nagy Janka Teodóra tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar Szociális Tanulmányok Tanszék. MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH). ORCID ID: 0000–0002–0413–9603

** A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 „Tagányi Károly (1858–1924) jogszokás-gyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége” pályázat támogatásával készült.

¹ A Holub József pécsi tanszékvezető jogtörténész professzorra emlékező tanulmány a magyar jogtörténet középkori latin nyelvű forrásait kutató, a pécsi jogtörténeti tanszék vezető, közben dékánhelyettesi feladatot vállaló, Zala megyei kötődésű Dr. habil Béli Gábor jogtörténészt köszönti.

² Holub József polgári és gimnáziumi iskolai éveit Szekszárdon töltötte. Apja, Holub János éppen fia születésének évében, 1885-ben került az Árva megyei Alsókubinból a szekszárdi államilag segélyezett polgári fiúiskolába először tanárként, később annak igazgatója lett. Holub József e fiúiskola tanulója volt három évig, majd a szekszárdi állami főgimnázium negyedik osztályában folytatta tanulmányait, s annak első évfolyamával érettségizett 1903-ban. A Budapesti Tudományegyetemen – az Eötvös Collegium tagjaként – történelem–latin szakos középiskolai tanári oklevelet (1908), bölcsészdoktori oklevelet (1910) és államtudományi doktori oklevelet szerzett (1920). A Budapesti Tudományegyetem Bölcsészeti Kara 1920-ban diplomatikából magántanárrá képesítette, s még ugyanezen évben rendes tagjává választotta a Szent István Akadémia, harmincnyolc évesen pedig már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Holub a diplomaszerezést követően, 1909-től a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában, majd Kézirattárában dolgozott. 1923-ban hívták meg a Pécsre áttelepült Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészeti Karának magyar-történelem tanszékére nyilvános rendkívüli tanárnak, s 1924 májusában ugyanide nyilvános rendes egyetemi tanárrá és tanszékvezetővé nevezték ki. A Bölcsészeti Karon dolgozott 1938-ig (az 1929–1930-as tanévtől egy dékáni ciklust is kitöltve), amikor Kérészy Zoltán nyugalmába vonulását követően a Jogi Kar Jogtörténeti Tanszékének vezetésével bízták meg. Ezt a tanszékot vezette 1952-ben bekövetkezett hirtelen nyugdíjazásáig (közben 1943–1944-ben ismét kitöltve egy dékáni ciklust, az 1944–1945-ös esztendőben pedig rektor volt). A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt 1945-től. [A gazdag életrajzi irodalomból néhány: SZABÓ PÁL: *A Magy. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs, 1940. Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó;

A Holub családi levéltárban másfél száz dokumentum található: 34 fotó, 17 hivatalos irat (bizonyítványok, oklevelek, kinevezések), 4 aprónyomtatvány (program, különnyomat) és 98 levél. A pálya egyes állomásaihoz kötődő okiratok között van például az 1903. május 13-án kelt *Gymnasiumi bizonyítvány*, a 661/908. szám alatt 1909. január elsejével a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárába rapidíjas gyakornokkénti kinevezés, a 167. szám alatt 1919. január 5-i hatállyal a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatósága által múzeumórré történő kinevezés, a 26/1920. szám alatti, 1920. február 27-én a Szent István Akadémia tagjává választásról szóló értesítés, az 1354/1919-20. szám alatt 1920. július 19-én június 14-i hatállyal a Budapesti Kir. M. Tud.egyetem Bölcsészettudományi Karának Dékáni Hivatala által „diplomatica” tárgykörből kiállított magántanári oklevél, a 122.745/923. szám alatt 1923. október 22-én kelt egyetemi nyilvános rendkívüli tanárrá történő kinevezés a Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem magyar történeti tanszékére, a 27.900/1938. szám alatt kiadott 1938. szeptember hó 28. napjától hatályos, a Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán a Magyar alkotmány- és jogtörténeti tanszékre történő egyetemi nyilvános rendes tanárrá kinevezés, az erről való tájékoztatás és a kinevezésekhez kapcsolódó esküiratok, valamint az 1945. május 30-án „a jogtörténelem terén kifejtett kiváló tudományos munkásság elismeréseként” a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választásáról szóló értesítés.³

A családi iratok legfontosabb részét a levelek jelentik, amelyek részben családi levelek, részben a két nagy munka, az 1929-ben megjelent *Zala megye története a középkorban* (1. kötet) és az 1944-ben kiadott *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja* (1. kötet) előmunkálataival és fogadtatásával kapcsolatos híradások. A családi levelek elsősorban a Holub József által szüleihez írt leveleket (5 db), illetve bátyja, Holub János levelét (1 db) jelentették.

Figyelemre méltó az a levél, amelyben Holub édesanyjának, dr. Holub Jánosné Bavorszky Hermának beszámolt arról, hogy 1923-ban a Magyar Tudományos

KOMJÁTHY Miklós: Holub József (1885–1962). *Levéltári Közlemények*, (33) 1962. 2. sz. 304–305. p.; KAJTÁR István: Holub József a történész. In ÁDÁM Antal (szerk.): *Dr. Holub József és dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága*. Pécs, 1986. Janus Pannonius Tudományegyetem, 15–18. p.; CSIZMADIA Andor: A jogtörténeti oktatás a Pécsi Tudományegyetemen a két világháború között. In PAP Tibor (szerk.): *Jubileumi Tanulmányok*. 2. köt. Pécs, 1967. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, 107–128. p.; NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Géza: Ecsenvonások Holub József tudományos portréjához. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek*, (11) 2006. 159–183. p.; SZEBERÉNYI Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején. *Per Aspera ad Astra*, (1) 2014. 2. sz. 117–137. p.]

³ Ezúton köszönöm Holub József unokájának, Tamási Balázsnak a családi iratok és a fotók közlésre bocsátását. (A továbbiakban a kiemelések, szó szerinti idézetek esetében betűhív átirást alkalmazunk, a gépelt kéziratoknál megkülönböztetve a hosszú és a rövid i-í, u-ú, ü-ű hangzókat.)
Forrás: a Holub-család levéltára (a továbbiakban HCcL.)

Akadémia levelező tagjává választották. „Jó ujságról adhatok hírt megint: ma volt az Akadémiában az osztályok döntése, hogy kiket ajánlanak megválasztásra a pénteki teljes ülésnek, s én is bejutottam. Hárman voltunk két helyre, s ily körülmények közt, minden jóakarát ellenére is, biztos nem lehetett a dolog. Sorshúzás dönti el ily esetben, hogy mily sorrendben szavaznak, s megeshet az is, hogy ha az első kettő bejön, a 3.-ra már nem is szavaznak. Véletlenül ily rossz helyre jutottam én is, s csak annak köszönhettem megválasztásomat, hogy a 2. számú jelölt, Kérészy prof[essor] a pécsi egy[etem] jogtört[énet] tanára, aki már tavaly egyszer megbukott, nem volt egyáltalában erős jelölt, és sok jó emberem csak azért is ellene szavazott (amit különben nem tettek volna meg), hogy én ki ne essem. Igaz, hogy pénteken dől el végleg az ügy, de nem valószínű, hogy ott az osztály ajánlatát megváltoztassák. A legnagyobb kitüntetés, ami tudományos pályán az embert érheti, s csak azt szeretném, hogy most már nyugodtan dolgozhassam is s méltónak bizonyíthassam magam erre az előlegezett bizalomra. Nem szerénykedem, de szegény megboldogult mesterem⁴ jóindulata mellett annak köszönhetem főképp, hogy egyedül foglalkozom régi jogunk történetével. Erre akar biztatás lenni ez is”.⁵ Terveiről így írt: „Ép ezért, bár nagyon hívnak és biztatnak, húzódozom a pécsi egyetem azon óhajától, hogy menjek el a most megüresedett magyar történeti tanszékre, mert ez ugyancsak eltérítene megint eddigi terveimtől. Szegedre szívesebben elmennék a jogtörténeti tanszékre, de ép ma hallottam olyan híreket, hogy az még nem biztos. Itt volna még egy harmadik eset: a Könyvári Igazgatóság, ha Bálint⁶ lenne a főigazgató...”⁷

A levelek többségét a két nagy munka, az 1929-ben megjelent *Zala megye története a középkorban* (1. kötet) és az 1944-ben kiadott *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja* (1. kötet) előmunkálataival, fogadtatásával kapcsolatos híradások teszik ki. A források betekintést adnak a kutatás folyamatába – a monográfia esetében a megbízástól a kutatási beszámolókon keresztül a mű megjelenéséig.

A millennium megyei monográfiaírási láza a huszadik század fordulója és a századelő eseményei miatt alábbhagyott, de újra és újra megerősödött a történeti összegző munkák készítése iránti igény. Így volt ez Zala megye esetében is, ahol a Barcza Sándor első alispán által 1869. január 12-én előterjesztett indítványtól számítva hét évtized múlva jelent meg a három kötetre tervezett

⁴ A „szegény megboldogult mester” az 1923. március 6-án elhunyt Fejérpataky László, aki nemcsak történetíróként és egyetemi tanárként, az MTA tagjaként egyengette Holub útját, de hivatali pályáján is: már első munkahelyén, 1909-ben főnöke volt a Széchenyi Országos Könyvtárban, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójaként, 1920-tól főigazgatójaként később is segítette.

⁵ Holub József levele édesanyjának. 1923. május 8. HCsL.

⁶ Hóman Bálint történész 1922-ben a Magyar Nemzeti Múzeum szervezeti egységéként működő Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója volt, 1923-ban nevezték ki a Múzeum főigazgatójává.

⁷ Holub József levele édesanyjának. 1923. május 8. HCsL.

monográfia első része. A szándék megfogalmazását követően Paur István, Nagy Imre, Véghely Dezső, Rómer Flóris, Illésy János, Kőszeghy Sándor, Marczali Henrik, Dézsi Lajos próbálkozásai után végül a monográfiabizottság javaslatára a megye törvényhatósági bizottsága 1909. december 13-án tartott közgyűlésén a Marczali Henrik ajánlotta tanítványt, Holub Józsefet bízta meg a megye történetének megírásával.⁸

A szerződés, amelyet a megyei monográfiabizottság elnöke, Árvay Lajos alispán és az akkor a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának gyakornokaként dolgozó Holub József írt alá, részletesen kitért a készítendő munka alakjára, módszerére, nyomtatására, illusztrálására és költségvetésére.⁹ A szerző arra vállalkozott, hogy megírja „legalább három külön-külön 30–40 ívet magában foglaló”, általa választott és gondozott illusztrációkkal gazdagított kötetben „Zalavármegye általános történetét a legrégebb időktől 1872-ig, a vármegye részleges történetét az egyes községek szerint, továbbá a vármegye nemes családainak történetét a modern tudományos történetírás által követelt formában, az összes kiadott, valamint a vármegyei és más (országos, nemzeti múzeumi, káptalani, konventi, családi) levéltárakban őrzött eredeti okmányok, jegyzőkönyvek s más források alapján, különös tekintettel a művelődési viszonyokra, kijelölve a helyet, melyet a vármegye hazánk politikai és művelődési történetében elfoglal.”¹⁰ A forma és a módszer megválasztása Holub joga volt, a bizottság csupán azt kötötte ki, hogy a kötetekben legyen pontos és részletes betűrendes hely-, név- és tárgymutató, s hogy a szerző „egy külön függelékben a vármegye főtisztviselőinek névsorát is összeállítsa a kinyomozható legrégebb időtől kezdve”. A bizottság az immár négy évtizedes várakozást követően sem bizonyult türelmetlennek. A határidő tekintetében úgy fogalmazott, hogy „nem azt tartja főfontosságúnak, hogy minél gyorsabban készüljön el a monográfia, hanem hogy minél alaposabb és tökéletesebb legyen. Az adatok összegyűjtésére és feldolgozására öt évi időt ad a szerzőnek, oly módon, hogy e határidő elteltével 1915 január 1-ig a szerző a műnek teljesen befejezett kéziratát tartozik a bizottságnak bemutatni”.¹¹ A szerződés rendelkezett továbbá a kiadás költségeinek viseléséről, a megelőző kutatások anyagának a szerző rendelkezésére bocsátásáról, és arról, hogy a szerzői tiszteletdíj ívenként 80 korona lesz, amely a kötetek megjelenését követően jár. Az utazási és egyéb költségek fedezésére pedig a vármegye öt éven keresztül évi ezer koronát biztosított Holubnak – az előző évi kutatási beszámoló benyújtását és elfogadását követően.

⁸ HOLUB József: *Zala megye története a középkorban*. 1. köt. A megyei és egyházi közigazgatás. Pécs, 1929. Zala megye közönsége, IX–XIII. p.

⁹ 1910. február 22-én a belügyminiszter által is 2318/1910. számmal jóváhagyott szerződés. HCsL.

¹⁰ Szerződés *Zalavármegye történeti monografiája ügyében*. HCsL.

¹¹ Az öt esztendő nem bizonyult elegendőnek még az első kötet elkészítéséhez sem, a monográfia első kötete 20 év múlva, 1929-ben jelent meg.

Holub 1912-ben írt kutatási jelentésében például az alábbiak szerint összegezte éves kutatását: „A kiadott anyaggal (oklevéltárak, feldolgozások) párhuzamosan folytattam a levéltárak átkutatását, s a N[emzeti] Múzeum levéltárának törzssanyagával az őszig végzek is 1526-ig; ide kerülvén a Vég hely-gyűjtemény, s még több más kisebb zalai levéltár, gyűjteményemet számos darabbal gazdagította a N[emzeti] Múzeum. Az itt örök letétként elhelyezett családi levéltárak közül a Rajky- s a Sibrik-levéltárat néztem át 1600-ig, és sok zalai vonatkozást találtam mindkettőben, főleg az elsőben. Idei munkásságom súlypontja azonban az Országos Levéltárra esett. A Diplomatikai Levéltár néven ismert osztály az Orsz[ágos] Levéltár középkori okleveleit foglalja magában – 1526-ig 40.000 darabot. Ezt néztem át darabról-darabra feljegyezve a Zaláról szólók jelzeteit. 1500-on felül találtam itt Zalára vonatkozó okleveleket, amelyek közül 600 darabot már kivonatosan le is másoltam, a hátralevő 1000 darabot pedig a tél folyamán fogom a N[emzeti] Múzeumba átkérni, s leírni. Hogy mit jelent ez az eredmény, annak illusztrálására elég azt megemlítenem, hogy a Zalai Oklevéltár két kötetében összesen 750 drb oklevél jelent meg.¹² Hogy ezt a nagy munkát elvégezhettem, az csak úgy volt lehetséges, hogy a levéltár vezetőjének szíves jóvoltából délután is alkalman volt ott dolgozni. Ez az oka azután annak, hogy jelen jelentésem csonka, mert a vidéki utamat elhalasztottam őszre, hogy az Orsz[ágos] Levéltárban tölthessem el a nyarat, s csak az esztergomi káptalan levéltárában kutattam megyénkre vonatkozó anyag után. Szeptember közepén szándékozom megkezdeni a vidéki levéltárak átkutatását, és pedig a Festetich-levéltárat Keszthelyen, az Eszterházyt Kismartonban, s a pozsonyi káptalan levéltárát, melynek anyagáról megyénk szempontjából már tájékozódva vagyok. A keszthelyi úttal kapcsolatban fogom elvégezni azt, ami tavalyról még visszamaradt a veszprémi káptalani levéltár középkori anyagából. E kutatások befejezése után pótlólag fogom majd az ezekről szóló jelentésemet a Tekintetes Monografia-Bizottságnak betérjeszteni. Jelentésem szíves tudomásul vételét kérve maradtam mély tisztelettel.”¹³

A családi iratok között megőrződött a Zala megyei kisgyűlés 1930. május 5-én, a monográfia első kötetének megjelenését követően Zalaegerszegen tartott rendes ülésén hozott határozat, amely megállapította, hogy „a mű szerzője, dr. Holub József Pécs-i egy. nyilv. rendes tanár úr Zala vármegye középkori történetének ezzel a most megjelent kötetével nemcsak a vármegyei monografia irodalmat, hanem a magyar történelmi tudományt is nagyértékű, a megszokott

¹² Még Nagy Imre vetette fel 1886-ban, hogy a monográfia előkészületi munkái során az általa, valamint Vég hely Dezső és Rómer Flóris által lemásolt közel ezer okiratot jelentessék meg két kötetben. Az oklevéltár első kötete 1886-ban, a második 1890-ben jelent meg. HOLUB 1929. XI–XII. p.

¹³ Az iratról az aláírás hiányzik. Valószínűleg rontott példány lehet. Erre utalnak az utólag a szövegbe illesztett betoldások, javítások. *Jelentés Zalavármegye történelmi monográfiájának megírásához tett kutatásokról* 1912. HCsL.

vármegyei monografiakon messze felül emelkedő művel gazdagította,” a szerzőnek pedig „jegyzőkönyvi köszönetét nyilvánítja.”¹⁴

A kötet előszavában Holub külön is kitért arra, miért 1526-ot tekintette határ-esztendőnek a periodizálás során. Ennek indokára világít rá Mályusz Elemér 1927. június 13-i keltezésű levele. Holub Mályusszal is megosztotta kétségeit a korszakzárás időpontját illetően – feltehetően a monográfiában is kifejtettek szerint érvelve –, amelyekre érkeztek a megerősítő, illetve kérdésfelvető sorok.¹⁵ „A zalai monografia beosztását illetőleg véleményem teljesen egyezik a Tieddel. Úgy képzelem, hogy a török-idő három olyan korszakra szabdalta szét a megye életét, hogy még a családok, vagy legalább a legtöbb család életében is speciális határvonal a XVI. és a XVIII. század. Lehet, hogy csalódom, de úgy érzem, hogy a középkor különálló periódus, úgy hogy nagyon szerencsés gondolatnak tartom ezt a periodust zárt egésszé tenni a családtörténeti rész Altalad jelzett elkészítésével. Csak egyetlen egy szerény javaslatom volna: nem volna-e jó a középkor végét Zalánál nem 1526-ra, hanem a török foglalás első éveire tenni? Azt hiszem, ilyen módon nagyon természetesen tagolódna a munka. *Salva tamen decisione.*”¹⁶

A levelek – a kritikákkal egyezően – a szakmai körök egyöntetű elismeréséről tanúskodnak. Többségük egyszerű gratulációt, köszönetnyilvánítást tartalmazott, s inkább a jókívánságot nyilvánító személye szempontjából érdemes említésre. Elismerő szavak érkeztek a közigazgatás neves szakemberétől, Magyary Zoltántól, a történész Szentpétery Imrétől, Gyalóka Jenőtől, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőjétől, a nyelvész Melich Jánostól, Faluhelyi Ferenctől, a pécsi egyetem Nemzetközi jogi intézetének vezetőjétől, Örfly Imre és Gaál Jenő országgyűlési képviselőktől. A történész barát, Hajnal István azt írta, szívesen olvasná már a kötetet, hogy élvezhesse a hosszú munka „ölkünkbe hullott gyümölcsét”. A művelődéstörténelem magántanára, Domanovszky Sándor azt értékelte kiváltképp a kötetben, hogy Holub e munkájával a helytörténeti irodalmat úgy gazdagította, hogy alapvető, általános kérdéseket oldott meg nagy apparátussal.¹⁷ Mihályi Ernőhöz hasonlóan¹⁸ Lukcsics József történész,

¹⁴ *A Zala megyei kisgyűlés 1930. május 5-én tartott ülésének 13012. ni1930.gy.611 sz. határozata.* HCsl.

¹⁵ „[...] elhatároztam, hogy feladatomban körét szűkebbre fogom, s először csak a török megjelenéséig, a XVI. század negyvenes éveig gyűjtöm össze az anyagot, mert a másfél százados török hódoltság kezdete új korszakot jelöl meg a megyénk történetében.” [...] „Mint hogy tehát a nagy átalakulás több vonalon tulajdonképp már 1526-tal megindult, helyesebbnek találtam, ha a magyar középkor végével zárom le a megyénk első korszakát [...]” HOLUB 1929. XIV–XV. p.

¹⁶ *Mályusz Elemér levele Holub Józsefhez.* 1927. június 13. HCsl.

¹⁷ *Hajnal István levele Holub Józsefhez.* 1930. április 14.; *Domanovszky Sándor levele Holub Józsefhez.* 1930. április 17. HCsl.

¹⁸ Mihályi Ernő kritikájában szintén úgy fogalmazott, hogy „Holub műve messze kiemelkedik az eddigi helytörténeti művek keretei közül. Adja a középkori megyei és egyházi közigazgatás struktúrájának kialakulását általában, s benne Zala vármegyének sokszor minden sablontól elütő,

aki 1932-ben a *Turul* hasábjain recenzálta is a munkát, levelében a húszéves ritka becsületes kitartó munkát és a csüggedést nem ismerő szorgalmas kutatást dicsérte. Úgy fogalmazott, hogy „Zala megye középkori történetének most közrebocsátott első kötete méltó a kiváló vármegyéhez, méltó a jeles és tudós történetíróhoz, aki mély tudásának és nagy szellemének legjavát nyújtja”.¹⁹ R. Kiss István a komoly, becsületes munkát becsülte, amely eredményeként olyan mintaszerű monográfia született, „melyhez hasonló nem jelent meg és soká nem is fog megjelenni.”²⁰ A neves közigazgatás-történész, a zalai gyökökkel bíró Ereky István, mint írta, különös izgalommal vette kezébe a munkát, Szekfű Gyula szerint pedig Holub életében „bizonyára nagy könnyebbség, hogy ezzel a kötettel a jég megtörött, és most már gyorsan jöhet a többi”.²¹

Holub számára különösen kedvesek lehettek a helytörténet- és monográfia-kutatás meghatározó személyiségének, Mályusz Elemérnek a sorai: „gondolhatod, hogy a könyv felvágása közben is nagy kíváncsisággal és érdeklődéssel olvastam bele s még nagyobb élvezettel fogom az egészet rendszeresen áttanulmányozni. Először persze a Mátyás–Jagelló-kori állapotokról szóló részeket, amelyek eredményeit már előadásaimban is értékesíteni szeretném.” A legnagyobb dicséret az lehetett Mályusz tollából, hogy a könyvet „az első modern megyei monográfiának” nevezte, különösképp hangsúlyozva a feldolgozás értékeit: „Én igazán tudom, hogy mit jelent oly nagy terület, mint Zala valamennyi oklevelét összeszedni, a legkülönbözőbb helyekről, s azokat oly szisztematikusan és a jövő évtizedek kutatásait előremozdítóan feldolgozni, mint művedben tetted.”

Az elismerés – és az előszóban történő hivatkozásért²² a köszönet – hangján szólt a neves előd, Csánki Dezső is: „Engem természetesen e megye történetéhez is kapcsok fűznek, mert hiszen történelmi földrajzi művemben – az ott lehető terjedelemben – a megye középkori történetével is foglalkoztam, mindazáltal nagyszabású műved, mely most főleg a megye világi és egyházi igazgatásával

egyéni strukturáját. Gazdag okleveles anyagát olyan fölényes biztossággal kezeli, olyan világos, logikus, szépnyelvű feldolgozásban tárja fel, hogy Zala vármegyének valóban érdemes volt 60 évig várnia monografiájának elkészültére. A Pesthy, Fraknói, Mályus-féle monografiatervezeteken keresztül jut el a terület történetének a megírásához s ezzel mintája lesz minden modern megyetörténetírásnak, amelyet egy lökéssel kiemel a millenniumi gyorsmunkák nívótanságából – erőt és kitartást kívánunk a községek és jelentősebb családok történetét, valamint a település-, birtok- és gazdaságtörténetet magában foglaló, s óriási munkát igénylő további három kötet megírásához.”

MIHÁLYI Ernő: Dr. Holub József: Zala megye története a középkorban. Kiadja Zala megye közönsége. 1929. 483 l. Dunántúl Egyetemi nyomdája, Pécs. *Pannonhalmi Szemle*, (5) 1930. 4. sz. 386. p.

¹⁹ Lukács József levele Holub Józsefhez. 1930. március 28. HCsL.

²⁰ R. Kiss István levele Holub Józsefhez. 1930. április 30. HCsL.

²¹ Ereky István levele Holub Józsefhez. 1930. április 20.; Szekfű Gyula levele Holub Józsefhez. 1930. március 29. HCsL.

²² „[...] azonkívül ott volt, mint első tájékoztató, Csánki Dezső monumentális munkájának a (Mo. történelmi földrajza a Hunyadiak korában) Zala megyét is tárgyaló harmadik kötete, – nélkülözhetetlen és leghűségesebb kísérőm az első perctől kezdve munkámban [...]” HOLUB 1929. XIII. p.

s igazságszolgáltatásának történetével foglalkozik – annyira új, eredeti, adatai és tartalma szerint is oly értékes, hogy magamat az én Zala megyémmel e mellett csak azért nem szégyenlem, mert nekem az előzmények szerint egyébbel nem is lehetett foglalkoznom, mint amit említett művemben tárgyalok. Sőt, hiszen annak idején, pl. olyan tudós férfiak, mint Pauler Gyula, arra köteleztek, hogy csak a kiadott források (főleg természetesen Fejér!) felhasználásával levéltári adatok nélkül dolgozzak, mely figyelmeztetésbe (és úgymint levéltárnok) csoda, hogy bele nem haltam.”²³

A régi jó barát, Hóman Bálint levele egyszerre volt közvetlen és tartalmas minden sorával: „Kedves Jozsó! Mindeddig nem írtam Neked egy szót sem könyvedről, noha a korrektúra hónapok óta kezemben van. Most, hogy II. kötetem végre az utolsó sorig nyomdában van, sokkal megbízhatóbban nyilatkozhatom. Az utolsó fejezetben ugyanis a rendi állam közhatalmi szervezetének I. Károly által történt alapvetését írtam meg, s ehhez alaposan át kellett tanulmányoznom könyvedet. Mondhatom igen jó benyomással tettem le, s remélem, módomban lesz ezt esetleg egy kritikában is kifejtteni valahol. Meggyőződésem, hogy sokan azt fogják mondani – persze nem a részletekről és helyi vonatkozásokról – hogy mindazt, amit írsz, már tudták, de az én véleményem szerint ily természetű munka egyik kritériuma, hogy megállapításai Kolombus tojásaként tűnnek fel. Az összes ismeretek és adatok nagyon jól vannak rendszerezve és az egyetemes fejlődésbe állítva, s a rendszerezés keretében mondhatnám felesleges szerénységgel húzódnak meg saját igen jelentős megállapításaid. Bátran kimondhatjuk, hogy Zala megye története a legjobb összes megyei monográfiánk között még Szolnok-Dobokát sem véve ki, hol az általánosság Tagányi minden találékonyságban és genialitása mellett is hiányos. Őszinte szívből gratulálok, hiába: várt leány várat nyer! Egy dologban kérnék azonban felvilágosítást: Könyved, melyet persze betűről-betűre elolvasnom munkám írása közben nem lehetett, úgy látom, nem foglalkozik a szabályalkotás fontos önkormányzati jogával, amit én annyira fontosnak tartok, hogy belőle vezettem le a megyék későbbi követküldési és utasításadó jogát is. Nem tudom, s nagyon szeretném tudni, vajon a korai időszak idevágó adatainak hiánya miatt, vagy elvi okokból mellőzted-e ezt a kérdést. Nagyon leköteleznél, ha ezt mielőbb közölnéd, esetleg a korrektúránál még hasznát vehetem. Szeretettel ölel régi barátod: Bálint.”²⁴

Holub József 1944-ben, *A magyar alkotmánytörténelem vázlat*a (1. kötet)²⁵ megjelenésekor már hat esztendeje volt a pécsi egyetem Jogtörténeti Tan-

²³ Csánki Dezső levele Holub Józsefhez. [dátum nélkül] HCsL.

²⁴ Hóman Bálint levele Holub Józsefhez. 1930. március 20. HCsL.

²⁵ HOLUB József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlat*a. 1. köt. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig. Pécs, 1944. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda.

székének vezetője, 1944–1945-ben az egyetem rektora. A háborús években kiadott könyvet Holub alapmunkának szánta, hiszen amikor 1923-ban megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának, úgy gondolta, ennek éppen az volt az oka, hogy jogtörténettel foglalkozik. Munkahelyajánlatait is ennek tükrében mérlegelte. A könyv megjelenését követő esztendőben pedig, amikor az MTA rendes tagjává választotta, indoklasként ismét „a jogtörténelem terén kifejtett kiváló tudományos munkásság elismerése” fogalmazódott meg.

A küldött példányokat megköszönő és gratuláló levelek a rendkívüli helyzetben gyakran túlléptek az egyszerű formalitásokon, és a háborús években megteltek fontos tartalmi kérdésekkel, személyes, ám a kutatástörténet szempontjából lényeges vonatkozásokkal. Gratuláló levelet küldött aktuális beosztása szerint az Egyetemi Társadalomtudományi Intézet igazgatója, Dékány István, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, Fitz József, a szegedi bölcsészkar dékánja, Hermann Egyed, a *Századok* szerkesztője, Domanovszky Sándor. A Tolna megyei régi kolléga, Dőry Ferenc levele – aki 1922–1934 között az Országos Levéltár igazgatója volt – felért egy kisebb recenzióval: „Nagyon örülök, hogy nem riadtál vissza ettől a munkától. Mert kritizálni az úttörőket nem nehéz, de jobbat nyújtani az övék helyett egy kicsit nehezebb, s a kritikus urak nem is vállalkoztak rá. Munkád elsősorban tankönyvnek készült (amint egyébként a megelőző alkotmánytörténetek is), ezért nélkülözzük benne az érdekes és tanulságos jegyzeteket. A forrásoknak a II. kötet végén ígért beszámolója mindenesetre pótolni fogja némileg e hiányt és meg vagyok győződve, hogy könyved nemcsak az egyetemi hallgatóknak, hanem az alkotmánytörténelemmel foglalkozó szakembereknek is sokat forgatott kézikönyve lesz.”²⁶ Jánossy Dénes, aki 1942-től az Országos Levéltár főigazgatója volt, nagyon fontosnak tartotta, hogy van „végre egy módszertanilag helyes feldolgozás, melyre a tanuló ifjúságnak nagy szüksége van! Műved felépítéséből látom, hogy azt három kötetre tervezed, és hogy figyelmedet kiterjeszted a kiadott és kiadatlan forrásokra is, melyeknek ismeretése bizonyára serkentőleg hathat az ifjúság köréből azokra, akik hajlamot éreznek magukban alkotmánytörténetünkben való további elmélyedésre.”²⁷ A történész kollégák elismerését gyarapították Szabó István sorai: „Örömmel nyitottam fel és fogtam olvasásához, minthogy nem tagadva meg egykori felelős voltomat (t.i. jogász-bölcsésziséget) ezek a kérdések igen érdekelnek, s ezeknek előadásaimban is nagy szerepet juttatok. Úgy látom, hogy általában közösen ítéljük meg középkori történelmünk idevonatkozó főbb kérdéseit.”²⁸ Hajnal István, a kedves barát alapvető munkának nevezte a könyvet, s úgy

²⁶ Dőry Ferenc levele Holub Józsefhez. Zomba, 1944. október 11. HCsL.

²⁷ Jánossy Dénes levele Holub Józsefhez. [dátum nélkül] HCsL.

²⁸ Szabó István levele Holub Józsefhez. Debrecen, 1945. október 17. HCsL.

fogalmazott: „kiérzem elrendezéséből is a Te világos, tárgyilagos gondolatvezetésedet”.²⁹ Szekfű Gyula pedig így ír: „Rég nem örültem úgy egy munkának, mint ennek. Hiszen olyan nagy szükség van rá; az ember folyton szégyenkezett Timon és derivátumai miatt.”³⁰ Deér József történész, 1941–45 között a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében működő Magyar Történettudományi Intézet igazgatója azt emelte ki, hogy „ez az első alkotmánytörténeti összefoglalás, melyben a történeti szempont dominál, s ezért didaktikai hatása rendkívül nagy lesz, főként a közjogi dogmatika ellensúlyozása tekintetében. Egyénileg különös örömet szerzett nekem nézeteinknek gyakori egyezése, így a vérségi jog, a koronaküldés, a trónöröklés, az ellenállási jog, stb. esetében.”³¹

A jogtörténészek közül Csekey István is gratulált Holubnak, Kérészy Zoltán hosszú levelében elsősorban saját körülményeit részletezte.³² A levelek többségében utalás történt a háború eseményeire is. Tóth László, a történész barát, kolléga a köszönő sorok mellett Holub nehéz terhét sem felejtette: „Most jut eszembe, hogy nagy méltóságot viselsz ma, Te vagy az egyetlen működő vidéki egyetem rektora.”³³ Súlyom Jenő, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem soproni Evangélikus Hittudományi Karának egyházjogot és egyháztörténetet tanító tanára 1944. november 20-án így tudósított helyzetükről: „Munkánk még folyik. Célszerű ez már azért is, mert hallgatóink nagy többségét már haza sem ereszhetnénk, nem volna, hova menniök. De látjuk, hogy egyre kevésbé múlik rajtunk, meddig tarthatjuk az épületet, akár csak a magunk számára, akár a Ti számotokra is”.³⁴

Nehéz, nem tudósnak való idők következtek. Holub József azonban mindig talpon tudott maradni. Mesterének a korán elhunyt Tagányi Károlyt tartotta, akivel összekötötte szemléletük interdiszciplinaritása is³⁵ – elsősorban a közigazgatás-, a település- és a jogtörténeti és társadalomtörténeti kutatások területén. Mindkettőjük életében a helytörténetírás, a megyei monográfia volt a mesteriskola: ami Tagányinak Szolnok-Doboka megye volt, azt Holubnak Zala megye jelentette. A szakmai hitvallást pedig a történész, a jogtörténész Holub számára a Tagányi búcsúztatásakor megfogalmazottak: „A szavakból reális értelmet, dolgot előállítani: ez a gondolkodó emberek privilégiuma.”³⁶

²⁹ Hajnal István levele Holub Józsefhez. 1944. október 5. HCsL.

³⁰ Szekfű Gyula levele Holub Józsefhez. 1943. október 23. HCsL.

³¹ Deér József levele Holub Józsefhez. Budapest, 1944. október 13. HCsL.

³² Kérészy Zoltán levele Holub Józsefhez. Fekete erdő, 1944. október 7. HCsL.

³³ Tóth László levele Holub Józsefhez. Tápiószéle, 1944. október 20. HCsL.

³⁴ Súlyom Jenő levele Holub Józsefhez. Sopron, 1944. november 20. HCsL.

³⁵ Holub több tudományterületet is érintő kutatásaira Kajtár István is felhívta a figyelmet. KAJTÁR 1986. 17. p.

³⁶ HOLUB József: Tagányi Károly 1858. márc. 19.–1924. szept. 9. *Századok*, (58) 1924. 7–10. sz. 833–837. p. Különösen: 835. p.

Niklai Patrícia Dominika*

A KÖZOKTATÁSI INTÉZMÉNYRENDSZER FEJLESZTÉSÉNEK JOGI KIHÍVÁSAI AZ 1920-AS ÉVEKBEN

1. Az iskolarendszer fejlesztésének ideológiai háttere

A közoktatás megfelelő jogi szabályozásának kiemelt szerepe kétségtelen minden állam tekintetében, amely hosszú távon kíván fennmaradni. A magyar közoktatási intézményrendszer fejlesztésének hátterében az 1920-as években megjelent a keresztény-nemzeti ideológia, amely a korszakban meghatározta a kultúrpolitika egész területét.¹ A trianoni területelcsatolások következtében a közoktatási rendszer újjászervezése vált szükségessé igazgatási szempontból is, emellett az ország területi és népességbeli veszteségei következtében előálló közhangulat kellő alapot jelentett a magyarság kultúrfölényének koncepciójához. Már Haller István és Vass József vallás- és közoktatásügyi minisztereknél is megjelent a hazafias, nemzeti és valláserkölcsös nevelés hangsúlyozása, azonban Klebelsberg Kunó volt az, aki kibontotta a kultúrfölény koncepcióját, és erre alapozta a közoktatási rendszerrel kapcsolatos reformjait.² Jelen tanulmány Klebelsberg tevékenységének feltárására törekszik, kiemelve az intézményrendszer fejlesztésére tett intézkedéseit. A kultúrfölény lényege abban állt, hogy Magyarország helyzetét a környező népekkel szemben a kultúra színvonalának emelésével erősítheti meg, azaz a revíziós célok, az elszakított területekkel országhatáron kívülre került magyarok és a határon belül élő nemzeti ségek megtartása, továbbá a magyar nemzet erősödése akkor lesz elérhető, ha

* Niklai Patrícia Dominika tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék.

¹ A keresztény-nemzeti ideológia értékeléséhez lásd NIKLAI Patrícia Dominika: Magyar kultúrpolitika. Közoktatásügyi igazgatás Baranyában (1933–1945). *Diké*, 2019. 2. sz. 86–99. p.

² Haller István, Vass József és Klebelsberg Kunó oktatásügyi tevékenységének alapjairól bővebben lásd MANN Miklós: *Magyar oktatáspolitikusok 1848–1998*. Budapest, 2001. Oktatási Minisztérium, 95–118. p.

Európának be tudja bizonyítani, hogy magasabb kulturális és szellemi szinten áll, mint a szomszédos országok.³

A Horthy-rendszer támogatása a kultúrfölény és általában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium intézkedései iránt indokolható azzal, hogy az ideológia megalapozásában kiemelt szerepe volt a gyermekek oktatásának. Az iskolának szánt szerepet mutatja, hogy a tanítás a *Magyar Hiszekegy*⁴ elmondásával kezdődött és fejeződött be. A nevelés célja volt a revíziós célok szolgálata is, amelyet megalapozott a kultúrfölény gondolata.

Klebelsberg 1922 és 1931 között állt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén. Kultúrpolitikája a kormányzati rendszer stabilitását támogatta, megvalósításához azonban szükség volt az ország gazdasági helyzetének rendezésére is, így a gyakorlatban azt követően, az 1920-as évek második felében állhatott neki a kivitelezésnek. Az első éveiben miniszterként figyelme a felsőfokú oktatás és a tudomány fejlesztésére irányult, míg később a népoktatási infrastruktúra felé fordult. A tankötelezettség korhatárának emelése mellett hatalmas mértékű intézményi fejlesztésekbe kezdett, több ezer új iskolai tanterem és tanítói lakás megépítésére került sor, mindössze pár év alatt.⁵

2. A fenntartói szerepek átalakulása

Az első világháborút követően a vallás- és közoktatásügyi miniszterek az iskola-rendszer helyreállítása érdekében is intézkedéseket tettek. Ebben a körben fontos kérdést jelentett, hogy az iskolák fenntartási költségeit ki viselje, amely természetesen nem volt előzmények nélküli a közoktatási rendszer közelmúltbeli fejlesztési irányai vonatkozásában. Eötvös József kultuszminiszter 1848-as népoktatási törvénytervezetében közös iskolák felállítását szorgalmazta, amelyeket a községek tartanának fenn. Az 1868. évi népoktatási törvény alapján azonban – az egyházak erős ellenállása nyomán – meghagyták a felekezeti iskolákat, de azok felett az állam főfelügyeletét deklarálták, illetve mellettük kiegészítő jelleggel állami közös iskolák felállítását helyezték kilátásba. A közös iskolák létrehozása mellett szólt az iskolák szekularizációjának igénye mellett, hogy a felekezeti iskolák elmaradottságát igyekeztek ellensúlyozni az állami

³ ROMSICS Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció*. Budapest, 1982. Gondolat Kiadó, 224–225. p.

⁴ A Védő Ligák Szövetsége által kiírt pályázatra Papp-Váry Elemérné, született Sziklay Szeréna által benyújtott és a pályázat győzteseként kihirdetett verses ima szövege a következő volt: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában, Ámen.”

⁵ ROMSICS 1982. 211. p.; FEHÉR Katalin: *Oktatásügy*. In KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Magyarország a XX. században*. V. kötet. Szekszárd, 2000. Babits Kiadó, 460. p.

támogatás igénybevételével.⁶ Az állami, illetve községi iskolák felállítása így a század végére előrehaladt, amelyben kiemelkedő szerepe volt Wlassics Gyula kultuszminiszternek, aki a századfordulón nekilátott a szervezőmunkának.⁷ Ennek ellenére a felekezeti iskolák nagy számban maradtak fenn, mivel a községek számára anyagilag kedvezőbb volt a felekezeti iskola fenntartásához hozzájárulni, mint saját iskolát létesíteni és fenntartani.

A közoktatási intézményeket tekintve az 1868. évi népoktatási törvény által felállított rendszer volt az alapvető Klebelsberg miniszterségének kezdetén: fenntartóként szerepelt a felekezetek mellett az állam, a községek, az egyesületek és a magánszemélyek köre. Ugyanakkor az 1924–1925. tanévben, a népiskola-építési program előestéjén az ország 6241 népiskolája közül csupán 1724 működött állami és községi fenntartással, míg a felekezetek 4517 intézménnyel rendelkeztek, amelyből a legtöbb (2814) a római katolikus felekezethez tartozott.⁸

Az állam hozzájárulása az iskolák kiadásaihoz a Horthy-korszakban fordulponthoz ért, már nemcsak az állami és a községi iskolákat támogatták, hanem ugyanígy a felekezeteket is, azaz az iskola jellegére tekintet nélkül részesítette az állam támogatásban a közoktatási intézményeket. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy a korszak kultúrpolitikájának alapját jelentő keresztény-nemzeti neveléshez az egyházak támaszt jelentettek, az oktatásban betöltött szerepük a vallásos-erkölcsös nevelés révén felértékelődött.⁹ A felekezetekkel való viszony szempontjából említésre méltó, hogy Klebelsberg külön kiemelte, nem ragaszkodik az állami iskolatípushoz, hanem „ott, ahol kellő áldozatkészség nyilvánul meg, készséggel támogatom történeti egyházainkat új felekezeti iskolák létesítésében.”¹⁰

A fenntartás költségeivel kapcsolatban Klebelsberg az 1929–1930. évi költség-előirányzat indokolásában kifejtette, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium viseli a tanítói illetmények egy részét, valamint az iskolák és a tanítói lakások építési költségeinek jelentős hányadát, beleértve ebbe a felekezeti iskolákat is. Az ideológiai indokolást Klebelsberg maga is hozzáfűzte a támogatás kiszélesítéséhez: „A nemzet vallás-erkölcsi erőinek ápolása elsősorban

⁶ CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó, 125. p.

⁷ Bővebben lásd NIKLAI Patrícia Dominika: *Die Modernisierung des Volksunterrichts in Ungarn – Umsetzung des Gesetzes über den Volksunterricht im Komitat Baranya nach 1868. Journal on European History of Law*, 2018. 2. sz. 231–235. p.

⁸ CSIZMADIA 1966. 125–126. p.

⁹ Bővebben lásd NIKLAI Patrícia Dominika: *Hungarian Cultural and Educational Policy (1932–1944) with Special Regard to the Practice of Baranya County. Jogtörténeti Szemle*, 2021. ksz. 61–65. p.

¹⁰ KLEBELSBERG Kunó: *Falusi népiskoláink kiépítése. Néptanítók Lapja*, 1925. XXV–XXVI. sz. 2. p.

történeti egyházaink kezébe van letéve.”¹¹ E felekezeti iskolák támogatása az 1920-as évek végére meg is haladta a más jellegű iskolákra fordított összeget, például 1927–1928-ban az állami iskolákra 13 889 620, a felekezeti iskolákra 15 872 889 pengőt fordított az állam.¹²

3. A tankötelezettség biztosításának kérdése mint a fejlesztések alapja

Az iskolaépítéseket megalapozta, hogy az országban nem állt rendelkezésre megfelelő számú közoktatási intézmény, és még a meglévő iskolák állapota sem volt több esetben elfogadható, mindez pedig a korszaknak megfelelő nemzeti nevelés eszményét nem szolgálhatta kielégítően. A tankötelezettséget ugyan már az 1868. évi népoktatási törvény bevezette Magyarországon, azonban annak gyakorlati megvalósítása, ellenőrzése nem volt megoldott; erre mutat, hogy a korabeli adatok alapján minden hatodik gyermek nem járt iskolába.¹³ Ehhez tartozott egyrészt az, hogy ősszel és tavasszal a családnál szükség volt a gyermekekre elsősorban a mezőgazdasági munkák során, télen pedig nem volt elég pénz megfelelő meleg ruhára. Másrészt egyenlőtlen volt az iskolák országos megoszlása a tankötelesekhez képest: a városokban nem volt elég férőhely az iskolákban, a szükségesnél kevesebb tanító és tanterem állt rendelkezésre, átlagosan egy tanítóra 60, de néhol 150 gyerek jutott, akiknek egy teremben kellett összezsúfolódnai; vidéken pedig több helyen nem volt egyáltalán elérhető közelségben iskola.¹⁴

Klebsberg is felmérte e körülményeket, a *Néptanítók Lapjában Falusi népiskoláink kiépítése* címmel megjelent tanulmányában rávilágított, hogy az általános tankötelezettség hiányosan érvényesül, az analfabétizmus a hat éven felüli lakosság 1/8-át érinti. Ennek okát részben ő is a gyermekek munkajelének igénybevitelében látta, azonban nagyobb problémaként tekintett az intézményrendszer elégtelenségére: „Az általános tankötelezettség pusztán elvi követelmény marad mindaddig, amíg iskolák állításával módot nem nyújtunk mindenkinek arra, hogy tankötelességét leróhassa. És itt van a bökkenő. Iskolahálózatunk ma még oly hiányos, hogy számos szülő részére fizikai lehetetlenség, hogy gyermekét iskolába küldje. Ennek két oka van, az egyik

¹¹ CSIZMADIA 1966. 125. p.

¹² Uo. 125–126. p.

¹³ ROMSICS 1982. 222. p.

¹⁴ Az ezzel kapcsolatosan felmerült későbbi problémákról lásd NIKLAJ Patrícia Dominika: A nyolcosztályos népiskolai oktatás bevezetésének hatása az iskolalátogatással kapcsolatos szülői felügyeleti jogra. *Diké*, 2019. 1. sz. 101–110. p.

korábbi népoktatási politikánk, a másik a magyar nemzet sajátos települési hajlama. Magyarország nemzetiségi állam volt, lakosságának majdnem a fele idegenajkú honpolgárokból állott. Ezeknek magyarosítása nem volt a magyar hivatalos kultúrpolitika célja, de az a törekvés igenis teljesen jogosnak látszott, hogy nem magyarajku honfitársainknak alkalom adassék az állam nyelvének elsajátítására. Így nemzetiségi vidékeken az állami iskolák egész hálózata épült ki, a színmagyar nyelvterületet ellenben meglehetősen elhanyagolták. A trianoni béke következtében a nemzetiségi vidékekkel állami iskoláink nagyrészt is elvesztettük s most itt állunk a népiskolai tekintetben elhanyagolt szintiszta magyar területekkel.” Itt Klebelsberg egyrészt kiemelte a területi elcsatolások hatását, másrészt a „sajátos települési hajlam” kapcsán az alföldi tanyavilágra, az ország többi részén is a kisebb lélekszámú falvakra gondolt, amelyekkel kapcsolatban kifejtette, hogy ez a lakossági megoszlás egyszerűen nem teszi lehetővé, hogy hatékonyan ki lehessen használni 1-1 tanító munkaerejét, és fenn lehessen tartani egy iskolát.¹⁵ Ugyanezen indokait az országos tanfelügyelői értekezleten tartott megnyitóbeszédében is összegezte, felhívva rá a tanfelügyelők figyelmét is, hogy „Az okát a bajoknak Magyarország települési viszonyaiban kell keresni. (...) az igazi baj a település szétszórt volta.” Majd részletezte a települések elhelyezkedésével kapcsolatos problémára építve törvényjavaslatának lényegét: „Vannak tanyáink, melyeken nincs kellő számú iskolaköteles. Ezeket a tanyákat nagyobb iskolakörzetté kell összevonnunk és e körzetekből kell egy speciális magyar típust konstruálni, nevezetesen a tanyai iskolát.”¹⁶

A tanítói lakások építése hasonlóan fontos volt, mint az oktatási intézményeké. A kultuszminiszter ezt azzal indokolta, hogy másképpen „künn a tanyán a tanító megfelelő lakást nem kaphat és ha azt akarjuk egyébként is, hogy a tanyán a tanító kitaratson, akkor neki ott emberséges lakást kell biztosítanunk.”¹⁷

Klebelsberg a berlini egyetemen is tartott előadást *Magyar kultúrpolitika a háború után* címmel, amelyet a *Néptanítók Lapja* 1925. november 1-i száma közölt. Ebben kitért a kultúrpolitika legtöbb területére, köztük az általa a bajok okának nevezett települési viszonyokra és a tanyai iskolákra, valamint a népiskolák reformjára. Itt kiemelte, hogy „éppen most vár parlamenti tárgyalásra egy törvényjavaslat, mely egyrészt az állam által évenként 2 ½ millió aranykoronával javadalmazott iskolaépítési alapról gondoskodik, másrészt pedig a helyi érdekeltségeket, elsősorban a nagybirtokot kötelezi, hogy az iskolaépületek emelésével járó költségekhez hozzájáruljanak s a távoleső tanyákról,

¹⁵ KLEBELSBERG 1925. 1–2. p.

¹⁶ KLEBELSBERG Kunó: Országos tanfelügyelői értekezlet. Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter megnyitó beszéde. *Néptanítók Lapja*, 1925. XXXIX–XL. sz. 1–2. p.

¹⁷ KLEBELSBERG Kunó: Gróf Klebelsberg Kunó exozéja. Elmondta a nemzetgyűlés május 11-én tartott ülésén. *Néptanítók Lapja*, 1926. XXI–XXII. sz. 4. p.

majorokról kocsin szállítsák a gyermekeket az iskolába s innen haza. [...] Itt tehát csaknem leküzdhetetlen nehézségeket kell megoldani s ha sikerül nekem, hogy a tervezett módon az általános iskolabajárást keresztülvigyem, abban közéleti szereplésem legfölségesebb jutalmát fogom látni.”¹⁸

4. A falusi népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. törvény

A fent idézett megfontolásokra alapozva a falusi népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. törvénynek¹⁹ az volt a célkitűzése, hogy a magyar nemzet művelődési színvonalát emelje, aminek érdekében „elsősorban a mezőgazdasági népesség, különösen az Alföld tanyai lakosságának gyermekei részére népiskolákat létesít és (tantermeket és tanítói lakásokat) épít.” Az 1. § alapján az iskolákat ott rendelték felállítani, ahol „legalább másfél, legfeljebb négy kilométer sugarú területen (körzetben) szétszórtan vagy tömörülve az utolsó három év átlagát számítva legalább 20 család vagy 30 mindennapi tanköteles lakik és a körzeten belül valamennyi tanköteles befogadására alkalmas más iskola nincs.”

A létesítés és fenntartás költségeit elsődlegesen az adott terület érdekeltségére hárította, azaz azon személyekre, akiknek az iskola felállítása érdekükben áll. Az iskola létesítéséhez (telek megszerzése, építés, berendezés) az érdekeltség a telek és a szükséges anyagok megszerzésének költségeivel, továbbá kézi- és ígásmunkával, valamint készpénzzel járulhatott hozzá (4. §). Amennyiben az érdekeltség a terhek viselésére egyáltalán nem, vagy csak részben volt képes, másodikként a községnek kellett viselni a terheket. Ott, ahol a körzet lakossága túlnyomó részben egy vallásfelekezethez tartozott, ez a vallásfelekezet is magára vállalhatta a költségeket. Ezekon felül az ilyen módon a törvény alapján létesülő iskolák költségeihez a rendelkezésre álló hitelek keretén belül az állam hozzájárulását is rögzítette a törvény (1. §). Az állam által elvállalt költségek fedezésére létesült az Országos Népiskolai Építési Alap (2. §). Ebből részesülhettek a községek és érdekeltségek, szükség esetén államsegélyből, amelynek a gyakorlata Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter idején bontakozott ki igazán.²⁰

¹⁸ KLEBELSBERG Kunó: Magyar kultúrpolitika a háború után. Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter előadása a berlini egyetem aulájában. *Néptanítók Lapja*, 1925. XLI–XLII. sz. 10. p.

¹⁹ 1926. évi VII. törvény a falusi népiskolák létesítéséről és fenntartásáról. <https://net.jogtar.hu/ez-er-ev-torveny?docid=92600007.TV&searchUrl=/ez-er-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>.

²⁰ Bővebben lásd NIKLAJ Patrícia Dominika: Die Volksunterrichtspolitik von Bálint Hóman und die Schulgründungen im Komitat Baranya zwischen 1932 und 1942. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2020. 2. sz. 249–259. p.

Ahogy Klebelsberg az idézett berlini előadásában is rávilágított, a tankötelesek fuvarozásáról is igyekeztek gondoskodni annak érdekében, hogy a még így is adott esetben messzebb eső iskolákat minden gyermek elérje: „Az iskolalátogatás kötelezettségének biztosítása érdekében a közigazgatási bizottság a fuvarral (gépi szállító eszközzel) rendelkező körzetbeli lakosokat szükség esetén kötelezheti a tanköteleseknek az iskolához és visszaszállítására.” (9. §)

A törvény alapján végrehajtandó építkezésekre nézve a vallás- és közoktatásügyi miniszter volt jogosult és köteles az államépítészeti hivataloknak részletes utasítást adni, terveket, költségvetéseket rendelkezésükre bocsátani. Az államépítészeti hivatal szakmai munkája mellett az iskolák létesítésének előkészítése során fontos szerep jutott a vármegyei közigazgatási bizottságoknak. Számukra küldte meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter azokat a helyeket, ahol népiskola létesítése szükségesnek látszott. Ezt követően több hatóságot bevontak a folyamatba, így szerepet kapott az előkészítés során a közigazgatási bizottság kiküldött tagja mellett az államépítészeti hivatal vezetője és a kir. tanfelügyelő, akik helyszíni szemle során egyeztettek az érdekeltekkel, ideértve az illetékes felekezeti hatóságok képviselőit is. Az előkészítés során az alábbi kérdésekre kellett kitérniük: 1. A helyi viszonyok szükségessé teszik-e a fent említett rendszeres munkálatban megjelölt területen iskola létesítését? 2. Állami, községi, érdekeltségi vagy felekezeti jellegű iskola állíttassék-e? 3. Mely területek tankötelesei utaltassanak be az iskolába, s ha érdekeltségi jellegű iskola létesítése látszik célszerűnek, miként kell az iskola körzetét megállapítani? 4. Mely ponton legyen az iskola épülete? A helyszíni tárgyalás eredménye alapján a közigazgatási bizottság határozott, és a javasolt iskolákat két csoportra osztotta aszerint, hogy fenntartóik az iskola építésére saját anyagi forrásaikból, vagy csak államsegély illetve kölcsön igénybevétele mellett képesek (5. §). E munkálatok levéltári iratokon alapuló feltárása azonban már túlmutat jelen írás terjedelmén.

5. A törvény értékelése

Klebelsberg 1926. május 11-én a nemzetgyűlés előtt beszámolót tartott, amelyben a népoktatás terén kiemelte, hogy „talán 1867 óta nem indult meg olyan nagyarányú munka, mint éppen most a falvakban.”²¹ E kijelentésével az 1868. évi népoktatási törvény előkészítő tevékenységéhez mérhette intézkedéseinek súlyát.

A városokban a túlszűfoaltság, vidéken pedig az iskolahiány jelentett komoly gondot, a tankötelezettség megvalósítását ellehetetlenítette, a kultúrfőlény megvalósítását pedig nem csak nem segítette, de éppen gátolta. Ezekből következően szükséges volt az intézményrendszer fejlesztése, amelyet Klebelsberg

²¹ KLEBELSBERG 1926. 4. p.

is felismert, és addig nem látott mértékű anyagi ráfordítással és szervezőmunkálattal fogott hozzá a fejlesztésnek, hiszen törvényjavaslatának céljaként az iskolahálózat teljes kiépítésének biztosítását határozta meg.

Az 1926. évi népiskolai törvény 1930-ig előírta 3500 új tanterem és feleannyi tanítói lakás megépítését, sorrendet is felállítva szükségesség szerint: elsőként az iskola nélküli tanyai körzeteken, másodsor az iskola nélküli falvakban kell iskolákat felállítani, harmadrészt a túlszűfolt osztályok szétbontásáról kell gondoskodni ilyen módon. A megvalósítás sikeresnek tekinthető, hiszen a kijelölt időre összesen 5000 új tanterem és tanítói lakás készült el.²² Ennek költségeit javarészt az állam viselte, míg a maradék a községekre és felekeze-tekre mint iskolafenntartókra hárult. A fejlesztés mindenképpen értékelendő, azonban hozzá kell tennünk, hogy a kultúrfölény megalapozása mint kultúrpolitikai cél, már vitathatóbb.

²² MANN 2001. 113. p.

P. Szabó Béla*
„SOL SAPIENS IN JURE”
JOHANNES SERPILIUS,
17. SZÁZADI
SOPRONI VÁROSBÍRÓ
JOGTUDÓSI MUNKÁSSÁGA

Az alkalomhoz az lett volna illő, ha az Ünnepeletet, a középkori hazai jogtörténet egyik legelhivatottabb és a szakmai közönség által leginkább csodált képviselőjét, egy kedvenc korszakához kapcsolódó tanulmánnyal köszönhettem volna. De hát ez bizony olyan kompetenciákat igényelt volna (a levéltárak porának és a dohányrudacsok füstjének belélegzési képességét is beleértve), amelyet a hazai jogtörténészek sorában csak egy-két kollégánk tud felmutatni, és amelyek birtoklása történészeink-levéltárosaink között is ritkaságszámba megy. Maradt tehát egy viszonylag közelálló korszak, a korai újkor, amelynek hazai jogtörténete szintén nagyon sok olyan területet mutat fel, amelyre nyugodtan mondhatjuk: „*hic sunt leones*”.

Egy ismerős múltbéli gyakorló jogász és politikus, Johannes Serpilius jogi irodalmi munkásságának az eddigieknél részletesebb vizsgálata olyan témának látszott, amely alkalmas lehet az Ünnepelet köszöntésére. A baráti jószándék és jókívánság bizonyos, a megmutatkozó eredmény *benigna interpretatió*ra számít.

* Szabó Béla tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék.

1. Johannes Serpilius, a jogász

A leibici születésű, lelkész értelmiségi családból származó Johannes Serpilius (1623–1686)¹ a 17. század második felének egyik legfigyelemreméltóbb hazai jogtudója volt, aki elsősorban gyakorló jogászként szerzett nevet honfitársai előtt, ugyanakkor nevét az európai jogtudomány korabeli jeles képviselői is ismerték egy olyan munkája alapján, amelyet fiatal, egyetemi tanulmányait még emlékezetében őrző, kezdő jogászként iskolai használatra írt, s amelyet – láthatólag bizonyos értelemben – hiánypótlónak tekintettek kortársai.

A németajkú szépassági ifjú csaknem elveszett a hazai jogélet számára, hiszen hazai iskolák látogatása utáni külföldi peregrinációja – amelynek ma még megismerhető nyomait alább kíséreljük meg összefoglalni – 1645 tavaszán tulajdonképpen azzal a szándékkal végződött, hogy véglegesen Poroszországban keres megélhetést magának. Tanulmányai után a poroszországi Ellbingben talált munkát előbb nevelőként,² majd jogászként,³ házasságot is kötött, de neje hirtelen halála után 1646-ban mégis hazatért szülőföldre.⁴ Itthon előbb Késmárkon ügyvédkedett, de szélesebb körben is felismerték képességeit, és 1655 végétől a felső-magyarországi öt szabad királyi város (Lőcse, Kassa, Bártfa, Eperjes, Kisszeben) jogtanácsosa (*director causarum*) lett, majd 1657-ben Szepes vármegye is bírósági ülnökei (*iuratus assessor*) közé emelte.⁵ Az 1659-es pozsonyi országgyűlésre követnek választották, s olyan feltűnően jól dolgozott, hogy mind Pozsony, mind Sopron meghívta, hogy áttelepülvén, legyen a város *syndicus*.⁶ Sopron tekintélyes fizetéssel járó meghívását fogadta el, és 1660 áprilisában – mint *Stad syndicus und notarius* – a városba költözött.⁷ A következő két és fél évtizedben az erős központi politikai nyomás alatt álló Sopron városi életének meghatározó alakja volt. 1666 februárjáig töltötte be a város jegyzőjének tisztését. Az 1662. évi országgyűlésen mint Sopron követe fontos szerepet játszott,

¹ CZWITTINGER, David: *Specimen Hungariae literatae*. Frankfurt–Lipcese, 1711. 350–352. p.; MELZER, Jakob: *Biographien berühmter Zipser*. Kaschau–Leipzig, [1833]. 100–104. p.; NÉMETH Sámuel: Serpilius János. Sopron városbírája és országgyűlési követe 1681-ben. *Soproni Szemle*, 1943. 4. sz. 271–277. p.; HEIMLER Károly (szerk.): *Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700*. Sopron, 1942. 68. p.; HÁZI Jenő: *Soproni polgárcsaládok 1535–1848. II*. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 848–849. p. Újabbban: SZABÓ András Péter: Tobias Weiß poprádi evangélikus lelkész önéletírása. *Lymbus*, 2011. 170. p.

² Az 1645 közepén Ellbingbe érkező soproni Tobias Weiß így ír Serpiliussal való találkozásáról. „Am 6. tage machten wir vnß wider auff das Waßer, vnd schiffeten nach Ellbing, da wir einen Tag verharret, vnd Herrn Johannem Serpilium, meinen guten Freund, welcher eben zur selben Zeit daselbst einen Paedagogum abgeben [!], ersuchet [...]”. SZABÓ 2011. 170. p.

³ MELZER [1833]. 100. p.; CZWITTINGER 1711. 350. p.

⁴ NÉMETH 1943. 272. p.

⁵ SZABÓ 2011. 170. p.; MELZER [1833]. 101. p.

⁶ MELZER [1833]. 102. p.

⁷ HÁZI Jenő: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. *Soproni Szemle*, 1965. 3. sz. 227–228. p.

mivel a sérelmi bizottságban ő szerkesztette a királyhoz felterjesztett emlékiratot.⁸ 1665-ben belső tanácsos lett, 1668-ban városbírónak is megválasztották, amely tisztelet 1673-ig töltötte be. 1681-ben ismét Sopron országgyűlési követe volt.⁹ 1682-ben újra megválasztották városbírónak, de tisztségét nem foglalhatta el. 1683-ban ő vezette a Thököly elé járuló városi küldöttséget, emiatt Bécsújhelyen bebörtönözték. Néhány hét után kemény feltételek mellett kiszabadult, de végül nem kellett elköltöznie Sopronból. 1686-ban végrendelkezett. Szép könyvtára volt, amelynek jegyzéke eddig nem közöltetett.¹⁰

2. Serpilius tanulmányai

Johannes Serpilius előbb szülővárosában tanult, majd Késmárkon, Rozsnyón és Sárospatakon járt iskolába.¹¹ Utóbbi helyen két éven át a *humaniorákban* és filozófiai tárgyakban képezve magát készült külföldi tanulmányaira.¹² Patakról távoztakor, 1641. augusztus 29-én búcsúbeszédet tartott, amely nyomtatásban is megjelent.¹³ A nyomtatványt márkusfalvi Máriássy Jánosnak mint párfogójának ajánlotta.¹⁴ Ezután készíthette elő külföldi tanulmányútját, amelynek során, 1642 tavaszán érkezett a poroszországi Thornba, ahol miután beiratkozott az akadémiai gimnáziumba,¹⁵ ott élő rokona segítségével hamarosan házitánítói állást kapott egy helyi kereskedőnél, ezzel biztosítva tanulmányi és megélhetési költségeit.¹⁶ Egy évre rá, 1643. július 4-én iratkozott be a königsbergi

⁸ PAYR Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története I. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. I.* Sopron, 1917. Soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség, 386. p.

⁹ Itteni tevékenységét iratai alapján bemutatja NÉMETH 1943. 273–277. p.

¹⁰ HÁZI 1982. 849. p.

¹¹ MELZER [1833]. 100. p.; NÉMETH 1943. 271. p.

¹² CZWITTINGER 1711. 350. p.

¹³ HELTAI János (szerk.): *Régi Magyarországi Nyomtatványok III. 1636–1655.* Budapest, 2000. Akadémiai Kiadó, nr. 2380.; SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár II.* Budapest, 1885. MTA, nr. 582. [A továbbiakban RMK]

¹⁴ IV. Máriássy János, szepesi követ 1655-ben hunyt el. A Máryásiak nyomon követhették Serpilius sorsát, későbbi Szepességi úlnok korában előbbi unokatestvére, Máriássy Zsigmond volt az alispán. Vö. NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. VII.* Pest, 1860. Ráth Mór, 308–309. p.

¹⁵ SZÖGI László: *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1788.* Budapest, 2003. ELTE Levéltára, nr. 737.

¹⁶ SZABÓ András Péter: *Bridges to Königsberg. Students from North-East Hungary at Prussian Universities in the First Half of the Seventeenth Century.* In ALMÁSI Gábor – BRZEZIŃSKI, Szymon – HORN Ildikó – TESZELSZKY, Kees – ZARNÓCZKI Áron (eds.): *A Divided Hungary in Europe: Exchange, Networks and Representations, 1541–1699.* ALMÁSI, Gábor (ed.): *Volume 1. Study Tours and Intellectual-Religious Relationships.* Cambridge, 2014. Cambridge Scholars Publishing, 2014. 114. p.

egyetem matrikulájába,¹⁷ lefizetve a szokásos taxát, s lett *studiosus iuratus*.¹⁸ Ismert, hogy a königsbergi iskola a 17. század közepén rendkívül kedvelt volt a magyarországi és erdélyi *peregrinusok* előtt: 1641 és 1645 között 66, míg 1646 és 1650 között 55 hallgató iratkozott be ide.¹⁹

Serpilius königsbergi tanulmányairól nem sokat tudunk. A hagyomány szerint három évet tanult itt, és egyesek szerint mindvégig jogi tanulmányokat folytatott.²⁰ Bár ebben nem lehetünk bizonyosak, tanulmányainak egyetlen tartós bizonyítéka, *politica-disputatio*ja, amelyet az akkoriban nyolc *ordinariust* foglalkoztató *artes*-karon védett meg, nem zárja ki ezt a lehetőséget.²¹ Több esetben találkozunk ugyanis olyan egyetemi pályafutással, amelynek során a *peregrinus* a bölcsészkaron megvédett politikai tárgyú vitatkozással a tarso lyában később jogi karra iratkozott be, sőt az is gyakran előfordult, hogy egy vándordiák egy *politica*-vitatkozással igazolta utóbb azt, hogy – anakronisztikusan fogalmazva – „jogászi” állások betöltésére is alkalmas lehet.²²

3. A königsbergi *disputatio*

Mindenesetre kétévnyi königsbergi tartózkodás után, s valószínűleg tanulmányai végét tervezve, Serpilius elvállalta a *respondensi* szerepet egy *politica-disputatió*n, egy nyomtatott tézisfüzet alapján folytatott, meglehetősen ritualizált vita foglalkozáson. A vita alapjául szolgáló s a megfelelő anyagi helyzetben lévő hallgatók által nyomda alá bocsátott tézisfüzet Serpilius esetében legalább két változatban készült el: míg az egyik ajánlás nélkül került ki a nyomdából, a másik változatban találunk egy *dedicatiót*, amely John Slocombénak, a poroszországi – Elbing-központú – angol kereskedelmi társaság *commissarius*

¹⁷ VARGA András: A königsbergi egyetem magyar diákjai (1549–1715). *Lymbus*, 1999. 15. p.; SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken 1526–1700*. Budapest, 2011. ELTE Levéltára, nr. 1486.

¹⁸ Fennmaradt az egyetemre való beiratkozást tanúsító okirat. OSzK, Fol. Lat. 1394. Fol. 212–213. Bár Serpilius esetében nem ez volt a helyzet, de az ilyen bizonyítványok – *magisteri* vagy doktori oklevél vagy szorgalmi *disputatio* híján – az egyetlen igazolásai lehettek a diákok külföldi tanulmányainak. SZABÓ 2014. 115–116. p.

¹⁹ VARGA 1999. 12–19. p.; SZÖGI 2011. 1646–1650 között 58 *peregrinust* mutat ki.

²⁰ NÉMETH 1943. 271. p.; KÖSZEGHY Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon – Középkor és kora újkor X.*, Budapest, 2010. Balassi Kiadó, 296–297. p.

²¹ Czwithtinger szerint előbb filozófiai tárgyakat hallgatott. Vö. CZWITTINGER 1711. 350. p.

²² Részletesen erről P. SZABÓ Béla: A jogi és politikai tanulmányok összefüggései a 17. századi magyarországi *peregrinusok* példáján. In NAGY Gábor – SÁRY Pál – TRINGLI István – VISKOLCZ Noémi (szerk.): *Társadalom és jog a középkor- és kora újkor Magyarországon. Jogtörténeti tanulmányok* (Miskolci történelmi tanulmányok 2). Miskolc, 2021. Miskolci Egyetemi Kiadó, 95. p.

*regius*ának, Serpilius tanulmányai támogatójának van hálából címezve.²³ További információval nem rendelkezünk a támogatás jellegével kapcsolatban. Mivel az ajánlások általában vagy a tanulmányokban segítő hazai közösség vezetőihez, vagy a hallgató által „útközben” megnyert támogatókhoz szóltak, feltelezhetjük, hogy az említett személy valóban hozzájárult Serpilius tanulmányi költségeihez, de az sem zárható ki, hogy a késmárki ifjú már előretekintett, és – remélt – későbbi elbingi „munkaadójának” ajánlotta a vitairatot.

A *disputatio* címlapjának tanúsága szerint a vitára 1645 májusában került sor a filozófiai kar nagy előadójában, Sigismundus Pichler, akkori dékán, *moralium professor publicus* elnöksége alatt,²⁴ aki abban az évben egyébként három politikai *disputatio praesese*ként jelent meg. Serpilius mind a címlapon, mind az ajánlásban „*autor et respondens*”-nek nevezte magát.²⁵ A 25 (számozatlan) oldalas dolgozat 128 pontba,²⁶ tézisbe sűríti mondanivalóját, a kor gyakorlatának megfelelően *exemplum*ait az ókori *auctorok*tól véve, de jelentős mértékben támaszkodva a kor divatos *politica*-tudományi szerzőire, kézikönyvekre, monográfiákra és *dissertatiók*ra.²⁷

Az állam fejlődését előidéző tényezők vizsgálatával (*De incrementis rerum publ.[icarum]*) foglalkozó dolgozat²⁸ bevezető gondolataiban a szerző az államok

²³ „Exertitium hoc academicum in testimonium gratiae menti dicat & offert ipsi Cultor Johannis Serpilius A. & R.” Az angol és skót kereskedők szerepéről a Kelet-Porosországban vö. RUFFMANN, Karl-Heinz: Engländer und Schotten in den Seestädten Ost- und Westpreußens. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1958. 17–39. p.

²⁴ Sigismund Pichler (1602–1668) ausztriai származású, aki előbb Genfben, majd a strassburgi egyetemen tanult, ahol 1626-ban *magisteri* fokozatot szerzett, majd jogot tanult. Főnemesi nevelőként került előbb a greifswaldi egyetemre, majd 1640-ben a gyakorlati filozófia (*philosophia practica*) professzorává nevezték ki a königsbergi egyetemre. Itt huszonnyolc éven át politikát és etikát adott elő. Többször volt a filozófiai kar dékánja, 1660 nyári félévében pedig az egyetem rektora. 1641 után számos (jelenlegi ismereteink szerint mintegy kéttucatnyi) *politica-disputatio praesese*, s talán szerzője is volt. 1644–1646 között Serpiliuson kívül további három magyarországi, illetve erdélyi tanítvány disputált a vezetése alatt. Utóbbiak is mind *politica*-vitaközönségen vettek részt, mint ahogy Pichler is szinte csak ilyen tárgyú *disputatiók*on elnökölt, annak ellenére, hogy „tanszéke” elnevezésében az *ethica* volt elsődleges. Vö. WITTE, Henning: *Memoriae philosophorum, oratorum, poetarum, historicorum et philologorum nostri seculi clarissimorum renovatae decas...* 2. Königsberg–Frankfurt, 1677, 529–537. p. Szabó András Péter középserű arisztotelianus filozófusnak tekinti. Vö. SZABÓ 2011. 171–172. p.

²⁵ A szerzőség kérdésére vö. P. SZABÓ Béla: „Auctor et respondens” – A szerzőség kérdése magyarországi joghallgatók koraiújkori disputái és dissertái fényében. In SZIKORA Veronika – TÖRÖK Éva (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Csécsy György 65. születésnapjára II.*, Debrecen, 2017. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 247–277. p.

²⁶ Oldalszámok hiányában alább a tézisek számára hivatkozunk.

²⁷ A legtöbbször hivatkozott szerzők között Christoph Besold, Jean Bodin, Petrus Gregorius Tholosanus, Bartholomaeus Keckermann, Reinhard König, Georg von Schönborner politikatudományi munkái találhatók.

²⁸ *Disputatio Politica De Incrementis Rerum publ.* Quam ... In celeberrima Prussorum Academia Regiomontana Sub Praesidio ... Sigismundi PICHLERI Moralium P. P. & Philosophicae Facult. p. t Decani ... Publico & placido eruditorum examini subiicit Johannes SERPILIUS Caesareopolit. Pannon.

fejlődését és létszakai az emberi test fejlődésével állítja párhuzamba: a birodalmaknak is van csecsemő-, gyermek-, és serdültkora, amit a virágzó fiatalság, majd a férfierő korszaka követ, ami végül hanyatlásba és pusztulásba torkollik. A *politica* tudománya is így közelít az államokhoz, és létük különböző szakaszait különbözteti meg: az alapítás, a fenntartás, a gyarapodás, a válság vagy változás és végül a korrekciók fázisairól beszél.²⁹

A szerző érdeklődésének középpontjába a gyarapodás okait állítja, s bár elismeri, hogy azok számbavétele lehetetlen, de legalább azon legfontosabbakról, amelyek az isteni törvényekkel és a természetjoggal, valamint a nemzetek jogával egybecsengenek, és az állam (*Res publica*) üdvét szolgálják, szólni kíván, és megszerezni akarja azokat. Rendszerezvén a felmerülő tényezőket – az arisztotelészi logika követelményeinek megfelelően – elhatárol egymástól általános és speciális, szükségszerű és kevésbé szükséges, elsődleges és kiegészítő, valamint belső és külső növekedési okokat.³⁰ Összesen tizenkét *causa* (tárgykör) köré csoportosítja mondanivalóját, s ezekkel tulajdonképpen felvillantja mindazon tematikai sokszínűséget, ami a korabeli német egyetemeken művelt *prudentia politicát* jellemezte. Kiemeli, hogy minden témakörnek jóval nagyobb terjedelemben kellene figyelmet szentelni. S a 17. században a németországi egyetemeken keletkezett *politica-disputatiók* igazolják is ezt, hiszen az itt érintett okokat szinte átláthatatlan mennyiségű vitairat dolgozta fel részletesen.³¹

Az állam növekedésének első és általános alapjaként a *pietas sive cultus divinus* \cup *vera religiót* jelöli meg a vitairat,³² visszaadva a korabeli irodalomban megjelenő *communis opiniót*, történeti példákat is felvonultatva. Az államok vezetőinek érdeke és kötelessége az alattvalók keresztény hitre nevelése.³³

A szerző ezután a növekedést elősegítő belső okokat természetes és mesterséges csoportra osztja, s másodikként – a természetes okok között említve – a lakosság számának gyarapodást (*multiplicatione populi*) propagálja, amit

Autor & Respondens. In Auditorio Maiori Ad diem [...] Maii. Regiomonti: Reusnerus, 1645. *RMK III.* nr. 1654 és nr. 6265. *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* (a továbbiakban VD17) – VD17 14:651373A.

²⁹ „Hinc patet totam Politicam prudentiam versari circa Reipublicae 1. foundationem 2. Confirmationem, 3. Amplicationem 4. Eversionem sive Mutationem 5. Correctionem.” PICHLER – SERPILIUS 1645. th. 3.

³⁰ Uo. th. 7.

³¹ PHILIPP, Michael: Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert. In MÜLLER, Rainer A. (Hrsg.): *Promotionen und Promotionswesen an deutschen Universitäten der Frühmoderne*. Köln, 2001. 21. p.; PHILIPP, Michael: *Politica und Patronage. Zur Funktion von Widmungsadressen bei politischen Dissertationen des 17. Jahrhunderts*. In GINDHART, Marion – KUNDERT, Ursula (Hrsg.): *Disputatio 1200–1800. Form, Funktion und Wirkung eines Leitmediums universitärer Wissenskultur*. Berlin 2010. De Gruyter, 232. p.

³² „Pietas & religio omnium fundamentorum dicitur solidissimum...” PICHLER – SERPILIUS 1645. th. 9.

³³ Uo. th. 14.

kortársaihoz hasonlóan igen fontosnak tart és vagy a természetes szaporodás vagy idegenek befogadása révén tekint elképzelhetőnek. Az előbbivel kapcsolatban természetesen a családban született gyerekek számának gyarapodását nézi jó szemmel, és ezért a kiskorúak házasságát, a cölibátust, a poligámiát, az ágyasságot és a homoszexualitást törvények útján visszaszorítandónak tartja, példaként Augustus házassági törvényeit felemlítve. Említettek mellett a házasságon kívüli kapcsolatot, a nyilvánosházak megtűrését is azon akadályok közé sorolja, amelyek nem kívánatosak a polgárok számának növelése érdekében.³⁴

Harmadik tényezőként a rendelkezésre álló területek mind jobb kihasználását (*territorii cultura*) említi, a mezőgazdasági termelés növelése vagy a föld kincseinek kiaknázása („... in agrorum cultura, vel in metalli fodinis, Salinis, ac Mineralibus...”) és a természeti adottságok mind jobb kihasználása révén.³⁵

Igen részletesen tárgyalja, s talán az egyik legfontosabb növekedési tényezőnek tartja a mesterséges okok közé sorolt oktatást (*civium bona educatio*). Az államok nagyságának alapját a fiatalság gondos nevelése (*institutio juventutis*) adja. Különbséget tesz a magánoktatás és a közösségi oktatás között, utóbbi tekintetében elválasztja egymástól a szellemi (nyelvi és tudományos) és a katonai nevelést,³⁶ hangsúlyozva azonban mindkettő fontosságát. Kiemeli a köznevelés előnyeit,³⁷ és csak utal a fejedelmek nevelésével kapcsolatos irodalomra. A katonai nevelés azért nagyon fontos, mert mindig gondolni kell a háborúra is.³⁸ Kiemelten hangsúlyozza a *peregrinatio*, az utazás fontosságát, ami az egész életre szóló tapasztalatot nyújthat,³⁹ midőn megismertet más népek szokásaival, törvényeivel és igazságszolgáltatásával és más régiók csodáival. Az átfogóbb értelemben vett *peregrinatio*val kapcsolatos fejtegetések során utal a szerző a késmárki David Frölich földrajzi munkájára,⁴⁰ ami talán közvetve annak vélelmezését engedi meg, hogy a *disputatio* szövegének szerzőjeként (legalább részben) Serpiliust azonosítsuk.⁴¹

Az uralkodó és a hivatalnokok bölcs kormányzását teszi a legmagasabb polcra az állam növekedését, fejlődését felsoroló okok között a *disputatio* szerzője,⁴² s ezen állítását több ókori történeti példával támasztja alá. A hivatalnokok

³⁴ Uo. th. 16–24.

³⁵ Uo. th. 25–31.

³⁶ „Fit autem Institutio Publica potissimum im literis & re militari.” Uo. th. 41.

³⁷ Uo. th. 42–48.

³⁸ Uo. th. 50–52.

³⁹ „Peregrinatio est omnis vitae institutio.” Uo. th. 53.

⁴⁰ Kovács Sándor Iván (szerk.): *Magyar utazási irodalom. 15–18. század.* Budapest, 1990. Szépirodalmi Könyvkiadó, 827–828. p. és 831. p.

⁴¹ „Regulae vero peregrinandi praefixa sunt Compend. Geograph. Clariss. Viri Davidis Frölichij Caesarei pr Hung. Mathematici.” PICHLER – SERPILIUS 1645. th. 54.

⁴² „V. Incr. Respubl. est Principis sive Magistratus prudens administratio, que inter causas incrementi supremum locum sibi vindicat.” Uo. th. 55.

legfontosabb erényének az igazságosságot tartja, amely alkalmas és jó törvények megalkotását jelenti elsősorban, amelyek nélkül egy ország nem erősödhet és növekedhet. Az igazságosság előírja, hogy a törvényeket nemcsak az alattvalóknak, hanem az uralkodónak és hivatalnokainak is be kell tartaniuk, mert e nélkül az államok „nec aliud sunt quam latrocinia”.⁴³ Az igazságosság mellett a jutalmak és büntetések (*Praemiorum & poenarum distributio*) bölcs alkalmazása,⁴⁴ valamint a kegyesség (*clementia*) és a hasznos tanácsok (*salutaria consilia*) is a kormányzók bölcsességének részét kell, hogy képezze, mivel ezek rendkívül fontosak a közösség fejlődése számára.⁴⁵

Érdekes módon a szerző a növekedés egyik faktorának tekinti az állam külső szépségét és pompáját (*externus decor sive splendor*), amelynek kézenfekvő bizonyítékait a köz- és magánépületek szépségében és eleganciájában látja a szerző megtestesülni. A középületek nagyszerűsége kiváltja az idegenek csodálatát, valamint különböző funkcióik révén a közösséget szolgálják, legyenek azok szakrális vagy profán épületek. A magánépületek pedig a lakosság jólétét és tehetségét igazolhatják.⁴⁶

Elengedhetetlen a közösség fejlődése számára a kincstár és közellátás bölcs irányítása (*Aerarium et Annonae cura*). A kincstár igazgatásával kapcsolatos legfontosabb elvárás, hogy annak mindig törvényesen kell eljárnia, hogy csak a legszükségesebb kiadásokra kell kifizetést eszközölnie, kerülnie kell a pazarlást és a luxust, s hogy megfelelően őrizve legyen.⁴⁷ A gazdaság támogatása, felügyelete, valamint a készletek kezelése és az ellátás biztosítása, a behozatal és a kivitel egyensúlyának fenntartása és a drágaság letörése is legalább ennyire fontos a közösség fejlődése számára.⁴⁸

Kívánatos az állam növekedéséhez, hogy a közösségen belül és a szomszédos államok lakossága vonatkozásában is egyetértés uralkodjék (*Concordia Civium*).⁴⁹ Ugyanakkor jelentős figyelmet szentel a szerző a gyarmatosítás, az új területek államot erősítő hatásának (*Deductio Coloniarium*), amelyet a Római Birodalom példájával lát igazoltnak, felsorolva, milyen előnyökkel jártak a rómaiak számára a területnyerések.⁵⁰

Előnyösek lehetnek az állam és a közösség erejének növekedésére a különböző központilag juttatott kedvezmények és felmentések, valamint a jutalmak

⁴³ Uo. th. 59–65.

⁴⁴ Uo. th. 66–69. „Sunt enim duo Reipubl. vincula, praemia & poenae.”

⁴⁵ Uo. th. 70–71.

⁴⁶ Uo. th. 73–84.

⁴⁷ Uo. th. 86–93.

⁴⁸ Uo. th. 94–97.

⁴⁹ Uo. th. 98.

⁵⁰ Uo. th. 99–102.

(*Concessio immunitatum sive Privilegiorum*). Külön kiemeli a külföldi kereskedők számára biztosítható kedvezmények jótékony hatását.⁵¹

Értekezése utolsó részében a szerző az általa külső tényezőknél nevezett körülményekkel foglalkozik, két csoportra osztva, midőn önkéntes és erőszakos lehetőségek között különböztet. Bizonyos értelemben visszatér a lakosság számának növelésének bevándorlás útján való gyarapodása kérdéséhez, midőn kiemeli a különböző okokból csatlakozni kívánó *commigrantes* megfontolt befogadásának, polgárjogokban részesítésének előnyeit a közösség számára, szintén történeti példákra támaszkodva.⁵² Ebben a kérdéskörben veti fel a zsidók és cigányok befogadásának a kérdését, azonban ebben nem foglal állást, hanem más szerzők állásfoglalásaira utalja az olvasót.⁵³ Ezek után az esetleges terület-szerzések békés módjait sorolja fel, amelyek köztük a dinasztikus házasságok, a területelzálogosítások, az adásvétel, a barátsági szerződések tűnnek fel. Külön foglalkozik a *politici disputatiók* egyik kedvenc témájával, a szövetségek kötésével, amelyeket csak akkor tart elfogadhatónak, ha azok becsületeselek és szükségyszerűek.⁵⁴

*Ultima ratió*ként a háborús területszerzést említi a szerző, amit azonban – a korabeli *communis opinió*t követve – nem tart elfogadhatónak,⁵⁵ mivel az ellenkezik az isteni és természetjoggal, és a saját lakosságot is veszélybe sodorhatja.⁵⁶

Serpilius minden bizonnyal sikerrel állta meg helyét a nyomtatott tézisekre támaszkodó vitában, és valóban jelét adta *eruditió*jának. Ezzel tulajdonképpen (a szabályzatokat nem mindig figyelembe vevő korabeli szokások szerint) jogot szerzett arra, hogy tanulmányait egy „felső karon”, esetében a jogi karon folytassa. Természetesen – mint más *peregrinusok* példája is mutatja – lehetséges az is, hogy Serpilius már eredetileg a jogi karra iratkozott, és ezen tanulmányai közben mélyült el a rokon diszciplína, a *politica* tanulmányozásában. Több olyan példát ismerünk más hazai *peregrinusok* kapcsán, akik igazolt jogi kari immatrikulációval rendelkezve *politici* vitatkozással igazolták szorgalmukat és tudásukat.⁵⁷

⁵¹ Uo. th. 103–105.

⁵² Uo. th. 107–116.

⁵³ „Haud absimilis huic & illa est quaestio: An Judaei etiam vel Zingari (Tingani) sint in numerum Civium adoptandi.” Uo. th. 115.

⁵⁴ „Licita vero censentur ea foedera, quae cum honestate conjuncta & pacta necessitate. nam non sufficit caussam esse justam & honestam, nisi quoque sit necessaria.” Uo. th. 124.

⁵⁵ „An caussa dilatandum finium bellum sit gerendum? Adquam omnes saniores Politici negando respondent.” Uo. th. 127.

⁵⁶ „1. Quod committant tales contra legem divinam & naturalem innocentes occidentes, alterum laedentes, & alienum usurpantes. 2. Quod populum proprium, quem custodiendum acceperunt, periculis mortis temere exponant.” Uo.

⁵⁷ A két tudásterület viszonyára vö. részletesebben P. SZABÓ 2021. 90–100. p.

Mindenesetre – bár erre konkrét tanúságunk nincs – Serpilius valószínűleg beiratkozhatott a jogi karra is, amely ekkoriban – a többi birodalmi egyetemek karaihoz képest – meglehetősen szerény lehetett, hiszen a 17. század közepén mindössze két *ordinarius*a és egy további rendkívüli tanára volt.⁵⁸ Az 1616-ra visszamenő jogi kari *statutum* előírása szerint a *primarius professor* a justinianusi *Codexet*, Novellákat és a *ius feudalét* magyarázta úgy, ahogy jónak látta, a hétköznapokon (hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken) kilenc órakor. A második professzor ugyanezekben a napokon délután egy órakor a Pandektákat (*Digesta*) adta elő, leggondosabban oktatva azon részeket, amelyek a gyakorlat számára inkább fontosak. Végül a harmadik tanár, „röviden és könnyedén” Justinianus császár Institúcióit magyarázta, nem terhelve a hallgatókat hosszadalmas kommentárokkal vagy nehéz vitákkal.⁵⁹

Nagy hatással lehetett Serpilius tanulmányaira Adam Riccius professzor,⁶⁰ a jogi kar vezető tanára, aki elsősorban a porosz jog és a római jog összehasonlításával kapcsolatos munkájával szerzett nevet magának.⁶¹ A kar másik *ordinarius*a akkoriban Caspar Perbandt⁶² volt, akinek néhány évvel korábban volt egy soproni diákja, aki az ő elnöklete alatt disputált.

Melzer szerint Johannes Serpilius Königsbergben jogi doktori címet szerzett,⁶³ de ennek nincs nyoma, és Serpilius maga sem használta soha ezt a címet.

⁵⁸ WILLOWEIT, Dietmar: Die juristische Fakultät der Albertus-Universität zu Königsberg. In MAJOROS FERENC I. – STEINKAMM, Armin A. – KRACK, Bernhard W. (Hrsg.): *Politik – Geschichte. Recht und Sicehrheit. Festschrift für Gerhard Ritter*. Baden-Baden, 1995. Ergon Verlag, 177–178. p.

⁵⁹ ARNOLDT, Daniel Heinrich: *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität I. Beylagen*. Königsberg, 1746. Johann Heinrich Hartung, 199. p.

⁶⁰ Adam Riccius (1605–1662) egy lutheránus hitre tért és a Birodalomban letelepedett nápolyi nemesi család sarjaként első tanulmányait valószínűleg a danzigi gimnáziumban végezte, majd a königsbergi egyetemen folytatta tanulmányait. Utóbb Leidenben tanult, és 1635-ben az orléans-i egyetemen szerezte meg a *licenciatus iuris* címet. Königsbergben először hivatalnokként dolgozott, majd 1640-től rendkívüli professzor, majd a doktori cím megszerzése után a második jogi professzúrára kapott kinevezést. 1645-ben *professor primarius* lett. 1651 után, tíz éve alatt ötször töltötte be az egyetem rektori címét. Közjogászként tartják nyilván. Vö. JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon III*. Leipzig, 1751. Gleditsch, 2067. c.

⁶¹ WILLOWEIT 1995. 179. p.

⁶² Caspar Perband (1589–1665) nagy múltú königsbergi „patriciuscsalád” sarja. Szülővárosi tanulmányok után a lengyel nyelv tanulása érdekében két évig Thornban tanult. Egyetemi tanulmányait Gießenben és Rostockban végezte, 1616-ban Bázelen avatták jogi doktorrá. A königsbergi jogi karon előbb (1618) rendkívüli tanár, 1621-től *ordinarius*, 1662-től *primarius* lett. Hat ízben volt az egyetem rektora. JÖCHER III. 1751. 1376. c.

⁶³ MELZER [1833]. 100. p.

4. *Compendiosa Delineatio*

A néhány éve Késmárkon jogászokodó Serpilius 1651-ben, 28 évesen Laurentius Brewer (†1664) lőcsei nyomdájában egy könyvecskét jelentett meg, amely utóbb megalapozta európai ismertségét. Nem tudjuk azt, hogy milyen konkrét indítókai voltak a kezdők jogi tanulmányait segíteni szándékozó nyomtatvány sajtó alá bocsátásának. Ha – mint azt az előszóban említi – diákoknak írta, vajon melyik iskola tanulóinak szánta? Ebben a korban sem a lőcsei,⁶⁴ sem a késmárki⁶⁵ iskolában nem folyhatott számottevő jogi oktatás. Gondolhatott-e a hazai gyakorlati jogászok, vagy a szélesebb látókörű jogtudók igényeire? Milyen célközönség lebeghetett Serpilius és a saját fiát másfél évtized múlva jogtanulásra külföldre küldő nyomdász, Laurentius Brewer szeme előtt?⁶⁶ A kérdésekre egyelőre nem ismerjük a választ, viszont a *Compendiosa delineatio* című segédkönyv 1651-ben megjelent Lőcsén, és elindult a talán nem is várt siker felé.⁶⁷

A könyv élén álló *Ad Radices Carpathicas ipsis Kalendis Januariis Anni 1651* keltezett rövid előszóban (*Lectori S.*) Serpilius azzal indokolja törekvéseit, hogy segítséget, mintegy útmutatást kíván nyújtani azon fiatalok számára, akik a jogtudományban akarnak elmélyülni. Saját tapasztalataira hivatkozik, amikor is joghallgatóként úgy érezte, hogy vakon botorkál a jogi irodalomban használatos rövidítések és irodalmi hivatkozások között, és sok órát vesztegetett el haszontalanul. Hivatkozik königsbergi professzorára, Adam Ricciusra, akinek előadásai ösztönözték arra, hogy az utána jövő ifjaknak valamiféle segítséget nyújtson ezen a nehéz terepen. A végső lökést pedig az adta – írja –, hogy kezébe került egy 1577-ben nyomtatott *libellus*, amely remekül megvilágította a régi idők hivatkozási módszereit, amelyekről azonban a modernebb jogászok már eltávolodtak. Ő maga is úgy gondolta, hogy a régiek és a modernek hivatkozásait rendszerbe gyűjtené. Az sem tartotta vissza, hogy esetleg ezt a törekvést valakik gyerekesnek tekintenék. Útmutatásában egyszerűsége törekedett, hogy ne riassza el a tanulni vágyókat. Bízott benne, hogy törekvései az olvasó hasznára válhatnak.

⁶⁴ CZENTHE Miklós: A lőcsei líceum történeti áttekintése. *Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények*, 2017. 1. sz. 202–219. p.

⁶⁵ PALCSÓ István: *A Késmárki Ág. Ev. Kerületi Lyceum története*. Késmárk, 1893. Sauter Pál, 12–17. p.

⁶⁶ PAVERCSIK Ilona: A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században. I. rész. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1979. 367–371. p. Serpilius, Lőcse jogi képviselőjeként 1653-ban a halálbüntetéstől mentette meg a nyomdászt. Uo. 379. p.

⁶⁷ *Compendiosa delineatio totius juris canonici et civilis, in utroq(ue) tam allegandi, quam abbreviationes legendi modum exhibens, in gratiam tironum studij juris consignata* a Johanne SERPILIO junioré. Leutschoviae, [1651]. typis Laurentii Breveri. Vö. *RMNy III. 1636–1655*. nr. 2380. *RMK II.* nr. 751.

A kezdő jogtanulóknak szánt segédkönyvét Serpilius az eligazodás kedvéért a kánonjog forrásainak rövid felsorolásával és tipizálásával kezdi, különbséget téve a *Decretum* és a *Decretalisok* között.⁶⁸ Előbb a valamennyi kánonjogi gyűjteményben előfordulható rövidítések listázza fel,⁶⁹ azután az egyes jogforrások speciális idézési módját tárgyalja, kitérve az adott gyűjtemény szerkezeti beosztására, kiemelve a fejezetek, alfejezetek rendjét a keresett jogelv könnyebb megtalálhatósága érdekében. Előbb a *Decretum* [Gratiani] egyes részeire (*Distinctiones*, *Causae*, *De Consecratione*) vonatkozó különböző hivatkozási lehetőségeket mutatja be példákkal,⁷⁰ majd a gregorianus *decretalis*-gyűjtemény (közkeletű elnevezéssel *Liber Extra*) öt könyvében (*Judex*, *Judicium*, *Clerus*, *Sponsalia*, *Crimen*) segít eligazodni.⁷¹ Ugyanezt teszi utóbb a *Liber Sextus* és a *Clementinae* kapcsán is, ügyelve arra, hogy ismertesse a gyűjtemények szerkezetét, felosztását, a fejezetek számát. A kánonjogi források hivatkozásaiban való eligazítást az *Extravagantes* idézési lehetőségeinek példákön keresztüli megvilágításával zárja.⁷²

Ezután tér át a *ius civile* forrásaira (*Institutiones*, *Digestum*, *Codex*, *Authenticum*).⁷³ A rövid keletkezéstörténeteket követően ezek esetében is kiemelt jelentőséget kap a könyvek szerkezetének bemutatása és az idézési mód vázolása. A *Digesta* esetében a szerkezeti bemutatás kettős: a középkori tradicionális beosztás (*Digestum vetus*, *Infortiatum*, *Novum*) mellett, az ötven könyvet egy hét részre osztott rendszerben is felsorolja.⁷⁴ A *Codex repetitae praelectionis* esetében kiemeli, hogy az utolsó három könyv idézése eltér a korábbiaktól, mivel ezek a könyvek ritkábban jönnek szóba a gyakorlatban.⁷⁵ Végül szól azokról a nehézségekről, amelyek az *Authenticum*, vagy *Novellae Constitutiones* használata során találkozhat a jogász.⁷⁶ Munkáját a *Consuetudines Feudales*ra, illetve a nyugati császárok jogszabályaira (*Constitutiones Germanorum Principum*) való hivatkozási lehetőségek felvillantásával zárja, miután röviden bemutatja, hogy mely császárok rendeleteit kell itt keresnie a jogásznak.⁷⁷

⁶⁸ Az alábbiakban az első oldalszámozott 1675-es kiadás alapján hivatkozunk a műre: *Compendiosa Delineatio totius Iuris Canonici & Civilis. In Utroq[ue] tam Allegandi quam Abbreviationes legendi modum exhibens, In gratiam Tyronum Studii Juris consignata a Johanne SERPILIO juniore*, S.l. 1675. 6–8. p.

⁶⁹ Uo. 9–15. p.

⁷⁰ Uo. 16–24. p.

⁷¹ Uo. 25–28. p.

⁷² Uo. 29–37. p.

⁷³ Uo. 39. p.

⁷⁴ Uo. 42–48. p.

⁷⁵ Uo. 48–54. p.

⁷⁶ Uo. 55–59. p.

⁷⁷ Uo. 60–66. p.

Serpilius mindenféle nagyvív elméletieskedést nélkülöző munkája valóban gyors gyakorlati segítséget nyújthatott az egyes források képesen szokásban lévő hivatkozási módszerekhez. Ugyanakkor könyve nem pótolhatta azokat a terjedelmes mutatókönyveket, amelyek segítségével az egyes rendelkezéseket, szabályokat fellelheték a gyakorlatban tevékenykedő jogászok vagy tanulmányaikban elmélyülő joghallgatók. Az idézési módok bemutatása inkább formai segítséget jelentett az akták előkészítéséhez, illetve az egyetemi dolgozatok szakszerű megfogalmazásához. Megjegyzendő, hogy a 17. században (mint ahogy azt maga Serpilius is jelzi)⁷⁸ sok esetben tapasztalható egy modernebb hivatkozási rendszer felé való továbblépés is.

Serpilius munkája jóval kevesebbre vállalkozik, mint a mintájául szolgáló, előbb kéziratban, majd nyomtatásban is nagyon sokszor megjelent kézikönyv. A *Modus legendi abbreviaturas in utroque iure* címmel jelölt munka a 15. és 16. században hatalmas népszerűségnek örvendő kis jogi kézikönyvek egyike volt. 35 inkunabula-kiadása maradt fenn, míg a 16. és 17. századból mintegy 70 kiadása ismert ennek a kiadásról kiadásra változó összeállításban megjelentetett segédkönyvnek.⁷⁹ Standard változata Serpiliusénál jóval terjedelmesebb és részletesebb bevezetést nyújt mindkét jog forrásaiba, a szabályok idézésébe és a rövidítések bonyolult világába.⁸⁰ A nemzedékről nemzedékre bővülő összeállítás valóban nehezen kezelhető lehetett a kezdő joghallgatók számára, tehát elképzelhető, hogy Serpilius összeállítása betölthetett bizonyos „piaci űrt” a jogi könyvek korabeli jelentős forgalmában.

5. Serpilus *Delineatio*jának utóélete

Ezen vélekedésünket támasztja alá, hogy néhány évvel első, lőcsei megjelenése után, 1659-ben egy drezdai nyomdász úgy találta, hogy a *Compendiosa Delineatio*t érdemes lenne újra kinyomtatni egy hallei nyomda betűkészletével,

⁷⁸ „A quo cum moderni Jcti jam discesserint...” Uo. Lectori S.

⁷⁹ STINTZING, Roderich: *Geschichte der populären Literatur des römisch-kanonischen Rechts*. Leipzig, 1867. Hirzel, [utánnyomás: Aalen, 1959. Scientia]. 18–29. p. és 479–486. p.; FEENSTRA, Robert: La diffusion du „Modus legendi abbreviaturas in utroque iure”: Editions des XVIe et XVIIe siècles. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*. 1998. 345–385. p.

⁸⁰ *Modus legendi abbreviaturas, passim in jure tam civili quam pontificio occurrentes nunc recens diligentius quam antehac recognitus atque in lucem aeditus. Cui in gratiam et usum iuris candidatorum recenti studio accessere Legum flosculi, nunc demum integritati suae restituti. Brocardica Iuris, seu verius communes Iurium sententia*. Coloniae, Horst. Anno [1577]. Erre a kiadásra vö. FEENSTRA 1998. 380. p.

Wittenberget megjelölve a kiadás helyéül, egy 75 oldalas füzetben.⁸¹ Valószínűleg ez a kiadás keltette fel két gyűjteményes munka összeállítóinak a figyelmét, akik az elkövetkező évtizedekben hasznosnak találták, hogy – különböző nyomdai kivitelezésben – Serpilius könyvecskéjét újra és újra kinyomassák, és más művekhez csatolva terjesszék. Ezen kompilációkba a *Delineatió*t csaknem minden esetben külön címlappal, aktuális évszámmal, de általában kiadó és kiadási hely megjelölése nélkül tagolták be.

Első alkalommal 1675-ben társították Serpilius füzetét egy löweni jogász, Andreas Valerius Desselius (1588–1655) kánonjogi munkájához,⁸² amely a *decretales*, a pápai ügylevelek jogának egy jól sikerült kommentárja volt. A címekre és kérdésekre osztott, a lap szélén a hivatkozásokat feltüntető rövid munka⁸³ először 1660-ban jelent meg, de igazi népszerűsége akkor jutott, midőn a kor egyik vezető német jogtudósa Georg Adam Struve,⁸⁴ akit 1674-ben a jénai jogi kar *primarius professor*ának neveztek ki, kánonjogi előadásainak alapjául választotta a munkát, és 1675-ben újra kiadatta. Ehhez hozzáfűzte Serpilius *Delineatió*ját is, 1675-ös külön címlappal, 67 számozott oldal terjedelemben.⁸⁵ Struve húzónevét kiaknázva ugyanezen jénai nyomdában jelent meg aztán az összeállítás 1684-ben,⁸⁶ Serpilius művének 1675-ös nyomtatványával kiegészítve, majd 1688-ban is,⁸⁷ kiegészülve Serpilius 53 oldalra redukált, hely és kiadó nélkül 1688-ra keltezett füzetével.⁸⁸ Ugyanilyen terjedelemben, de 1690-es kiadási évet feltüntetve⁸⁹ kötötték bele egy más munkákkal is kiegészített gyűjteménybe Serpilius művét 1691-ben.⁹⁰ Ezen kiadásban, amely továbbra is Struve előadásai alapjaként tünteti fel Dessel munkáját, Serpilius *Delineatió*ja mellett kinyomtatásra került Eberhard Speckhan *decretalisok* feldolgozását segítő traktátusa,⁹¹ Iulius Paciusnak a *decretalisok* könyveit és

⁸¹ SERPILIUS, Johannes: *Compendiosa Delineatio totius Iuris Canonici & Civilis: In Utroq[ue] tam Allegandi quam Abbreviationes legendi modum exhibens...* Wittebergae, [1659]. Löffler. VD17 1:013227A, RMK III nr. 2101.

⁸² Első kiadása: VALERIUS, Andreas: *Erotemata digesti et enucleati juxta ordinem librorum et titulorum in decretalibus Greg. IX.* P.M. Coloniae, 1660. Bingius

⁸³ SCHULTE, Friedrich von: *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart.* III. Stuttgart, 1880. Ferdinand Enke, 696–697. p.

⁸⁴ KLEINHEYER, Gerd – SCHRÖDER, Jan (Hgrs.): *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten: Eine biographische Einführung in die Geschichte der Rechtswissenschaft.* Tübingen, 2017. Mohr Siebeck, 558. p.

⁸⁵ VD17 1:010315W, RMK III nr. 2733.

⁸⁶ VD17 1:010313F.

⁸⁷ VD17 7:711738Y. Utal rá SCHULTE 1880. 270. p., FEENSTRA 1998. 380–381. p.

⁸⁸ VD17 7:711738Y; RMK III nr. 3535.

⁸⁹ VD17 3:003497D; RMK III nr. 3664.

⁹⁰ VD17 1:010649N.

⁹¹ Eberhardi SPECKHANII... *Tractatus, De Methodo, Oeconomia & Synoptica distributione & Exegesi, quinque librorum Decretalium Epistolarum Gregorii IX. Pontificis Romani.* Vö. SCHULTE 1880. 31. p.

címeit számba vevő az előbbinél terjedelmesebb munkája⁹² és egy, az *utrumque ius* érvényesülését tárgyaló, rövid monográfia a német jogász Joachim Hagemaiertől.⁹³ Mondható, hogy ezen összeállításban Serpilius neve tekintélyes jogászoké mellett jelent meg, amellyel Struve maga választotta be munkáját az összeállításba.

Dessel munkájának kiadásaival kapcsolatban érdekes megfigyelni, hogy a „katolikus” kiadásokhoz, így 1697-ben Kölnben megjelent munkához, nem fűztek hozzá kiegészítő részt. S az is megemlíthető, hogy a protestáns kiadások pápai index alá kerültek.⁹⁴ Ennek ellenére 1709-ben⁹⁵ és 1720-ban⁹⁶ ismét Serpilius munkájával együtt (előbbi esetben 1708-as⁹⁷ utóbbi esetben 1719-es dátummal⁹⁸) publikálták Jénában most már Burcard Gotthelf Struve (1671–1738),⁹⁹ Georg Adam szintén jénai professzor fiának kiadásában. A 18. században további kiadásról nincs tudomásunk.

Mindössze két évvel azután, hogy Georg Adam Struve kiválasztotta Serpilius munkáját, és így segédkönyvi jelleggel ruházta fel a jénai joghallgatók számára, 1677-ben a *Delineatio* egy másik módszertani összeállítás alkotóelemévé vált.¹⁰⁰ Andreas Mylius (1649–1702), a későbbi lipcsei jogászprofesszor állított össze egy félezer oldalas vaskos kis könyvet, amely olyan kezdőknek kívánt – mai fogalmaink szerint – módszertani bevezetőt kínálni, akik el kívántak merülni a jogtudományban, és támaszt kerestek a források sokszínűségében.¹⁰¹ Az „omnibus juris tyronibus utilis et necessaria” tekintett „sorvezető” összeállítás a kor nagy tekintélynek örvendő szász jogásza, Benedict Carpzov (1595–1666)¹⁰² jogi tanulmányokba bevezető tanácsaival kezdődik,¹⁰³ majd egy terjedelmesebb jogtörténeti összefoglalót tartalmaz.¹⁰⁴ A justinianusi *Institutiones* fogalmi-

⁹² Iulii PACH a Berica I.C. *Isagogicorum In Decretales*. SCHULTE 1880. 469–470.

⁹³ Ioachimi HAGEMAIERI: *De Auctoritate Iuris Civilis Et Canonici*.

⁹⁴ Ez 1679 után történt meg. Vö. SCHULTE 1880. 697. p.

⁹⁵ *Datenbank: Das Verzeichnis Deutscher Drucke des 18. Jahrhunderts* (a továbbiakban VD18) VD18 11089520.

⁹⁶ VD18 10214208.

⁹⁷ RMK III nr. 4669 és nr. 4882.

⁹⁸ DÖRNYEI Sándor – SZÁVULY Mária (szerk.): *Régi Magyar Könyvtár III/XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. I. Kötet: 1712–1760*. Budapest, 2005. Országos Széchényi Könyvtár, nr. 1584.

⁹⁹ KLEINHEYER–SCHRÖDER 2017. 557. p.

¹⁰⁰ A hazai könyvésztudomány – tudomásom szerint – ezt eddig nem tárta fel.

¹⁰¹ *Manuductio Ad Universum Ius Civile Et Canonicum...* Francofurti, Lipsiae, 1677. Weidmannus. VD17 3:312906V.

¹⁰² KLEINHEYER–SCHRÖDER 2017. 92–97. p.

¹⁰³ Beati Dn. D. Benedicti CARPZOVII *Certa Methodus, De studio juris rectè & feliciter instituendo*.

¹⁰⁴ *Historia Juris Civilis, Feudalis, Canonici, Novissimi, sive Publici, unà cum Regulis 36. Theoretico-Practici elaborata* à Daniele KAYSER J.U.D. Profess. Publ. & Adv. Aul. Coburgi.

nak, megkülönböztetéseknek és címeinek elemzése után¹⁰⁵ a *Digesta* szerkezetének és 50 könyve *titulusainak*, valamint a *Codex* kilenc könyve rubrikáinak memorizálását elősegítő hosszabb-rövidebb összeállítások következnek, különböző szerzőktől. A *ius utrumque* forrásainak terjedelmes mutatója után kapott helyet folyamatos oldalszámozással (375–421. p.) Serpilius munkája.¹⁰⁶ A kötetet mindkét jogból vett axiómák mintegy 100 oldalas összeállítása zárja. Nyolc évvel később ugyanezen szerkezetben, de újraszedve jelent meg a könyv a korábbi kiadónál.¹⁰⁷

Az, hogy Serpilius neve nem volt ismeretlen a korszak legnevesebb német jogtudósa, Struve előtt, és egy címlapon szerepelhetett Benedict Carpozóval, mutatja azt a ritka megbecsülést, amit a Kárpátok lábainál született hasznos kis munka kivívott magának, széles körben ismertté téve szerzőjét a korabeli jogász olvasóközönség és a későbbi külföldi biográfusok előtt is.¹⁰⁸

A méltán „európai hírnevű jogtudós”-nak,¹⁰⁹ illetve „európai műveltségű jogász”-nak¹¹⁰ tekinthető Johannes Serpilius egy további jogi munkáját említi még a biográfiai lexikonok. Ezek szerint kéziratban maradt egy *Conciliatio juris Hungarici cum jure Canonici et Civile* címet viselő műve, amely címe szerint a hazai jog és a tudós jogok szabályainak összebékítését, egymáshoz közelítését célozta, s amellyel követte más külföldön jogot hallgatott hazai szerző (pl. Baranyai Decsi János) törekvéseit.

Szerencsés lenne, ha ez a kézirat még valóban létezne. Szívesen kérném az Ünnepelet segítségét a kiadásához.

¹⁰⁵ *Nucleum Institutionum Definitiones, Divisiones & Titulorum Connexiones praecipuas exhibentem.*

¹⁰⁶ *Johannis SERPILII Juris Canonici, & Civilis Delineatio.*

¹⁰⁷ VD17 12:206906G.

¹⁰⁸ JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon IV.* Leipzig, 1751. Gleditsch, 522–523. c.

¹⁰⁹ PAYR Sándor: *Szenczi Fekete István, a hitehagyott püspök. Egy viharos életpálya I. Lipót és Thököly korából.* Sopron, 1918. Piri és Székely, 120. p.

¹¹⁰ *Magyar Jogi Szemle*, 1940. 394. p.

Rácz Lajos*

CORONA ANGELICA. A MAGYAR SZENT KIRÁLYOK ÉS AZ ANGYALOK**

A Hartvik püspök-féle legenda nyomán Magyarországon az a hagyomány őrződött meg, hogy a lengyeleknek készített koronát a pápa égi sugallatra, „angyali üdvözet” hatására adta a magyaroknak. Megjegyzendő, hogy a hazai történeti forrásokban a Hartvik-féle legendát, amelyet közel 1116 táján írhatott a püspök,¹ időben megelőzi két legenda, amelyek igen érdekesek az általunk vizsgált angyalok vagy „angyali üdvözet” szempontjából. Az első a *Nagyobbik legenda*, amely 1077 körülre datálható, míg a másik, a *Kisebbik legenda* az „1109 utáni évek”-ben készülhetett, tehát mintegy tíz évvel korábbi a Hartvik püspökétől.² Ezen legendák érdekessége, hogy a magyar koronának a pápa által angyali intésre történt küldése bennük nem, hanem csak a Hartvik-féle legendaszerkesztményben szerepel először. Ez a következőképpen hangzik. A pápa Mieszko kérésére koronát készített a lengyelek fejedelmének: „tehát a kijelölt napon, melyen a már elkészített koronát a lengyelek fejedelmének el kellett volna küldeni, illetve a megelőző éjszakán, a pápa látomásában megjelent Isten küldöttje, és ezt mondta: »Tudd meg, hogy a holnapi napon, a nap első órájában hozzád ismeretlen nemzet követei jönnek... A koronát hát, melyet csináltattál, fejedelmüknek, miként kéri, eljuttatni ne habozzál.« [...] E látomás rendje szerint a következő

* Rácz Lajos, nyugalmazott egyetemi tanár.

** Ez a tanulmány egy megjelenés előtt álló kismonográfia részlete.

¹ KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest, 2000. 305–306. p. Érdekessége, hogy a három legendából ez a legutolsó, a Hartvik-féle került be az *Acta Sanctorumba*.

² Szent István-legendák. Ford. KURCZ Ágnes. In KATONA Tamás (szerk.): *István király emlékezete*. Budapest, Magyar Helikon Kiadó, 1971. *Nagyobbik legenda*. 41–53. p., *Kisebbik legenda*. 55–63. p., Hartvik püspök legendaszerkesztménye. 65–85. p.; illetve Szent István-legendák. Ford. KURCZ Ágnes. In KATONA Tamás (szerk.): *István király emlékezete*. (Az 1971-es kiadás kiegészítése, írta GYÖRFFY György, képanyag: DERCSÉNYI Dezső.) Budapest, 1987. Európa, *Nagy legenda*. 101–111. p., *Kisebbik legenda*. 112–119. p., *Hartvik püspök legendaszerkesztménye*. 119–138. p.

nap megszabott órájában Asztrik püspök a pápához ért, a rárótt feladatot bölcsen ellátva...³ Asztrik kérésére a pápa valóban a magyaroknak küldte a koronát. Sőt: „Azonfelül *keresztet küldetett a királynak, mintegy az apostolság jeleként.*” A legenda így folytatja: „Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és kereszttel együtt... István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémájával szerencsésen megkoronázták.”⁴

Külön érdekessége a Hartvik-féle legendának, hogy annak szövege már jóval az István által Rómába küldött követség előtt az Árpád-házat összeköttetésbe hozza az angyalokkal. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a magyar krónikáshagyomány egyik vonulata kifejezetten a hun–magyar rokonságra épít. Így az Árpád-ház mitikus őseinek tekintik Attila hun királyt. Meglepő, hogy ezen az állásponton van az Anjou magyar királyi udvarban készült *Képes krónika* is. Sőt egyik iniciáléjában a Rómát megostromolni szándékozó Attila és a pápa találkozását – illetve magát Attilát – úgy mutatja be az iniciálé készítője, mint akit nem is annyira a pápai tekintély tart vissza az ostromtól, „hanem az angyal által közvetített isteni sugallat. A fejedelemnek az *isten kardját lengető angyalra* irányuló tekintete jelzi, hogy a jelenlévők között ő a kiválasztott, aki megérti az isteni parancsot.”)⁵

Már Hartvik úgy tudta, hogy Géza fejedelemnek álmában megjelent egy égi küldött („az Úr egy gyönyörű külsejű ifjat állított elébe”), aki megjövendölte fiának a születését, aki majd a kereszténység megszervezését és talán az államalapítást is elvégzi. Így mondja Hartvik legendaszerkesztménye: „Tőled származik a születendő fiú, kire az úr mindezek elrendezését az isteni terveinek megfelelően rábizza”. Majd folytatja, hogy: „Közben megszületett a fejedelem *Istentől megjövendölt* fia, akit ismert az Úr, még mielőtt a méhében fogant volna”.⁶ Bár ez a textus nagyon is rímel az Ótestamentum-beli Dávid–Salamon uralkodói párossal kapcsolatos szövegekre, amelyek szerint Dávid szintén nem építheti fel a tervezett templomot, mert kezéhez vér tapadt (itt Géza nem építhet egyházszervezetet ugyanezen okból), de majd fiára, Salamonra vár ez a dicsőség (itt pedig Istvánra), illetve részben Jézus születésének megjövendölésére is rímel az Újtestamentumból.

³ *Hartvik püspök legendaszerkesztménye*. KATONA 1987. 124. p., míg Decsy Sámuel különösen támadja pápai álomra vonatkozó hagyományt. Szerinte „az álomlátás a vigyázás és aluvás között való állapot”. Az ezen időszakban velünk történelemben nagy szerepet játszanak „némely belső érzékenységek, nevezetesen a képzelő tehetség, a *vis imaginatrix*. És így az álom nem valóság, hanem csak árnyéka a valóságnak. [...] azt lehet mondani, hogy az Isten angyala teljességgel meg nem jelent Sylvesternek.” DECSY SÁMUEL: *A magyar Szent Koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak története*. [1792], Hasonmás kiadás, Budapest, cop. 2008. Kossuth Kiadó, 100. p.

⁴ *Hartvik püspök legendaszerkesztménye*. KATONA 1971. 70–71. p.

⁵ VESZPRÉMY László – WEHLI Tünde – HAPÁK József: *A Képes Krónika könyve*. Budapest, 2009. Kossuth Kiadó, 66–67. p.

⁶ *Hartvik püspök legendaszerkesztménye*. KATONA 1971. 66–67. p.

Hasonlóan megjelennek az égi küldöttek Hartvik legendájában majd több alkalommal magánál István királynál is. Így: „Egy éjszaka aztán *lelki intéstől* illetve” megy egyedül alamizsnát osztani a szegényeknek, akik összeveszednek az adományozóval is, sőt még a szakállát is megtépik. De István, aki „*Isten embere*”, ezen nem bánkódik, mert ekkor jön rá, hogy „*égi kegyelem* látogatta meg”. Más alkalommal álmából serken fel, mert „valamely *titkos sugallattól* felriasztva megparancsolta”, hogy az erdélyi Fehérvár környékén élőket tereljék be a város falai mögé, mert ellenség támadja meg őket, de „*Isten kinyilatkoztatása* révén, a boldog férfi érdemeiért mindannyiuk lelke a falak menedékében megmenekült”. Egy következő alkalommal pedig István király éjjel, sátrában felébredve buzgón Istenhez imádkozott,⁷ „már hosszasan, kintartóan könyörgött Urának, az *örök királynak szolgálói* (pedig) eljöttek, hogy kéréseit elfogadják, s a fölötte kifeszített sátor felemelkedve a földről addig függött a levegőben, míg Isten embere magához tért az elrélvülésből, s lelkét eloldozta a könyörgéstől”. Maga a jelenség pedig elsősorban az Isten „rejtelmibe *beavatott angyaloknak* jutott tudomására”. Halála alkalmával István király, aki ekkor már „Isten kedveltje”, az utolsó kenet felvétele után szintén „*szent lelkét* [...] az *örök-szűz és a szent angyalok* kezébe letette”.⁸ Hasonlóan majd szentté avatásakor, amikor a testét rejtő szarkofág fedelét nem tudták elmozdítani, akkor egy Karitas nevű bakonyosmlyói apáca, aki „igen híres életű volt, *égi kinyilatkoztatásban* részesülvén értesítette a királyt”, Lászlót, hogy csak akkor nyithatják meg a szarkofágot, ha a király (később Szent László) kiengedi börtönéből unokatestvérét, Salamon királyt.⁹

Tehát ha összeszámoljuk, a Hartvik-legendá szerinti csak maga István király legalább öt alkalommal került az égi szférával feljegyzésre méltó kapcsolatba. De már születését is angyal jelenti meg előre apjának. Mindezekben pedig nincs is mit csodálkoznunk, hiszen a történetírás szerint Hartvik püspök az ő legendáját uralkodói megrendelésre, Szent László vagy talán Könyves Kálmán kérésére készítette, s a cél egyértelműen István szentté avatásának biztosítása volt. Az viszont már inkább feltűnő, hogy a *Nagy legenda* és a *Kisebbik legenda* a pápai koronaküldést még nem tartalmazta. Pedig a történelmi vélemény szerint a *Nagyobbik legenda* már annak köszönheti elkészültét, hogy jóval 1083 előtt szentté kívánták avatni a Vazul-ágbeli királyok Istvánt, s így az ő életszentségét kísérelte meg a mű bemutatni. Emellett fontos az is Györffy szerint, hogy a *Nagyobbik legenda* „még a kortársak visszaemlékezéseit tartalmazza”. Míg a *Kisebbik legendát* ő inkább a *Nagyobbik legenda* kiegészítőjének látja,

⁷ Uo. 76 p.: „ő felkelt fekhelyéről, szívének hajlékába lépve, tédet hajtva egyedül ajka mozgásával az örök irgalom kapuját sóhajtozva, könnyek között ostromolta...”

⁸ Uo. 80. p.

⁹ Uo. 81. p.

sőt szerinte „a jóval tájékozatlanabb író az vezette, hogy Könyves Kálmán keménykezű uralkodását Szent István-i példaképpel igazolja”.¹⁰ A *Nagyobbik legenda* csak annyit írt, hogy „atyja halála után az ötödik évben – így akarta az isteni kegyelem – elhozták az apostoli áldás levelét... István királlyá választott, s az olajkenettel felkenve a királyi méltóság *diadémájával* szerencsésen megkoronáztatott.”¹¹ Tehát Hartvik püspök itt láthatóan kibővítette az eredeti legendaszöveget a pápa álmában való angyali jelenéssel, valamint a keresztküldéssel, hiszen az innen, a *Nagyobb legendából* hiányzik.

Viszont néhány esetben szintén egyfajta „angyali üdvözletről” ad hírt a Hartvikot megelőző két legenda is István családjával kapcsolatban. Így a *Nagyobbik legenda* azt mondja, hogy a kereszténnyé lett Géza nevű fejedelem, aki korábban „ámbár belesüppedt a pogány életmódba”, de végül „háza népével együtt hitt és megkeresztelkedett”. Ezek után pedig „egy éjjel *csodás látomással vigasztalta meg az Úr, gyönyörű külsejű ifjat* állított elébe, aki így szólt hozzá: [...] Tőled származik a születendő fiú... Ő az Úrtól választott királyoknak egyike lesz, a földi élet koronáját fogja majd az örökkévalóval felcserélni”. Tehát István születésének „angyali” jelzése viszont már jóval Hartvik előtt jelen volt a magyar királyi udvar hagyományában. (NB.: ugyanekkor jelenti a „jelenés ifja”, hogy „*lelki követségben*” jön hozzá egy férfi, s ez a későbbi szent Adalbert, akit Géza nagy örömmel fogad,¹² s a keresztény hitre együtt megtérítik a magyar népet.)¹³ Mivel a magyar keresztény térítést a *Nagy legendában* Adalbert porosz földre menetele és itt elszenvedett mártíromsága követi, nem lehetetlen, hogy az Adalbertnek egyébként mint vértanúnak kijáró hagyományból került át ez a Géza-féle jelenés a magyar legendába. Érdekes viszont, hogy a későbbi *Kisebbik legenda* erről a Géza-féle látomásról nem tud.¹⁴

¹⁰ GYÖRFFY György: István király. In KATONA Tamás (szerk.): *István király emlékezete*. Budapest, 1987. Európa, 14. p.

¹¹ *Nagyobbik legenda*. KATONA 1971. 45. p.

¹² BOGYAY Tamás: *Stephanus rex*. Budapest, 1988. Ecclesia, 26. p. Adalbert származásáról azt írja, hogy rokonságban állt több uralkodócsaláddal: Adalbert apai nagyanyja „feltehetőleg Arnulf bajor herceg lánya volt. Mivel Arnulf herceg Judit nevű leányát Nagy Ottó öccse, Henrik vette feleségül, Szent Adalbert másodfokú unokatestvére lehetett II. Henriknek és húgának, Gizellának, Szent István leendő feleségének, és egyúttal rokonságban volt a szász uralkodó család császári ágával.” Lásd még uo. 27–29. p.

¹³ *Nagyobbik legenda*. KATONA 1971. 42–43. p.

¹⁴ *Kisebbik legenda*. KATONA 1971. 56. p. Írja Istvánról, hogy „apja ugyan király volt, de eleinte pogány”. Majd Géza megkeresztelkedve „katonaságának vezéreit az igaz Isten tiszteletére térítette”. Mintegy keresztényi cselekedetet említ, hogy öregedve hogyan nősíti meg a fiát, Istvánt: „az ország élére emelendő *fiának a római császárok kiterjedt nemzetségéből származó felette nemes feleséget* hozott”. Halála kapcsán pedig már emelkedett szellemben ír Gézáról ezen *Kisebbik legenda*: „Eközben költözött el a *keresztény nevet kedvelő király*, leróva a természetnek adóját, s mint hisszük, az istenséget vallván elnyerte az örök boldogság dicsőségét.”

Szintén már a *Nagyobbik legenda*ban szerepel az említett éjszakai alamiznasztás története szinte azonos szöveggel.¹⁵ Mind a *Nagyobbik*, mind a *Kisebbik legenda* viszont tud arról a már említett égi intésről, amikor az ellenség támadását neki – Istvánnak – előre jelzik, s így meg tudja menteni alattvalóit az ellenségtől. A *Nagyobbik legenda* szerint: éjjeli „titkos *sugallattól* felriasztva” adta ki a parancsot, hogy az erdélyi Fehérvár környékének lakóit tereljék be a mindjárt megérkező ellenség elől a város falai közé.¹⁶ Míg a *Kisebbik legenda* információi ezzel kapcsolatosan kissé másabbak, szűkebbek és egyúttal viszont bővebbek. Egyrészt konkrétan állítja, hogy szerinte a besenyők támadták meg ekkortájt Magyarországot.¹⁷ Az ez időben éppen vadászgató István „a déli órákban álomra hajtotta fejét, *Isten akaratából*, ki a *jövőt szellemlátás* útján nyilvánítja ki és tudatja híveivel, úgy tetszett néki, mintha szemtől szembe tárgyalna a haza elébe álló ellenségeivel”. Az álomból felszerkenő király azonnal kiadta a parancsot a támadás visszaverésére, ami sikerrel is járt.¹⁸ A *Kisebbik legenda* ezzel kapcsolatban jegyzi meg, hogy: „Úgy hisszük, kétségtelenül *égi kegyelem látogatta meg őt*, hogy az ellenség körül ne vegye... Mert miként Isten az ő felkentjét, Dávidot egykor *angyala pártfogásával* szabadította meg a filiszteusoktól, őt is így ragadta ki üldözőinek kezéből, kivezetve és elvezetve az üdvözülésre.”¹⁹

Szintén a *Nagyobbik legenda* tudósít arról, hogy amikor Henrik császár halála után az új német-római császár, Konrád, Magyarországra támadt, István király a hadsereg felkészítésén túl elsősorban Máriához fohászkodott segítségért.²⁰ (NB.: már egy korábbi helyén írt róla a *Nagyobbik legenda*, hogy országát Máriának ajánlotta fel István király.) Majd ezután az ellenség látványosan visszavonul, István, „a szent felismerte, hogy *Isten irgalmának oltalma látogatta meg*”, azaz segítette a győzelemhez. A legenda szerint Konrád császár is így vélekedett veresége után: „...belátta, [...] hogy ez *Isten szándékából* történt,

¹⁵ *Nagyobbik legenda*. KATONA 1971. 47. p. „Egy éjszaka aztán *lelki intéstől* illetve, anélkül, hogy bárki tudott volna róla, fogván egy Isten ajándékával teli erszényt, szokása szerint felkerekedett Krisztus kicsinyke nyájának meglátogatására.” NB.: a szegények között elvegyülő király egy folyamatos toposz a középkori krónikairódalomban!

¹⁶ *Nagyobbik legenda*. KATONA 1971. 48–49. p.

¹⁷ *Kisebbik legenda*. KATONA 1971. 58. p. „Hogy Istennek szent egyházát békében megtelepítette [ti. István], s római jóváhagyással méltón megszervezte, a besenyőknek a hittől jócskán idegen és szinte vadállati balgaságú, értelem híján való népe rombolni tört országának határaitra.”

¹⁸ BOGYAY 1988. 104. p.

¹⁹ *Kisebbik legenda*. KATONA 1971. 58–59. p.

²⁰ BOGYAY 1988. 109. p. Ennek a híradásnak külföldi emlékezete is van. A szerző szerint Konrád császár udvari káplánja jegyezte fel, hogy „István azonban gyengébb lévén a császárnál, egész országában imádságot és böjtöt rendelt el, és csak az Úrhoz könyörgött oltalomért”. Majd Bogvay Tamás hozzáteszi: „Ilyenfajta egyházi-vallásos hadi készülődés és az égi segítség mozgósítása akkoriban természetesen egyáltalában nem volt szokatlan, feltűnő azonban, hogy épp az ellenfél történetírója emelte ki a magyar király magatartását.”

a leghívebb király reményének megerősítésére, és azontúl tartózkodott országának megtámadásától”.²¹ A valóság természetesen más volt, hiszen a magyarok cselvetése, úgymint a felperzselt táj, illetve a hamis híradás a császári visszarendelő parancsról közvetlenül segíthette Istvánt a győzelemhez.²² Bár a legenda előadásában – ahogy azt a történészek is megállapítják – „Konrád nevében, de egyáltalán nem az ő megbízásából *titokzatos követek* jelentek meg számos német csapatvezérnél, és hazaparancsolták őket”. Mindez pedig állítólag Konrád szerint is „Isten akaratából, az igen keresztény István király reménységének megerősítésére történt, és azután tartózkodott országának megtámadásától, mert meggátolta az Örök Bírótól való félelem”.²³ Ám a korabeli gondolkodás megengedi, hogy ezekben a legenda szerinti „titokzatos követek”-ben akár Isten szokásos közvetítőit, az angyalokat sejtjük. Így és ezért mondható, hogy „tehát Konrád is istenítéletnek fogta fel kudarcát”.

Kiegészítésül jegyezzük meg, hogy István fiáról, a szintén szentségre emeltett Imre hercegről a legenda őriz még a csodatételei mellett olyan eseményeket, amelyek hasonlóan az angyalokkal, illetve az égi szférákkal való közvetlen kapcsolatáról árulkodnak. A feltehetőleg Szent László alatt készült *Szent Imre herceg legendája*²⁴ szerint a veszprémi ősi Szent György-egyházban, amikor Imre herceg imádkozott, „hirtelen nagy ragyogással világosság árasztotta el az egész templomot. *Isteni hang* fent a magasban így szólt: »A legkiválóbb dolog a szüzesség...«”²⁵ Ezt követően ajánlotta fel Imre herceg a szüzességét Istennek. Még misztikusabb történetet őrzött meg ugyanezen legenda Imre haláláról, ezt a szerző – Álmos herceg kíséretében – Konstantinápolyban jártában hallva jegyezte fel.²⁶ Eszerint Szent Eusebiosz, Caesarea érseke éppen körmenetet tartott, amikor „*angyalok kellemes hangját* hallotta a magasban. Szívét egészen

²¹ *Nagyobbik legenda*. KATONA 1971. 49. p.

²² BOGYAY 1988. 110. p. A bajorországi Niederaltaich kolostorának – ahol a császár menet közben megszállt – évkönyve erről így írt: „A császár pedig Magyarországról katonák nélkül jött vissza és anélkül, hogy bármit is elérhetett volna, mert a sereget éhínség fenyegette, és a magyarok elfoglalták Bécszet.” Bogayay szerint bár némelyek ezt úgy magyarázták, hogy „Konrád serege Bécsben magyar fogságba esett”, a valóság az volt, hogy „az éhségtől fenyegetett sereg demoralizálódott, és az urak cserben hagyták császárukat”. Csak nálunk tud a legenda a *miraculumról*, azaz az égiek és Mária oltalmáról!

²³ GERICS József: Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában. In *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. (METEM-könyvek 9.) Budapest, 1995. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 158. p.

²⁴ *Szent Imre herceg legendája*. Ford. CSÓKA J. Gáspár. In KATONA Tamás (szerk.): *István király emlékezete*. Budapest, 1987. Európa Könyvkiadó, 63–70. p.

²⁵ Uo. 65. p.

²⁶ Klaniczay Gábor írja éppen az utazásból következően, mivel Álmos kétszer is járt Konstantinápolyban, s az ő kíséretében lévő személy jegyezte fel az Eusebiosz-féle csodát: Álmos utazásának ideje „1108-ban és 1125–27 között, mindkét dátum szerepel az elemzésekben *terminus post quemként*. Vannak, akik a legenda születését 1110 körülre teszik, de a 12. század derekára való datálás melletti érvek meggyőzőbbnek tűnnek. Volt, aki az Álmosra történő utalás nyomán,

kitárva Pannónia első királyának, Szent István fiának, *Szent Imrének a lelkét* látta fel felé vitetni.²⁷ Majd így folytatja: „Ugyanez a látomás és kellemes dallam is Szent Euszébiosz imádságára egy esperesnek is megmutatkozott.”²⁸ Érdekes, hogy még évszázadokkal később is magában az elnevezésben vagy praenomenben szintén feltűnik vagy megmarad *Szent Imre* és az angyalok kapcsolata, hiszen Tarnóczy Istvánnak még az 1680-ban, Bécsben kibocsátott, Szent Imréről írott könyvének címében is a *Princeps angelicus* szerepel.²⁹

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy az uralkodói szentté avatások természetesen nem nélkülöztek egyfajta politikai szándékot. Ma már elég részletes elemzéssel rendelkezünk az uralkodói szenttípusokról is.³⁰ Mindenesetre lényegesnek tűnik, hogy eleinte az egyház nem helyez hangsúlyt az uralkodói szentté avatásokra, talán ezt jelképezi István és Imre herceg Szent László általi szentté avatásának forszírozása is.

(Ez különösen akkor válik érdekessé, ha figyelünk Klanczay Gábor talán túlzottan is sarkos megfogalmazására: „[...] a Vazul-ágból származó, s a törvényesen felkent Salamon uralmát megdőntő, őt börtönbe vető László a maga többszörösen illegitim pozíciójának ellensúlyaként létesített kultuszt a keresztény királyság megalapítója, István király személye körül.”)³¹

Ez különösen akkor válik érthetővé, ha figyelembe vesszük Gericcs figyelmeztetését VII. Gergely pápa 1081-ben kifejtett álláspontjára. Eszerint a pápa igen erőteljesen kétségbe vonta a királyok szent voltának még az eszmei lehetőségét is, mondván: „Hogy az apostolokról és a vértanukról hallgassunk, a császárok vagy királyok közül ki jeleskedett csodákkal, úgy mint Szent Márton, Antal s Benedek? Melyik császár támasztott fel halottat...” Ugyanakkor a pápa, VII. Gergely néhány kiváló uralkodót felsorolva (Konstantin császár, Theodosius, Honorius vagy a Karoling Károly és Lajos) megjegyzi érdemeikül, hogy „mint az igazságosság pártfogóira, a keresztény vallás terjesztőire és egyházak védőire, az anyaszentegyház tisztelettel és elismeréssel tekint ugyan,

az ő szolgálatában álló Fulco hospesnek tulajdonította a szerzőséget, de valószínűtlen, hogy világi írődeák lett volna a szerző.” KLANCZAY 2000. 308. p.

²⁷ Uo. 309. p. A Szent Imre-féle legendában igen érdekes hagiográfiai jelenet, amikor Szent Imre lelkének mennybe vitele kapcsán először az ördögök veszekednek az angyalokkal. Klanczay szerint: „Imre legendájának nagybátyja, II. Henrik kultuszával való kapcsolatára utalhat, hogy haláluk után mindkettőjük lelkéért az ördögök és angyalok küzdenek egymással.” Lásd még uo. 24. lábjegyzet.

²⁸ *Szent Imre herceg legendája*. KATONA 1987. 66. p. Bár e legendahely szerint Imre herceg feljutása a mennyekbe kis akadályba is ütközött. A caesareai érsek szerint ugyanis: „De ott volt az ördögök sokasága is, mintha valamit még felfedezhetnének benne, hogy ennek a nagy hitvallónak valami akadályt állíthassanak. És amikor Szent Euszébiosz ezen a látomáson elcsodálkozott, ugyanebben az órában hallotta felülről, hogy Szent Imre lelke nagy ujjongással vitetett a mennybe.”

²⁹ TARNÓCZY, Stephanos: *Princeps angelicus sive vita S. Emerici ducis Hungariae*. Viennae, 1680.

³⁰ KLANCZAY 2000.

³¹ Uo. 119. p.

de mégsem jelenti ki, hogy a csodák akkora dicsőségevel ragyogtak”.³² Tehát az itt emlegetett legenda vagy legendák éppen e pápai álláspont kivédésére születhettek. Talán érdemes megjegyezni, hogy a pápai álláspont viszonylag rövid idő alatt megváltozik. Míg az első magyar szentekről (István, Imre herceg és Gellért püspök) csak a szabolcsi, tehát egy magyarországi tartományi zsinat határozott 1083-ban, addig Dániában 1101-ben már II. Orbán pápa hozzájárulásával s pápai legátus jelenlétében zajlik le a híres dániai királynak, Knutnak a szentté avatása.³³

Az Árpád-ház következő, István utáni nemzedékei sem nélkülözik az égi szférákkal való, gyakorta angyalok útján történő kapcsolattartást, éppen a főhatalom megszerzése kapcsán. Különösen ilyen a *Szent László-legenda*.³⁴ Bár ez a Szent István-legendákhoz képest jóval kevesebbet mond el a szent király életéről, inkább a halála utáni csodatételeit tartalmazza. Ugyanakkor a *Legenda* magát László születését, akárcsak Istvánét égi jelnek tartja: „csillagok közül támadt új csillag”, s benne „*Isten kegyelmének szándékát*” nyilvánította. Egy alkalommal Váradon éjjel az imádkozó Szent László inasa „az időt elunva felkelt és bepillantott, s meglátta, hogy *ura megdicsőült testtel csudálatosan a levegőbe emelkedett*”.³⁵ Ez az eksztatikus elragadtatás, amint fent említettük, már Szent István legendájában is megjelenik, így nem lehetetlen egyfajta eszmei kontinuitás feltételezése, azaz tulajdonképpen ez egy hagiografikus toposz is lehet.

Ezek a legendák azért fontosak, mert a köztudatban való elterjedésüket elősegítette az 1200-as évek folyamán látványosan kibontakozó tisztelet a szent királyok iránt. Ugyanis Szent István, Szent László, de valószínűleg Szent Imre herceg emléknapján is a misekánonok során ezeket a legendákat fel is olvasták a templomi közönségnek, amely ily módon szerezhette lényeges ismereteket e szent uralkodók érdemeiről. (Az 1090 tájára keltezett és Zágrábban használt Hahóti *sacramentarium* már felsorolja a fent említett első magyar szentek ünnepeit.)³⁶ A „tömegebefolyásolás” lehetőségét, sőt erejét mi sem bizonyítja jobban, mint az a IV. Ince-féle pápai levél az 1200-as évekből, amely megtiltotta, hogy Szent István legendája felolvasásakor azt a passzust is elmondják, hogy a szent király a magyar egyházat mindkét jog (ti. kánoni és világi = *utrumque jus*) alapján rendezte be.

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a legújabb kutatások (különösen Geric József) szerint a korabeli legendáknak nem csak általános egyháztörténeti jelentőségük volt. Adott esetben ez alkalmas volt quasi jogforrásként is szolgálni,

³² GERICS 1995. 157. p.

³³ KLANICZAY 2000. 137 p., míg az István-féle szentté avatásra uo. 114–133. p.

³⁴ *Legenda Szent Lászlóról, Magyarország királyáról*. Ford. KURCZ Ágnes. In KURCZ Ágnes (szerk.): *László király emlékezete*. Budapest, 1977. Magyar Helikon Kiadó, 50–59. p.

³⁵ Uo. 53. p.

³⁶ KLANICZAY 2000. 134. p. és 123. lábjegyzet.

vagy legalábbis hiteles tanúságul, illetve jogbiztosító erővel is felruházták. Többek között a székesfehérvári egyháznak III. Kelemen pápa által kiadott bullájára hivatkoznak, amelyben a pápa elődei példáját követve a mondott egyház kiváltságait megerősítette ekképpen: „Szent István királytól nyert azokat a szabadságait, vagyis mentességeit, jogait és méltóságait, amelyek az ő életrajzában voltak olvashatók, és a más királyoktól engedélyezettek is...”³⁷

Hasonló történetet ismerünk 1349-ből, amikor is a pannonhalmi apátság fordul a székesfehérvári káptalanhoz, Vilmos apáttal az élen, hogy a fehérvári egyházban fellelhető mindazon kiváltságleveleket, amelyek Pannonhalmára vonatkoznak, adja ki hitelesen az egyház. A káptalan eleinte hezitál, és a király, a királyné vagy előjáróik parancsát várja, majd végül engedelmeskedik a szentszéki követ írásbeli parancsának. Ekkor pedig elismeri a káptalan, hogy „ki kell írni mindazt, ami a legszentebb István királynak a szentséges pápa uraktól jóváhagyott és autentikus legendájában nyilvánvalóan és világosan Szent Márton hitvalló mondott monostorára és annak szabadságára vonatkozik”.³⁸ Ahogy Gerics is megállapítja, mind a pannonhalmi apátság, mind maga a székesfehérvári káptalan „azonos értékű jogforrásnak tekintette a legendát István király dekrétumával”, illetve a hiteles hely végül is „teljesen azonos elbánnásban részesítette a legendát a jogbiztosító oklevelekkel”.

E legendák egy része azután óhatatlanul bekerült a magyar krónikásirodalomba is. Így a Thuróczy János-féle krónika kapcsán jelzik a kutatók, hogy néha bizony a más krónikákban lévő korábbi romlott szövegeket a valamilyen oknál fogva helyesebb textust megőrző, átörökítő Thuróczy-féle krónika alapján tudtak rekonstruálni. Így érdemes egy pillantást vetni erre az irodalmi forrásra is. Viszont már Thuróczyt megelőzően egy 12. századi anyagból kompilált *Magyar krónika* (a 14. századra teszik) Szent László-történetei³⁹ kapcsán szintén számos *miraculumot* jegyez fel, ahol angyalok működnek közre. Így az egyik legérdekesebb történet szerint Szent László fivérével, Gézával együtt a Salamon királlyal megvívandó ütközetre készült. Ekkor Szent László egy látomást észlelt, s így szólt a bátyjához, Gézához: „Míg itt tanácskoztunk, íme *leszállt az égből az Úr angyala, arany koronát hozott a kezében, és fejedre illesztette, ebből bizonyosra veszem, hogy bennünket győzelemmel ajándékoznak meg...*

³⁷ GERICS József: Krónikáink szerepe a középkori jogéletben. In Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. (METEM-könyvek 9.) Budapest, 1995. METEM, 181. p.

³⁸ Uo. 181–182. p. 18. lábjegyzet: „in legenda sanctissimi regis Stephani, per sanctissimos papas approbata et autentica, que ad dictum monasterium Beati Martini confessoris et ad libertatem eiusdem lucullenter et evidenter pertinet excipienda. Cuius constitutionis legenda tenor talis est...”

³⁹ László király a krónikákban. Részletek a korábbi – László királyt illetően XII. századi – feljegyzéseket összeolvasztó XIV. századi krónika-kompozícióból. Ford. KURCZ Ágnes. In KURCZ Ágnes (szerk.): *László király emlékezete*. Budapest, 1977. Magyar Helikon Kiadó, 35–47. p.

A királyságot és koronát pedig az Úr neked adja.”⁴⁰ Hasonló látomásról számol be a krónika a váci székesegyház alapítása kapcsán. Amikor a két testvér, Géza és László jóval a mogyoródi ütközet után, amikor Géza már megkoronáztatott, újra elmentek arra a helyre, ahol az előbbi látomás történt. Midőn arról tanakodtak, hogy hol is kellene fundálni az új templomot, akkor egy „csodaszarvas” bukkant elő, agancsain égő gyertyákkal, majd elfutott előlük, be a Dunába: „Ennek láttán így szólt Boldog László: »*Bizony ez nem szarvas volt, hanem isten angyala*«”.⁴¹ (Sajátos hangvételben, még e század eleji népi gyűjtésben kissé megváltoztatott formában, de szinte napjainkig élő hagyományt teremthetett a krónikahely.)⁴² Ettől még érdekesebb és a már említett Attila-látomásra emlékeztet az a harc, amelyet László király a Pozsonyba szorult Salamon királlyal vívott a vár fala alatti mezőn. Ekkor ugyanis Salamonnak volt látomása: „De mihelyt oda érkezett hozzá [ti. Lászlóhoz], és arcára pillantott, *két angyalt látott László feje felett, akik tüzes karddal repültek, és ellenségeit fenyegették.* Ennek láttán Salamon visszafutott a várba.”⁴³

Talán a legmeggyőzőbb – mind képanyagában, mind szövegében – a híres *Chronicon Pictum*, azaz a *Képes krónika*, hiszen nagy valószínűséggel Nagy Lajos udvarában készült, némely feltevés szerint a királyfiak számára.⁴⁴ A *Képes krónika* különlegessége, hogy gyakran a szövegen túlterjeszkedő mondanivalót is megjelenítettek az iniciáléfestők.⁴⁵

Az angyaloknak a magyar korona kapcsán való szerepeltetése később is megőrződik, sőt megjelenik. Így például Thuróczy János írja krónikájában, amikor Ottó herceg Magyarországra jöven III. András halála után mint trónkövetelő, magával hozza egy fából esztergált tokban a Szent Koronát is. Ütközben,

⁴⁰ Uo. 39. p.

⁴¹ Uo. 41. p.

⁴² BARNA Gábor: A Szent László-kultusz Magyarországon és Európában. In MAGYAR Kálmán (szerk.): *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékeztetőre*. Kaposvár, 1992. 112. p. A fenti helyen olvashatjuk a csodaszarvasmonda egyik somogyi változatát, Ignác Rózsa 1950-es, Ordacsehiben készített lejegyzésében. Eszerint az erdőben vadászgató „Kegyess László” egy csodálatos szarvasra bukkant: „lehetett annak mán tíz-tíz ág is egy-egy szarván, olyan szép szarva vót annak, mint az oltári karos gyertyatartó”. Ám a lelőni szándékozott szarvas megszólalt: „nem vagyok én szarvas állat, angyal vagyok ám, mi Urunk Jézustól tehozzád követ a mennyek országából. Nézi László a szarvast s hát Uram isten egybe tiszta fehérré változik az, a két szarva tíz-tíz ágán kigyullad tíz szép fejér angyalszárm.” A térdre hulló Lászlónak pedig így szól a mennyei üzenet: „Építs ezen a helyen templomot, hogy legyen miben imádjának a népek... Osztán ha felépült a templom, hát hőtöd után abban legyen a te testednek csendes nyugodalma. De már akkor repült is az angyal a mennyek országába.” Magát a templomot a mesélő Somogyra lokalizálja: „Hogy Váradon vót-e az a templom? Nem hallottam róla... Inkább csak itt lehetett Somogyban, mer édesanyám oda való volt, osztán ő mesélte.” Uo.

⁴³ László király a krónikákban. KURCZ 1977. 42. p.

⁴⁴ *A Képes Krónika – latin eredetijének magyar fordítása*. Ford. BELLUS Ibolya. Kísérő tanulmányok: DERCSENYI Dezső – KRISTÓ Gyula – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára. Budapest, 1987. Helikon Kiadó

⁴⁵ VESZPRÉMY–WEHLI–HAPÁK 2009.

valamilyen figyelmetlenség okán, elveszítik a nyeregre kötözött tokot. Majd másnap, amidőn ezt észreveszik, szinte csodával határos módon visszaútjukban mégis megtalálják azt, teljesen sértetlenül. Ehhez az eseményhez jegyzi meg a krónikáíró Thuróczy, hogy: „Mit értsek azon, hogy a korona leesett – ha nem azt, hogy a herceg nem viselhette élete végéig a koronát... Hát az mit jelent, hogy senki sem találta meg, csak azok, akik vitték – ha nem azt, hogy *Pannónia nem vesztheti el angyal adta koronáját.*”⁴⁶

Tehát a magyar korona angyalokkal való kapcsolata eredményezheti a *corona angelica* nevet. Ezt elősegítheti, hogy a Szent Koronán, éppen a szemben lévő, tehát az ún. homlokzati földalton mindmáig eredeti zománcclemezeken (s talán eredeti helyükön is vannak) két arkangyal képe látható: Szent Mihály és Gábiel, s fölöttük trónol az ítélkező Krisztus zománcképe, a Pantokrátor.⁴⁷ Az ötvös-történeti kutatások szerint az „utólag” felszerelt bizánci császárt és talán egy magyar uralkodót ábrázoló képek helyén eredetileg szintén arkangyalképeknek kellett lenniük.⁴⁸ Mégpedig az ötvös kutató szerint eredetileg Mihály arkangyal párjaként „Uriel arkangyal képe volt”, míg hátul (ti. ahol a koronán átalakítás nyomai látszanak) a feltételezett Szűz Mária képe állott. „Szűz Mária két képi kísérelője [a szerző Csomor L. szerint] Gábiel és Rafael arkangyal volt”.⁴⁹ Ha a szerző (Csomor) feltételezése szerint ez (lehetett) az eredeti konstrukció, akkor az valóban kifejezhetette, hogy „Isten Szűz Mária és az arkangyalok közvetítésével

⁴⁶ THURÓCZY János: A magyarok krónikája. Ford. HORVÁTH János. In GyÖRFFY György – KATONA Tamás (szerk.): *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról.* Budapest, 1979. Európa Könyvkiadó, 67. p.

⁴⁷ CSOMOR Lajos: *Ófelsége, a Magyar Szent Korona.* Székesfehérvár, 1996. 18. p. [...] Mihály arkangyal, Gábiel arkangyal, Szent György, Szent Demeter, Szent Damján és Szent Kozma képei nek [...] keretein nincsenek kifoglalásra, utólagos képkivételre utaló nyomok, tehát ezek a képek eredendően Magyarország Szent Koronájának részei! Továbbá uo. 22. p.

⁴⁸ Uo. 24–25., illetve 350. p., a Gábiel alatti képalírás: „A kép jellegéből, Gábiel jobbra fordulásából az következik, hogy ezt megelőző helye a mai Geobicász-kép helyén kellett, hogy legyen – vagyis a Magyar Szent Korona elején. *Gábiel előtt egy harmadik, hátul, Konstantin képe előtt pedig egy negyedik arkangyal képe kellett, hogy legyen. A magyar Szent Koronán eredetileg tehát négy arkangyalkép kellett, hogy legyen.*” Ugyanő az 1986-os kötetében még Moravcsik Gyulára hivatkozva Mihály arkangyal Szent Györggyel, míg Gábielt Szent Demeterrel állítja párba a koronán. A koronapánton hátul történt beavatkozás előtti állapotot ekkor kérdőjellel hagyta. A fenti álláspontja – miszerint eredetileg már négy arkangyalnak kellett lennie – ezek szerint időközben megváltozott. CSOMOR Lajos: *Magyarország szent koronája.* Vaja, 1986. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, 22. p.

NB.: az arkangyalok száma az egyes vallások szerint eltérő, míg a keresztény teológia csak négy arkangyal tart számon, akárcsak a mohamedán hit, ugyanakkor az ősi zsidó vallás szerint legalább három a számuk (de lehet akár hét is)! XERAVITS Géza: Esettanulmány: Ráfél önmeghatározása Tóbit könyvében. In XERAVITS Géza – TAMÁSI Balázs – SZABÓ Xavér: *Angyalok az ókortól Szent Tamásig.* Budapest, 2011. Sapientia–L'Harmattan Kiadó, 173. p. A korai zsidóság gondolkodásában az angyalvilág egyre differenciáltabb lesz, kiemelkednek egyes alakok. „Ezek időnként individuálisan jelennek meg, máskor *négyes*, illetőleg *hetes csoportok* részeként.” A *négyes* csoportosítás *Ezékielre* vezet-hető vissza, míg „valószínűleg a *hét mint tökéletes szám* áll a csoport megformálásának hátterében”.

⁴⁹ CSOMOR 1996. 209. p.

ad koronát, illetve földi hatalmat az uralkodónak”, tehát a korona ily módon már az említett keresztény hatalomátruházási elmélet látványos manifesztációja. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az egyik legrégebb zsidó kultikus szöveg, az ún. *etióp Hénok* szerint így következnek az arkangyalok: „Az első az irgalmas és hosszan tűrő *Mikáél*, a második, aki az ember fiainak összes betegsége és sebe felett őrködik: *Ráfáél*. A harmadik, aki minden erőnek parancsol, a szentséges *Gábiél*, a negyedik az örök élet várományosai számára reményt adó bűnbánat felelőse, ő *Fánuél*. Ők a Magasságos Úristen négy angyala.” Ugyanakkor az alapvető mű az „1 Hénok [9.11]” kicsit másképpen sorolja fel őket, amint a „mennyei szentélyből tekintenek a teremtett világra: Mikáél, Sáriél, Ráfáél és Gábiél”).⁵⁰

Hogy mennyire volt a korai századokban általában ismert, hogy a magyar korona képei többek között angyalokat ábrázolnak, nem tudjuk, hiszen a korona idővel nem egy mindennapos használati tárgy volt. (NB.: csak a 11. századi szórványos adatok mutatják azt, hogy nagy ünnepeken az uralkodó a koronáját is feltette a fejére.) A 12. századtól feltehető, hogy ekkortól már csak koronázáskor használták, így ritkán és csak kevés ember láthatta közelről.⁵¹ Az viszont tény, hogy a fent említett legendák – éppen az ünnepnapi szertartások keretében való felolvasásukkal – messzemenően befolyásolhatták az Árpád-ház tagjainak az égiekkel – angyalok útján – való kapcsolattartásának tudatát. Így azután a mindennapi köztudatban is így szerepel: *corona angelica*, mintegy alternatív *praenomeneként* a *sacra coronának*. Szerémi György udvari káplán, amikor megírja Magyarország romlásának történetét, szintén a korona történeteit tárgyalva inkább a *corona angelica* kifejezést használja előszeretettel. Sőt, ahogy arra a kutatások felhívták a figyelmet, az 1550-es években, az akkori moldvai István vajda levelet írt Ferdinánd magyar királynak. Ebben a levélben a lengyelekre panaszkodik, akik az ő – azaz a moldvai vajda – uralma alatt lévő területeket ragadtak el tőle, mégpedig olyanokat, amiket az ő elődei – „*predecessores nostri*” – nem mástól, mint a „*corona angelica*” viselőitől, azaz a régi magyar királyoktól kaptak. Tehát Magyarország szomszédai között is élt az a politikatörténeti tudat, hogy a magyar király a *corona angelica* viselője, illetve birtokosa.

Szintén a *corona angelica* frazeológia régi voltára utal vissza a már idézett Révay Péter. Az ő munkájában olvashatjuk, hogy Géza (öccsével, Szent Lászlóval együtt) egy döntő harcot megvívva Salamonnal, ezúton – tehát győztes harcban – szerezte meg a koronát. „Ámde Géza nemcsak e szerencsés győzelem

⁵⁰ SZABÓ Xavér: Zsidó pszeudoepigráf irodalom. In XERAVITS Géza – TAMÁSI Balázs – SZABÓ Xavér: *Angyalok az ókortól Szent Tamásig*. Budapest, 2011. Sapientia–L’Harmattan Kiadó, 120. p., illetve a másik felsorolásra lásd XERAVITS 2011. 173. p.

⁵¹ Decsy Sámuel erről már így panaszkodik: „Mivel ennekölte oly kemény őrizet alatt tartott szent koronánk, hogy nemhogy megvizsgálni, de még tsak szemlélni sem lehetett azt máskor, hanem tsak a királyok koronáztatásának idején, akkor is pedig tsak messzéről.” DECSY 2008. 76. p.

jegyében nyerte el a koronát, hanem csoda folytán, égi jóslattal is, mert *László, Isten kedveltje, angyalt látott, aki az égből hozott koronát fivérének fejére tette.*⁵² Sőt, mintha a magyar korona angyali jelzőjének ismeretére utalna az is, hogy Révay emlegetett munkájához Wolfgang Kilian készítette Augsburgban a metszeteket. Az egyik ilyen metszetének felirata, ahol a Szent Koronát lebegő angyalok tartják, a következő: „Sacra, angelica, et apostolica Regni Hungariae corona”.⁵³

⁵² RÉVAY Péter: De Sacrae Coronae. Budapest, 1979. In GYÖRFFY György – KATONA Tamás (szerk.): *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról.* Budapest, 1979. Európa Könyvkiadó, 307. p.

⁵³ Uo. 297. p.

Szabó István*

IFJ. GRÓF ANDRÁSSY GYULA LÁZADÁSI ÜGYE

I. Prológus

1920 elején az alakilag megszakadt, de anyagilag mégis helyreállított jogfolytonosság az államszervezetben számos szürke zónát szült. Ennek leginkább ismert része az államforma és az államfő személye körül kialakult bizonytalanság volt. Az államforma ismét királyság lett, a korábban megkoronázott király azonban nem térhetett vissza a trónra, hanem az államfői feladatok ideiglenes ellátására kormányzót választottak. Az egymásnak feszülő két politikai tábor (legitimisták – szabad királyválasztók) pedig a vitatott kérdések megkerülésében találták meg a kompromisszumot. Elég csak az 1920. évi I. törvénycikk preambuluma-ra gondolni, amelyet többször is átszövegeztek, kínosan ügyelve arra, hogy abból lehetőleg se a trónhoz való jogot, se annak megszűnését ne lehessen levezetni.¹

Ez a rendezetlen közjogi helyzet – az állam elleni bűncselekmények nyomán – a büntetőjogra is kihatott, ami IV. Károly második visszatérési kísérlete után komoly fejtörést okozott a bűnüldöző hatóságoknak. A büntetőeljárás alá vont személyek közül ifj. gróf Andrássy Gyula volt a leginkább ismert, ezért választottam őt címadónak, bár az ügynek több terheltje is volt.

* Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0001-5150-731X

¹ A kormány által a nemzetgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatban az alábbi mondatrész szerepelt: „a királyi hatalom gyakorlása az 1918. évi november hó 13. napja óta szünetel [...]” Törvényjavaslat az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. In *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai*. Nemzetgyűlés – Irományok. I. kötet (a továbbiakban NI 1920. I.) Budapest, 1920. Pesti Könyvnyomda Rt., 3. p.

A nemzetgyűlés közjogi bizottsága ehelyett az alábbi szöveget javasolta: „a királyi hatalom az 1918. évi november hó 13. napja óta nem gyakoroltatik [...]” Uo. 31. p.

Végül a törvénybe az alábbi szöveg került: „a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszűnt”. 1920. évi I. törvénycikk preambuluma

A témára pedig – a parlamenti naplókat és irományokat lapozva – mentelmi ügyük kapcsán bukkantam rá. A kiindulópontot a budapesti királyi ügyész-ségnek, a budapesti büntetőtörvényszék útján benyújtott, a mentelmi jog fel-függesztésére irányuló megkeresése jelentette.²

2. A büntetőügy történeti tényállása*

Az eljárás tárgyává tett cselekmény történeti tényállása szerint 1921. október 20-án a király repülőgéppel Dénesfára érkezett, ahol a közeli Cziráky-kastélyban tett rövid látogatás után egy Sopron melletti, pontosan nem azonosított kastélyba utazott tovább. Rakovszky István – az uralkodótól kapott korábbi értesítés nyomán – már ezen a napon Sopronba utazott. Másnap (október 21-én) a király az alábbi összetételű kormányt nevezte ki:

- miniszterelnök: Rakovszky István,
- külügyminiszter: gróf Andrássy Gyula,
- pénzügyminiszter: Gratz Gusztáv,
- hadügyminiszter: Schnetzer tábornok,
- belügyminiszter: Beniczky Ödön.

Ezt követően az uralkodó – Rakovszky ellenjegyzése mellett – proklamációt bocsátott ki, s Sigray Antal grófit Nyugat-Magyarország kormányzójává nevezte ki, aki azonnal számos katonai és csendőri egységhez intézett távirati utasításokat. Ezt követően az uralkodóra több alakulat fel is esküdött.

Október 22-én hajnalban a király és kormánya vasúton – katonai szerelvények kíséretében – Sopronból Budapestre indult. Ács állomásnál azonban ellenállásba ütköztek, a vasúti vágányok felszedése miatt a szerelvények nem tudtak tovább haladni. Az előttük lévő alagút felett pedig fegyveres csapatok helyezkedtek el, amelyek parancsnoka továbbhaladás esetén ellenállást helyezett kilátásba. Délután hat órakor Rakovszky telefonbeszélgetést kezdeményezett Bethlen István miniszterelnökkel, amelyben felszólította a védő csapatok visszavonására, s ellenkező esetben fegyveres összecsapást helyezett kilátásba. Egy későbbi telefonbeszélgetésben pedig – szó szerinti lejegyzésben – Rakovszky az alábbiakat mondta Bethlennek: „Az első lépés akkor történt, amikor a királyt uralkodói jogainak gyakorlatában megakadályozták. Ha legkisebb ellenszegülés lesz, a felelősséget a kormányzóra és a kormányra hárítjuk és őket, ha bevonulunk Budapestre, felelősségre fogjuk vonni. Kijelentem azt, hogy amennyiben

* Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai. XII. kötet (a továbbiakban NI 1920. XII.) Budapest, 1922. Pesti Könyvnyomda Rt., 109–114. p.

² Uo.

ellenállás ki nem fejtetik, a kormányzónak és a kormánynak legkisebb bántódása nem lesz, ellenkező esetben szabad kezet biztosítunk magunknak.”³

Az ügyészség álláspontja szerint ez a cselekmény kimerítette a lázadás bűntettét,⁴ amelyet a Csemegi-kódex az alábbiak szerint fogalmazott meg:

152.§ (1) bekezdés

„A csoportosulás, melynek célja:

[...]

[...]

a magyar kormányt erőszakkal vagy veszélyes fenyegetéssel hivatásának szabad gyakorlásában akadályozni, vagy valaminek elhatározására, valamely intézkedésre, vagy valaminek az elhagyására kényszeríteni: a lázadás bűntettét képezi és tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogsággal büntetendő.”

3. A büntetőjogi minősítés: lázadás vs. felségsértés

A történeti tényállásnál kérdés, vajon a királyi ügyészség a gyanúsítást miért korlátozta az Ács község határában történetekre. A két miniszterelnök között folyó vita, egymás kölcsönös fenyegetése, csupán egy hosszabb cselekménysor része volt. A tényleges konfliktus a két államfő között állt fenn, az általuk kinevezett miniszterelnökök csupán kinevezőjük érdekében léptek fel. A Budapest felé vonulók végcélja nem a miniszterelnök kényszerítése, hanem a trón elfoglalása volt, aminek elháríthatatlan következménye a kormányzó elmozdítása. Ha ez jogellenes, akkor annak büntetőjogi minősítése nem lázadás, hanem felségsértés.⁵ Utóbbi cselekménynél viszont megkerülhetlenné válik a közjogi helyzet előzetes tisztázása, vajon ki a törvényes államfő.

Angyal Pál, természetesen nem a konkrét ügyszöveghez kapcsolódóan, de kilenc évvel az eset után írt könyvében ezt megtette. Arra a következtetésre jutott, hogy az 1920. évi I. törvénycikk IV. Károly uralkodói státuszát (személyes felségjogait) nem szüntette meg, ugyanakkor az azonos büntetőjogi védelmet a kormányzóra is kiterjesztette, vagyis mindketten a felségsértés passzív

³ Uo. 112. p.

⁴ Uo. 114. p.

⁵ A Csemegi-kódex szerint az államfő a lázadás tényállásának nem lehetett passzív alanya, csak a felségsértésnek. A felségsértés tényállásait a kódex (1878. évi V. törvénycikk) 125–138. §-ai rögzítették. Lásd még BARNÁ Attila: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a bűntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására*. Győr, 2015. Universitas-Győr Nonprofit Kft, 169–206. p.

alanyai lehettek.⁶ Ha egy országnak két államfője van, s ők egymással kerülnek konfliktusba, a felségsértés tényállásánál eldönthetetlené válik, hogy a büntetőjog melyiket védi a másikkal szemben.

A gyanúsítás megalapozottságát két szempont mentén kell vizsgálnunk. Egyrészt a lázadásánál tisztázható-e az alkotmányjogi háttér, vagyis megállapítható-e, pontosan ki a passzív alany (a törvényes miniszterelnök). Másrészt a gyanúsítás tárgyává tett cselekmények megvalósították-e a lázadás tényállását. Ebben a pontban éppen azt elemeztük, hogy azok inkább a felségsértés gyanúját vetették fel, viszont a tisztázatlan alkotmányjogi háttér miatt erre a tényállásra alapozva nem lehetett eljárást indítani. Vajon a lázadás is levezethető belőlük?

4. Megalapozott-e a lázadás gyanúja?

4.1. A lázadás tényállásánál tisztázott-e az alkotmányjogi háttér?

Az ügyészség a *de facto* jogrendet elfogadta, vagyis az 1920. évi I. törvénycikk alkotmányosságát nem vizsgálta. Az előző pontban viszont azt láthattuk, hogy a felségsértés alkotmányjogi háttere az 1920. évi I. törvénycikk keretei között is értelmezhetetlen volt. A kormányzóra úgy terjesztette ki a fokozott büntetőjogi védelmet, hogy a királyra vonatkozóan azt nem szüntette meg. Személyes felségjogait ugyanis érintetlenül hagyta.

A lázadásnál azonban a királynak nem a személyes, hanem az uralmi felségjogai váltak relevánssá. Ezekre vonatkozóan pedig az 1920. évi I. törvénycikk már nem hagyott maga után joghézagot, a törvény preambuluma ugyanis az alábbi mondattal kezdődött: „A nemzetgyűlés [...] megállapítja, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszűnt.”⁷ A törvény arra is ügyelt, hogy ezt ne lehessen a király kényszerű távollétéből eredő következményként értelmezni, amely visszatérése esetén automatikusan hatályát vesztené. Az 1920. évi I. törvénycikk ugyanis a kormányzói tiszt felállítását az alábbi szövegkörnyezetben helyezte el: „A nemzetgyűlés addig, amíg az államfői hatalom gyakorlásának mikéntjét véglegesen rendezi [...] az államfői teendők ideiglenes ellátására [...] kormányzót választ.” Hiába állt vissza az 1918 novembere előtti alkotmányos rend, a kormányzótól bárki csak a nemzetgyűlés jóváhagyásával vehette át az államfői ügyek vitelét.

⁶ ANGYAL Pál: *Felségsértés. Királysértés. Hútlenség. Lázadás. Hatóságok büntetőjogi védelme.* Budapest, 1930. Atheneum, 17. p.

⁷ 1920. évi I. törvénycikk preambuluma (1) bekezdés

A kormányzati jogoknál tehát nem volt párhuzamos államfő, így a kormányzó és a IV. Károly által kinevezett kormány státusza sem volt azonos. Az 1920. évi I. törvénycikk alapján a kormány hatásköreinek gyakorlására kizárólag a kormányzó által kinevezett minisztérium volt jogosult. Így a lázadás tényállásánál tisztázott az alkotmányjogi háttér, a jogalkalmazó számára világosan elkülöníthető, hogy a két miniszterelnök közötti konfliktusban ki a sértett és ki az elkövető.

4.2. Az elkövetett cselekmény valóban a lázadás tényállását merítette ki?

Az ügyészségi megkeresés az Ács község határában történt eseményeket emelte a gyanúsítás centrumába. Fegyveres csoportok álltak egymással szemben, s a szó szerint is idézett telefonbeszélgetésben Rakovszky István követeléseik elutasításának esetére támadással fenyegetőzött. A követelés a vasúti szerelvények továbbhaladásának biztosítására irányult, ahol valóban a közhatalmat alkotmányosan gyakorló Bethlen István miniszterelnöktől akart egy intézkedést kikényszeríteni. Ez a cselekmény kimeríti „a magyar kormányt erőszakkal vagy veszélyes fenyegetéssel [...] valamely intézkedésre [...] kényszerít” tényállást.

Ehhez azonban a cselekménysort részeire kellett bontani, s csak egyes elemeit lehetett a gyanúsítás tárgyává tenni. Ebben érzésem szerint az ügyészi indítvány nem volt konzekvens. Eszerint ugyanis a nemzetgyűlési képviselők gyanúsítását az alábbi cselekmény alapozta meg: „[...] mind a négyen tagjaivá lettek annak a csoportosulásnak, amelynek célja volt a magyar kormányt erőszakkal és fenyegetéssel hivatásának szabad gyakorlatában megakadályozni, s amely a cél elérése végett vaspályákat, posta- és távírdahivatalokat hatalmába kerített és egyes személyek ellen tényleg erőszakot alkalmazott.”⁸

A posta- és távírdahivatalok hatalomba kerítése azonban már túlmutatott a törvényes kormányval szembeni fenyegetésen. Az egyes személyek konkrét gyanúsításánál Sigary Antalnak a dunántúli katonai és csendőri alakulatokhoz kiadott utasításait rótták fel.⁹ Beniczky Ödön pedig végig Budapesten tartózkodott, s – az ügyészi megkeresés szerint – a lázadást azzal valószínűsítette meg, hogy a fővárosban szervezkedett.¹⁰ Ezek a cselekmények érintőlegesen persze a kormányval szembeni kényszert is magukba foglalhattak, de alapvetően arra

⁸ NI 1920. XII. 114. p.

⁹ „Sigary Antal gróf azon tényével, hogy intézkedett, miként a katonai csapatok a királynak a hűségüket letegyék, és a Budapestre bevonuló királyt kövessék” Uo.

¹⁰ „[...] végül Beniczky Ödön azon tényével, hogy Rakovszky István kormányának belügy-minisztere lett s hogy a budapesti szervezkedést irányította.” Uo.

irányultak, hogy IV. Károly a kormányzótól átvegye az államfői hatalom gyakorlását.

A gyanúsítás tárgyává tett cselekmények a nemzetgyűlési bizottság jelentésében a mentelmi jog megsértésének vizsgálatánál újra látókörbe kerültek. Képviselőt a mentelmi jog felfüggesztése nélkül tettenérés esetén lehetett eljárás alá vonni, ami eljárásjogi kérdés. Számunkra az válik érdekessé, vajon milyen cselekmények elkövetésében mondták ki a tettenérést. Erre mind Sigray Antalnál, mind Beniczky Ödönnél részletesebb leírást találhatunk, azonban ez inkább növelte, mintsem csökkentette a felségsértéssel történő összemosódást.¹¹

5. A mentelmi jog felfüggesztése

A szabad mandátumból eredően a nemzetgyűlés a mentelmi jog felfüggesztését bármilyen szemszögből vizsgálhatta, így az tény- és jogkérdésekre egyaránt kiterjedhetett. Ténykérdések eldöntésében a laikusok közreműködése általánosan elfogadott, elég csak az esküdtszékekre gondolnunk, jogkérdésekben azonban már érdekesebb probléma előtt állunk. Magához a felfüggesztésről szóló határozathoz nem fűztek indokolást, az az adott ügyben is csupán annyit tartalmazott, hogy a nemzetgyűlés felfüggeszti a mentelmi jogot.¹² Érdekes azonban beleolvasni a nemzetgyűlési vitába, vajon pro és kontra milyen

¹¹ „Gróf Sigray Antal nemzetgyűlési képviselő, mint a nyugati vármegyék részére kinevezett kormányzó az iratokból megállapíthatólag a lázadó csoportnak tagja volt, annak céljai elérésében tevékeny részt vett, rendeleteket adott ki, katonai csapatok felesketése, vasúti szerelvények összeállítás, posta és távirdahivatalok megszállása stb. tárgyában, saját vallomása szerint is ezen önként vállalt feladatának teljesítése közben tartóztatott le [...]”

„Beniczky Ödön nemzetgyűlési képviselő az ügyészi indokolás szerint Rakovszky István kormányának belügyminisztere lett, s a budapesti szervezkedést irányította. Vele szemben a büntető perrendtartás 142. §-ában meghatározott tettenkapás tényálladékának fennforgása minden jogi kételyt kizáróan ugyan meg nem állapítható, azonban tekintettel ama körülményre, hogy mint Rakovszky István kormányának kinevezett, vagy legalább is kinevezni szándékolta minisztere, a lázadó csoport vezetősége által igen fontos állásra volt kiszemelve, tekintettel azon exponált magatartásra, amelyet a királykérdésben mindenkor tanúsított, végül tekintettel ama súlyos gyanuokokra, amelyek elfogatásának elrendelése alkalmával valószínűsíteni látszottak, hogy a lázadó csoport budapesti szervezkedését előmozdította.” Uo. 118. p.

¹² Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló XIII. kötet (a továbbiakban NN 1920. XIII.) Budapest, 1921. Athaeneum, 547. p.

érveket hoztak fel. Gondolom, különösebb meglepetést nem okoz, hogy ezt a mentelmi esetet a nemzetgyűlés több ülésnapon is napirendre vette, s csak a felfüggesztésről történő szavazás előtti vita a nemzetgyűlési naplóban ötvenoldali terjedelmet foglal el.¹³ A vita pedig jogkérdésekről szólt, s azon belül a büntetőjog mellett inkább a közjogi kérdések domináltak.

A felszólaló képviselők közül jogi szempontból a legveretesebb beszéd Túri Béláé volt. Az Esztergomi Főegyházmegye kanonoka, bár nem „hivatásos” alkotmányjogász volt, a két világháború közötti közjognak mégis kiváló ismerője. Sőt nemcsak ismerője, hanem megalkotója is, hiszen az akkori államrendet meghatározó, az alkotmányosság helyreállításáról szóló 1920. évi I. törvénycikk előkészítésében is jelentős szerepet vállalt. Elég csak arra gondolni, hogy 1920 februárjában ő volt a törvényjavaslat nemzetgyűlési előadója.¹⁴

Témánkhoz visszatérve, Túri Béla már felszólalásának elején világosan kijelentette, hogy jelen esetben a nemzetgyűlésnek nem tény-, hanem jogkérdéseket kell vizsgálnia.¹⁵ Ezek a jogkérdések pedig ugyanolyan szürke ködbe vesznek, mint az 1920. évi I. törvénycikk közjogi kérdései.¹⁶ A büntetőjoghoz pedig azonnal közjogi szálakat kapcsolt. Mivel az 1920. évi I. törvénycikkben detronizáció nem volt, érvelt Túri, az uralkodónak a királyi hatalom átvételére tett lépése sem lehetett törvénysértő.¹⁷ Lényeges, hogy mindez még az 1921-es trónfosztó törvény előtt történt. Az igaz, hogy az átvételhez a törvény szövege szerint a nemzetgyűlés hozzájárulás szükséges, viszont a kormány kinevezése

¹³ Uo. 497–547. p.

¹⁴ Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló I. kötet (a továbbiakban NN 1920. I.) Budapest, 1920. Athaeneum, 51–58. p.

¹⁵ „Én tehát most áttérek arra, ami a tárgy: a mentelmi jog sérelmére és azt mondom, t. Nemzetgyűlés, hogyha egy közönséges bűncselekményről volna szó, pl. azt mondaná a vádirat, hogy Andrásy Gyula, Rakovszky István vagy bárki órát lopott, én elismerném a nemzetgyűlésnek azt a kötelességét, hogy a bűncselekménynek jogi konstrukciójába bele ne folyjon és azt ne vizsgálja. [...] De mikor nem ilyen közönséges bűncselekményről van szó, hanem olyan vádról, amelyről jogilag, elvileg nincs tisztázva, hogy bűncselekmény-e, akkor azt hiszem, ennek kérdésnek vitatása nagyon is jogosult.” NN. 1920. XIII. 532. p.

¹⁶ „Nekem az az álláspontom, hogy e bűncselekmény minősítésének terén ugyancsak az a jogi bizonytalanság, ugyancsak az a kétértelműség, ugyanaz a kétely, mintegy köd merül fel, amely az egész kérdést az 1920: I. törvénycikk óta homályba burkolta. Itt is mondta valaki, talán Vázsonyi t. képviselőtársam, hogy vannak a jogrendben, a jogalkotásunkban bizonyos rések; én azt mondom, amit Rassay mondott: kétértelműségek, kételyek, másként jogbizonytalanságok.” Uo. 533. p.

¹⁷ Uo. 535. p.

ettől még jogszerű volt, hiszen az uralkodó a trón iránti igényét is csak a felelős miniszterium útján terjesztheti elő.¹⁸ Eme gondolatával Túri Béla egy újabb szürke zónára mutatott rá. A magyar közjog körömszakadtáig ragaszkodott ahhoz, hogy a felelős miniszterium közreműködése nélkül a király semmilyen intézkedést nem tehet. A trón iránti igény bejelentését megtehetné e nélkül? Majd Túri – az igazságügyi minisztert provokálva – felteszi a kérdést, vajon a király ellen miért nem indítottak büntetőeljárást? Erre Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyi miniszter szinte önkéntelenül az alábbi választolta: „A király személye szent és sérthetetlen,¹⁹ maga is elismerve IV. Károly uralkodói státuszát. Túri érvelése szerint azonban a király nem hagyható ki, nem lehet az általa kinevezett kormány tagjait tőle elkülönülve kezelni. Ők abban közreműködtek, hogy a király a trón iránti igényét közvetíteni tudja, s az uralkodót akadályozni, különösen fizikailag akadályozni, felségsértésnek minősül. Ezt azonban csak feltételesen állítja, miszerint: ha a király által kinevezett kormány tevékenysége lázadás lett volna, a másik kormánynak az ezt elhárító cselekedete felségsértést valósított volna meg.²⁰ A logikai szálát tovább bontva, a felségsértés azért nem valósult meg, mert lázadás sem történt. Túrinak a cselekménysor egészéről is az a véleménye, hogy ha bűncselekményt valósított volna meg, az akkor sem lázadás, hanem felségsértés lenne, de valójában semmilyen bűncselekmény nem valósult meg.²¹

¹⁸ „Az én logikám szerint, ha a nemzetgyűlésnek van a jog fentartva, ebből szerintem következik, hogy a királynak a hatalmat, amikor ő kinyilvánítja, hogy azt át akarja venni, annak gyakorlását meg akarja kezdeni, tényleg senki más nem adhatja át, mint a nemzetgyűlés. De kérdezem, hogy hűsvétkor meg most is jutottunk-e el odáig, hogy a királynak a hatalom gyakorlásának megkezdésére vonatkozó akaratát kinyilváníthatta volna? [...] Hol volt az a tényező, amely ezért a felelősséget vállalta volna. [...] Hiszen a király maga nem jelentkezhettek, ő nem jön – bocsánat a triviális kifejezésért – az ajtón be, ő a maga személyében nem gyakorolja a jogokat, hanem a felelős miniszterium útján, amint azt az 1848:III. teikk előírja. Ha tehát a király a hatalom gyakorlását meg akarja kezdeni, ezt egy felelős tényezőnek kell képviselnie. [...] Azt gondolom, hogy ezzel bebizonyítottam, illetőleg igyekeztem bebizonyítani azt, hogy a királyi hatalom tényleges gyakorlásának megkezdésére és átvételére irányított lépés nem képezhet jogtalan cselekményt.” Uo. 535–536. p.

¹⁹ Uo. 536. p.

²⁰ Uo. 537–538. p.

²¹ „De – és nagyon kérem a t. Nemzetgyűlést, méltóztassék ezt figyelembe venni – ha ezek a képviselők jogi értelemben bűncselekménynek nevezhető tettet követtek el, és ha a vád ellenük nem nyugodnék nagyon is ingatag alapokon, akkor a büntetőtörvénykönyv 127. §-a alapján felségsértés címén kellett volna ellenük az eljárást megindítani. [...] Meg kellett volna indítani az eljárást az alkotmány erőszakos megváltoztatására, való törekvésért, az erre irányuló kísérletért. És ezt annál inkább megtehették volna, ha nem érzik, hogy labilis alapon állanak, mert akkor az előkészítést sokkal jobban lehetett volna büntetni, hiszen a büntetőtörvénykönyvnek a politikai szövetségre és az előkészítésre vonatkozó részei módot adtak volna arra, hogy jobban meg lehessen fogni velük szemben a kérdést. Azonban nem ez történt. Az eljárás a büntetőtörvénykönyv 152. §-a alapján indult meg és ha ez vétetett alapul, – s most már végezni is óhajtok ezekkel a hosszadalmas jogi fejtegetésekkel – akkor előállt volna az az eset, hogy a királyi kormány ellen való lázadást a király felhívására követték el ezek az urak. Ez pedig magában véve jogi abszurdum.” Uo. 537. p.

Túri Béla érvelésének most nem is a jogi megalapozottsága (helyessége) az igazán érdekes, hanem az, vajon milyen kérdéseket kell tisztázni a megalapozott vádhoz. Ebben a felségsértés és a lázadás tényállásának elhatárolásán kívül minden alkotmányjog, s igazából az elhatárolás sem oldható meg tisztán büntetőjogi szempontokkal.

Bár a mentelmi jog felfüggesztésének elutasítása mellett számos képviselő érvelt, végül a nemzetgyűlés többsége magáévá tette a mentelmi bizottság javaslatát, s 61:32-es szavazati aránnyal felfüggesztette az érintett képviselők mentelmi jogát.²² Ez azonban politikai döntés volt, a jogi minősítésre nem lehet belőle következtetéseket levonni.

6. Epilógus

A jogi minősítés, mint láthattuk, nem volt tisztázható. Az ügyészség által meggyanúsított képviselők mentelmi jogát ugyan a nemzetgyűlés felfüggesztette, de az ügyben aztán bírói elmarasztalás nem történt.

A bűnüldöző szervek megfogadták Csemegi Károly tanácsát, aki kódexének indoklásában az állam elleni bűncselekményekhez az alábbi szentenciát fűzte: „A büntetőtörvénykönyv nem alkot államjogot, feladata erre vonatkozólag csupán az: hogy a létezőt erélyesen és nyomatékkal oltalmazza.”²³ A büntetőjog szerepe az államjog (alkotmányjog) által megállapított szabályok hatékony védelmére szorítkozik, alkotmányjogi kérdések tisztázása azonban nem lehet a feladata. Márpedig ennél az ügynél az alkotmányjogi háttér meglehetősen tisztázatlan volt.

²² Uo. 547. p.

²³ A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és a vétségekről. II. A második rész indokai. In *Az 1875. évi augusztus hó 28-ra hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Irományok VII. kötet*, Budapest, 1876. Schlesinger és Wohlauser, 283. p.

BÉLI GÁBOR 65

Dr. Béli Gábor habilitált egyetemi docens, korábbi tanszékvezető a magyar jogtörténet oktatásának és kutatásának emblematikus, kiemelkedő alakja. 1958. április 28-án született Nagykanizsán.

1981–1986 között a Baranya Megyei Levéltár munkatársaként, levéltáros munkakörben dolgozott, és ez az indulás meghatározónak bizonyult kutatói attitűdjének kialakulásában. 1986. augusztus 1-jén kezdte meg egyetemi pályafutását a Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán mint a Jogtörténeti Tanszék oktatója.

Oktatási és kutatási tevékenységét már pályafutása kezdetén erősen orientálta Benedek Ferenc római jogi professzorral kialakult személyes és szakmai nexusa, míg a Tanszéken belül Kajtár István professzorral létesült az a több évtizedes szakmai együttműködés, amelynek a lényege – nagyban leegyszerűsítve – az volt, hogy Béli Gábor vitte a magyar jogtörténeti tárgyakat, míg Kajtár István az egyetemes jogtörténeti stúdiumokat. Szinte sorsszerű, hogy Kajtár professzor is Nagykanizsa szülötte.

Béli Gábor oktatási és kutatási tevékenysége kiterjed az 1848 előtti hazai, ún. tradicionális jog szinte minden területére (nem mellékesen ez a korszakbeli elnevezés is tőle származik!): közjog, magánjog és büntetőjog, illetve joggyakorlat a régi magyar jogban, valamint a korabeli jogforrások kutatása.

Publikációinak száma meghaladja a százat. Közismerten magas színvonalú latin nyelvismerete révén azok közé a kevés kutatók közé tartozik szakterületén, akik eredeti forrásmunkákból dolgoznak.

A kutató mellett szólni kell az oktatóról is. Számomra Béli Gábor hiteles oktató – és hallgatójaként is annak tartottam. Ez a hitelessége több okra is visszavezethető. Egyrészt zalai származására, amelyről mindig büszkén nyilatkozik, és kapcsolatain keresztül élénken ápolja, illetve ez a kötődés kutatási-oktatási

tevékenységében is előkerül, és minden bizonnyal összefügg Degré Alajos hagyatékának gondozásával is.

Másrészt hiteles azért, mert roppant felkészült, amely felkészültség mögött ott húzódik a latinos jártasság, műveltség, olvasottság és a kritikus gondolkodásmód. És nem szabad elhallgatnom, hogy számomra a hitelessége harmadik oszlopa Béli Gábor mint jelenség: azt gondolom, hogy oktatói habitusa és a tradicionális magyar jog szembetűnő szimbiózist alkot egymással.

Béli Gábor a kari közélet fontos szereplője: 1987-től – egy rövidebb megszakítást kivéve – 2022-ig volt tagja a jogi kar Kari Tanácsának. 2007. július 1-jétől egyetemi docens, 2013. július 1-jétől 2022. június 30-ig a Jogtörténeti Tanszék tanszékvezetője. 2018. július 1-jétől 65. születésnapjáig oktatási dékánhelyettes.

2015-ben Mestertanár Aranyérem kitüntetésben részesült, 2017-ben pedig megkapta a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét, amelyet az adományozó így indokolt: „az Árpád-kortól a kora újkorig terjedő időszak jogtörténetével kapcsolatos kutatásai mellett a magyar jogtörténész generáció életművének ápolása terén is meghatározó tudományos tevékenysége, valamint több évtizedes, iskolateremtő tanári pályája elismeréseként”.

Végezetül. A születésnaposnak először is gratulálni kell: Kedves Gábor, Isten éltesen, minden jót kívánok Neked! Másrészt ajándékot kell a kezébe nyomni: ez lenne az; szép és méltó az Ünnepelthez!

Harmadrészt, ami személyes ügyem: köszönetet mondani: ezúton köszönöm – a kollégák nevében is – a Kar, a Tanszék és a hallgatóság érdekében kifejtett majd' négy évtizedes önzetlen és kitartó fáradozásod!

Fábián Adrián

dékán

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

Jogtörténeti Értekezések

(alapította Kovács Kálmán)

1. RÉVÉSZ Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után*. Budapest, 1971
2. BUZÁS József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején*. Budapest, 1971
3. MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970)*. Budapest, 1972
4. RÁCZ Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Budapest, 1972.
5. BUZÁS József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában*. Budapest, 1973
6. KOVÁCS Kálmán (hrsg. und eingeleitet von): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband*. Budapest, 1974
7. NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés)*. Budapest, 1975
8. DEGRÉ Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, 1977
9. RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után*. Budapest, 1977
10. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben*. Tanulmánykötet. Budapest, 1979
11. MEZEY Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981
12. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1982
13. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Budapest, 1983

14. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Tanulmánykötet. Budapest, 1984
15. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1986
16. KOVÁCS, Kálmán – RÉVÉSZ, T. Mihály (hrsg. und eingeleitet von): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen*. Studienband. Budapest, 1987
17. MEZEY Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó
18. POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, 1995
19. MEZEY Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Osiris Kiadó
20. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000, Gondolat Kiadó)
21. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Studienband. Budapest, 1997
22. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar börtönügy történetéből*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Gondolat Kiadó
23. GÖNCZI Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó
24. POMOGYI László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
25. FÖGLEIN Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
26. MEZEY Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
27. MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Studienband. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
28. MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó
29. HAJNAL Hugó: *Csemegi Károly*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
30. KÉPES György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
31. MEZEY Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
32. BECCHI, Paolo – SEELMANN, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
33. HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó

34. LADÁNYI Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944.* Budapest, 2007, Gondolat Kiadó
35. CHAUVEAU, Adolphe – HELIÉ, Faustin: *A bűnrészesség.* Budapest, 2008, Gondolat Kiadó
36. HORVÁTH Attila – KOLTAY András – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sapienti iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére.* Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
37. KÉPES György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig.* Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
38. MEZEY Barna (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
39. MEZEY Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
40. BRAUNEDER, Wilhelm – KOHL, Gerald: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
41. KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia.* Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
42. ROKOLYA Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban.* Budapest, 2013, Gondolat Kiadó
43. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
44. STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
45. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A rendszer-váltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
46. NAGY NOÉMI (szerk. és előszó): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
47. KARÁCSONY András (szerk. és előszó): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
48. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
49. RAYMUNDUS PARTHENOPEIS: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata.* (Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta BLAZOVICH László) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
50. MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában.* Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
51. MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai. 16–20. század.* Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
52. HORVÁTH Boldizsár: *Emléktörédek köz- és magánéletemből.* (Sajtó alá rendezte CIEGER András és MATOLCSI Réka) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó

53. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk. és előszó): *Ábrázolt és épített jog*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
54. GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A velünk élő történelmi cenzúra*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
55. LÁSZLÓ Balázs: *Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
56. NAGY JANKA Teodóra – BÉLI Gábor (szerk.): *A jog kulturális holdudvara*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
57. KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk. és előszó): *Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terrénumában a 19–21. században. Külföldi minták és nemzeti megoldások*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
58. BEKE-MARTOS Judit (szerk. és előszó): *Összetett állammodellek és a hatalom-megosztás elve*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó
59. KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *„Csalfa áméttások által többeket megkárosított”. A stellionatus a 18–19. századi magyar jogban*. Budapest, 2022, Gondolat Kiadó